OPERELE

PRINCIPELUI

DEMETRIU CANTEMIRU

TYPARITE DE SOCIETATEA ACADEMICA ROMANA

TOMU I.

DESCRIPTIO MOLDAVIÆ

CU CHART'A GEOGRAPHICA A MOLDAVIEI SI UNU FAC-SIMILE

BUCURESCI
TYPOGRAPHIA CURTII (LUCRATORII ASSOCIATI)
12, PASSAGIULU ROMANU, 12.

MDCCCLXXII.

DEMETRII CANTEMIRII

PRINCIPIS MOLDAVIÆ

DESCRIPTIO ANTIQUI ET HODIERNI STATUS

MOLDAVIÆ

(EX MUSEO ASIATICO ACADEMIAE IMP. SCIENT. PETROPOL.)

CONSPECTUS PARTIUM ET CAPITUM OPERIS

PARS PRIMA GEOGRAPHICA.

PARS SECUNDA POLITICA.

PARS TERTIA. DE STATU ECCLESIASTICO ET LITERARIO MOLDAVIAE.

PARS PRIMA
GEOGRAPHICA

CAPUT I.

DE ANTIQUIS ET HODIERNIS MOLDAUIÆ NOMINIBUS

Totam, quam nunc vocamus Moldauiam, adiacentesque occasum versus regiones, trium fere orbis partium domitores Scythæ tenuere, incertis tamen pro patrio more sedibus. Post plura nomina a succedentibus sibi inuicem horum cohortibus, illis partibus indita, Græcis eius regionis incolæ aliquando *Getæ*, aliquando *Daci* dicti sunt, tandem sub Romanorum monarchis, *Dacorum* appellatio præualuit. His, *Neruæ Traiani* virtute, deuicto rege eorum *Decebalo*, partim extinctis, partim in diuersa sparsis, tota illa, quam possederant, regio, in prouinciæ Romanæ formam redacta, Romanis distributa ciuibus et in tres partes diuisa est, *Ripensem*, *Mediterraneam* et *Alpestrem*. Illi Hungariæ Valachiæque partem adscripsere, istius Transylvania nomen habuit, huius denique appellatione maior nostræ Moldauiæ pars, quæ Hierasum et Danubium inter iacet, cum Valachiæ contiguæ limitibus fuit comprehensa. Labefactata post illa tempora Romanorum dominatione, oppressere Moldauiam crebræ barbarorum, Sarmatarum, Hunnorum, Gothorum invasiones, coactæque fuere Romanæ coloniæ superare alpes, ac in montana regione *Maramoris* contra barbarorum furorem quærere receptaculum. Ibi posteaquam per aliquot secula locorum difficultate defensi, suis legi-

bus regibusque vixissent, tandem circa annum Domini [ ], cum premi se animadverterent incolarum multitudine, regis *Bogdani* filius *Dragosz*, cum 300 saltem hominibus venantis specie montium transitum ortum versus tentare constituit. Hoc in itinere casu invenit bovem sylvestrem, Moldauis Dzimbr dictum, et dum eum persequitur, ad montium radices descendit. Porro cum catula quædam venatica, quam præ ceteris diligebat, Molda dicta, fortius feræ instaret, æstuans hæc in profluentem se proiicit et telis ibidem interficitur, canis vero, quæ in ipsis aquis quæsiverat fugientem, rapidis fluuioli undis absorbetur. In hujus memoriam fluuium *Moldauam* Dragosz primum appellavit: loco ubi hæc acciderant suæ gentis nomen *Roman* indidit; bouis vero syluestris caput noui principatus insigne esse voluit. Post perlustratis viciniis, ubi campos fertiles, fluuiis irriguos, ciuitates arcesque munitas, sed habitatoribus destitutas, reperit, popularibus suis, quæ inuenerit, nunciat inuitatque ad occupandum solum adeo fœcundum. Sequitur haud inuita iuuentus Romana suum principem, magnis turmis montium fauces penetrat, tum monstratis singulari omine locis pedem figit et eorum inuentorem *Dragosz* primum nouarum sedium principem salutat. Ita restituta pristinis aliquando possessoribus prouincia cum civitate Romana, Romanum Dacicumque nomen perdidit, et a *Moldaua* fluuio, *Moldauia* tum ab exteris tum ab ipsis incolis dicta fuit. Sed nec ubique eadem mansit appellatio. Turcæ enim, cum propter finitimas in Europa occupatas prouincias sæpius in Moldauiam castra mouerent, Moldauis primo *Ak Ulach* (1) nomen indiderunt. Post, cum Bogdanus ultimis parentis Stephani M. iussis admonitus his feudi nomine suas subiiceret ditiones, Othmanidæ, consueti principum nomina, in regiones illis parentes transferre, *Bogdanli* eos vocare ceperunt, vetus autem nomen adhuc in Tartarorum sermone remansit. Finitimi ex alia parte Poloni et Russi Moldauos *Volochos*, h. e. Italos, Valachos vero *Montanenses*, quasi montanos aut transmontanos, appellarunt.

(1) In essemplariulu dupo care s'a facutu traductiunea germana se allá urmatori'a nota care o traducemu dupo editiunea germana : «Mai bine *Ak Iflak*, adeco Români albi, in oppositiune cu *Kara Iflak* (Vlach), Români negri, cari sunt locuitorii tierrei romanesci.» Essemplariulu nostru nu are acésta nota. *Ed.*

CAPUT II.

DE MOLDAUIÆ SITU, ANTIQUIS ET HODIERNIS LIMITIBUS ET REGIONIS TEMPERIE

Moldauia in latitudine a gradu 44.54′ adusque 48° et 51′, extenditur. Longitudinis ratio incerta; plerorumque tamen geographorum sententia, occidentalis ipsius pars, quæ Transylvaniam tangit, in longitudinis 45°, 39′ collocatur; alteri extremitati, ubi prope *Albam Iuliam*, incolis Czetate Alba, in acutum angulum desinit, gradus 53, minutæ 22, ut ex tabula videri potest, assignantur. Ceterum cum partim montibus occupetur, ea nimirum parte, quæ Transylvaniam spectat, partim in planitiem se explicet, quæ versus Poloniæ Vcrainam, Bassarabiam et Danubium vergit, non eadem ubique est aëris temperies. Montana frigidior, sed et salubrior ventus afflat, campestria calidior et minus sanitati proficuus. Morbos tamen non multos novit Moldavia, respectu dico regionum magis calidarum; aliquando sed raro pestilentia febribusque malignis vexatur. Pestilentiam non ex aëris corruptione oriri experientia comprobatum est: Eandem vero nonnunquam e Polonia, quæ et sævius grassatur, nonnunquam per Ægypticas et Constantinopolitanas quæ ad emporium Gallatz appellere solent naves, in nostras regiones irrupisse animadvertimus. Febrium malignarum, alia ibi, quam in reliquis Europæis partibus, natura est. Vehementissimæ esse solent, ac fere pestilentiales, ita ut illis laborantes plerique tertia die extinguantur; rari septimæ diei crisin experiantur, rarissimi sanitati reddantur. Tantum autem huic morbo inest contagium, ut cum non adeo pestilentiam expavescant incolæ, intimi etiam amici hoc laborantis consuetudine abstineant. Longævos esse incolas, vel aëris intemperies, vel victus ratio, vel naturalis virium imbecillitas prohibet. Rarissimi septuagenarii, vix aliquem octuagenarium reperies. Sani tamen vitam plerumque ducunt, eoque vitæ brevitas illis compensatur, quod sine morbis, qui (1) felicitatis humanæ maximam partem auferunt, id, quod vivendum habent,

(1) Juxta opinionem Suleimani, primi Turcarum imperatoris, *olmaia deulet dzihande, birnefes sihhat gibi*, non sit alia in mundo felicitas, præter vel unicam salubrem aut sanam respirationem. Acésta nota marginale e trassa cu cruce in essemplariulu nostru. *Ed.*

alacrius transigere possint. Rustici præterea multo plures attingunt annos, quam nobili genere nati et in deliciis mollique vita educati. Terræ motus, qui fere ubique calidiorum locorum delicias turbare solent, raro sentimus, neque unquam auditum est, aliquam civitatem aut montem terræ motu collapsum subversumque fuisse.

Moldauia non eosdem semper agnovit limites, sed mox ampliores, mox strictiores, pro ratione incrementi et decrementi reipublicæ. Tandem Stephanus princeps cognomento Magnus, circa annum salutis [ ] hosce quos hodie quoque retinet limites posuit. Meridiem versus semper ipsius terminos definivit Ister fluvius, inter Europæos maximus, et ulterius illud ejus ostium, quo se prope Ciliam, veterum Lycostomum, vel ut nonnulli Achilleam, in Pontum exonerat. Ab ortu antiquus provinciæ finis Pontus erat, sequentibus autem temporibus, Bassarabia et Bender per Turcica arma ademtis, arctius ex illa parte constricta est. Hodieque Prutum flumen ab ostio usque ad pagum Trajan, inde Trajani fossam, per Botnam amnem, et rectam lineam ad Bicul amnis ostium, ubi se in Tyratem exonerat, ductam habet terminos, prout in delineatione clare patet. Poloniam et Oczacovienses Tartaros e septemtrione et oriente a Moldavia submovet Tyras sive Nistr fluvius, *Turla* Turcis dictus : cujus littora olim tantum ad Chotinum usque Moldavici juris erant, recta linea inde per Prutum et Czirimusz fluvios fines illius regionis describente, post vero Stephani M. virtute adjacens ex Podoliæ parte provincia usque ad ostium rivuli Seraphinecz Moldavicæ adjecta est potestati : atque ita hodie conjuncti inter se amnes Tyras, Seraphinecz, Colaczin, et Czirimusz, boreales Moldaviæ limites, ubi provincia Campus Longus Ruthenus est, (1) constituunt. Occasum versus hodie multo amplior est, quam olim fuit Moldavia. Nam ante Stephani M. tempora, omnes illi, quibus cingitur, montes Transylvanorum erant, arctisque ex ea parte premebatur limitibus. At hujus fortitudine, aliquoties debellato Mathia Hungariæ rege, repulsi Transylvani coactique sunt pactionibus imminentem sibi gladii ictum evitare. Ces-

(1) h. e. Campus Longus Ruthenus, eo quod prius ad Ruthenos regno Poloniæ subjacentes pertinuisset.

serunt harum legibus omnia, quibus hæ duæ provinciæ separantur, montium juga, jusseruntque illas partes Moldavis parere, quæ inter fluvios in Moldaviam descendentes essent mediæ. Itaque ducta est a fontibus amnis Czirimus per origines fluviorum Suczava, Moldava, Bistriza et Totruss (Tortuss) usque ad fluvium Milcow linea, eaque limes inter has duas provincias constitutus. Valachiæ disterminandæ olim Siret et Totruss fl. erat, post vero virtute ejusdem Stephani Magni districtus Putnensis dominio Moldaviæ adjectus fuit, ita ut hodie rivulus Milcow et Siret has provincias disterminet. Meridionali parti Danubius ponit terminum. His limitibus circumscripta Moldavia, ambitu 237 horarum itineris vel 711 milliariorum italicorum continetur, quem computum facile inire poterit, cuicunque adjectam huic tractationi mappam geographicam consulere libuerit. Olim autem, cum Bessarabia nondum Turcico, Tartaroque milite esset firmata, horas 247, milliaria 822 in circuitu habebat. Vicinis cingitur Moldavia ab occasu Transylvanis et Valachis, a borea Polonis, a meridie Turcis. Cum his omnibus acriter Moldavis decertandum fuit, dum defenderent adhuc suam libertatem : De quibus probatæ fidei scriptor polonus sic fatur : « hi (Moldavi) natura, moribus ac « lingua, non multum ab cultu Italiæ absunt; suntque homines feri, « magnæque virtutis, neque alia gens est, quæ pro gloria belli et « fortitudine, angustiores fines cum habeat, plures ex propinquitate « hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum « defendit. » Et paulo inferius : « Tantæ autem sunt virtutis, ut cum « omnibus his gentibus, quarum fines attingunt, eodem tempore « semper bello contenderint, victoresque fuerint : nam Stephanus, « qui patrum nostrorum memoria principatum Daciæ obtinebat, una « propemodum æstate Baiezetem Turcam, Mathiam Hungarum, et « Ioannem Albertum Polonum, bello magno devicerat. » *Orichovius, Annal.* 5. ad annum 1552. Oppressa tandem Turcarum viribus republica, nullis aliis bellis petita fuit, nisi quæ contra Turcas fuerunt suscepta, adeoque cum his hostes amicosque habuit communes. Soli Tartari Nogacenses, quibus in Bassarabia Turcæ sedes dederunt, crebris vel in media pace incursionibus Moldaviam vexarunt, ac ad eam, quæ nunc est, paupertatem redegerunt.

CAPUT III.

DE AQUIS MOLDAVIÆ

Aquas plures, notatioribusque naturæ lusibus ornatas, in alia tam arcta regione, ac Moldavia est, vix ullibi reperies. Majores fluvios, navigationisque capaces, quatuor numerat: *Danubium*, *Tyratem*, *Hierasum* et *Siretum*. *Danubius*, etsi tantum spatio id alluat, quod hodie Moldaviæ principi subjacet, commoda tamen quam plurima in hanc regionem confert. Etenim, præter mercatorias variarum gentium naves, quæ illius beneficio ad emporium Gallacz appellere possunt, Moldavis merces suas (1) per Hierasum Constantinopolim aliasque Ponto adjacentes civitates transferendi, indeque haud exiguum lucrum sibi parandi concedit opportunitatem. De undis ipsius occultisque divitiis consulto tacemus, quod ea abunde jam exhauserint qui ante nos Germaniæ Ungariæque dederunt descriptiones. In hunc se exonerat *Prut*, olim *Hierasus*, Ptolemæo *Gerasus*, Ammiano *Porota*, antiquis Græcis *Pyretus*, e montibus Transylvaniæ, Carpaticis veterum, qui hanc inter et Poloniam limites definiunt, ortum ducens, totamque Moldaviam secans. Aquam habet omnium quas novimus levissimam et saluberrimam, licet propter arenam, quam secum trahit, turbulentior appareat. Hæc tamensi in vasculo vitreo asservetur, in fundum submergitur, limpidissimumque relinquit liquorem. Experimentum illius fecimus cum essemus in Moldavia, invenimusque mensuram centum drachmarum triginta drachmis leviorem esse æquali quantitate aquæ ex aliis fluviis acceptæ. *Siretus*, fluvius Moldaviæ proprius, ex ultimis ipsius versus Poloniam terminis profluens, atque intra eosdem meridiem versus ostio bifido in Danubium se projiciens. Satis amplus est amnis et profundus : sed quia sylvis undique et montibus circumseptus est, atque in nonnullis locis vadis impeditus, nondum adhuc ubique aperiri potuit navibus semita. Meridiem versus magnam Moldaviæ partem alluit *Tyras*, hodie *Nistr*, recentioribus Græcis scriptoribus *Dinas*-

(1) Et præcipue sal, mel, butyrum, ceram, et magnam ligneæ materiæ copiam, quæ non solum Constantinopolim, sed Ægyptum usque ac Africam Turcarum, ad naves domosque construendas.

tris, Turcis *Turla*, notior, quam ut quidquam de eo referri operæ pretium existimemus. Id saltem memorare juvabit, Turcas per hunc omnem commeatum apparatumque bellicum Constantinopoli per Euxinum Pontum Benderam, olim quoque Caminiecium, hodie Chotinum transferre. Ceterum aquas trahit, limpidas licet, graves tamen, sanitatique bibentium maxime contrarias. Effunditur in Euxinum Pontum ad Albam Iuliam.

Præter hos minora quoque flumina Moldaviam irrigant : *Barlad*, qui in Tecucziensi agro, ab oriente versus occasum, sub pago Szerbanestij Sireto miscetur ; hujus amnis antiquum nomen investigare non potuimus. *Suczava*, qui urbi Suczavæ, totius olim regionis metropoli, nomen dedit. *Moldova*, cujus nominis rationem supra explicavimus, Cap. I. *Bistriza*, ex alpibus Transylvaniæ ortum ducens, aquas trahit adeo celeres et rapidas, ut et maxima saxa e montibus, per quos se præcipitat, abripiat et circumvolvat. *Totruss*, non minoris rapiditatis fluvius, haud procul a Bistriza fontes habet. Hierasus excipit *Czirimussum* flumen, quod limites inter Modaviam et Poloniam definit, et inferius *Ziziam*. Tyrati miscentur, *Reut* fluvius, qui prope Orcheium singularem et amœnissimam insulam constituit, et *Botna*, cujus tamen dimidiam partem Tartari Budziacenses possident.

Amnes fere innumeros habet Moldavia. Potiores tamen, et quorum nomina exquirere potuimus, hic recensere non pigebit.

In *Siretum* se conjiciunt, *Banila, Molnitza, Szomuz* major et minor, *Vale niagra, Faraon, Racatau, Dzerulu Sohului, Milcow* et *Putna*, qui duo post inter se conjuncti *Siretzel* (hoc est parvus Sireth) nomen obtinent.

Suczavam augent *Soczeviza, Solca* et *Solonez*.

Moldavæ dant aquas *Homor, Slatina, Rissca, Nemtz, Topolica, Vale alba* etc.

Bistricio Cracou amnis miscetur.

In *Totruss (Tortuss)* se exonerant *Tarlev Salsus* et alter, *Oituz*, *Cassin, Vale saca* et *Vale re*.

Barlad excipit rivulos *Barladez, Sacovez, Vilna, Rebricze, Vasluy*,

Vasluez, Racowa, Crasna, Lohan, Docolina, Hobalna, Horiata, Smila, Tutova, Berhecz, Zeletin, Corod.

Czirimussum constituunt *Czirimuss* albus, niger, et *Putila.*

Ziziæ aquas largiuntur *Szubana, Sitna, Miletin, Bahlui, Bahluez, Sirca.*

Hierasus sive *Prut* secum rapit *Colaczin, Cosman, Cuczur (Czuczur), Czuhr, Bassev (Basseu), Corovia, Caminca, Caldarussa, Zizia, Gyrla mare, Dele, Vale mare, Vale Bratuleni, Moszna, Nirnova, Calmaczui, Lapuszna, Strimba, Serata* orientalis et occidentalis, *Kigiecz, Larga* et *Ilan.*

In *Tyratem* moldavici effluunt rivuli *Seraphinecz*, cujus ostium ultimum constituit Moldaviæ versus meridiem angulum, *Czorna, Ikiel, Bicovez, Isnovez, Bicul.*

In *Reut* se effundunt, *Solonez, Czuliuk* major, minor et medius, *Dobrusze, Cula* et *Cogilnic.*

Atque hæc in Moldavia. In Bassarabia, flumina *Cahul, Salcze* et *Ialpuh* Danubio; *Coglinik* Tyrati dant incrementa.

Ex his unicus *Ialpuh* perpetuo fluit, reliqui omnes stagnorum magis quam amnium speciem præ se ferunt; quin et Cogilnik fontes per se habet nullos, sed dum autumnalibus pluviis turget, rivulus aliquis dici potest, tota vero æstate siccus et aridus fossæ instar manet, unde Tartarorum Budziak incolentium jumenta, non raro, aquarum penuria, suffocantur.

Nec lacuum in Moldavia, quam fluviorum, major penuria. Inter quam plures, tam natura, quam arte factos, quinque potissimum notari merentur.

Lacus *Bratesz* (1) inter Prutum et Siretum ad oppidum Galacz situs, in latitudine sesqui milliario italico, in longitudine duobus milliaribus extenditur. Fontes nullos habet, sed exiguo, nec adeo profundo alveo, *Prutez* vocato, ex Hieraso nutritur, idque eo tempore, quando pluviis imbribusque hujus aquæ accrescunt : reliquo tempore ille canalis siccus manet, et putredinem nonnunquam lacui inducit. At primo vere intumescens nivibus solutis Danubius, non

(1) Videtur referri ad antiquum nomen Brytholagi, cujus mentio fit apud Bonfini um. dec. I. lib. I

solum Hierasum retrudit, sed et totum lacum aquis novis et piscibus abunde replet, quos facile, recedentibus undis, capiunt incolæ.

Lacum *Orchejensem*, ad oppidum συνώνυμον, *Reut* et *Cula* fluvius constituit, sex milliaribus longum, latum duobus. Hujus latitudinem et longitudinem auxit agger, quem ad reprimendam aquam, et magni proventus molendina extruenda, erexit princeps Basilius Albanus. Insulam habet in medio, parvam equidem, sed vineis olim nobilissimis, variisque fructuum generibus consitam.

Lacus *Doroheiensis*, ab urbe vicina cognomine ita dictus, non procul a Ziziæ fluvii fontibus, piscium, quibus abundat, copia memorandus.

Lacus *Colaczin*, in Poloniæ confinibus, hac re potissimum notatu dignus, quod ex ejus boreali australique parte duo fluvii *Colaczin* et *Seraphinez* oriantur, Moldaviæ Poloniæque, inter Tyratem et Hierasum, limites describant.

Ultimus et celebratissimus est lacus Ovidii, *Lacul Ovidului* (1) incolis, prope *Akierman*, olim *Albam Iuliam*, in Bassarabia situs, eo nomine potissimum illustris, quod prope hunc notissimus poëta romanus Ovidius (2) in exilio degere jussus fuisse dicatur. Alveo satis arcto in Tyratem prope hujus ostia se exonerat, sed tot et tantis paludibus circumdato, ut ejus latitudo, quoad pedibus iter negatur, ultra duo milliaria italica se extendat. Hunc pons jungit, ut ex ipsius architectura conjicere potuimus, structuræ antiquissimæ :

(1) Hunc lacum non solum Moldavi de nomine Ovidii poëtæ ita appellatum tradunt, sed illis Polonos quoque vicinos consentire videmus, et imprimis Sarnicium in Poloniæ descriptione. Ovidii, inquit, lacus inter Hypanim (qui aliis Axiacum est) et Tyratem, sed vicinior ostiis Tyræ. Cernitur ibi murus quidam plumbo compactus, qui in mare medio milliari porrigitur. Vide plura in sequentibus cap. 4.

(2) Ovidium in Sarmatiam et Thomos urbem fuisse exulem, ipsius testantur verba: *Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum.* et epitaphicus lapis, qui ad villam Isak a Polono repertus est :

Hic situs est vates, quem diri Cæsaris ira
    Augusti patria cedere jussit humo.
Sæpe miser voluit patriis occumbere terris,
    Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

Sarnicius annal. l. 2. cap. IV et ultimo.

quod satis evincit et ejus operis firmitas, et lapidum, quibus constat, magnitudo.

Omnes hi, quos hucusque enarravimus, amnes et stagna, egregiis referti sunt piscibus. Præcipue illi rivuli, qui e montium cacuminibus descendunt, delicatissimas præbent pestrovas, lostosas et liposas, quos quotidie diebus jejunio destinatis, vivos ad mensam principis citatis equis solent adducere.

Thermas, acidulas et minerales aquas, aut non habet, aut non detexit Moldavia; forsitan in uno Hieraso fluvio satis se medicamenti contra omnes morbos habere existimans.

CAPUT IV.

DE PROVINCIIS ET CIVITATIBUS MOLDAVIÆ HODIERNIS

Tota Moldavia tribus olim absolvebatur partibus, *inferiore*, *superiore* et *Bassarabia*, in quibus universim provinciæ minores numerabantur viginti tres. Posteaquam vero sequentibus temporibus Turcarum tyrannide oppressa esset, Bassarabia Aronis principis perfidia, tradita Tigine cum duabus partibus, novemdecim tantum regiones, neque hæ integræ, hodiernis principibus remanserunt.

Inferior, incolis *Czara de dzios* dicta, duodecim minoribus provinciis, quas districtus vulgo recepto nomine vocant, constituitur.

Medium totius regionis tenet

Ager Iassiensis. In hoc *Iassi*, ad fluvium *Bahluy*, quatuor milliaribus superius quam in Hierasum se exoneret, sita urbs, totius Moldaviæ metropolis. Sedem principatus Suczavia huc transtulit Stephanus M., quo melius quasi e medio ditionem suam contra Turcarum et Tartarorum insultus tueri posset, cum animadverteret Suczaviæ, quod remotior esset a barbaricis limitibus, difficilius id fieri. Ante hujus tempora pagus erat vilissimus, vix tribus aut quatuor habitatus colonis, molendinoque instructus, quam *(sic)* seniculus quidam molitor, *Ioannes* aut diminutivo vocabulo *Iassi* dictus, possidebat. Hujus nomen retinere urbem a se construendam princeps voluit, primumque templum, quod nunc cathedrale est, S. Nicolao dicatum,

ædificavit, mox sibi et baronibus palatia extrui curavit. Mœniis murisque eam cinxit Radul princeps, alii aliis ornamentis ædificiisque publicis, ita ut et hodie plus quam XL templa, partim lapidea, partim lignea, maxima ex parte sat eleganter constructa, numeret. Ante L annos censu facto, duodecim privatarum ædium millia reperta sunt; post vero, crebris incendiis, nec non Tartarorum et Polonorum incursionibus, ita devastata est, ut vix tertia earum pars remanserit integra. Præter aulam principis, quæ universæ regionis divitias eo contrahit, archiepiscopus Moldaviæ semper ibidem manet, quamvis ille non Iassiensis, sed a pristina metropoli Suczaviensis vocetur. Iassiis autem proprie tantum protopopatus est, quod inferius pluribus dicetur.

A meridie hunc tangit

2. Ager Carligaturiensis, in quo nihil memoratu dignum, nisi *Tyrgul Frumos*, secundum etymon forum pulchrum, octo horis Iassiis versus Soczavam distans, ad eundem Bahluy fluvium situm, oppidum haud contemnendum, palatio principis lapideo instructum, cui præest singularis præfectus, quem patria lingua parcalabium (h. e. commendans) vocant.

Ulterius occasum versus in longitudinem extenditur

3. Ager Romanensis, primus, quem redeuntes ex Transylvania Romanorum coloniæ, post *Bathie* incursiones, occuparunt, suoque antiquo nomine appellarunt. Ibi *Roman*, apud Bonfinium legitur *Forum Romanorum*, oppidum et sedes archiepiscopalis, in confluente Moldavæ et Sireti fluminum, cui duo parcalabi a principe præficiuntur. Hic primam nostros reduces fixisse sedem, multorum equidem, sed non universim est recepta opinio. Ostendunt enim inde haud procul in orientali Sireti littore alium locum, hodie *Smedorova* incolis dictum, ibique primam illam, amplissimamque urbem conditam fuisse perhibent. Certum eandem a Stephano Magno longo post tempore instauratam, et pristino splendori redditam fuisse, at aliquot post annorum decuriis a *Petro* cognomine *Raress* nescio quas ob causas denuo destructam, incolasque in urbem Roman transmigrare jussos.

Huic ortum versus sub Iassiensi et Karligaturiensi adjacet

4. Ager Wasluyensis. In hoc, *Wasluy* duodecim horis Iassiis in tractu versus Danubium distans, urbs ad ostium rivuli Vasluy, ubi se in Barlad conjicit, sita, aliquando principum sedes, quorum palatia et hodie ibidem extant. Hujus cura, confirmata jam Iassiis metropoli, Wasluyensi parcalabio est commissa.

Meridiem versus in longitudinem porrigitur

5. Ager Tutoviensis, nomen a *Tutova* amne, qui eum quasi medium secare videtur, adeptus. Præcipua istius est *Barlad* ad fluvium cognominem urbs, olim satis ampla, nunc vero desolata, omnibusque ornamentis destituta. Propria hæc est sedes Vornicii de Czara de dzios (procuratoris inferioris Moldaviæ), qui tamen cum semper aulam sequi debeat, duobus vornicis minoribus suas demandat vices.

Inferius uno milliari italico ad eandem ripam conspiciuntur rudera civitatis vetustissimæ, hodie *Czetate de Pamint* i. e. civitas terrea appellata. Neque domus cujusdam fundamenta reperiri potuerunt, nec aliud quidquam monumentum, unde de ipsius conditoribus certe aliquid statuatur. Soli ibi patent e terra constructi muri, unde forsitan haud sine ratione ad Tartarorum impetus repellendos ab incolis antiquitus factos fuisse existimemus.

6. Ager Tecucziensis, Barladum ab occasu tangit, sat amplus quidem, sed nulla re memorandus, nisi *Tecuczio*, ad fluvium Barlad, octo horis Barlado versus Galaczium distante, oppido parvo, muris destituto et ignobili, duorum parcalabiorum sede, quibus provinciæ illius administratio commissa est.

Ab occidente Sireti ripas tegit

7. Ager Putnensis, cui fluvius *Putna* (1) nomen dedisse videtur. In eo *Focszanii*, oppidulum ad amnem Milcow, in Valachiæ finibus situm, cujus starosta (2) illius provinciæ rebus prospicit.

Adziud, non magni momenti est oppidum, superius ad fluvium Sireth.

In radicibus montium *Vranczie*, non procul a *Mira*, monasterio

(1) Et cognominis illi antiqua, cujus adhuc vestigia apparent, urbs in ea parte posita, ubi in antiqua Dacia, *Poloda*, ponitur.

(2) Ejusdem cum commendante ex lingua polona significationis.

pietatis b. m. principis Constantini Cantemirii monumento, antiquissimæ civitatis rudera reperiuntur, in quibus tamen nulla temporis aut conditorum invenire potuimus indicia. Locus ipse hodie ab incolis *Kracsuna* vocatur.

Ad alteram Sireti ripam inter Siretum, Danubium et Hierasum medius est

8. Cohurluyensis Ager, itidem a fossa *Cohurluy*, quæ, licet per octo horarum spatium se extendat, semper sicca manet et rarissime aquis repletur, nomen habet. Ibi notari merentur *Galacz* oppidum, equidem structuræ elegantia aut amplitudine non admodum conspicuum, sed emporium totius Danubii celeberrimum. Huc quotannis bis vel ter non solum e vicinis Ponto locis, Crimea, Trapezuntio, Sinope, Constantinopoli, sed et ex Ægypto, quin etiam ex Barbaria naves appellunt, lignisque moldavicis, quercu, cornu, abiete, nec non melle, cera, sale, butyro, nitro et frumento oneratæ recedunt, qua ex re haud exiguum cunctis Moldaviæ incolis nascitur emolumentum. Haud procul inde, in orientali Sireti ostio, conspiciuntur ruinæ vetustissimæ urbis, quæ hodie ab incolis *Giergina* vocatur. Hanc Trajani temporibus fuisse conditam, argumento fuerunt eruta ex ipsius ruinis nostris temporibus numismata, nec non marmor, hac cum inscriptione :

IMP. CÆSARI. DIV. FILIO. NERVÆ. TRAIANO.
AUGUSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL-
PURNIO. PUBLIO. MARCO. C. AURELIO. RUFO. (1)

Supra hunc ad Hierasum occurrit

9. Ager Falcziensis, in quo *Falczii*, oppidum haud inelegans ad Hierasum. Hanc sedem quondam Taiphaliorum fuisse evicerunt reperta nostris curis in viciniis vetustissimæ urbis vestigia. Legebamus aliquando in Herodoti manuscriptis historiis, ad Hierasum tri-

(1) Traianus consulatum VII non gessit. Ergo lege pro FEL. etc. (nam FEL. B. DICT. nihil est) TRIBVNIC. POT. XVI. IMP. VI. CONS. VI : hæc cohærent.

Acésta nota marginale e a copiatorului MS. 4°. — Circa hc locum in veteri *Daciæ* descr. ponitur *Zusidava*

bus diebus ab Istro bellicosissimam Taiphalorum gentem habitasse, civitatemque amplissimam condidisse. Hujus rudera cum nullibi in campis apparerent, aliquot homines locorum gnaros in adjacentes Hieraso sylvas misi exploraturos, possentne invenire aliqua indicia, e quibus de vero urbis loco certius aliquid statui posset. Reversi retulerunt, visa esse sibi in sylvis densissimis, quæ occasum versus sitæ sunt, per quinque milliarium italicorum spatium in longitudinem ad fluvium protensa mœniorum turriumque fundamenta e cocto latere constructa, eaque, quamvis in campis interjacentibus non extent, circuli cujusdam oblongi formam referre. Præter hæc confirmavit meam sententiam hodierna hujus provinciæ appellatio, quod Falczii a Taiphalia corruptum esse similitudo nominis asserere videatur.

Superius in mediterraneis est *Husz*, oppidum exiguum, tamen episcopi sedes, nulla re magis memorandum, quam illo proelio, quo Petrus M. Russiæ autocrator, cum parvo exercitu, Turcarum sæpius repetitos insultus anno 1711 per quatriduum fortiter sustinuit et repulit. Haud longe ab eo loco conspicitur collis ingens manu factus, Tartaris *Chan Tepesi* i. e. Chani tumulus, incolis *Mogila Rabuy* dictus. De hujus origine variæ feruntur sententiæ. Aliqui Tartarorum quendam Chanum cum toto exercitu a Moldavis ibi deletum tradunt, ac ipsius monumento hunc tumulum impositum; alii reginam quandam Scytharum, *Rabie* dictam, cum contra habitantes eo tempore in Moldavia Scythas, hucusque exercitum duxisset, ibi cecidisse, et a suis sepultam narrant. Quid verum falsumve, in tanta hujus historiæ obscuritate pronunciare non audemus.

Falczios a septentrione cingit

10. Ager Lapusznensis. Ad hunc olim pertinuit *Tigine*, Turcis *Bender*, urbs et olim munitissima, et nunc a Turcis multis operibus aucta ad Tyratem; nostris temporibus, regis Sveciæ, e Pultaviensi pugna profugi, receptaculum. Frustra eam sæpius oppugnarunt ante initas subiectionis leges Turcæ, sed quod vi non potuerunt, fraude impetrarunt, et Aronis principis, cui Moldavi Tyranni nomen indiderunt, perfidia. Hic enim, cum propter sævitiam et tyrannidem, quam in Moldavos exercuerat, sua ditione a proceribus expulsus

esset, ad turcicum imperatorem confugit, eique pollicitus est, si principatui restitueretur, sæpius expetitum *Tigine* cum XII pagis ipsius militi tradere et in perpetuam possessionem donare. Commotus hoc munere Sultan ipsum quidem sceptris restituit, contra munitissimum totius provinciæ oppidum et firmissimum contra Polonos et Tartaros propugnaculum in operæ præmium accepit. (1)

Itaque nunc *Lapussna* præcipuum est hujus regionis oppidum ad rivulum συνώνυμον situm, ubi duo parcalabii a principe constituti degunt, qui provinciæ negotiis prospiciant. Prætera *Kissnou*, ad flumen *Bicul*, non magni momenti urbecula. Haud procul ab ea conspicitur series maximorum lapidum, ita in recta linea dispositorum, ac si humana industria illuc essent collocati. At hoc credere impedit et ipsorum lapidum magnitudo, et spatii, per quod extenduntur, longitudo. Continent enim aliqui trium aut quatuor ulnarum spatium in tetragono, eorumque series trans Tyratem usque ad Crimæam pergit. Vernacula lingua *kieile Bykului* vocant, diabolorumque opus esse, rustica refert simplicitas, obstruere amnem Bycul conjuratotum. Certum, aliquot principes alveum hujus amnis, qui longo tractu inter montes decurrit, obstruere tentasse, quo vicina loca, non nisi secandis fœnis apta, in lacum converterentur, at nunquam opus potuisse perficere.

Supra hunc Tyrati adjacet

11. Ager Orheiensis. Nomen nactus est ab *Orhei* urbe, ad fluvium *Reut*, non adeo magna, sed eleganti, et omnibus ad humanam vitam necessariis abundante. Victum largiter suppeditat haud longe ab ea ad orientem distans lacus Orheiensis, egregiaque, quam ille constituit, insula, de qua supra cap. III egimus pluribus. (2)

Ultimus longo tractu Tyratis ripas legit

12. Ager Soroccensis. Hujus urbs præcipua est *Sorocca*, (3) olim

(1) In veteri Dac. descr. videtur esse eo in loco, ubi fuit *Zargidava*, etsi Tegina sive Bendera, ad occidentalem Tyratis ripam sita sit, Zargidava vero ad orientalem Hierasi (errore forte typi aut authoris) ripam videatur.

(2) In occidua lacus ripa, inter consitas iam sylvas, vestigia visuntur antiquæ urbis, quam incolæ antiquam *Orhei* appellant. Videtur autem situatione respondere *Petrodavæ* veteris Daciæ.

(3) Quam Nicolaus Costin, scriptor moldavus, antiquitus *Olchioniam* vocatam, unde acceperit indagare non potui; in Daciæ vero descriptione, in ea parte dissitur, ubi olim Carsidava fuit. — Acéstä marginale e trassa cu cruce in MS. *Ed.*

Alchionia, ad Tyratem sub collibus in campo sita, parva quidem, sed pro illius, quo structa est, ævi ratione munitissima. Murum habet quadrangularem, sed firmissimum, altissimisque turribus defensum et e silice structum, quo vicini colles abundant. Superiora hujus provinciæ versus septentrionem, aquæ lignorumque penuria colere prohibet, adeoque illa unicum, quod in Moldavia est, sed non adeo magnum eremum constituunt, quæ loci pars in accuratioribus tabulis geographicis, deserta inscribitur.

Hanc urbem defendere, quia, perdita Tigine, haud parvum est contra Polonos propugnaculum, duo militaris ordinis præfecti a principe jubentur.

Superior Moldavia, incolis *Czara de sus*, septem minores provincias comprehendit.

1. Agrum Chotinensem, qui supra Soroccensem ad Tyratem versus septentrionem porrigitur. In eo *Hotin*, urbs ad Tyratem, e regione Camenecii, inter amplissimas Moldaviæ civitates numeranda. (1) Olim ab occidente muris fossisque altissimis, ab oriente præcipiti Tyratis ripa salebrosisque a natura ipsa munita erat rupibus : at in ultimo, quod cum Russis habuerunt, bello Turcæ captam a se civitatem anno 1712 antiquis mœniis ex parte nudarunt, contra recentiorum in morem adeo firmis operibus cinxerunt, et plus dimidio amplificarunt, ut hodie non immerito elegantissima munitissimaque Moldaviæ civitatum appellari possit. Cum Moldaviæ principi pareret, singulari præfecto ipsius cura credebatur : jam ubi a Turcis oppressa est, pasza turcico, contra pacta et fœdera polona, quæ confirmant, in Moldaviæ urbibus nunquam præsidium turcicum positum iri, regitu. (2)

Occasum versus sequitur

2. Ager Dorohoiensis, in quo *Dorohoi*, oppidum non adeo nobile, haud procul a Ziziæ fluminis fontibus. Propria hæc est sedes *vornici de czara de sus*, id est procuratoris superioris Moldaviæ,

(1) Videtur esse antiquæ Daciæ *Triphulum* sive *Arcobadava*, si *Clepidava*, ex Matthei Prætorii opinione, pro Camenico erit accipienda, quamvis ea in meridionali, et non in boreali Tyratis ripa sita sit. — Marginale trassa cu cruce in MS. *Ed.*

(2) Illud ergo damnum Moldavia ob defectionem est passa. *Nota in MS.* 4°.

in cujus locum, cum propter aulicas occupationes suæ provinciæ negotiis vacare non possit, duo minores vornici constituuntur.

Stephanestii, oppidum ad Hierasum, in quo nunc Turcæ, expurgato amne, navale et promptuarium pro Hotini præsidiis constituisse feruntur.

Inferius situs est

3. Ager Hirlevensis. Ibi *Harlev*, non magni nominis oppidum, cui regendo singularis parcalabius (sive commendans) datus est.

Cotnar, oppidum nulla alia re magis memorabile, quam vitibus egregiis, omnesque alias facile superantibus; ipsius regimen magno Paharnico (id est Pincernæ) commissum est. Hoc in oppido catholicæ religionis incolæ superbissimæ structuræ lapideas habent ecclesias.

Botoszany, oppidum cum viciniis principis conjugi tributarium, cujus proventus singularis ibi constitutus camerarius dominæ principis colligit.

Hos corona quasi cingit

4. Czernauciorum ager, longo tractu Poloniæ conterminus.

Hujus oppidum præcipuum

Czernaucii, in boreali Hierasi ripa situm, cujus admnistratio magni Spatharii muneri est annexa. Prope pagum *Cozmin* ad amnem *Cuczur*, haud procul ab eo loco, ubi se in Hierasum exonerat, visuntur antiquissimæ urbis ruinæ, conditorum tamen, etsi sæpius accurate inquisiverimus, nulla ullibi potuimus reperire indicia.

Ab occidua Sireti ripa sequitur

5. Ager Suczaviensis. In hoc notari merentur

Suczava, olim totius Moldaviæ metropolis, principis et archiepiscopi sedes, jam fere tota in ruinis jacet. Sita est ad amnem *Suczava,* qui ipsi et nomen dedisse videtur, in colle plano, muris et fossis altissimis cincta. (1) Suburbium habebat in collis planitie protensum, satis amplum. Præter principis, procerumque palatia, numerabantur ibidem lapidea templa quadraginta, plura lignea, privatarum

(1) Ex loci indicatione et nominis quadam similitudine, crederem esse antiquæ Daciæ Sandavam.

Acésta nota e trassa cu cruce in MS. *Ed.*

ædium XVI millia, quæ tamen omnia collapsa sunt, ablata inde sede principali. Hodie Hatmanni sive supremi exercitus ducis curæ commissa est.

Radauz oppidum et sedes episcopalis, haud procul a Suczava, ad eundem amnem et Siret, ad illum angulum Sireti fluminis sita, ubi meridiem versus declinat.

6. Ager Niamczensis huic proxime subjacet, et sat longo spatio inter Moldavam et Bistriziam amnes extenditur. Ibi

Niamcz, ad amnem cognominem, urbs in altissimo monte ædificata, naturaque ipsa adeo munita, ut omnem hostilem impetum spernere videatur. Sæpius tentata, bis tantum expugnata fuit, semel a Turcis sub Suleimani imperio, semel nostris temporibus a Ioanne Sobiesky, Poloniæ rege, nec capta fuisset, nisi fames paucissimos Moldavos, qui in præsidio erant, post plurium dierum obsidionem eam Polonis tradere coëgisset. Quondam duplici muro erat instructa, per quem unica saltem porta permittebat transitum, post vero destructo a Turcis exteriori, interior tantum integer Moldavis remansit. Antequam Turcis subjiceretur Moldavia, quocunque ingruente bello principes liberos et thesauros suos eo ac in arcem vix expugnandam mittebant, et hodie quoque si quando a vicinis impetuntur incolæ tutissimum hic habent receptaculum. Hunc in finem olim sat ampla palatia struxerant principes, quæ et hodie ibi visuntur, sed non ea qua decet cura conservantur. E regione ad flumen Bistriciam situm est *Piatra* oppidum.

Claudit ordinem

7. Ager Bacoviensis, qui singularem vornicum præsidem habet; hujus sedes est

Bacovium, in insula Bistriziæ fluvii oppidum, pomorum fructuumque ubertate celebratum. Habet præterea episcopum ecclesiæ occidentalis, qui Bacoviensis nominatur. Sunt enim in submontanis districtibus complures subditi Moldavorum, tum natione, tum religione, ut se vocant, Catholici, quos Stephanus Magnus, victo Mathia, Hungariæ rege, inde abegerat, et suis baronibus donaverat. Præcipuus Cantemiriorum pagus in districtu Roman, *Pharaoni* dictus,

cujus incolæ plus quam 200 familiarum omnes catholicæ sunt religionis, lapideamque et antiquissimma habent ecclesiam.

Ocna, et *Totruss* ad amnem *Totrusz*, nulla re magis memoranda oppida, quam egregiis salis meatibus, quæ ibi in viciniis reperiuntur. Hac, qui amplior est, ex Moldavia in Transylvaniam patet ingressus.

Bassarabia, quæ tertia olim erat Moldaviæ pars, tota campestris est, montes sylvasque nullas, flumen, quod perenne dicere posses, unicum habet, *Ialpuh;* fontibus rivulisque prorsus caret, unde ad succurrendum aquarum penuriæ, puteos quam profundissimos incolæ fodere debent. Pro lignis jumentorum fimo utuntur, eoque in sole tosto suas casulas calefaciunt. Subjugata ea fuit a Turcis antequam totus principatus iis subjiceretur, non moldavici amplius juris, etiamsi hodie quoque circa Danubii oras oppida et pagi pleni sint moldava gente, non minus christianam religionem profitente, quam tyrannidem utriusque Barbarı ferente: sed partim Tartaris habitata est, partim Turcis, Seraskieri mandatis obedire jussis. Ipsa regio quatuor hodie provinciis absolvitur: Buziacensi, Akiermanensi, Ciliensi, et Ismailensi.

Mediterranea tenet

BUDZIAK, (1) Tartaris Nogaiensibus, quos nunc alii Budiacenses, alii Bielogrodienses vocant, concessum habitaculum. Cum enim circa annum Heg. 976, D-ni 1568, Selimi II jussu Crymeæ Chanus fluviorum Tanais et Volgæ combinationem tentaret, plusquam triginta Nogai eorum, Tartarorum familiæ, quæ eousqe Russiaco imperio paruerant, ab hoc defecerunt, et cum popularibus suis in Crymeam

(1) Tartarica lingua angulum significat, eo quod ipsa regio Danubium inter atque Tyratem versus Pontum Euxinum longe sese protendat, et in acutum angulum desinat; nec non videtur alludere ad vetus *Bessis* nomen, quod ab antiquis geographis et historicis huic regioni attribuitur. Hinc forte et Bassarabiæ nomen prodiisse, ex Ovidio conjactari licet, qui lamentatus inquit:

Vivere quam miserum est inter Bessosque Getasque.

Ptolemæus: super Daciam Peucini sunt et Bastarnæ, Bastarnas vero et Bessos eosdem esse putat cum aliis Matheus Prætor, Lib. 2. cap. 7. Sunt, inquit, qui putant, Bastarnas illos ipsos populos, qui olim Bessi fuere, hodie Bassarabi dicuntur, scilicet, qui in Bassarabia degunt.

recesserunt. Hos cum non caperet Chersonesus, novæ illis sedes in Budzaiensi agro tributæ sunt. Ex illo tempore, accedentibus subinde novis e Nogaia familiis, adeo ista natio accrevit, ut numero vix cuiquam alii Scytharum ordæ cedat. Ipsi in duas stirpes se dividunt, *Orak Ougly*, et *Orumbet Ougly*, genealogiasque suas sollicite conservant. Vitam patrio more in campis degunt, oppida nulla habent, præter *Causzenii* ad fluvium *Botna*, qui exiguo spatio eam regionem tangit. Olim tamen sat elegantibus civitatibus hanc provinciam consitam fuisse demonstrant hinc inde conspicuæ veterum ædificiorum ruinæ: præ ceteris rudera antiquissimæ civitatis ad ripam Tyratis, hodie *Tartarpunar*, id est puteus Tartarorum dictæ. Altissimo illa rupi imposita sunt, e cujus radicibus fons limpidissimus emanat. Nulla tamen ibidem inscriptio aut indicium, a quo condita esset, potuit reperiri. Sunt et ad flumen Ialpuh, haud procul ab ostio ipsius, alius urbis vetustioris vestigia, vulgo *Tint* (1) appellata. Collapsam illam anno [ ] instauravit Stephanus M.; post autem Turcæ solo adeo æquarunt, ut vix locus ipsius hodie indicari possit. Ex ipsius ruderibus aliud oppidum e regione veteris struxerunt, quod et hodie floret et *Tobak* vulgo vocatur. Pontum tangit eo forte in loco, ubi vetus Aepolium.

2. AGER AKKIERMANENSIS. In hoc *Akkierman*, incolis *Czetate alba*, Romanis olim *Alba Iulia* (1), Græcis Μονχαστρον, Polonis *Bielograd*, in ipso Ponti Euxini littore sita; urbs satis ampla et munitissima. Cum Moldaviæ pareret, a magno Logotheta regebatur, hodie ipsius præsidio singularis Ianiczar Aga præest. Recentissime celebrata fuit S. Iohanne novo, qui ibidem sub [ ] Turcarum tyranno subiit martyrium. Hujus reliquias miraculosas, cum toto principum thesauro et

(1) Cujus situs videtur respondere pago *Hermonasti*, si Hermonastii non sit Tatarbugnar, de quo jam diximus. — Acésta nota e trassa cu cruce in MS. *Ed.*

(1) Bonfin. decad. 1. libr. 1. pag. 23. non solum hanc *Albam (Regalem)* habet Ungaria, sed et *Albam Græcam* ad Taurinum, et *Albam Iuliam* in Dacia, quæ progenitorum suorum nomen lubentissime retinent. — Urmatoriele trasse cu cruce in MS.:

In veteri Daciæ descriptione retinet locus, ubi olim Neoptolemi Turris; apud Leunclav: in Pandect. 159. ex eodem Bonfinio Nestor alba. — Hic addenda tractatio de turri Neoptolemi, vico Hermonactis, Niconia et Ophiusa, e Strabone aliisque veteribus historicis.

cimeliis, anno [ ] e Moldavia abstulit Iohannes Sobiesky, Poloniæ rex, cum se pro ecclesia et Christo, Papa pecuniam elargiente, militare jactaret.

Infra hunc ad Danubii ripas protenditur

3. AGER CILIENSIS. Hujus urbs præcipua *Kilia* (1), olim *Lycostomon*,

(1) Moldavis, Turcis *Kili*, Græcis recentioribus *Lycostomon*, (male ut puto ab aliis *Lytrostomon* et *Lythostroton* scriptum, quod vide apud Leuncl. Pandect. 146.) *Achilleam* cum nonnullis vult Bonfinius; Stanislaus Sarnicius *Tomos* civitatem illam Ovidii Nasonis exilio claram esse dubius contendit. Sed inter tot authorum discrepantes opiniones, quid certum sit, judicare haud possum. Quid vero nos sentiamus, cum aliquantulam partium illarum habeamus notitiam, constanter proferamus. Si una et sola est *Tomos* illa Ovidii poëtæ exilio clara, profecto non posse illam esse, quæ in Tabula veteris Mysiæ descriptione media in regione ad amnem Naxum ponitur, quod historici mentionem illius urbis facientes facile probant partem negativam, et imprimis Ovidius ipse dicit se exulatum in Sarmaticum solum: *Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum.* Ergo et Tomos urbs in Sarmatia fuit. Idem poëta describit Sarmatiæ fluvios, i. e. *Tyratem* et *Boristhem*, qui quam longe distent ab Naxio Mysiæ, nemo non videbit. Idem confirmat poëtæ epitaphium in lapide incisum, quod nobis Stanislaus Sarnicius patefecit, narrat enim ille nobilem quendam Polonum, ad villam *Isak* (male scribitur *Asak*) lapidem cum hac inscriptione invenisse et legisse:

Hic situs est vates, quem diri Cæsaris ira
Augusti, patria cedere jussit humo,
Sæpe miser voluit patriis occumbere terris,
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

Idem poëta, vivere, inquit, quam miserum est inter Bessosque Getasque. Unde manifesto patet, eum in Sarmatia, sive ad Tyratem sive ad Boristenem, ubi illa fuit Tomorum urbs, exulem fuisse. Sed antiquos perscrutemur scriptores. Sozomen, histor. eccl. lib. 6. cap. 20. de Scytharum sede scribens, Gens, inquit, ista, multas quidem habet urbes, pagos et castella, sed principatum obtinet *Thomis*, quæ est magna et opulenta prope mare posita, ad quam cum quis ad Pontum Euxinum navigat, vetus consuetudo est, quæ etiam nunc servatur, ut unus episcopus totius illius gentis eclesiæ præsit. Itaque tempore de quo jam loquimur (Valentiniani nempe et Valentis) illas administravit Britannio, quando imperator Valens etiam Thomim venit, cumque accessisset ad ecclesiam, et episcopus, nolens illi, ut Ariana hæresi infecto, communicare, solo rege relicto, cum toto populo in aliam ecclesiam secessit. Propter hoc iratus imperator Britannionem misit in exilium, quem non multo post reduci permisit, nam cum videret, credo, Scythas episcopi exilium iniquo animo pati, non parum veritus est, ne novis rebus studerent, quos quidem et fortes esse, et ipso locorum situ Imperio R. necessarios, quippe qui impetum barbarorum illam orbis partem incolentium propulsarent. Itaque imperatoris conatus sic a Britannione compressus, viro cum in aliis rebus spectato, tum ob divinam virtutem adeo insigni, ut etiam ipsi Scythæ laudis testimonia ej attribuerent. Idem author memorat.

ad septrentionale Danubii ostium, eodem nomine a Græcis nautis appellare solitum, quod lupinarium faucium instar undas eructare videretur. Urbs est non spatiosa admodum, sed emporium celeberrimum, frequentatum ab omnibus, non circumjacentium solum maritimarum civitatum navibus, sed et remotioribus, Aegyptiis, Venetis et Ragusæis, qui inde ceram et cruda boum coria solent abducere. Incolas non Turcas solum habet, sed et Iudæos, Christianos, Armenios, aliosque diversarum nationum, quibus omnibus *Nasir* quidam, quem inspectorem vulgari nomine diceres, prospicit. Sub Suleimani imperio a Moldavis fuit exusta, atque ex eo tempore ad pristinum splendorem pervenire non potuit.

Interiores Danubii ripas legit

4. Ager Ismailensis. Ibi notari merentur:

Ismail, Moldavis olim *Smil* dictus, munimentum haud contemnendum, Turcico milite firmatum, cui singularis *Mutewcli* præest.

Cartal ad Danubium, ubi *Ialpuh* flumen recipit, e regione *Isakcze*, fortalitium haud magni nominis. Ibi anno 1711, cum contra Ruthenos bellum Turcæ gererent, Danubium ponte junxerunt, et copias in Moldaviam traduxerunt. Urbi conservandæ saltem *Dizdar* h. e. commendans, constitutus est.

Renii olim Moldavis dictum, nunc Turcis *Timarowa*, ejusdem ordinis muninentum, haud procul ab Hierasi ostio ad Danubium situm. Ibi, etsi othmannico imperio pareat, nullus Turca; præsidium christianis constat, qui omnes natione Maldavi sunt, ipsiusque præfectus, iisdem sacris addictus, vulgo *Beszliagasi* vocatus, silistriensi Bassæ, qui semper *Seraskier* esse solet, est subjectus.

Atque hæ fere erunt urbes et oppida Moldaviæ, quibus incrementum dedit libertas, ademit injusta inimicaque rebus publicis florentibus tyrannis. Harum conditores, neque veteres referunt, nec recentiores historici, nec ex inscriptionibus aut monumentis hucusque potuerunt erui. Nulla earum temporis aut populi conditoris aliquod præbet indicium, nil muris insculptum reperies, nisi quando hi ab aliquo principe instaurati fuere. Sola *Suczavia* in suis mœniis refert insculptos magno lapidi septem turres, corona imperiali, quam duo leones sustentant, tectas. Porro in ipsis turrium fundamentis area

lapidea visitur, in qua duo pisces squamosi, capitibus deorsum, caudis sursum inflexi apparent, atque illis subjectum tauri sylvestris caput, quod stellam sex radiis instructam inter cornua tenet. At cum tauri sylvatici caput demum post secundam transmigrationem Romanorum in Moldaviam, de qua cap. I diximus, Moldaviæ scutum esse inceperit, hæc sculptura itidem magis de reparatione murorum Suczaviæ, quam de illorum constructione testari videtur. Præterea cum unanimi consensu omnes nostræ gentis historici testentur Moldauos, dum ex *Maramoris* in patriam pristinam redirent, civitates munitas arcesque habitatoribus vacuas reperisse, haud incongrue inde colligi posse videtur, ad multo remotiora tempora illarum fundationem esse rejiciendam. Confirmant hoc præter alia, ratio structuræ murorum in plerisque civitatibus, qui certe, exceptis paucis, quos ob Tartarorum incursiones recentius opus videri supra indicavimus, non aliam nisi romanam architecturam referunt. At omnia superant probatissimorum e Romanis historicorum testimonia, quibus evincitur, a Trajano imperatore magnas Romanorum civium colonias in Daciam fuisse traductas, ejusque successorem, Hadrianum, cum plures in oriente ditiones Barbaris cederet, solo metu ne illæ darentur internecioni, retentum fuisse a Dacia deserenda. Accedit æternum hujus rei monumentum

Fossa Trajani imperatoris, hodie etiam sui conditoris nomen retinens, de qua miror neminem, neque veterum, nec recentiorum historicorum quidquam tradidisse memoriæ. Hæc, ut ipse αὐτόπτης testis sum, duplici aggere a *Petrivaradino* in Hungaria incipit, ad montes *Demarkapu*, ferream portam, descendit, inde simplici vallo per totam Valachiam et Moldaviam transit, Hierasum ad pagum Trajan dictum, Botnam ad oppidum *Causzen* secat, transactaque tota Tartaria ad Tanaim flumen desinit. Ipsa ultra 12 cubitos hodie adhuc profunda est, unde forsitan haud sine ratione colligere possemus, ipsius spatium, dum strueretur, altero tanto latius profundiusque, atque adeo egregium adversus barbarorum irruptiones munimentum fuisse. Quæ cum ita sint, concedi minime potest, quod aliqui statuere (1) voluerunt, Genuensium opera ædificatas esse Moldaviæ ur-

(1) Belskius pag. 239. populos, inquit, *Pieczinicow* et *Polowcow* esse Lithvanos, qui

bes. Neque enim romanus miles, qui ibi perpetuo copiosus in præsidio erat, sine urbibus et tecto degere poterat, neque credendum videtur, Genuenses, qui saltem mercaturæ ergo in Ponto pedem figere quærebant, in interiora Moldaviæ penetrare voluisse, et in locis magis agriculturæ, quam mercaturæ opportunis, urbes construere. Si vero quis adhuc a Dacis veteribus, rebus illorum sub Decebali regno satis florentibus, eas constructas esse existimaverit, post a Romanis occupatas, suisque coloniis sedes datas, huic equidem contradicere non auderemus.

CAPUT V.

DE MONTIBUS ET MINERIS MOLDAVIÆ

Ab occasu, ubi Transylvania et Valachia contermina est, Moldavia undique fere altissimis cingitur montibus : unde et Alpestris Daciæ nomen a Romanis accepit; reliqua ejus pars orientem versus fertilissimis campis patet. Montes arboribus frugiferis, pomariis, aliisque, quos alibi arte producere necesse est, natura sunt consiti, quibus interpositi subinde e montium cacuminibus jucundo susurru ruentes limpidissimi rivuli horti amœnissimi speciem conciliant : campi vicissim segetes, quas frigidior montanus aër crescere non permittit, abunde protrudit.

Montium altissimus est *Czahlow*, si antiquorum fabulis notus fuisset, non minus celeber futurus, quam *Olympus*, *Pindus* aut *Pelias*. Situs est in *Nemcziorum* agro, haud procul ab amnis *Tazlev* fontibus, et in medio perpetuis riget nivibus, ipsum autem cacumen nunquam nivibus tegitur, quod superare nivem demittentes nubes videatur. Ex ejus cacumine, quod turris in formam altissime erigitur, rivulus aquæ limpidissimæ delabitur, magnoque cum fragore per præcipitia devolutus in Tazlov fluvium se conjicit. In medio ipsius statua conspicitur antiquissima, quinque ulnis alta, vetulam ovibus

postquam ex partibus Bosphori Cimmerici, prius amicitiam cum Genuensibus Chersonesum tenentibus iniisse, eosdemque Genuenses cum Moldavis et Bassarabis condidisse urbes *Mancob*, *Kerkel*, *Krym*, *Azow*, *Kafam*, *Kiliam*, sive *Achilleam*, *Moncastrum* et *Tyrgaviscam* etc.

ni fallor XX cinctam referens, e cujus naturali parte, perennis aquæ fons profluit. Difficile certe judicatu, monstravitne hoc in monumento natura suos lusus, an solers artificis manus ita efformaverit. Nulli enim basi imposita est ea statua, sed cum reliqua rupe concreta cohæret, a ventre tamen et dorso libera : et si etiam concedere velles, rimas artificioso calce esse illitas, cujus generis plura veterum inventa temporum injuria intercidisse non negamus, vix tamen concipi potest, qua ratione canalis ille per pedem in naturam ductus sit, cum circumcirca nullibi vel fontis vel ullius alvei vestigia appareant. Probabile est, inservisse eam idolorum gentilium cultui, cujus administri solenne habebant, vel naturæ, vel magiæ artibus aliquid efficere, quo admirationem possint et divinitatis opinionem credulæ plebi injicere.

Ceterum ipsius montis altitudo inde colligi potest, quod sereno cœlo, sole ad occasum declinante, Akkiermanni, quæ urbs LX horarum spatio ab eo distat, totus et tam distincte, ac si in propinquo esset positus, queat conspici, cui simile nescio possitne de aliis etiam celebratissimis montium cacuminibus exquiri. In circumjacientibus collibus subinde conspiciuntur equorum, canum alarumque rupibus impressa vestigia, haud aliter ac si ingens equestris exercitus ibi aliquando transiisset. Multas de illis fabulas incolæ referunt, sed quæ veritati magis consentanea sit, de illis inquirant opinionibus curiosi rerum naturalium scrutatores.

Aliud etiam est montium jugum *Incul* incolis dictum, boream versus, circa Czirimussum amnem, in ipso angulo, ubi Moldaviæ, Poloniæ et Transylvaniæ concurrunt limites; altitudine quidem priori non comparandum, at non inferius singulari et nunquam alias observato naturæ lusu. Etenim, rorem, qui ante ortum solis herbarum folia tegit, incolæ colligunt, et postquam in vas collocarunt, aquæ supernatans butyrum elegantissimum inveniunt, quod nec odore, nec colore, nec sapore ab ordinario butyro differt. Id autem non per totum annum fit, sed saltem tribus mensibus, Martio, Aprili et Majo, at reliquis vel humidioribus vel siccioribus nihil tale reperitur. Tanta est autem illius butyri nutritia facultas, ut si oves illo tempore in montium cacumina ad pastum ducantur, paucis diebus

præ nimia pinguedine suffocentur : quamobrem experientia edocti pastores illis mensibus greges suos intra montium radices continent.

Neque vero etiam solito montium munere, metallicis puto mineris, nostræ Alpes destituuntur. At antiquis has aperire temporibus, et principum sobrietas et metalli fossorum defectus prohibuit : nostris temporibus obstitit Moldavis Turcarum nota avaritia, metusque ne dum divitias quærerent, cum fundo et operam et fructum perderent. Ceterum non steriles esse hisce subterraneis opibus, argumento sunt profluentes ex illorum radicicibus rivuli. Illi enim, cum angusto contineantur alveo, sæpiusque, dissolutis nivibus aut imbribus, augeantur, non raro erumpunt, post in lectum redire coacti, arenam in locis, quæ submerserant, relinquunt, in qua haud pauca auri purrissimi grana reperiuntur. Hæc Cingari colligunt, sordibus purgant, tantumque inde auri sibi comparant, ut et quatuor auri occas, quæ 1600 drachmas faciunt, singulis annis principis conjugi tributi nomine possint solvere. In Chotinensi agro, haud procul ab ipsa urbe, reperiuntur in Tyratis ripis efficti a natura ipsa globuli ferrei, ita rotundi, ut sine alio ullo opere tormentis adhiberi possent, ferro tamen rudiori et nisi igne emolliatur, ad nullum aliud opus apto. Dum neglectum adhuc esset Chotinium, crebrius Caminiecum vehebantur, hodie autem vix permissuros esse Turcas arbitror, ut suo cum detrimento Poloni apparatum bellicum sibi instruant. In Bacoviensi agro haud procul ab urbe Totruss, salinæ sunt abundantissimæ, incolis *ocna* dictæ. Ibi nulla arte ad purgandum sal opus est, si terram uno alterove cubito submoveas, purissimum, et christalli aut porphyri instar pellucidum sal, nullis terreis particulis interstinctum reperies. Neque unquam deficiunt hi meatus, etsi quotidie plura hominum centena, illis eruendis impendant operam. Etenim ubicunque salis tabulas extraxerint, subinde columnas hujus chrystalli relinquunt, terram et concavitatem istam sustinentes, ut locum habeant novæ salis venæ, in quem se exonerent : quo facto intra viginti annos eodem sale ita replentur act cuniculi, ut nullum aliquanto eos evacuatos fuisse appareat indicium. Aliquando etiam in his pisces integri concreti reperiuntur, qui nihilo ab aliis differunt, qui in fluviis vicinis capiuntur.

In aliis quoque locis multi tales salis meatus inveniuntur, sed hos aperiri prohibuerunt principes, ne propter effossi salis copiam imminueretur ipsius pretium, cum ea quæ jam florent satis suppeditant necessaria. Montes integri in Moldavia extant, qui, si exterior terræ cortex adimatur, vitrei toti esse videntur. Maximum ex hoc in ærarium principis totamque ditionem lucrum redundat, quod, præter incolas, Budzakienses et Crymæi, quin et longe dissitæ regiones, navibus sal quotannis inde avehant. Nitrum ubique fere conficitur, quod campi Moldaviæ fere omnes nigram, nitroque repletam terram monstrent.

Ad *Tazlev* salsum, haud procul a pago *Mainestii* in Bacoviensi agro, e fonte aliquo ebullit mixta aquæ cleopyssa vel bitumen, quo ad unguendas rotas vulgo rustici nostri utuntur. *Pecura* illud vocant incolæ, referuntque multo melius ad domesticos usus adhiberi posse, si modo ab aqua separetur, quam illud quod fit ex arboribus.

CAPUT VI.

DE CAMPIS SYLVISQUE MOLDAVIÆ

Montium, quos hucusque narravimus proventus, longo passu superant campi Moldaviæ, celebrati sua fertilitate apud antiquos recentioresque scriptores. In medio plurimarum provinciarum montibus fluviisque a Moldavia submotarum siti a nemine aluntur, omnibus victum suppeditant. Quæ in montibus per tempestatum frigorumque injurias produci prohibentur, in campestribus locis tam lætæ crescunt segetes, ut triticum fœcundis annis vicies quater, ador tricies, hordeum sexagies, milium, quod vix credet, qui non expertus est, trecenties seminata agricolæ reddat. Avenæ non æque ac reliquarum segetum fœcunda mater est Moldavia, nec adeo magnus usus. Nam illius loco hordeum equis in pabulum datur. Milium in superiore Moldavia quam elegantissime nascitur, unde inter nostrates ortum proverbium, milium in inferiore, malum in superiore parte Moldaviæ corticem non habere. Hoc contusum pinsunt et ad panis formam coquunt, idque dum adhuc calidum est, frequentes

cum butyro comedunt. Arborum frugiferorum non pomaria reperies, sed sylvas. Fructus sua sponte crescunt in montibus, sed in campis humana industria produci debent, at et ideo multo sunt delicatiores. Tanta præterea illorum ubertas, ut pristinis temporibus in Moldaviam moturi Poloni nullo comeatu se indigere putarent, arbitrati sufficere sibi et exercitui fructus, quos abunde suppeditaret regio. Sed aliquoties plurimos ex illorum esu nimio morbos experti, ingentique, sine hostilibus armis, affecti clade cautius jam mercari didicerunt. At omnes reliquas terræ dotes longo passu superant egregia, quæ longo tractu inter Cotnar et Danub. extenduntur *vineta,* tanta fœcunditate, ut unicum pogon, quod est spatium XXIV orgyarum in τετραγόνω, sæpius quadringentas ad quinquentas mensuras XXXX librarum vini reddat. Generosissimum vinum nascitur Cotnari, quod est Harlevensis agri oppidum. Ignotum hoc est exteris, quod perdat vim suam, dum sine decenti cura in doliis vel mari vel terra vehitur; at omnibus Europæis vinis, nec ipso Tocajensi excepto, præstantius et nobilius esse affirmare ausim. Etenim, si in cella profunda et lapidea, quod apud nos fieri solet, per triennium conservetur, quarto anno tantas vires adipiscitur, ut et cremati instar ignem concipiat. Vini tolerantissimum caput vix tertium poculum ferre potest, statim in crapulam mergitur, quam tamen nulli sequuntur capitis dolores. Colorem habet singularem, nec aliis vinis solennem, viridem nimirum, et quo antiquius est, eo viridiorem. Atque ex hoc loco septemtrionem versus nulla amplius vineta. quæ generosum vinum proferre possunt, reperiuntur, adeo ut et in Cotnariensium montium boreali parte, quamvis sæpius fuerit tentatum, nunquam tamen aliqua vitis ad maturitatem pervenire potuerit. Ita dum detraxit reliquis boream versus adjacentibus regionibus vini ubertatem natura, in hoc uno loco quasi omnes suas vires exponere voluisse videtur. Ab hoc gradu secundum habetur quod *Hussi* in Falciensi agro producitur, tertium *Odobestiense* in Putnensi provincia ad Milcoviam flumen, quartum *Necorestiense* in Tecucziensi regione ad Siretum, quintum *Greciense* in Tutovensi agro ad Berhecz amnem, sextum denique quod in eadem ditione *Costestienses* campi protrudunt, ut alia ignobiliora innumera loca omit-

tam. Hæ vineæ non incolis solum inserviunt, sed etiam pretii vilitas exteros mercatores, Russos, Polonos, Cosaccos, Transylvanos, quin et Hungaros allicit, ut magnam quotannis ejus quamvis non melioris copiam in patriam suam transportent. Bessarabia quoque haud ingnobilia olim, cum Moldavis pareret, vineta habuit, at ea jam collapsa sunt, postquam vini contemtores Turcæ illam regionem colere cœperunt. Tamen qui in Ciliensi et Ismailensi agro habitant Christiani, quasdam adhuc vineas conservant, at vix tantum inde colligunt, quo suis subveniant necessitatibus.

Sylvis Moldavia quam plurimis superbit, tum cæduis, tum frugiferis arboribus conspicuis. Nautis inprimis commendata est quercus moldavica, eamque illi omnibus aliis lignis ad naves construendas esse aptiorem et contra carum firmiorem prædicant. Notarunt præter alia album illum corticem, qui interius istos arbores tegit, nisi penitus illis adimatur, etiamsi vel minima particula remanserit, brevi tempore toti ligno inducere cariem, contra, si fuerit purgata, lignum contra omnes tempestatum, aëris et aquarum injurias per plus quam centum annos incorruptum servari. Præ ceteris omnibus duo querceta Moldavis fuere celebrata, Cotnariense, et Kiegecziense. Cotnariensi, prope urbem ejusdem nominis, non natura, sed humana industria dedit originem. Campus erat amplissimus et ubique patens Stephani M. temporibus. In hoc cum Poloni magno cum exercitu castra metassent, adortus eos Stephanus M. profligavit, castris exutos in fugam vertit, plures cæcidit, captivos eosque maxima ex parte nobiles plus quam XX milia coëgit. Pro his cum magnum lytrum Poloniæ rex polliceretur, noluit assentire Stephanus, quod non pecuniam quæreret, sed tale sibi erigere cuperet trophæum, quod ipsius posterioribus etiam seculis prædicaret victorias. Hunc in finem Polonis omnibus aratro junctis totum illum campum, longum duobus, latum uno milliari, in quo commissum erat prœlium, ligone subegit, præparatisque hunc in finem glandibus consevit, quæ jam in sylvas satis amplas et elegantes excreverunt. Moldavi eas hodie *Dumbrevile Roszij*, i. e. querceta rubra vocant, quod Polonico sanguine fuerint rigati. Poloni vero easdem *Bucovina* dixerunt, nec sine lacrymis unquam illius loci faciunt mentionem.

Alterum trans Hierasum in Bassarabiæ limitibus situm *Kigecz* dictum, ab interiori parte triginta fere milliaria italica in circuitu complectitur. Munimentum hoc est fortissimum Moldaviæ contra Scythas, quod sæpius tentarunt, nunquam vero expugnare potuerunt. Arbores etsi proceræ, ita tamen densæ sunt, ut neque pedester homo aliter nisi per semitas solis incolis cognitas possit incedere. Olim plusquam XII m. incolarum strenuissimorum totius Moldaviæ militum ibidem numerabantur : hodie post tot pugnas et mutuas strages vix duo millia remanserunt. Pactum hi habent cum vicinis Budziacensibus Tartaris, quo se obligarunt, his certam trabium summam quotannis concedere, quod Bassarabia sylvarum penuria maxime laboret. Id et hodie accurate observant; sed si violare Tartari leges, et plura, quod haud raro fit, postulare voluerint, armata manu resistunt, et sæpe superiores evadunt. Sed de his plura infe rius.

CAPUT VII.

DE ANIMALIBUS FERIS ET DOMESTICIS

De animalibus, quæ Moldaviæ cum vicinis regionibus communia sunt, longam facere narrationem non est nostri instituti, ut quibus non propositum est oberrantes hinc inde in sylvis cervorum, dorcadum, caprarum, vulpium, lyncium et luporum greges commemorare, sed illa referre, quæ in animalibus moldavicis singularia observavimus. Et ovium quidem tria diversa genera apud nos reperiri meminimus, alpestres, sorroccenses et sylvaticas. In Alpibus vix dici potest, quot et quanti ovium greges ubique conspiciantur. Cum enim quæ occasum spectant Moldaviæ provinciæ non adeo segetibus producendis aptæ sint, sola est ovium cura, quæ illarum partium incolas occupet, victumque illis largiatur. Hinc et quotannis istarum ovium (Turcis *Kyvirdzik* dictarum) plusquam LX millia per Græcos mercatores Constantinopolim pro sultani culina adducuntur. Earum enim caro a Turcis reliquis omnibus et propter suavitatem et digestionis facilitatem præfertur. Tribus autem potissimum in locis præstantiorem pastum inveniunt, in Kympullung Russico ad amnem·

Putila, Kympullung Moldavico ad fluvium Moldova, et montibus Vranzie in agro Putnensi. In campis, multo majores alpestribus oves, sed non tam copiosæ cadunt; ex his eæ potissimum memorandæ, quæ in sorroccensi agro nascuntur. Illæ omnes unam costam plus quam aliæ habent, eamque quoad vivunt nunquam amittunt, at si in aliam traducantur provinciam, tertio anno agnum gignunt non habentem nisi costas solitas. Eadem ratione si alius agri ovis in sorroccensem transferatur, tertii anni agnellus una costa matrem superabit. Longe ab his diversæ sunt oves sylvaticæ, quales vix in aliis locis reperiri posse arbitror. Labium superius ad duas palmas in terram protensum habent, et hanc ob causam cum pascunt retrocedentes victum quærere coguntur. In collo, quod brevissimum illis est, nullæ vertebræ, neque adeo ad dextram aut sinistram caput deflectere possunt; pedes breves quidem habent, sed velocissimos, ita ut vix canes illas persequendo capere possint; præter hæc, tam acuto olfactu præditæ, ut venatores aut animal aliquod cum vento ad se venientes jam a milliari germanico sentire possint et se fuga eripere. Si vero adverso vento accesserint, nil nisi dum capiuntur, sentiunt. Boves itidem montium incolæ parvos habent; campestres vero magnos majorum puclhrorumque boum greges, e quibus singulis annis plusquam XL millia per Poloniam Dantiscum aguntur, et inde Polonicorum nomine in vicinas regiones distribuuntur. In Moldavia par boum quinque imperialibus, in hieme tribus etiam emitur: contra Gedani XL et L imperialibus vendi accepimus. Pinguissimi præstantissimique reperiuntur ad rivulum Seratæ in Falciensi et amnem Basseu in Czernauciorum agro, quod isti campi et sale abundent et herbas tenues pinguedinemque conciliantes producant. Horum proventus tantus est, ut non solum inde vitam sustentare incolæ, sed etiam gravissima, quæ Turcæ exigere solent, tributa solvere queant. Circa utramque Tyratis ripam sæpius etiam bubali sylvestres conspiciuntur: at illi non videntur esse indigenæ, sed ex Podolia et Tartaria a borealibus ventis in hyeme illas regiones infestantibus congelatum Tyratem trajicere compulsi. Sed in occidentalibus montibus aliud est animal, quod proprium esse nostræ regioni fere ausim. *Zimbr* Moldavis vocatur, magnitudine bovem

domesticum æquat, caput tamen minus et oblungum, collum et ventrem graciliorem, pedes altiores, cornua tenuiora et erectiora habet, quorum extremitas acutissima paulisper exterius reflectitur. Animal est ferox et velox, ac caprarum instar per montium præcipitia scandere potest, unde vix nisi sclopeto occisum aut vulneratum capitur. Hoc est illud, cujus caput primus instauratæ Moldaviæ princeps *Dragoss* provinciæ symbolum esse voluit. Sues in Orheiensi agro ad pagum *Tohatin* inter Ikiel et Reut fluvios, non bifida, sed continua et fere equina ungula nascuntur : quod idem accidit porcellis, qui post tertium annum scrophis ex aliorum agris huc allatis projiciuntur : neque id domesticis solum contingit, sed et sylvaticis, quorum in arundinetis circa Tyratem magna producitur copia. Equos fert Alpestris Moldavia minores equidem et corporis habitu Ruthenis fere similes, at fortissimos, et laboris patientissimos, ungulis tam duris, ut per loca adeo aspera iter facientibus nunquam soleam inducere opus est. Campestres vero provinciæ equos proferunt majores, generosos, forma, symetria, velocitate et duritie conspicuos, nec Polonis Hungarisque solum, sed et ipsis Turcis laudatissimos, apud quos sæpius teritur proverbium : *Adzem dilberi Bogdan bargiri messhurdir*, i. e. *Persicus juvenis et Moldavicus equus omnibus reliquis sunt laudatiores.* Circa Bassarabiæ limites magni quoque sylvestrium equorum greges reperiuntur, qui nihil a cicuris differunt, nisi quod paulo minores sint ungulisque præditi palmi latitudinem superantibus, cœterum rotundis et durissimis. Hos plerumque Scythæ Budzacenses venantur, et vel conviviis vel suo usui adaptant. Namque sub autumnum, ubi tota illa regio perpetuis irrigatur imbribus et quasi in paludes convertitur, diem locumque conventus constituunt, mox omnes circumcirca campos ululatu et vociferationibus implent. Equi audito clamore, per undique reboantes campos huc illuc dispersi fugiunt, et cum nullibi strepitu vacuum locum inveniant, medio in prato quodam paludoso, illis *Gioller* dicto, coguntur. Ibi cum per latas ungulas fugere impediantur et in cœno hæreant, a Tartaris hastis sagittisque petuntur, pars vivi capiuntur, pars occisi in illorum potestatem veniunt, quos inde pro rata benevolentia inter se distribuunt. Prætermittam jam alia,

quibus sylvæ nostræ refertæ sunt, fera animantia, lynceos, martes (non quidem quas vulgo vocant zebelinas) et vulpes etc., quorum pelles frigori potissimum arcendo inserviunt; de apibus saltem pauca commemorare juvabit, quod ea, quæ de illarum œconomia observavi, nec injucunda, nec forsitan omnibus nota sint. Maximum inde proventum habent incolæ, eo quod interstincti ubique elegantissimis floribus campi et sylvæ mellis et ceræ colligendæ perpetuam suppeditont materiam. Majus etiam lucrum habituri essent, si tot, quot singulis annis apes edunt, examina illis retinere liceret. Etenim provincialibus legibus cautum est, ne quis plura alvearia habeat, quam soli, quod ipse possidet, ratio permittit, ne eorum copia vicino afferat molestiam. Præter favos communes, singularem quandam ceram fragrantissimi odoris, coloris subnigri conficiunt, at non in mellis receptaculum, sed impediendum lumen solare. Hunc in finem alveariorum custodes, si quod novum examen cum suo rege collectum vasi ejusmodi imponunt, consulto illud perforant multisque in locis fissuras faciunt. Apes, cum laborare non possint nisi in tenebris, illico antequam aliud quid agant, præfata cera nigriore ea foramina obducunt et post operari incipiunt. Hanc constituto tempore cum melle eximunt custodes, et quod ambræ fere odorem habeat, solaribusque radiis resistat, majori pretio vendunt. Observatum est vicinarum sibi nimis apum examina, si in aëre occurrant, acerrimam ciere pugnam, neque ante desistere, donec una vel altero pars victa terga dare cogantur. Victrices jam amplius nullum e floribus campisque mel colligunt, sed quotidie in devictæ partis sedes ingrediuntur et jam præparatum mel accipiunt, quod illæ non possunt denegare. Custodes ubi vident strenue operari apes suas, nec tamen quidquam proficere, omnes quascunque in suis alvearibus reperiunt, creta in aqua liquefacta conspergunt, post altero die vicinum illum, in cujus apes habent suspicionem, accedunt, monstratisque albis maculis, ut reparet læsionem sibi illatam, adigunt.

Invenitur etiam in Moldavia et confiniis Pocutiæ, avis quædam, incolis *Ierunka*, Polonis *Gluszka* i. e. surda dicta. Gallinæ sylvestris speciem referens, sed minor, et ipsa natura fatua et surda. Si

venator centum tales in uno arbore invenerit, omnes unam post alteram sclopeto occidere potest, reliquis aspicientibus dum socia cadit. Ceterum carnem habet delicatissimam et albissimam, gustus suavitate perdrices etiam et phasianos superantem.

PARS SECUNDA

POLITICA

CAPUT I.

DE FORMA REIPUBLICÆ MOLDAVICÆ

Politicam reipublicæ moldavicæ descriptionem daturis, ante omnia de ejus forma dispiciendum videtur, quod graviter in ea definienda viros etiam doctissimos lapsos esse reperiamus. Pristinis temporibus universam Daciam, posteaquam in provinciam Romanam redacta est, Romanis rectam fuisse et magistratibus et legibus, dubitare non permittunt evidentissima hac de re gravissimorum inter veteres historicorum testimonia. Destructo imperio, cum nec auxilia amplius nec rectores provinciæ a Romanis mitterentur, assiduos vero barbarorum impetus sustinere non possent, et milite et ductore destitutæ Italicæ coloniæ, vicinarum gentium exemplis moti, uni ex suis imperium in se dedisse videntur. Hujus rationes accuratius exponere prohibet ingens ea, quæ universas gentium illius seculi historias tegit caligo : id tamen certum. Moldaviæ incolas, Italicæ originis, qui contra Scytarum et aliorum barbarorum incursiones in montanis quæsiverant receptaculum, suos semper habuisse vel reges, vel principes. Ex eorum prosapia oriundus *Ioannes* ille famosissimus, apud *Nicetam Choniadem,* Valachorum Princeps, a quo *Bogdanus* natus, cujus filius *Dragoss,* primus nostris in patriam pristinam redeundi autor, eandem ab eis, qui illum in Moldaviam

secuti fuerant, obtinuit dignitatem. Hujus successores impetratam, partim hæreditario jure, partim primatum electione, dominationem tanta gesserunt cum autoritate, ut Christianorum principum pluribus licet potentia et ditionum amplitudine, nemini tamen potestate et in suos jure cederent. Nullum deerat illis, quo maximi principes superbiunt, summæ potestatis προτέρημα. Præter Deum et gladium, superiorem in sua ditione agnoscebant neminem : nulli principi extero, vel feudi vel fidelitatis nomine, erant obstricti. bellum, pax, vita, mors et bona omnium incolarum ex ipsorum pendebat arbitrio, ac de illis omnibus pro lubitu juste injuste nemine contradicente poterat decernere. Denique et regium diadema ac despotæ *(Leunclavius, Pandect.* cap. 71.) nomen, Concilii Florentini tempore, Alexandro Bono Iohannes Palæologus Constantinopoleos imperator concesserat. Si quando principem lacessebat vis inimica, illo jubente tota gens arma capere, vindictamque ab hostibus sumere debebat. Ita stetit et defensa fuit Moldavia, non contra vicinorum solum Polonorum et Transylvanorum injurias, sed et Turcarum furorem. quin etiam *Stefani M.* (1) ductu, hostibus undequaque devictis, ulterius inimicas terras protulit suos limites. Verum enim vero hujus dominatio fatalis periodus Moldaviæ, summusque ejusque incrementi

(1) De quo principe Dlugossii historici Poloni tale fertur testimonium : O Virum, ait, admirabilem, heroicis ducibus, quos tantopere admiramur, nihilo inferiorem, qui sub nostra ætate tam magnificam victoriam inter Principes mundi primus ex Turco retulit, meo judicio dignissimus, cui totius mundi principatus et imperium, et præcipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcos, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis principibus et regibus Catholicis in dissidia et voluptates, aut in bella civilia resolutis, committeretur. lib. 13. pag. 513. ad annum 1474. et pag. 532 vigilantissimum, illustrem et insignem Principem atque Athletam appellat Stephanum. Vide plura ejus apud hunc authorem elogia. Et Stanislaus Orichovius, itidem Polonus Scriptor, Hi (de Moldavis loquens), inquit, natura, moribus, ac lingua, non multo a cultu Italiæ absunt, suntque homines feri magnæque virtutis, neque alia gens est, quæ pro gloria belli et fortitudine angustiores fines cum habeat, plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum defendit; tantæ autem sunt virtutis, ut cum omnibus his gentibus, quorum fines attingunt, eódem tempore semper bello contenderint, victoresque fuerint; Nam Stefanus, qui, patrum nostrorum memoria, principatum in Dacia (Moldavia) obtinebat, una propemodum æstate Baiezedem Turcam, Matheum Ungarum, et Ioannem Albertum Polonum bello magno devicerat. Annal. 5. ad an. 1552.

terminus fuit, ex quo sensim decrescere cœpit, donec ad eam, quæ nunc est, paupertatem pervenerit. Disparuit illico sub ipsius filio Bogdano præcipuus gloriæ Moldavicæ radius, absoluta Principis potestas, eique annexa belli pacisque jura, posteaquam Turcis fidem suam princeps obstrinxisset, et in feudi cognitionem quatuor aureorum millia Sultano quotannis solvere promisisset. Mansit tamen adhuc perhaud breve tempus illius umbra aliqua, et in tutelam se magis dedisse Turcis, quam subjecisse respublica videbatur, forsitan quod nollent Turcæ nondum confirmatos novorum civium animos commovere, vererenturque, ne dum eos mancipia vellent, hostes rebellesque experirentur. Extincta vero cum *Stephano, Petri Raress* filio, veteri *Dragossiadum* prosapia, ambitio procerum de diademate litigantium, Turcis Moldaviæ tributa majora imperandi, eaque, quam adhuc conservaverat, libertate spoliandi præbuit occasionem. Successu temporis, iidem, et principis electionem, quæ proceribus relicta fuerat, penitus sustulerunt, principes exteros, quoscunque voluerunt, in principatum immiserunt, immissos exauctorarunt, mox exauctoratos denuo restituerunt, atque adeo omnia miscuerunt, ut tandem pleraque supremæ potestatis jura, quæ ante principum erant, aulæ Othmanicæ esse cœperint. Negare hic non possumus, maximam hujus calamitatis causam fuisse ambitionem quorundam alienigenarum, qui, ut Principis gauderent nomine, quidvis promittere et concedere Turcis non dubitarunt; quod cum ex tributis consuetis solvere non possent, nova exactionum genera excogitare debuerunt. Ita, quæ non nisi unicum jugum, neque id admodum grave, susceperat Moldavia, duplex et Turcarum et extranei principis postea persensit. Ut paucis omnia complectar, his in turbis, quæ sibi proficua credebant prudentes Turcarum Imperatores abstulerunt, contra, e quibus commoda nulla sperabant, ut vel aliqua ex parte delinirent ambitiosorum candidatorum animos, principibusque reliquerunt. Ius bellum indicendi, pacem pangendi, fœdus ineundi, Legatos de negotiis reipublicæ ad vicinos principes mittendi, negatum est Moldaviæ Dominis : contra, relicta in legibus sanciendis, mulctandis incolis, baronibus creandis vel exauctorandis, tributis imponendis, quin et episcopis constituendis, et aliis,

quæ sunt ejusmodi, libertas integra, eademque fere, quam olim habuerant, potestas. Extenditur ea, non solum in officiales civesque Moldaviæ, sed et in mercatores Turcas, aliosque cujuscunque conditionis homines, dum sunt in ipsius territorio. Horum vitam et necem in suis habet manibus. Si quem morte, verberibus, exilio, bonorum confiscatione reum pronunciaverit, licet id injuste et tyrannice factum fuerit, rogare quidem et supplices offerre libellos possunt illi quorum interest, nemo tamen contradicere, aut quominus decretum principis ratum sit, resistere : contra, si aliquem a tota republica morti addictum liberare voluerit, nemo ipsius voluntati potest contrariari, aut a principe defensum violenter ad supplicium rapere. Dignitates omnes togæ sagæque ex ipsius arbitrio pendent : confert eas dilectis, adimit exosis. Neque in illis dandis ulla regula Principi est præscripta. Si quem rusticanum supremo, quem Moldavia dare potest, honore, Logothetæ magni munere, voluerit ornare, publice contradicere nemo audet : vicissim, si nobilissima prosapia editum eodem spoliare voluerit, hic illico principis sui arbitrio se debet submittere. Eadem ipsi concessa est potestas non in minoris solum ordinis clericos, sed et Archiepiscopum, Episcopos, Archimandritas et Igumenos, et quodlibet ecclesiastici ordinis subiectum, si quid injuste egerint, aut quod plebem possit offendere, aut contra principem et rempublicam aliquid fuerint moliti, princeps ipsos libere, et sine consensu Constantinopolitani Patriarchæ, throno et ecclesiastica, licet non sacerdotali, dignitate privare, quin et, si res postulaverit, capitis damnare potest. Novos equidem præsules clerus eligit, sed non nisi a principe convocatus, cujus præterea confirmatio requiritur, quæ fit, cum princeps neoelecto sua manu baculum pastoralem tradit, quod jus, Imperatoribus Romanis Paparum artibus extortum, præter Russiæ Avtocratorem, nemo alius principum Christianorum retinuit. Hæc in personas Moldaviæ incolarum principis jura sunt, non concessa solum ab Othmannica aula, sed et pluribus per diversos Imperatores confirmata diplomatibus. At non par ei in res eorum potestas permissa est. Ecquidem, quantumcumque gravia provinciæ tributa imperare voluerit, negare illa, aut ejus se opponere mandatis, sine

capitis periculo, nemo poterit : vicissim tamen rationem exactorum reddere ab Othmannica aula cogitur. Unde, licet nullum contra ipsum detur judicium, si effusi innocentium sanguinis penes supremum Vesirium reus agatur; gravius tamen ei periculum imminet, si tota respublica de nimia tributorum exactione conqueratur, et vulgo, si convictus ejus rei fuerit, exilio, aut bonorum publicatione multatur. Mortis enim pœnam non nisi rebellio, tributique annui negatio principibus conciliat. Neque vero tantæ est fortitudinis id repagulum, ut non rumpi possit. Etenim si Vesirium, Kiehajam, Tefterdarium, et alios, qui penes Imperatorem singulari gratia pollent, muneribus probe placatos habuerit, non est, quod vel Baronum vel totius reipublicæ contra se querelas metuat, nihil enim in turcica aula non defendit advocatus, qui suæ partis justitiam scit repletis evincere manibus. Hac ratione, quantumcunque graviter incumbat Moldaviæ Turcarum tyrannis, principi tamen quodcunque libet, sine metu facere licet : privatus contra nemo impune ejus voluntati resistit. Antecessorum autem decreta infringere, aut decisas ab iis causas denuo in judicium vocare, usus magis et consuetuto provinciæ, quam lex ulla prohibet. Unde licet aliqui extiterint Moldaviæ principes, qui prædia publica, prædecessoribus suis alienata, ad fiscum retraxerint, eo potissimum nomine, quod indignis collata fuissent beneficia, id tamen nunquam aut approbatum a republica aut stabile fuit, læsique penes successorem injurii principis semper et justitiam invenere et bonorum restitutionem. (1)

CAPUT II.

DE ELECTIONE PRINCIPUM MOLDAVIÆ

Exposita potestate Dominorum Moldaviæ, ordo postulat, ut de electione Principum antiqua et hodierna dispiciamus accuratius. Hujus rationes ab ipso primordio gentis deducere majorum incuria prohibuit, quibus, patrare egregia facinora magis cordi fuit, quam scribere : at si conjecturis aliquis relinquendus sit locus, forte haud

(1) Hic subjiciendum caput de stemate Principatus Moldaviæ.
Nota trassa cu cruce in MS.

absurde asserere poterimus, antiquum Moldaviæ principatum hæreditarium extitisse. Neque electioni prius locum fuisse, quam cum tota stirps principalis esse desiisset. Isti sententiæ, præter communem cunctarum, quæ eo tempore in Europa conspicuæ fuerant, gentium consuetudinem, argumentum haud vile accedit, ipsa primorum principum series, e qua abunde animadverti potest, vix aliquando Moldaviæ fasces alii fuisse delatas, dum superesset e pristino principali fruticeto surculus. Id, quo cognoscatur eo melius, integram Moldaviæ Dominorum recensionem ad nostra usque tempora deductam inserere haud abs re erit. Primus itaque, qui post Batiæ irruptionem Moldaviam pristino reddidit splendori

1. *Dragoss*, licet ejus genealogiam nostri annales non deducant, e regia tamen veterum Moldaviæ stirpe, patre *Bogdano, Ioannis* filio, a quo principes omnes semper *Ioannes* suis in titulis scribi solent, ortum fuisse, constans apud nos est traditio; cui tanto magis habenda videtur fides, quod vix credi possit, plebejum, vel tanto cum comitatu ad venatum, qui detegendæ Moldaviæ occasionem dedit, exire, aut reliquos populares suos, ut sequerentur, persuadere potuisse; successit ei filius

2. *Sas*, huic

3. *Lasco*, Sasi filius; hunc excepit

4. *Bogdan I*, cognomento *Mussat*, filius *Laski*.

5. *Petrus I*, filius *Bogdani Mussati*, quem, cum sine liberis obiisset, secutus est patruelis

6. *Romanus I*, *Laski* filius, *Mussati* frater. Hoc extincto, vel ob Alexandri ejus filii impubertatem, vel per seditionem eligitur

7. *Stephanus I*, quem excepit filius

8. *Petrus II*, huic succedit

9. *Stephanus II*, frater *Petri* et filius *Stephani I*, qui a

10. *Juga* per vim principatu expellitur. Neque tamen huic diuturna tyrannis fuit. Nam antequam annum explevisset, ab

11. *Alexandro primo*, cognomine *Bono*, *Romani I* filio, ea, quam injuste ocupaverat, sede dejicitur, in eoque antiqua Dragossiadum stirps pristino suo juri redditur. Is ille fuit, qui primus exteris parum adhuc cognitum Moldovorum nomen noscendum dedit, misso

ad concilium Florentinum Moldaviæ Metropolita et Legatis, defensaque firmiter orthodoxia, meruit, ut a Iohanne Palaeologo Constantinopoleos Imperatore non solum Despotæ nomine, sed et regio diademate ornaretur. Isti successit filius

12. *Elias I*, huic frater

13. *Stephanus III*, filius *Alexandri I.*

Hic primus, in præjudicium filii principis, defuncto fratri successit, quod successu temporis inter Moldavos sæpius contigisse observamus: cujus rei causam haud aliam esse putamus, quam quod *Alexander I*, posteaquam *Stephani I* electione a solio exclusus esset, non nisi suffragiis procerum ad pristinam sedem pervenerit, atque ex eo tempore majorem in constituendo suo principe libertatem Moldaviæ Ordines nacti fuerint, quam antea habuerant, ita tamen restrictam, ut non nisi ex stemate principali, si quis esset, sibi eligere possent Dominum, pari ratione, ut olim in Poloniæ regum electione, et hodienum in Sultanorum Turcicorum Crimensiumque Chanorum creatione fieri observamus. Post hunc rediit diadema ad

14. *Romanum II, Eliæ I* filium, vicissim tamen eo extincto

15. *Petro III*, filio *Stephani III* dignitas principalis delata est, qui successorem habuit filium

16. *Stephanum IV*, hunc secutus est

17. *Alexander II*, filius *Eliæ I* et frater *Romani II;* eo defuncto solium tenuit

18. *Bogdanus I*, ejus filius: istum excepit frater

19. *Petrus IV*, dictus *Aaron*, *Alexandri II* filius, quo mortuo ad principatum evectus est

20. *Stephanus V*, cognomine *Magnus*, filius *Bogdani II*, princeps omni laude major, suæque patriæ contra omnium undequaque inimicorum injurias defensor strenuissimus: ei successit

21. *Bogdanus III*, ab oculorum vitio *Orb* vel *Lusci* cognomen adeptus, qui Moldaviam feudi nomine Turcis subjecit, et primus ejus, qua nunc Moldavia premitur, calamitatis, occasionem dedit. Mortuus principatum tradidit filio

22. *Stephano VI, Juniori* dicto, qui cum sine hæredibus obiisset, successorem habuit

23. *Petrum V, Raress* vel *Maze* vulgo cognominatum, *Stephani V* filium, sed ex illegitimo concubitu natum, e cujus electione perspicue patet, quam religiose Moldaviæ proceres olim hæreditariam principum suorum successionem observaverint. Latebat nimirum omnes, quæ huic Petro nascendi fortuna contigisset, aut quod puderet parentem procreati ex injusto concubitu filii, aut quod dissensionibus post se inde orituris nollet dare occasionem, ipseque Petrus, suæ nobilitatis inscius, ad tantam paupertatem erat redactus, ut vitam abjectissimo opificii genere, piscium mercatura (quæ apud Moldavos *mazerie* vocatur, ipsique postea nomen *Maze* indidit) tolerare deberet. Cum autem *Stephani VI* fato nobilissima illa Dragossiadum stirps extincta crederetur, cunctique barones ad electionem novi principis convenissent, apparuit hujus *Petri* mater, et diploma *Stephani Magni* ostendit, quo ipsam a tributo liberam pronunciaverat, ejusque filium *Petrum* suam esse sobolem fassus fuerat : eaque re cunctos permovit, ut, seposita alia consultatione, *Petrum* hunc, ceu sui Domini filium, principem crearent, et a piscatura ad thronum vocarent. At vero idem aliquot post annis a *Suleimanno I* Turcarum imperatore, quod combustæ Ciliæ reus ageretur, dignitate privatus, eique successor datus fuit

24. *Stephanus VII*, qui se *Alexandri II* pronepotem jactabat, eoque nomine suum in Moldaviam jus et Suleimanno et baronibus commendaverat. Is cum non diu tenuisset principatum, a conjuratis baronibus occiditur, et *Petrus V Raress* in Principatum revocatur. Moriens ille fasces reliquit filio

25. *Eliæ II*, cui improli successit frater

26. *Stephanus VIII*, ejusdem *Petri V* filius, qui pari fato sine liberis in principatu obiit, atque adeo et genuinæ et nothæ Dragossiadum stirpi finem imposuit. Hæc ruina omnium fere, quæ temporis successu Moldaviam invaserunt, calamitatum origo atque potior causa fuit. Cum enim nemo esset, qui dignitate generis sui reliquos antecederet, adeoque in officio continere posset turbarum autores, in diversa scindi provincia, factionibusque tota repleri cœpit. Conniverunt Turcæ facile intestinis hisce dissidiis, quod præviderent facilius postea pro ipsorum lubitu rectum iri exhaustos viribus quam

integros et concordes. Itaque paucos intra menses eliguntur plures, detruduntur totidem, tandem sapientiorum consensu principatus insignibus ornatur

27. *Petrus*, defuncti principis *Stephani* Stolnikus sive dapifer, et in consecratione *Alexander III* cognomento *Lapussnensis* dicitur. Hunc contra ab adversa parte in solium principale intruditur

28. *Despota*, nostris historicis *Hæreticus* vulgo dictus, homo astutus et πολύγλοττος, Turcarumque auxilio *Alexandrum* principatu pellit; hic cum multorum aversos a se animos sciret, atque veneno aliquoties fuisset petitus, obiisse se simulat, sibique simile simulachrum monumento inferri jubet, ipse vero clam in Poloniam aufugit, penitius nimirum suorum consilia exploraturus. Post ejus discessum, Moldavi

Alexandrum III Lapussnensem postliminio in solium revocant, at hoc gaudium ipsi non fuit diuturnum. Etenim

Despot e Polonia reversus, confirmatis Polonorum accessione sibi faventium copiis, illum facile pellit, et sedem deserere cogit. Eo tandem extincto, tyrannice sceptra arripit

29. *Stephanus IX Tomsse*, qui ipsius ante Hetmannus sive militiæ dux fuerat. At Moldavi mox pertæsi injustæ dominationis, pristinum legitimumque suum Principem

Alexandrum tertium tertio e Polonia, ubi delitescebat, revocant, qui Stephanum conserto prœlio vincit, capit, et capite plectit. Post tot fortunæ vicissitudines, faventiore tandem aura aliquandiu usus, in ipso solio extinguitur, relicto bonorum et principatus hærede filio

30. *Bogdano IV.* Is cum sine liberis obiisset, per baronum suffragia principatum obtinuit

31. *Iohannes*, cognomento *Armenus*, ita dictus, quod in jejunio SS. Apostolorum, Armenorum more carnes comederet, homo græce et latine doctissimus, celeberrimi Græcorum Grammatici, *Ioannis Lascaris*, quondam condiscipulus, cujus ad illum epistolæ et hodie in *Crusii Turco-Græcia* extant. Hic cum detrectaret dominationem, et libertatem affectaret, fraude ab iis captus et per camelos in duas partes discerptus est. Successorem ei Turcæ dixerunt

32. *Petrum VI*, cognomento *Claudum*, *Mircze* Valachiæ principis filium. At cum graviter ferrent alienigenæ dominationem, Moldaviæ proceres non multo post ejus depositionem a Turcis impetrarunt, eique in principatu subrogarunt

33. *Ianculum*, genere *Saxonem*, qui nescio qua arte pluribus persuaserat, se ex stirpe Dragossiadum genus ducere. Is cum stupris et crudelitate cunctis se exosum reddidisset, per conjuratos barones occiditur.

In hujus locum a Turcis secundo principatui redditur

Petrus VI Claudus, qui cum se continuis agitari videret turbis, quietis quam fastigii amantior, ipse se principatu abdicavit, et ad privatam vitam in Transylvaniam secessit. Desertam ab eo sedem procerum electione occupavit

34. *Aron*, homo crudelis et sævus. Is cum ob tyrannidem a Moldavis expulsus fuisset, tradita Turcis Bendera, ab iisdem ut restitueretur obtinuit. Eo extincto

35. *Stephanus X*, *Rezvan* dictus, aliquandiu Moldaviæ fasces tenuit. Post hunc a baronibus princeps dictus est

36. *Ieremias Movila* : eoque mortuo frater

37. *Simeon Movila*, post cujus obitum tres simul ex eadem stirpe principes Moldavia habuit

38. *Michaelem I*, filium *Simeonis Movilæ*,

39. *Constantinum I* et

40. *Bogdanum V*, fratres, *Ieremiæ Movilæ* filios : qui omnes, cum res novas moliri, Polonisque suam tradere vellent provinciam, a proceribus, quibus parum præsidii in Polonorum viribus videbatur, fuere expulsi. Hac fidelitate facile impetrarunt a Turcis, ut electum a se illorum in locum

41. *Stephanum XI Tomszevicz*, qui e Stephani IX stirpe genus ducere credebatur, confirmarent, et principatus ornarent insignibus. Successit huic

42. *Gaspar*, gente Italus, ante Othmannicæ aulæ interpres, et a Turcis per vim in Moldaviam introductus, eique, propter molimina, quibus Romana sacra in Moldaviam introducere conabatur, ab ordinibus provinciæ expulso, successor a Turcis datus est

43. *Radul*, ante Valachiæ princeps, cognomento *Procerus*, quo extincto,

44. *Miron Barnovski*, natione Polonus, sed qui diutinis servitiis in nobilium Moldaviæ ordinem adoptari meruerat, suffragiis procerum fasces obtinuit. Atque hujus temporibus principis electio, quæ hucusque ordinum provinciæ fuerat, his ipsis consentientibus in Turcas penitus fuit translata. Moto enim Polonos inter et Othmannicam aulam bello, cum Miron in hostium castra transiisset, eoque toti Moldaviæ horrendam Tartarorum irruptionem conciliasset, proceres, quominus in posterum eadem paterentur, ultro omne jus constituendi principis Turcis concesserunt, dummodo is et ex principali stirpe et orthodoxis sacris addictus esset. Hanc juxta legem, Turcæ, decapitato, ut alias pluribus dicemus, Barnowskio,

45. *Alexandrum IV, Ilias* dictum, qui e stirpe *Stephani V* esse credebatur, principis nomine in Moldaviam misere, eoque extincto,

46. *Moysam*, filium *Simeonis Movilæ*, rectorem Moldavorum designarunt, et præter consuetudinem, tribus caudis equinis honorarunt. At post hujus obitum, ruptis omnibus et pactorum et legum repagulis, raro principum filiis, rarius indigenis, frequentius exteris illam dignitatem contulerunt. Hoc modo, contra voluntatem Ordinum provinciæ, opum vi a Turcis principatum impetravit

47. *Basilius*, ex Epiro oriundus, qui cum antea *Lupus* vocaretur, in consecratione ita appellari voluit. Tulerunt hujus jugum incolæ sat patienter per plures annos, tandem vero eo expulso, in ipsius locum substituerunt

48. *Stephanum XII*, cognomento *Burduze*, i. e. Obesus, ejusque electionis confirmationem ab othmannica aula impetrarunt. Hic cum ad Polonas partes transiisset,

49. *Georgius Giga*, Albanus, cum *Stephani* Kapukiehaja sive in aula othmannica residens esset, a Turcis princeps Moldaviæ datur: Eo vero inde ad Valachiæ principatum translato,

50. *Stephano XIII, Basilii Albani* filio, per Turcas fasces Moldaviæ demandantur, post cujus obitum

51. *Eustratius Dabiza* ab ordinibus provinciæ princeps salutatur et a Turcis confirmatur. Hoc extincto,

52. *Elias III*, filius *Alexandri IV Iliasz* dicti, Turcarum favore principatum obtinuit: cui, per eosdem deposito, successit

53. *Duca*, Græcus, obscuro quidem genere ortus, sed qui virtute sua non solum honores in Moldavia summos, verum etiam conjugem principem Eustratii Dabizæ filiam promeruerat. At cum post sextum principatus sui mensem deponeretur,

Elias III secundo a Turcis Moldaviæ princeps dictus fuit: qui primus extitit, quem post depositionem Turcæ iterum principatui reddiderint: id quod postea sæpius ab iis factum fuisse observatum est. Etenim hunc *Eliam* non multo post excepit

Duca, secundo a Turcis in principatum immissus; eoque, propter Moldavorum querelas, in Cameneciensi expeditione deposito,

54. *Stephanus XIV Petreczeico* a baronibus electus et a Turcis confirmatus est. Is cum sub Chotin in ipso prœlii ardore ad Polonorum castra transiisset,

55. *Demetraszco Cantacuzenus*, qui tunc temporis e Valachia exul Constantinopoli gemmariam exercebat, oblata Sultano fontana argentea, artificiose elaborata, Moldaviæ principatum obtinuit. *Demetraszco* deposito,

56. *Antonius Rossetus*, nobilis constantinopolitanus, cum Kapukiehaja Moldaviæ esset, a Turcis principalibus ornatur insignibus. Hunc excepit

Duca Graecus, tertio a Turcis Moldaviæ princeps datus: quo a Polonis capto,

Demetraszco Cantacusenus secundo diademate redimitur, sed cum ob tyrannidem invisus esset baronibus, impetrarunt hi ab othmanna aula, ut ipsis sibi dominum eligere liceret. Electus itaque est

57. *Constantinus II Cantemyrius*, cognomento *Senex*, eoque mortuo, filius ipsius natu minor,

58. *Demetrius Cantemyr*, suffragiis procerum in solium evectus, et Iassiis a duobus Patriarchis unctus, sed cum confirmationem ab othmanna aula impetrare non posset, coactus fuit locum cedere

59. *Constantino III*, *Ducæ* filio, a Turcis per vim in principatum intruso; cui secundum procerum libellos supplices deposito

60. *Antiochum Cantemyrium*, *Constantini II* filium natu majorem,

fratre (cui Sultanus principatum destinaverat) ultro ipsi concedente, Turcæ successorem dicunt. At hunc post quintum annum, *Constantinus Brancovanus,* ingenti pecuniæ vi, qua avaritiam Vesirji deliniverat, loco movet, eique substituit generum suum

Constantinum III, Ducæ filium, secundo Moldaviæ principem. At et is, cum vix duos annos cum dimidio gubernacula Moldaviæ tenuisset, querelis procerum deponitur. In ejus locum

Antiochus Cantemyr secundo princeps a Turcis constituitur: cujus depositionem capitalis Cantemyriæ stirpis inimicus *Constantinus Brancovanus* post aliquot annos solenni sua methodo, opum profusione, iterum a Turcis impetrat. Ei successor mittitur

61. *Michael II Racoviza,* qui *Helisabetham,* filiam *Constantini Cantemyrii,* in matrimonio habuerat. Hic cum defectionis per Seraskierium Silistriæ accusatus esset, paulo post a Turcis deponitur, eique sufficitur

62. *Nicolaus Maurocordatus,* tunc temporis supremus aulæ interpres, in eoque munere parentis sui, celeberrimi illius Alexandri Maurocordati, successor. At rupta Russos inter et Othmannides pace, cum scriba melior quam miles esse judicaretur, principatu privatur, eique subrogatur

Demetrius Cantemyrius secundo: qui, relictis propter unum cunctis honoribus et commodis, cum ad Christianas partes suas traduxisset copias, successorem habuit, quem et antecessorem habuerat, *Nicolaum Maurocordatum,* et sua et parentis fidelitate Turcis commendatissimum. Hac cum postea Valachiæ principatum promeruisset, Moldaviæ principatu ornatus est

Michael II Racoviza secundo, qui et hodie conquassatam, et infestatam undique Moldaviam, in officio aliquomodo tenere conatur.

Longius eidem instituto immorari coëgit, quod haud alia breviori methodo pari facilitate diversas vicissitudines et mutationes conditionis Moldavorum B. L. ob oculos poni posse viderentur. Etenim si attentius adductam a nobis principum patriæ nostræ recensionem inspexerit, sine hodego animadvertet,

1. a *Dragosz* instauratore Moldaviæ ad *Stephanum M.* usque,

dum libera esset Moldavia, semper jus successionis observatum fuisse.

2. Eum ipsum morem etiam sub Turcis usque ad interitum stirpis Dragosziadum illæsum sanctumque remansisse.

3. Extincto *Dragosziadum* genere, usque ad tempora *Movilarum*, liberam principis sui electionem ordinibus Moldaviæ a Turcis concessam fuisse.

4. In ea tamen Moldavos id semper observasse, ut defuncti principis filiorum aut cognatorum aliquis princeps crearetur.

5. Post defectionem *Ioannis Armeni* et proditionem *Aronis*, Turcas primo confirmationem principum, post et creationem ad se traxisse, ita tamen, ut vix aliis nisi principum filiis aditus ad Moldavicum solium pateret, tandem

6. Post *Mironis Barnovskii* rebellionem, non solum in desvetudinem venisse eam legem, sed etiam principalem dignitatem pluribus alienigenis tanquam venum ab othmanna aula fuisse propositum. Sed hæc omnia fusius persequemur, ubi fata patriæ nostræ, ab ejus instauratione ad hodierna usque tempora, historica enarratione exponere contigerit.

CAPUT III.

DE

RITIBUS CONSECRATIONIS PRINCIPUM MOLDAVIÆ ANTIQUIS ET HODIERNIS

Ostenso quis ad capessendas Moldaviæ fasces olim et hodie idoneus habitus fuerit, operæ pretium facturos nos arbitramur, si de ritibus quoque et ceremoniis, quibus antiquitus fiebat principum inauguratio, aliquantulum dispiciamus. Et in primorum quidem sex principum successione, antequam per Stephani I. electionem concuteretur hæreditaria illa, quæ antea observata fuerat, dominorum Moldaviæ successio, politicis ceremoniis vel paucis vel nullis locus relinquebatur. Notus enim patre vel fratre adhuc vivente principatus hæres, post principis fata, non nisi proclamatione ad conscendendum thronum indigebat. At posteaquam successu temporis procerum suffragia ad legitimum principatum requiri cœperunt, multo

plura in eorum et creatione et consecratione introduci debuere solennia. Etenim statim post obitum sexti ab instaurata Moldavia principis, *Romani I*, cum immatura *Alexandri Boni* ejus filii ætas imbecillior videretur, quam ut, et ferendo administrationis reipublicæ oneri, et repellendis, qui tunc temporis undequaque Moldaviam infestam tenebant, hostibus par esset, eligendum magis censuerunt ordines principem idoneum et belli scientia præstantem, quam puerulo reipublicæ gubernaculis præposito, istius imperitia summa subire pericula.

Illud jus, quod tum omnium ordinum erat, subsequenti tempore propter turbas, quæ sæpe sæpius e multitudine eligentium oriebantur, in *septem primos* primi ordinis *barones*, Logothetam magnum, Vornikum utrumque, Hetmannum, Postelnicum, Spatharium et Paharnicum magnos, fuit translatum, de quorum muneribus inferius Cap. VI agemus pluribus. Hi solebant statim post fata sui principis, ne respublica diu patre orbata esset, in Divan convenire, et aperto defuncti principis testamento, si illo successor nullus dictus fuerat, collatis sententiis per majora vota novum principem denominare, non tamen publice proclamare. Sin autem e filiis principis aliquis per paternum testamentum princeps designabatur, non poterant non electores illi legi acquiescere, nec permittebatur ulla postea electio. Hoc facto, funus defuncti curabant, ejusque reliquias, si vivens monasterium condiderat, in illius æde, sin minus, in templo aliquo cathedrali terræ mandabant. Finitis exequiis, omnes barones et aulici, cum cunctis ordinibus militaribus, profundo silentio, et vestitu non solum, verum etiam vultu ad tristitiam composito, ex ecclesia in aulam revertebantur. Barones statim in majus Divan ingrediebantur, ibique easdem, quas vivo principe habuerant, sedes locaque occupabant: militum vero cohortes, inversis armis et vexillis, quam amplissime poterant, sese in aula prætorii explicabant, novique principis inaugurationem expectabant. Denominatus interea princeps, si e filiis defuncti erat, prope solium paternum lugubri indutus habitu in pedibus stare solebat: sin e baronibus electus fuerat, immotus in pristino loco consistebat. His ita compositis, silentium primus rumpebat Metropolita, compositaque oratione

defuncti principis laudes recensebat, atque de ejus fato reipublicæ nomine conquerebatur. Ea finita, Logotheta supremus testamentum defuncti principis in consessu clara voce legebat, eo maxime fine, ut si, quod aliquoties accidit, posthabito natu majori fratre, minor natu fuerit successor dictus, constaret universis, id, non eligentium favore, sed de mortui principis voluntate factum fuisse. Idem Logotheta, post lectionem, primus ad designatum jam principem accedebat, et si quidem e stirpe principum genus ducebat, primo dolorem de morte parentis aut fratris consolabatur, post indicabat, ipsum defuncti testamento principem constitui, rogabatque cunctorum Moldaviæ ordinum nomine, ut sceptra moldavica quam primum capessere, ipsosque ceu subjectos servosque suos justo clementique imperio regere vellet. Ad hæc novus princeps aperto capite in pedibus stans paucissimis verbis respondere solebat, fatum accusare, quod tam bono principe rempublicam orbaverit, se licet imparem se oneri principatus ferendo agnoscat, tamen parentis aut fratris sui jussui totiusque reipublicæ voluntati non obtemperare non posse, eamque ob causam suscipere oblatam dignitatem, sibique subjectos omni justitia, pietate et clementia recturum. Totus ad ea consessus illico surgebat, magnoque cum apparatu novum principem, præcedente Metropolita cum clericis, ad templum cathedrale comitabatur. In limine sacræ ædis præviis duobus facibus obviam illi veniebat Metropolita thymiamate advenientem suffumigans, et sanctam crucem, sacrumque Evangelii codicem ad osculum ei exhibens, quibus ille adoratis in templum intromittebatur. Porro princeps in thysiasterio e regione portæ, quæ Imperatoria dicitur, flectere debebat genua, ac caput margini sanctæ aræ imponere, ubi Metropolita imposito ejus capiti homophoro preces in coronatione orthodoxorum imperatorum legi solitas clara voce recitabat, ejusque frontem sacro chrysmate inungebat. His ritibus præviis surgebat princeps, et tum sacram aræ tabulam, tum sacratas imagines devote exosculabatur. Inde redeunti auream coronam gemmis fulgentem Metropolita in medio templo imponebat, idemque dum psaltæ τὸ ἄξιον ἐστιν cantabant, e dextro, magnus vero Postelnicus (cubicularius) e sinistro brachio elevatum principem in thronum tribus gradibus

altum, qui est ad dextrum templi parietem, elevabant, Eodem tempore explodebantur disposita circa urbem tormenta, et musici instrumentorum suorum harmonia feriatum notabant diem. Facta post hæc ἀπολύσει, princeps in ipso templi vestibulo toga principali ornabatur, simul et barones abjectis lugubribus, quibus eousque usi fuerant vestibus, lætioribus et splendidioribus induebantur. His peractis, princeps equum iterum ascendebat, et tum metropolita, tum toto senatu comite, in aulam revertebatur, ibique majus prætorium ingressus, ipse solium principale ascendebat, qua in solennitate ora vestis ejus a dextris hetmannus sive exercitus dux, a sinistris postelnicus magnus tenere solebant. Post principem metropolita totusque senatus sequebantur, quibus per suas sedes dispositis, primus metropolita ad sedentem in throno accedebat principem, ejus manus deosculabatur, et brevi oratione fausta cuncta et prospera ei apprecabatur, suas ipsi offerens preces, et vicissim tutelam sui et cleri a principe exposcens. Inde conversus ad populum, universis largiebatur benedictionem, et fidelitatem erga Dominum suum commendabat. Metropolitam excipiebant episcopi Moldaviæ, et reliqui clerici. Hi posteaquam novum salutassent Dominum, logotheta quoque primus cum reliquis baronibus, secundum ordinem suum ad osculum manus et vestis principalis admittebantur. Finita ea ceremonia surgebat e solio princeps et detecto capite cunctis pro ipsorum erga se benevolentia agebat gratias, et vicissim clementiam, justitiam et defensionem patriæ pollicebatur. Post talem sermonem principi corona a spathario imponebatur, et ipse ad cubiculum, quod vocant, internum se recipiebat, cunctis ad sua redeuntibus. Conjugi principis, si quam habebat, eosdem honores deferebant in gynecæi prætorio baronum uxores, præter coronationem, quæ, ut ecclesiastica res, fœminæ non tribuebatur. Habebat tamen et illa solium elatius in exteriori templi porticu, paulo quam thronus mariti depressius et in suo prætorio (in quo omnibus etiam baronum uxoribus secundum maritorum dignitatem suæ sedes assignatæ sunt) coronam gestabat ejusdem formæ qua erat mariti diadema, id quod e vetustis illarum imaginibus abunde videre est.

Atque ea quidem olim erat constituendi Moldaviæ principis ratio;

at posteaquam Turcarum tyrannide turbata sunt omnia, demtumque provinciæ ordinibus jus sibi de domino providendi, longe alius observatur creandi Moldaviæ principis modus. Etenim quam primum vesirius obiisse principem Moldaviæ resciverit, aut eum vel ex odio, vel propter illius culpam dignitate privare decreverit; inter principis filios aliosque constantinopolitanos nobiles de novo principe circumspicit, et, si pacata quidem fuerint tempora, illi, qui plus pecuniæ offert, sin vero bellum immineat, fideliori et bellicæ virtutis laude spectatiori fasces promittit. Hoc cum candidato, postquam de donariis aliisque novi principatus legibus convenerit, solvendæque pecuniæ chirographum acceperit, imperatori sententiam suam, libello, quem *talchysz* vocant, his fere verbis concepto notificat: «Hodier«nus Moldaviæ princeps N. N. subjectos Tuæ Majestatis nimium in «modum vexat, ita ut illius provinciæ Barones, quo ejus tyrannidi «se subducerent, in finitimas provincias aufugere coacti sint, aliqui «etiam huc venerint, Imperatoriam Tuam clementiam contra tam «crudelem Dominum implorantes.» (quod si id principi culpæ dari non possit, vel tributi negatio, vel negligentia in exequendis mandatis, vel aliud quoddam crimen, quo depositionis reus evadat, vero, falso, ei affingitur.) «Id cum Tuæ Majestatis et Imperii commodis «maxime contrariüm sit, necesse arbitratus sum, (si Tuæ Majestati «ita visum fuerit) supra memoratum principem deponere, et ei N. «N., quem, ut hominem justum, fidelem, probum, eaque gratia «dignum agnovi, successorem dare.» Si placuerit imperatori ea conditio, neque kyzlar agasi vel alii interioris aulæ ministri vesirii conatibus obstiterint, ipse sua manu subscribere solet: *Mudzebindze amel alunà*, i. e. secundum supra dicta fiat (rei executio). Hac licentia accepta, vesirius, si occulte rem vult agere, et si metus est, ne princeps, cognito suo infortunio, in christianas provincias transeat, noctu, sin autem tale nihil timeatur, interdiu principatus candidatum ad aulam vocat, ubi a kiehajabeg supremi vesirii honorifice excipitur, et in ipsius conclave, quod in vesirii aula sigulare habet, deducitur, ibique considere jubetur. Tum kiehaja, prævia salutatione mutua, ei vocationis suæ causam exponit (quam licet optime norit candidatus, tamen repeti aulicæ ceremoniæ postulant) refert,

dominum suum, vesirium, vel patris ejus, vel ipsius fidelia servitia et de Imperio Ali Othmanno merita Sultano recensuisse, eoque impetrasse, ut illum principem Moldaviæ creare decerneret; monet, ut se dignum eo munere gerat, fidelibusque servitiis se virum ostendat, caveatque, ne sua negligentia vel perfidia vesirium coram imperatore pudefaciat. His dictis kiehaja e cubiculo ad vesirii conclave pergit, eique refert, advocatum ad se principatus Moldaviæ candidatum adesse, et suæ celsitudinis mandata expectare; vesirius, quam primum aliis negotiis solutus est, capudzilar kiehajasi, janitorum præfectum, jubet, principem novum introducere. Is, antequam in arzodasi vel auditorium intret, in atrio aliquantulum expectat, donec officiales vesirii, ejusdemque cubicularii ab utraque conclavis parte, juxta suos disponantur ordines: hoc facto, intromittitur, et postquam vesirii, adstante a dextris kiehaja, pro more Turcarum intra pulvinaria sedentis, manus esset deosculatus, parum aliquid retro cedens, erectus in pedes astat. Tum vesirius, sublato vultu, facie in gravitatem composita, prævia salutatione solenni, *Chosz gieldin beg*, i. e. bene venisti princeps, «Fulgidissimus, «inquit, justissimus, et clementissimus Imperator noster, intellecto, «eum, qui hucusque Moldaviæ præfuit, principem in exequendis «mandatis segniter se gerere, sibique subjectos opprimere, illum sua «dignitate privari jussit. Hujus in locum, cum Te, virum bonum et ho-«nestum, imperioque aliothmano fidelem norim, ut Tu substituere-«ris, rogavi. Clementissimus autem Imperator meis annuit petitioni-«bus, Tuique misertus, Moldaviæ principatum tibi donavit. Tuum «jam erit fidelitate agnoscere tantam Imperatoris erga Te gratiam, «eosdem nobiscum amicos, eosdem habere hostes, clementi impe-«rio Tibi subjectos regere, defendere justos, nihil indulgere injusta «patrantibus, contentum esse eo, quod e provinciæ reditibus leges «et consvetudo principibus tribuerunt, præter ea nihil per vim tuis «extorquere, Imperatori vero debitum tributum et donaria consti-«tuto tempore ad aulam mittere. Id si præstiteris, in æternum (id «est per totam vitam tuam) clementia imperatoria frueris, sin con-«tra egeris, scito extrema tua non posse non esse infelicia.» Princeps, si turcicam linguam callet, ipse, sin ejus expers sit, per su-

premum aulæ interpretem, ad vesirii dicta respondet, gratias agit pro imperatorio beneficio sibi non merenti collato, pollicetur observaturum sibi injuncta, cunctasque vires, quin etiam vitam ipsam in servitia suæ Majestatis libenter impensurum, rogatque ne clementia Imperatoriæ Majestatis ab eo avertatur. His dictis, jubente vesirio, capudzilar kiehajasi togam chilaat, vulgo caftan dictam affert, et principi exosculandam primo exhibet, mox eadem principem supra reliquas ejus vestes induit. Vestitus denuo ad vesirium accedit, ejus manum, vestisque oram deosculatur, eique suum capu kiehajasi sive residentem in aula, quem secum habet, ostendit, rogatque, ut eum quoque sub sua protectione et tutela habere dignetur. Vesirius, si assenserit, *ne chosz*, i. e. quam optime, respondere solet; atque tunc kapu kiehajasi quoque toga, sed secundi ordinis, induitur.

Peractis his solennibus, princeps tertio vesirii manum deosculatur, nulloque verbo interposito, ex auditorio egreditur, atque ad kiehajæ cubiculum se recipit. Eodem paulo post kiehaja sequitur, principi de nova dignitate congratulatur, ei potionem caffeé et serbet (quæ e sacharo aqua diluto conficitur) offert: miscetque de negotiis vel principatus vel aliis forte fortuna oblatis cum illo colloquia. Ibi dum princeps moratur, vesirii imirahor sive stabuli magister equum pulcherrime exornatum parat : et czausziorum præfectus cum 24 czauszis et quatuor vesirii a pedibus szatyris, nec non aliis quibusdam vesirii agalari (officialibus superioris ordinis) et icz agalari, internis officialibus, eques principis exitum præstolantur. Hæc posteaquam secundum solennem ordinem disposita esse kiehaja resciverit, suffitum adferri, et principem suffumigare jubet, quod apud Turcas discessus et valedictionis signum est. Quo facto, manum kiehajæ deosculatur, et præcedentibus alai czauszis quatuor, ascenso equo, sequenti ordine ex aula vesirii egreditur. Primi procedunt czauszi tot quot princeps voluerit, cum czauszlar emini, sive suo præfecto, sequuntur vesirii agalari et icz agalari: post hos princeps sequitur quatuor szatyris stipatus, quorum duo paulo ante equum incedunt, duo ab utroque principis latere, ejusque pedes tenent, Proxime post principem kapu kiehaja sive residens ejus lo-

cum habet, tandem totum agmen barones Moldaviæ, si quos ibi reperiri contigerit, aut Græcorum nobilium constantinopolitanorum aliqui, quibuscum princeps vel affinitatem vel amicitiam habet, claudunt. Hoc apparatu ex aula vesirii per portam Bacheze Kapu olim Chrysopylen dictam urbe egreditur, et recto itinere in phanarium, ad cathedrale patriarchæ constantinopolitani templum pergit. Prætereuntem principem quiqunque viderit, sive Turca sit sive Christianus, etiamsi in sua officina sedeat, surgere in pedes, et manibus cruciatim pectori applicatis, caput inclinare debet : quin etiam, si per portam transierit iengiczariorum, quoscunque excubias ibidem agere contigerit, per suos præfectos in ordinem disponuntur, quousque princeps transierit, eumque haud secus ac vesirium demissa anteriori vestis ora (quod apud illos summæ venerationis signum est, indicans eos adeo honorare principem, ut tectis pedibus coram eo stare, nec nisi ad ejus mandatum e loco dimoveri debeant) et dextra pectori adposita, inclinato capite salutant. Hoc cum comitatu, ubi ad patriarchale templum pervenit, Turcæ quidem in platea subsistere jubentur, ipse autem princeps in aulam ecclesiæ eques ingreditur, et ad lapidem huic præcipue ceremoniæ destinatum de equo descendit, czauszis solenne ipsis votum acclamantibus : *Hac teala Padiszahumuze vebeg effendimuze cziok yllar umurlervirsum Deulet yle cziok jasza :* i. e. Iustus Deus et altissimus Imperatori nostro et principi nostro domino multorum annorum vitam concedat, et ipse diu feliciter vivat. In exteriori, quæ plateam spectat, porta obviam illi veniunt seculares clerici patriarchalis ecclesiæ ad præfatum lapidem, metropolitæ, episcopi et reliqui, quos tum temporis præsentes esse contigerit, clerici, tandem in ipsis ecclesiæ valvis patriarcha advenientem excipit, et crucis signo ei benedicit. Præeunte patriarcha psaltisque τὸ ἄξιόν ἐστιν accinentibus, princeps ædem sacram intrat, et in medio templo, e regione altaris cruce se signat, tandem exhibito S. S. imaginibus osculo ad destinatum Moldaviæ principis thronum concedit, hujus limen dum calcat proto-diaconus τὰς ἐκτενὰς recitat, in quibus etiam hac fere formula novi principis mentionem facit : Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ εὐσεβεστάτου γαληνοτάτου καὶ ὑψηλοτάτου αὐθεντὸς ὑμῶν N. N. Κράτους, νίκης, διαμονῆς,

ὑγείας σωτηρίας αὐτοῦ, καὶ τὸν κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλέον συνεργῆσαι καὶ κατευοδῶσαι αὐτὸν ἐν πᾶσι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, i. e. Præterea rogamus pro piissimo, serenissimo et celsissimo Domino nostro N. N. robur, victoria, stabilitas, sanitas, salus sit ipsi, et Dominus Deus noster magis cooperetur et dirigat eum in omnibus, subjiciatque illius pedibus omnem hostem et inimicum. Post ἐκτενὰς patriarcha, sacris vestibus ornatus, cum quatuor aut pluribus metropolitis altare ingreditur: eodem sequitur et princeps, flexisque genubus caput altaris margini imponit: Id patriarcha homophoro tegit, recitatatisque iis, quæ olim in coronatione imperatorum prælegebantur, precibus, sacro crysmate ungit. Hoc facto, princeps in pedes surgit, et ad thronum revertitur, accinentibus id, πολυχρόνιον psaltis πολυχρόνιον, ποίησαι Κύριος ὁ Θεὸς τὸν εὐσεβέστατον, γαληνότατον καὶ ὑψηλότατον ἡμῶν αὐθέντην πάσης τε Μολδοβλαχίας Κύριον Κυρίου N. N. Κύριε, φύλλαττε αὐτόν εἰς πολλὰ ἔτη. i. e. «Longævum fac Domine Deus, piissimum, serenissimum, et celsis-«simum principem nostrum totius Moldo-Valachiæ, Dominum Do-«minum N. N., Domine custodi eum in plures annos.» Tum et patriarcha thronum suum conscendit, imperatoque silentio, brevi oratione laudes principis persequitur, eumque ad colendam justitiam, et defendendam ecclesiam adhortatur. Concionem sequitur polychronion patriarchæ iisdem fere verbis, quibus principis conceptum. Tandem facta ἀπολύσει princeps et patriarcha in medio templo conveniunt, ubi patriarcha principem data per crucis signum benedictione confirmat, princeps vicissim dextram patriarchæ deosculatur. Idem exeuntem principem e templo ad prædictum lapidem comitatur, ubi commutatis invicem osculis, princeps equum iterum ascendit, et extra cathedralis templi aulam a turcico suo comitatu excipitur, indeque, repetentibus solitum clamorem subinde czausziis, eodem quo venerat ordine in suum palatium revertitur. Eo cum venerit præfectos comitum solos ad se invitat, et iis potionem caffe aut alia quædam sacharata exhibet, munusculaque consveta distribuit; quo facto, illi cum suis bonum ac felicem successum novo principi apprecati in aulam vesirii revertuntur. Sequente die patriarcha cum metropolitis principem salutatum veniunt, post hos tota, quæ Constantinopoli reperitur, Græcorum nobilitas, gratulabunda eum in-

visit. Solent et christianorum regum et rerumpublicarum legati, præsertim si ante cum eo principe habuerint consuetudinem, vel ipsi vel per suos interpretes ipsi congratulari. Sequentes dies princeps solvenda pecunia pro collato principatu debita, aliisque muneribus, quæ quidem piszkiesz sive donariorum nomine insigniunt, revera autem pro insatiabili sua avaritia principi extorquent Othomanides, occupatur. Horum quam primum dimidiam partem exsolverit, insignia principatus, equinæ caudæ duæ (quas tug) et vexillum (quod sandziak vocant) ad ipsum mittuntur, et majori quidem apparatu, quam in creatione eorum vesiriorum, qui tribus caudis equinis honorantur, usu venire solet. Etenim hi sine ulla pompa insignia suæ potestatis a miralem aga (præfecto insigniorum) sibi missa accipiunt : contra, si ea Moldaviæ aut Valachiæ principibus conferenda sunt, per totam urbem usque ad ædes principis magnifico apparatu ducuntur. Nimirum constituta die summo mane ad mirialem aga, i. e. vexilli imperatorii custodem, qui haud parvæ in aula est dignitatis, iidem czauszii et officiales vesirii, qui principem in ædem sacram euntem comitati fuerant, conveniunt. Hos ubi omnes congregatos esse princeps resciverit, suos residentes, et barones, si qui præsentes fuerint, quo potest majori elegantia, equis præcipue ornatis, ad Babihumajun sive altissimam portam, quo nomine exterior palatii imperatorii porta venire solet, mittit. Advenientes miralem aga honorifice excipit, et statim tubulchana s. musicam imperatoriam principi destinatam accerset. Hæc dum tympana pulsare et tibiis aliisque inter Turcas usitatioribus musicis instrumentis canere incipit, totus apparatus ex imperatoria aula eo ordine progreditur. Primi incedunt czauszii bini, bini hos excipiunt vesirii agalari, iisdem, quibus in sultani divano comparent, vestibus induti, succedunt cum principis residente Moldaviæ barones, quos tandem miralem aga explicatum vexillum et duas caudas equinas secum ferens sequitur, musici vero istum a tergo cingunt. Dum ita per urbem transeunt, omnes excubiæ quocunque in loco fuerint, etiam ipsa vesirii aula, in platea per seriem se disponere, ac demissis vestium oris, et manibus cruciatim pectori applicatis, imperatoria signa venerari tenentur. Tandem, ubi ad hospitium principis perve-

niunt, princeps cum aulicis suis in porticu sui palatii vexillifero progreditur obviam, cui miralem aga sandziak et equinas caudas inclinato capite tradit, addito voto Allah teala mubarek eileje, i. e. faxit Deus, ut id tibi faustum sit. Princeps sandziak in manus acceptum reverentur exosculatur, et suo sandziakdar i. e. vexillifero custodiendum tradit, post miralem agam in auditorium invitat, ibique potione coffe et sacharatis pro more Turcarum refectum, toga pellibus zebellinis duplicata indui jubet, consuetoque honorario remuneratum dimittit. Mirialem aga quidem cum comitibus aulicis inde in aulam imperatoriam revertitur, musicorum autem collegium apud principem manet, et quotidie tribus ante solis occasum horis (quod tempus Turcis Ikindi vocatur) Neubet i. e. excubiarum signum solenni sibi strepitu facit. Atque hoc itidem privilegium solis Moldaviæ Valachiæque principibus concessum est. Nemini enim passarum, dum intra Constantinopoleos mœnia moratur, musica illa militari uti permittitur. Postquam autem omnia negotia, quæ ipsi cum aula intercedunt, composuerit, pecuniaque injuncta se liberaverit, tum demum per kiehajam visirium certiorem reddit, nil morari, quin jam ad obeunda principatus sui munia discedat, rogatque ut ipsi aditus ad imperatorem pateat, profectionisque concedatur facultas. Constituta ad eam cerimoniam die, quæ non alia, quam Dominica aut Martis esse solet, ut pote, quæ a Suleimanno sul tanico divano fuere destinatæ, ante diluculum supremus vesirius, mufti et caziulas kierii, nec non reliqui vezirii, jeniczer agasi, silahdaragasi, et si qui alii per sua munera eo ingredi possunt, conveniunt, et latente post cancellos deauratos imperatore, litigantium causas audiunt. Extrahitur id nonnunquam ad quartam usque horam, donec nimirum remanserit nemo, qui de alio conquerendum habeat. Finito divano, princeps cum suis baronibus a porta exterioris portici auditorii usque ad januam, qua interior fornix, cubbe dictus, clauditur in recta linea stare jubetur : quo facto supremus vesirius e suo loco surgit, et cum reliquis vesiriis et caziulaskieris ad imperatorem pergit, quem transeuntem princeps inclinato capite salutat, eundemque honorem etiam succedentibus illi vesiriis exhibet. Hi ubi ad imperatorem admissi fuerint, primo su-

premus vesirius de rebus in divano discussis, aut aliis, quæ reipublicæ administrationem tangunt, negotiis sultanum instruit, mox refert, servum ejus Moldaviæ principem facultatem in principatum suum discedendi petere. Id si concesserit imperator, capudzilar kiehajasi, quem janitorum præfectum diceres, principi voluntatem sultani indicat, et muhzuragasi, locumtenens jengiczariorum penes vezirium, jubet, ut *cuccam*, quæ crista est e struthionum pennis, arteficiose dispositis, confectam principis capiti imponat. Est autem is proprie jeniczariorum ornatus, atque ideo imponitur principibus, quod in jeniczeriorum cohorte suum locum habeant; quam etiam ob causam, nemo illum ornatum potest imponere principi, nisi muhzuraga, qui cum in vesirii aula excubias agit, totius jeniczeriorum militiæ penes vesirium locum tenens habetur. Ita ornatum principem tefterdar supremus caftan induit, et 27 alias inferioris ordinis togas ipsius baronibus distribuit. Post hæc duo capudzibaszi principem cum quatuor supremis, quos ibi contigit esse, baronibus introducunt, ejusque brachia strictissime tenent. Limen auditorii ingressum iidem caput usque ad terram inclinare cogunt, id quod post tertium et sextum passum repetitur, tandem in medio conclavi rectus consistit : neque enim tantæ capacitatis est auditorium. Tum Imperator e tacht sive throno ad vesirium, qui ad dextram cruciatis manibus adstat, conversus, ei quid principi dicendum habeat, mandat : qui adorato primo ad terram usque sultano, postea principem his fere verbis alloquitur : Senum sadacatum veisticametun izhari chaziret Padiszahi alempenak Effendi muzuri, ollmagle, sena Bogdan Voivodeligin ichsam bujurdilar imdisen dachi sedacat ve insticamet ile chidmeti, padiszahiede bulunup. ve ferman dzihan meta szeriflerine itaat ve inkyiat, ve Riajai padiszahi hoszrevanii chyfz ushyraffet ve Etrafi diuszmenden vaky olan achbari Saimakdur ve dikkati meufur eileiesim, ila sen bilursinki, taksyratine biruedz hile dzevabe cadir olamasis i. e. «Cum tua fidelitas et prohitas Domino nostro Imperatori, mundi asylo, innotuerit, ille Tui misertus Tibi Moldaviæ principatum dedit. Igitur Tu quoque in posterum debes in fidelitate et sinceritate servitiorum perseverare, mandatis ejus sanctissimis, et quibus totus terrarum orbis sub-

«jectionem præstare debet, obediens esse, eaque reverentia prosequi: «Subditos Imperatoris, bene et feliciter procedentis, defendas, iisque «clementiam exhibeas, quid ex parte inimicorum geratur, accurate «et diligenter explores, et de iis certas notitias singulis momentis «mittas, idque totis viribus cunctisque facultatibus procures. Alio-«quin Tu novisti (nimirum quid Te maneat.) Quod si peccaveris, «nullo modo Te frivolis responsionibus excusare poteris.» Princeps, si linguæ turcicæ usum habet, ipse ad hæc breviter tali fere formula respondet: Adaletlu vemerhamet Lu Padiszahimun hidmeti alielerinde var Kudretimi sarf eglemek dzian ubaz uzre, heman nazari aini humajunleri bu Laczir bendelori nun uzerinden dur eilemejeler. i. e. «In justissimi et clementissimi imperatoris mei ser-«vitiis cunctas, quas habeo, vires expendere, animo et capite voveo «(vel supra caput meum et vitam arbitror,) dum modo clementiæ «et majestatis suæ aspectum a nullitate hujus servi (i. e. ab inutili «suo servo) non ablonget,» iisdem quibus venerat ceremoniis, his dictis retrocedendo, (neque enim tergum sultano ostendere licet,) per capudzibaszios ex auditorio educitur. Interea bujuk imirahor, sive supremus stabuli imp: præfectus, arabicum equum freno aureo gemmisque fulgente ornatum, aulaeisque phrygio opere auro argentoque tectum ad mediam aulæ portam parat, e cujus sella a sinistris gladius, a dextris topuz sive clava militaris pendet. Equum tenent duo iedekczi sive equi ductores imperatorii, adstant duo akkiulahly, satellites albis pileis tecti, totidemque peiki, cursores, auro interstinctis vestibus induti, mitrasque argenteas et deauratas ad instar scyphorum in capite gerentes. Ibi princeps ascenso equo vesirium præstolatur, suosque barones a sinistris in ordine stare jubet; mox transeuntem supremum et reliquos vesirios inclinato capite et manibus pectori appositis salutat, qui ei capitis nutu respondere solent.

Hi posteaquam ad sua palatia discesserint, princeps quoque cum eo quo venerat apparatu et musica militari, nec non imperatoriis peikis et akkiullahly ex aula recta ad cathedrale templum pergit, iisdemque quas supra memoravimus ceremoniis honoribusque a patriarcha et clero excipitur. Cuccam tamen, dum ædem sacram in-

trat, deponit, neque eam recipit donec exiverit. Inde recta ad suum palatium tendit, ibique ab iisdem, qui eum comitati fuerant, agalari in suum auditorium introducitur. Hi acceptis consvetis muneribus mox in aulam revertuntur, peiki autem et akkiulahly penes ipsum remanent, eumque Iassios, quæ urbs principalis est sedes, usque comitantur. Postridie reis effendi, sive supremus othmanici imperii cancellarius, diploma aureis litteris, artificiosissimisque ductibus exaratum ad ipsum mittit, eique injungit, ut quam citissime in principatum suum proficiscatur. Neque enim ulli principum, postquam sultanum adierit, plus hebdomade Constantinopoli morari licet. Discessuro comes itineris ab imperatore datur iskiemne agasi, juxta etymon solii præfectus, i. e. cui incumbit in solium collocare principem. Id munus demandatur alicui ex intimis officialibus kapudzilar kiehajasi, præfecto janitorum, vel primo aut secundo miriachor, stabuli imperatorii præfecto, haud raro etiam sihladario et czohadario, supremum inter internos officiales gradum tenentibus; qui duo tamen propter multa, quæ iis incumbunt, graviora negotia nunquam ipsi comitari solent principem, sed suum in locum vicegerentes mittunt. Præterea illi adesse jubentur capudzibaszi aliquis cum quatuor gregariis capudzi, totidemque czausiis, binis akkiulahlis, binis szatyri, binisque peiki imperatoriis, nec non tabulchana vel musico collegio, eodem quo vesirii uti consveverunt. Hæc omnia cum ordinata fuerint, princeps uno die prius, quam Constantinopoli exeat, vesirio valedicendi licentiam petit, eaque impetrata, cum suis residentibus et aliquot baronibus ad portam vesirii proficisicitur. Advenientem kiehaja ad vesirii conclave introducit. Vesirius de fidelitate admonet, pristinas instructiones inculcat, et si quæ alia temporis ratio postulat ei notificat. Respondet ad hæc princeps pro re nata, residentes suos et se ipsum favori et clementiæ vesirii commendat, et his dictis ejusdem manum exosculatur. His peractis, vesirius ei abeundi licentiam concedit, faustaque ejusmodi formula apprecari solet : Gioreim seni var sa gligile, allah teala isziniasan eiloie. i. e. «Videbo te : viriliter et fortiter age. Perge sal-« vus bona cum valetudine, et Deus opus tuum facile reddat. » Mox eundem toga indui jubet, quæ izn caftan vel valedictoria toga iis

dicitur. Finita ea ceremonia, kiehajam in suo cubiculo convenit, eidemque ultimum vale dicit, tandem ascenso equo, vel ad suum palatium revertitur, vel reliquos vesirios valedicturus obit. Id tamen noctu magis quam interdiu fieri solet, ne princeps vesirio suspicionem moveat, habere se alios quoque in imperio patronos. Sequenti die, quo maximo potest apparatu et pompa sub acclamationibus czausziorum, quæ, ut supra monuimus, quandocunque princeps equum vel descenderit, vel ascenderit, nunquam non fieri solent, ex urbe regia lento gradu procedit. Agmen ducunt Moldavi equites, si quos penes se princeps habuerit, præcedente vexillo suo. Hos excipit musica christiana tympana et tubæ, succedente vexillo albo, pacis et subjectionis signo; quod duo tug, vel equinæ caudæ, quæ principi ab aula conceduntur, continent medium. Sequuntur principis residentes, et qui Constantinopoli reperiuntur Moldaviæ barones, quos ab utroque latere czausziorum series includit. His succedunt equi principis sessorii, quos aliorum vesiriorum instar septem educere potest, tapetibus et aulaeis phrygio opere pictis ornati : quos a lateribus cingunt sex principis, sequuntur bini imperatorii szatyri. Post hos princeps toga principali et cucca indutus ipse vehitur, cujus equi caput duo peiki sultanici tegunt, stapedem bini iedekczi vel equorum ductores tenent. Paulo posterius, a sinistris principis, quæ pars Turcarum moribus habetur honoratior, iskiemne agasi, a dextris sandziak agasi, vexilli custos, locum habent. Tergum principis custodiunt ejusdem cubicularii, post quos tria sandziak rubra explicata per sandziak agasi vicarios portantur, quorum medium in apice alem sive dimidiatam lunam habet, reliqua vero tantum sphærulis rotundis deauratisque instructa sunt. His succedit tabulchana majoribus tympanis striduloque buccinarum clangore reboans. Totam denique seriem claudunt iskiemne agasi, et sandziak agasi, cubicularii, et si qui alii ignobiliores itineris debent esse comites.

Hoc ordine, ut supra diximus, lento gradu ad primam usque mansionem, quæ haud procul est a mœniis regiæ urbis, proceditur. In reliquo intineris tractu, non observantur quidem adeo religiose cunctæ illæ ceremoniæ, qotiescunque tamen ad urbem aliquam aut vi-

cum pervenerint, et solennes czausziorum acclamationes, et musica, et reliqua si quæ sunt solennia repeti debent. Porro in itinere semper duo czauszii cum aliquo principis officiali ad secundam usque mansionem, quæ illis conak dicitur, procedere et hospitium commeatumque curare tenentur : quæ omnia ad lubitum voluntatemque principis fiunt. Etenim illo tempore principi omnes cunctis in rebus, haud aliter ac si ipse supremus vesirius esset mandato imperatorio obedire jubentur, et si quis Turcarum etiam insolentius se gesserit, aut jussis principis obedire noluerint, potest illum princeps per suum beszly agasi meritis coërcere pœnis, aut si mitius agere vult, ipsius præfectis eum castigandum tradere. Hac ratione cum Galatium princeps pervenerit, quæ prima Moldaviæ urbs Constantinopoli venientibus objicitur, cunctos Moldaviæ inferioris barones, et si qui e superiori propius habitant, sibi obviam habet. His comitibus Iassios proficiscitur, et in itinere incolarum conditionem exquirit, eorumque querelas audit et lites dirimit. Uno a Iassiis milliari obviam ei veniunt caimacani, vel locum tenentes, quos ipse dum adhuc Constantinopoli esset, per litteras designaverat, cum reliquis baronibus, militibus et civibus, quos princeps eques ad manus vestisque osculum admittit. Hinc eadem qua Constantinopoli exiverat pompa urbem intrat, et prope templum cathedrale S. Nicolao dedicatum ex equo descendit. In atrio templi metropolita cum reliquo clero advenientem principem venerantur, et in ædem sacram introducunt, ubi eædem, quas antiquitus in usu fuisse supra memoravimus, observantur ceremoniæ ecclesiasticæ. Facta ἀπολύσει, dum ex ecclesia egreditur, a Turcico apparatu, qui interea in plateis subsistit, solennibus acclamationibus clangoreque musices excipitur. Iisdem comitibus ad palatium suum pergit, quo ubi venit, statim præcedente iskiemne agasi in divan, quod majus vocant, introducitur, et ante solium tribus gradibus altum, quod ibidem collocatum est, consistit. Hinc baronibus per suas sedes dispositis, reliqui quoque militarium ordinum præfecti, nec non opulentiores mercatores iassienses in divan intromittuntur. Tandem imperato silentio, iskiemne agasi imperatorium mandatum, hiukm fermani, mandatum dominii dictum, scribæ prætorii vulgo divan effendisi

(qui Turca est, e bono stipendio conductus principi servit,) legendum porrigit. Scribitur autem tale mandatum in hanc fere sententiam.

Nobilium electissimi et Principatus præstantissimi Vladica, Episcopi et Barones Moldaviæ, equestres pedestresque copiæ, omnesque subditi servique mei, extrema vestra sunto felicia. Cum potentissimum, cui totus orbis paret, fulgidissimæ nostræ Imperatoriæ Majestatis mandatum ad vos pervenerit, notum sit vobis, quod anno N. N. mense N. N. immensa nostra clementia ad fidelitatem sincereque præstita servitia principum gentis in Iesum credentium electissimi et magnatum præstantissimi gentis Nazaræorum N. N. respiciens, cum misericordia et clementia et adjutorio nostro dignum et idoneum judicaverit. Quam ob causam nos eum Moldaviæ principatu clementer ornavimus et donavimus. Eidem autem acerrime injunximus, ut baronum cujuscunque ordinis, nobilium præpositorum provinciis, cunctorumque sibi subjectorum paternam curam gerat, eos protegat, iisque faveat : nostra mandata impigre exequatur, ac omnimoda fidelia sinceraque servitia nobis præstet. Vobis vero mandamus, ut ei in omnibus obedientes et subjecti sitis, quæcunque vobis ex nostro mandato jusserit, diligenter et nulla mora interposita exequamini. Quicunque autem insolentius et pertinacius se gesserit, ejusque mandatis obedire detrectaverit, cujuscunque ille ordinis fuerit, ejus malitiam et pertinaciam gladio aut alio, quodcunque ipsi placuerit, pœnæ, mulctave genere animadvertat, puniat et castiget. Itaque præfatum vestrum Dominum et principem a nobis constitutum vobisque præpositum agnoscatis : aliter autem sentire et inverse aut perverse agere caveatis ; et sanctissimo nostro signo (tura nimirum, vel nominis Imper : superscriptioni) fidem habeatis atque ita sciatis. Datum Constantinopoli anno N. N. mense N. N.

Hoc postquam a Divan effendisi lectum et per interpretem periodice explicatum fuerit, omnes simul barones simul una voce respondent : Fiat mandatum Imperatorium. Tum iskiemne agasi principem toga, quam secum adduxerat, vestit, et dextra manu sublevatum in thronum collocat, quo ipso momento tormenta explodun-

tur et per czauszios solita repetitur acclamatio. Ita in solio confirmatus princeps, iskiemne agam veste zebellinis pellibus subducta, divani effendisi vero et magnum postelnicum simplici caftan ornari jubet. Peractis his ceremoniis, metropolita primum brevi sermone fausta et prospera principi apprecatur : ejusque manus exosculatur, quod officium post benedictionem vicissim metropolitæ princeps reddit. Post metropolitam episcopi et barones primæ stationis ad manus togæque osculum admittuntur, quorum nomina magnus postelnicus hac formula addita recitat : *Robul Marijtale N. N. saruta czinstita pola Marijtale*, i. e. mancipium Tuæ Majestatis N. N. osculatur honorandas oras Tuæ Majestatis. Idem secundæ baronum stationi præstat secundus, et tertiæ tertius postelnicus. Baronibus succedunt ordinum militarium præfecti, chiliarchæ, capitanei, centuriones et locum tenentes, nec non mercatores aliique cives Iassiorum spectatiores. Post hæc princeps in interius cubiculum se recipit, at iskiemne agasi magno apparatu præcedente supremo uszèr (janitore) ad destinatum sibi hospitium deducitur. Secunda die barones denuo in majori divan conveniunt, ubi cum omnes pristina loca occupaverint, princeps quoque præcedente postelnicorum caterva accedit et in prætorium, minor *Spatharia* (1) vulgo dictum, e majori transit. Illuc, postquam in throno consederit princeps, tres baronum Moldaviæ ordines, singuli per suæ stationis postelnicos evocantur. Seriatim accedentes vel deponit ex officio, vel in eodem confirmat, vel ex inferiori gradu ad superiorem evehit : at ex superiore ad inferiorem detrudere provinciæ moribus prohibetur (excepto si quis sponte sua id ambierit), reliqua omnia de illis statuere, æque ipsi licet, ac si neminem in toto orbe se agnosceret superiorem. Hæc cum omnia secundum voluntatem suam disposuerit, creditamque sibi rempublicam constituerit, iskiemne agasi, et reliquos imperatorios officiales magna pompa ex urbe eductos, multisque donariis mactatos Constantinopolin dimittit, et cum cunctis bojaris ad mille passus usque extra urbem comitatur : inde illis

(1) Ita vulgo dicitur, quia principis spatha in illo conclavi semper super mensam ponitur, neque illam ingrediuntur alij, præter septem primi ordinis barones.

unum e baronibus Galaczium usque ductorem dat, et ipse Iassios revertitur.

CAPUT IV.

DE CONFIRMATIONE PRINCIPUM

Atque ea quidem quam nunc recensuimus ratione Moldaviæ principibus ab Othmanna aula sceptra committuntur, speciosa quidem, at adeo fragilia, ut, ni firmissimis muniantur circulis, dicto citius excidant e manibus. Etenim in ea, qua erga Moldavos usi sunt, agendi ratione satis demonstrarunt Othmannidæ, haud injuste de illis in proverbio dici, quod lepores non canibus sed curru venentur, neque vacuo sacco equum ad se allicere consueverint. Nimirum indomitum taurum moldavicum, cujus ferociam non una vice haud sine damno fuerant experti, blanditiis dolinire satius arbitrabantur, quam ejusdem vi compescere furorem, spe freti fore, ut idem successu temporis abjiceret pristinam feritatem, labefactisque amisso sanguine viribus, vincula compedesque sibi injici volens nolensve pateretur.

Eo fine, cum *Bogdanus III*, *Stephani Magni* filius, primus suam Othmanno imperio subjiceret patriam, nullus ipsi negatus honos, confirmatæ civiles et sacræ patriæ leges, concessa summæ dignitatis insignia, contentique fuere Othmannidæ, ut, in feudi, quod vocant, recognitionem, quatuor aureorum millia quotannis aulæ solverentur. *Bogdano* mortuo, filio ejus *Stephano VI*, quem uti legitimum principatus hæredem proceres sibi dominum creaverant, major habitus honos, missusque a sultano supremus stabuli præfectus legati nomine, qui ei de suscepto principatu congratularetur, eidemque insignia, caudas equinas, sandziacum, cuccam, togam principalem, et equum imperatorium pulcherrime exornatum afferret. Hujus successoribus, licet graviora imperarentur tributa, nullum tamen negare honorem, aut turbare principum electionem Othmannidæ ausi fuere, donec *Iohannis* cognomento *Armeni* temporibus occasionem nacti fuissent, rescindendi antiqua privilegia, novaque et incognita ante onera imponendi provinciæ. Cum enim præfatum

Iohannem res novas meditantem per fraudem cepissent, et contra datam fidem neci dedissent, firmioribus Moldaviam vinculis constringere, et postulare ceperunt, ut princeps ni hostis haberi velit, singulis tribus annis confirmationem principatus ab aula othmanna acciperet. Exhaustam jam Moldaviam cum non posse negare imperatam conditionem Othmannidæ animadvertissent, mox sub *Mironis Barnovskii* principatu aliam imposuere legem, qua princeps ipse ab aula accipere suæ dignitatis insignia, et singulis tribus annis ipse ad altissimam Portam venire et imperatorem adorare jubebatur. Id ut præstaretur eo accuratius, postea mutati depositique frequentius fuere principes, iisque tantus incussus terror, ut nunc non modo aequo animo suscipiant, si post primum secundumve annum in aulam venire et confirmationem dominii a clementia imperatoris accipere jubentur, sed etiam metu avaritiæ vesiriorum sua sponte mandatum confirmatorium petant et desiderent. Conceditur id facile principi, dum modo de fide ejus nulla vesirio fuerit injecta suspicio, nec alius pecuniæ majorem summam obtulerit, ac tum vesirius supremus talhysz sequentem fere in modum ad sultanum dirigit : «Quandoquidem hodiernus Moldaviæ Princeps N. N. intra tot «sui principatus annos fidelem se Othmanno Imperio præbuit, et «in servitiis Imperatoriis neque vitam neque bona expendere ne«gavit, nec non consvetum tributum quotannis ad felicem Imperii «portam plene misit, præterea barones ac reliquos incolas Moldaviæ «adeo clementer justeque rexit, ut illi frequentibus libellis suppli«cibus se de ejus regimine contentos esse testati sint, Tuamque Ma«jestatem rogaverint, ut eum in principatu confirmare digneris : «Ego illum Tuæ clementiæ dignum existimo : reliqua Tuæ Majesta«tis augustissimum mandatum expecto.»

Hæ literæ per talhyszezi (quasi dicas referendarium) solenni Turcarum consvetudine ad imperatorem deferuntur, et postquam sultanus consveta formula *Amel oluna*, juxta relationem fiet, subscripserit, per eundem telhyszezi ad vesirium remittuntur. At vesirius, licet facultatem confirmandi principis a sultano impetraverit, tamen, quo plus pecuniæ emulgeat, dissimulat se quidquam ea de re cum sultano egisse : quin etiam kiehaja, astutum avaritiæ vesirii instru-

mentum, principis residentes ad se vocat, fingitque aliorum machinationibus, internorumque officialium secretis susurris, difficiliorem sultanum se præbere quam fuisset speratum : dominum suum vesirium aliquoties jam illius negotii mentionem imperatori injecisse, sed nihil quod ad rem faceret, responsi accepisse. Residentes, cognito vero fictove domini sui periculo, ad pedes kiehajæ provolvuntur, petunt, ut quocunque possit modo, commoda sui domini promovere dignetur, denique et donariorum ipsi et vesirio promissorum summam augent. Ita de miserorum Moldavorum corio ambitio et avaritia ludunt, tamdiuque certant, donec superbiam immoderatam, qua curiæ reguntur, pluris habendi cupidinem expleant. Tandem, ubi jam de cunctis utrique convenerunt, nec plus aliquid extorquere posse kiehaja videt, ipsos boni successus spe erectos dimittit : sequenti die per aliquem e vesirii officialibus, qui vacuus reverti non debet, residentibus nunciat, vesirium tandem ab imperatore impetrasse, ut illorum dominum in suo principatu confirmari ei liceret, jubetque eos in aula adesse. Eo ubi veniunt, primo ad kiehajam, mox ad ipsum vesirium introducuntur : et postquam clementiam imperatoriam erga ipsorum dominum ex ejus ore cognovissent, togis pro more induuntur. Post aliquot dies vesirius kapudzilar kiehajasi, aut alium ex officialibus imperatoriis, quemcunque voluerit, ad principem mittit, eique et novum principatus diploma et mandatum dominii, vulgo hiukm fermani dictum, principi transferendum tradit. Diploma idem esse solet, quod principibus in prima eorum creatione dari consvevit, nisi quod in clausula loco, «Voide ligi Teudzih olumık iehsani humısum olimiszdur. i. e. Principatu Te donari clementia et misericordia factum est,» scribatur, «Voideligine tedzdid ve mucarer olunmak iehsani humajun olmiszdur, principatum tibi renovari et confirmari clementia» etc. Mandatum autem hujus fere est sententiæ : «Principum gentis in Iesum credentium excellentissime, et magnatum generis Nazaræorum præstantissime, hodiernæ Moldaviæ princeps N. N. Cum ad Te nostrum mandatum pervenerit, notum sit Tibi, quod cum intellexerimus et evidentia tua servitia, perspectamque penitus tuam erga nos fidem habeamus, Te omnimode nostra clementia et misericordia dignum

judicaverimus : eamque ob causam jusserimus, Tibi principatum Moldaviæ confirmari et renovari. Itaque Tibi præfecturam et plenipotentiariam potestatem super Moldavos nostræ Majestatis subditos concessimus; His Tu, ut antea fecisti, justitiam administres, Bojaros et omnes cujuscunque ordinis Moldaviæ incolas protegas et defendas, eorum necessitates et aggravationes oppressionesque omnes nulla mora interposita fulgidæ portæ nostræ notificare ne negligas. Præterea ad exequenda, quæ ad Te venerint, nostræ Majestatis mandata promptus sis, *sublatisque tuæ vestis* (1) *oris*, omnes in te existentes vires impendas : annuum vero et definitum Moldaviæ haradz (tributum) constituto tempore ad thesaurum nostrum plene mittas. Aliter sentire aut facere caveto, et signo nostro sancto fidem habeto. Datum Constantinopoli, anno . . . mense . . . . »

Ei mandato adjunguntur etiam vesirii litteræ, quibus principi notificat, se suis precibus ac intercessionibus, ab immensa clementia imperatoria tandem confirmationem principatus ipsi impetrasse etc.

His instructus kapudzibaszi, cursoriis, qui postici vulgo vocantur, equis Iassios proficiscitur, et ubi Galatium pervenit, præmisso cursore principem de suo adventu, et die, quo Iassios ingressurus sit, certiorem reddit. Dicta luce princeps cum aula tota kapudzibaszi mille passibus extra urbem procedit obviam ; ubi conveniunt, mutuis congratulationibus in equis sedentes se invicem salutant; post princeps, capudzibaszi a dextris vehere jusso, (qui apud Turcas locus est inferior) in urbem revertitur. Præcedit eum aliquis capudzibaszi officialis, mandatum imperatorium tela alba obductum in manibus, et togam principi destinatam in ulnis tenens, sequitur musica imperatoria et czauszii solennem acclamationem subinde repetentes. Eo ordine usque ad aulam proceditur, ubi, posteaquam princeps cum cunctis baronibus in prætorium majus ingressus fuerit, et in suo solio consederit, capudzi baszi mandatum principi, princeps divan effendisi legendum tradit, quæ omnia fiunt, eodem, quem supra in creatione principum descripsimus, ordine. Præter hanc confirmationem, quæ non nisi singulis tribus annis fieri solet

(1) Phrasis est turcicæ linguæ promptitudinem et alacritatem ad serviendum significans.

et majus mucarrer appellari consvevit, fit etiam alia quotannis vulgo minus mucarrer dicta, quæ tamen longe minores expensas, quam major illa, postulat, ut inferius pluribus dicemus. In ea autem non renovatur principatus diploma, sed tantum novum hiukmferman vel dominii mandatum mittitur, idque per officialem vesirii medii ordinis, eoque ipso mediocribus etiam donariis remunerandum.

CAPUT V.

DE EXAUCTORATIONE PRINCIPUM

Recensita principum Moldaviæ creatione et confirmatione, ut de eorundem exauctoratione verba faciamus, suo quasi jure postulare videtur Lector curiosus. Nos observato in superioribus ordini insistemus, et ex iis, quæ nobis suppetunt, monumentis in antiquioris hodiernæque principum depositionis rationes accuratius inquiremus. Primis sane Moldaviæ instauratæ seculis neque exauctorabantur. neque exauctorari poterant principes. Etenim regum ad instar suo arbitrio regebant sibi subjectos, eamque potestatem hæreditate potius a majoribus, quam electione procerum susceperant : expulsos tamen aliquoties fuisse moldavæ gentis rectores, at civilibus dissidiis, non externa vi, nostri annales memorant. Iguorabat enim id. quod europæa regna ab internis medetur vulneribus, jus primogeniturae, Moldavia, vicissim, dividi principatum provinciæ leges vetabant, in parentis arbitrio positum erat, quem filiorum vellet, sibi successorem testamento dicere. Id si quando inopinata principis fata impediverant, vel immoderata filiorum ambitio turbabat, non poterat non largus intestinis discordiis aperiri campus. In his, qui faventiorem sibi belli fortunam expertus fuerat, principatu potiebatur, victus, si fugiendi locum habebat, vel in Transylvaniam vel Poloniam (quibus in regionibus sua plerumque prædia habebant principes) se recipiebat, ibique opportunam instaurandarum virium, firmandæque suæ factionis occasionem opperiebatur. Quo factum est, ut tam Polonorum, quam Ungarorum scriptores, a particulari, universaliter concludentes, principes Moldaviæ suos homagiales fuisse asserant, et collegationis jura in subiectionis nomenclaturam trans-

ferre cogantur. Præter hæc, accidit aliquoties, ut princeps, vel propter tyrannidem, vel aliud facinus, quo ordines offenderat, a conspiratis baronibus solio ejiceretur, nonnunquam etiam trucidaretur. His exceptis, nulla alia dabatur ratio, qua privarentur diademate principes, sed qui semel capessiverat sceptra, is ea nemine contradicente ad fata usque retinebat. Iste ordo primo turbatus fuit in *Petro V*, cognomento *Raresz*, *Stephani Magni* notho filio, quem *Suleiman I*, Turcarum imperator, quod combustæ Ciliæ incusaretur, principatu expulit, eique vivo adhuc *Stephanum VII*, qui se *Alexandri I* pronepotem esse prædicabat, successorem dedit. Secunda id vice accidit *Petro VI*, cognomento *Claudo*, quem, cum post atrocem *Ioannis Armeni* necem ab ordinibus electus esset, Turcæ mox deposuerunt, paulo post tamen facti pœnitentes pristinæ dignitati reddiderunt. Rarius tamen, nec nisi ubi in aperto erat rebellio, manum inferre principibus Turcæ solebant, donec, ablatis post *Miron Barnowskii* defectionem cunctis electionis juribus, *ad Eliam III*, *Alexandri IV* filium, eorundem favore sceptra Moldaviæ deferrentur : ex eo enim tempore, nemini, nisi *Eustratio Dabize* et nostro parenti *Constantino Cantemyrio*, in solio extingui contigit. Accuratius ea qui explorare voluerit, consulat, quæso, propositam a nobis supra cap. 2. Moldaviæ principum seriem.

Fit autem hodie exauctoratio principum Moldaviæ his fere ritibus. Cum decreverit vesirius Moldaviæ principem solio ejicere, ejusque licentiam a sultano per talhysz impetraverit, summo sua consilia silentio premit, nec quenquam nisi neo-designatum principem illius rei conscium facit, ne nimirum deponendi principis residentes id resciscant suoque domino notificent. Post, vesirii kiehaja novum principem noctu mutato habitu ad se vocat, jubet, ut caimacanos sive locum tenentes eligat, iisque ea, quae jussu imperatorio agenda sunt, mandet. His paratis, vesirius aliquem capudzi baszi ordinat, qui principi mandatum afferre, eumque Constantinopolin deducere jubetur. Ei novus princeps aliquem e suis officialibus comitem dat, literasque et mandata ad caimacanos, quos elegerit, nec non universalia ad cunctos provinciæ ordines committit. Porro, idem capudzibaszi duobus mandatis imperatoriis munitur, quorum unum ad prin-

cipem deponendum, alterum ad electos a novo principe caimacanos dirigitur.

Prioris, quod ad principem pertinet, ea fere esse solet sententia : « Principum nationis Messiæ electissime, magnatum gentis «sive congregationis Iesu præstantissime (exauctorati enim principes iisdem ornantur honoris titulis, quibus regnantes) olim Mol«daviæ Princeps, extrema Tua sunto felicia. Cum nostræ fulgidæ «Imperatoriæ celsitudinis mandatum, cui orbis obedit, ad Te vene«rit, scito te segnitia tua in præstandis servitiis et negligentia in «exequendis nostræ Imperatoriæ Maj. mandatis cunctis poenæ mul«tæque generibus (non nunquam addi solet mortis) obnoxium ex«titisse. At cum nostræ Majestatis clementia et misericordia super «Te infinita sit, tibi tantum principatum abrogari et N. N. succes«sorem dari jussimus. Hanc ob rem, tu cum tota tua familia, servis, «et quos habueris thesauris, nulla vel horæ vel puncti mora inter«posita ad limen altissimæ portæ fulgidæ Majestatis nostræ acce«dere properes. Aliter sentire aut agere caveto, signoque nostro «sanctissimo fidem habeto. Dabamus anno . . . . . mense. . . . . . »

Alterum mandatum, quod ad caimacanos spectat, ejusmodi verbis conceptum esse consuevit :

«Electissimi magnatum inter gentes Messiæ N. N. (solent autem non nunquam bini vel terni caimacani constitui, eorumque omnium nomina exprimi debent) extrema vestra sunto felicia. Cum præsens «nostræ Imperatoriæ Majest. mandatum ad vos pervenerit, sciatis, «certiores nos redditos fuisse, quod hodiernus princeps vester N. N. «in exequendis mandatis nostris segniter se gerat, nostra servitia «negligat, curam pro populi et reipublicæ salute posthabeat, neque, «ut illum decebat, nostros subditos protegat, iisque justitiam et cle«mentiam administret, quin potius omnibus modis illos opprimat «et exhauriat. Hac de causa, infinita nostra clementia, vestri mise«ratione ducta, praefatum principem deponi, et ad fulgidam portam «duci jussit. Itaque vos huic nostro mandato pareatis, præfatum «exauctoratum principem cum tota familia, famulitio et thesauris, «misso hunc in finem capudzibaszi tradatis, caveatis vero, ne quis«quam erga ipsum se insolenter gerat, aut ex ejus opibus vel ato-

«mum abripere audeat. Porro, quaecunque novus vester princeps «N. N. vobis, ex nostro mandato, agenda faciendave injunxerit, ea «omnia nulla excusatione interposita exequamini : aliter sentire aut «facere cavetote, nostroque sanctissimo signo fidem habetote. Da-«tum N. N.»

Si metus aliquis Othmannides teneat, ne princeps, accepto, se privatæ vitæ destinari, vel rebellionem moveat, vel ad finitimos christianos principes confugiat, alia aut ad Babadaghy seraskierium, aut ad Benderbasza diriguntur mandata, iique jubentur capudzibaszi aliqua militum manu munire, qua principem capere et firma sub custodia Constantinopolin mittere possit. Sin autem omnia circumcirca pacata fuerint, neque causa appareat, quare sua bona deserere princeps vellet, capudzibaszi solus, binis illis, quæ supra recensuimus, mandatis munitus, posticis equis, quos illi menzil vocant, quam celerrime potest Iassios proficiscitur. In itinere, præcipue cum Galaczium attingerit, quod primum occurrit Moldaviæ versus Thraciam oppidum, dissimulat legationis suæ causas, et, ut inopinantem opprimat principem, longe aliud mandatum se habere spargit. Porro ita instituit profectionem, ut ante prandium Iassios perveniat, quo nimirum tempore cuncti barones in aula collecti sunt. Tum recta ad principis palatium pergit, in divan ascendit, collectos ibi barones salutat, et constitutis a novo principe caimacanis, quos sub turcico vestitu in ejus comitatu latens illius officialis ipsi digito monstrat, mandatum hisce verbis porrigit : «Princeps vester est depositus, «vos imperatorio mandato, et jussis novi principis obedite.» Eosdem eodem tempore novi principis nomine salutat qui tecto habitu capudzibaszi comes est illius officialis, iisque literas sui domini reddit. Tandem, posteaquam cuncti barones in auditorio fuerint congregati, capudzibaszi etiam intrat, cui princeps ad januam usque obviam venire debet. Prævia salutatione mutua, capudzibaszi principem solium suum conscendere jubet, quod habeat, quæ ex mandato imperatorio ipsi imperet. Princeps, licet ex his circumstantiis haud difficulter colligere possit, se principatu privatum iri, tamen obedit, sedetque addita precula : fiat mandatum clementissimi et augustissimi imperatoris. Post hæc kapudzibaszi principi imperatorium man

datum tradit; princeps, posteaquam id ore et fronte pro more deosculatus fuisset, suo divan effendisi legendum reddit : a quo dum recitatur, princeps, capudzibaszi, et omnes barones erecti in pedes adstant. Finita lectione, capudzibaszi principi, honorifice tamen, manus axillæ supponit, eumque de throno deductum in inferiori scamno sedere jubet. Tum et princeps ad capudzibaszam conversus, eum alloqui solet, se infinitas gratias imperatori clementissimo debere, quod servum suum inutilem non perdere, sed levi castigatione corrigere voluerit, æquo autem animo suscipere, quæcunque illius majestas de ipso constituerit : agnoscere culpam, et de clementia imperatoris non desperare, et si quæ alia ad captandam magnatum othmannidarum gratiam conferre arbitratur. Mox ubi finem sermoni princeps imponit, capudzibaszi principem baronibus ad triduum commendat, illosque currus, et aliam suppellectilem ad iter necesariam quantocius parare jubet : eoque dicto, ipse quidem ad suum hospitium, quod ipsi per caimacanos ordinatur, redit, princeps autem in palatium se recipit. Ibi tribus post indictam ipsi exauctorationem diebus remanet, eoque tempore omnia jubendi vetandique potestatem eandem, qua ante usus fuerat, retinet. Idem ipsi a cunctis baronibus exhibetur honor, quo eum in throno sedentem venerati fuerant : et si quis insolentius se erga ipsum gerere, aut vel unico verbulo ejus honorem lædere ausus fuerit, illius ossa nemine contradicente clava sive topuzo, quod a sultano in sua inauguratione acceperat, potest conterere : quin etiam si gladio aliquem e summi ordinis baronibus transfoderit, dummodo id sua manu fecerit, neutiquam ab imperatore id ipsi crimini dari potest. Circumferunt enim in proverbio Turcæ, lapidem, qui semel ad ædificium adhibitus fuisset, non posse non haberi pro ædificii lapide, et aliquando tempus fore, quo idem ad ædificium iterum necessarius reperiatur. Eodem triduo, ordinati per caimacanos principi deducendo comissarii equos, currus et alia, quæ iter requirit, parant : eo elapso, princeps per minorem arcis portam, quæ meridiem spectat, curru tamen, non equo vectus, cum toto apparatu suo, totaque familia, et opibus, e quibus nemo vel obuli pretium rapere aut detinere, modo præsens ille adsit, audet, exit, et iter Constantinopo-

lin versus aggreditur. Barones omnes et cuncti militaris ordinis eum ad milliare usque comitantur, ibique de equis descendunt, et manum ejus haud aliter, ac si adhuc provinciæ fasces teneret, venerabundi exosculantur, eique valedicunt; princeps vicissim eis gratias agit pro exhibito sibi honore, habitaque cum illis consuetudine, eosque ex consueta politia admonet, ut mandatis imperatoriis novique principis obedientiam præstent. Post hæc, barones Iassios revertuntur, binos autem ei comites dant, qui ei de hospitiis, commeatuque necessario prospiciant. In hoc itinere cavet capudzibaszi, ne exauctoratus princeps novo obviam fiat, quod si accidat, cedere ille, et huic viam liberam relinquere tenetur. Postquam Danubium transjecerit princeps, licet ei aliquos e suis officialibus Constantinopolin ad vesirium et si quos habet amicos præmittere, qui præsides othmannicæ reipublicæ suo domino reddant faventiores. Hi si dominantium avaritiam muneribus placare potuerint, mandatum ad capudzibaszi obtinent, ut principem ad sua deducat palatia; sin id impetrari nequeat, capudzibaszi posteaquam propius ad urbem venerit, subsistit, et per suorum aliquem kiehajam certiorem reddit, se eousque adduxisse principem, et nunc expectare, quid de eo fieri vesirius mandet. Sin gravioris alicujus criminis princeps accusetur. aut majorem Turcæ ei extorquere velint pecuniam, sub custodia teneri jubetur. Id, si clementius cum eo velint, fit in ejusdem capudzibaszi, vel basz bakyculi, publicæ pecuniæ collectoris, ædibus. Sin iratum se imperator ostendere voluerit, in septem turribus; nemo enim ibi incarcerari potest, nisi expresso et præciso imperatoris mandato. In quacunque vero asservatus fuerit custodia, vix libertatem consequi potest, nisi eam bona pecunia amplisque muneribus redemerit. Dimissus postea in suis ædibus libere vivit, quousque occupandi denuo principatus nanciscatur occasionem. Porro, licet depositus sit, tamen in patriarchali templo cum sacrum audit, in throno principali sedet, quem conscendere nemini alii licet, nisi si aliorum patriarcharum aliquis Constantinopoli præsens fuerit: Eodem privilegio etiam ipsius conjux gaudet, quæ peculiare sibi solium reliquis altius in ædis sacræ porticu habet. Præterea, domum ad lubitum extruit, et exornat, quam potest splendidissime, cum

legatis europæorum principum, gallo, anglo, belgo et veneto, libere conversatur, quod fieri non posse arbitrentur Turcæ, ut quispiam Constantantinopoli aliquid reipublicæ othmannicæ commodis contrarium moliatur; exit quatuor aut pluribus pedissequis stipatus, equo utitur quam voluerit splendide exornato, vestitum ipse et famuli ejus gerunt cujuscunque coloris, cum alias viridibus vestibus, calceamentis flavis, Christiano interdicatur. Cum ad vesirii aulam venit, ad lapidem de equo descendit, a kiehaja aliisque principis nomine salutatur, potio coffe et sacharata ipsi offeruntur, omnisque honor ei exhibetur, quo regnantes principes Turcæ prosequi consveverunt. Olim tum filiis principum, tum exauctoratis principibus ex imperatorio thesauro diurna quinque aut decem imperialium stipendia destinata fuerant, is tamen mos postea in desvetudinem venit: Nihilo secius hodienum ipse princeps cum toto famulitio a tributo liber habetur, et vinum pro aula sua palam adducere, non tamen vendere potest. Neque vero hoc unquam desideraverunt principes: omne enim mercaturæ genus præter venditionem fructuum terræ in propriis prædiis natorum despectabile magnisve viris indignum inter Moldavos habetur. Fortunatus omnino existimatur et est ille princeps, cujus exauctorandi non evidens aliqua ipsius culpa, sed vesirii avaritia causam dedit, cum enim moribus Turcarum quam sæpissime mutentur vesirii, successsor, ut antecessoris fraudes et avaritiam detegat, primo, quod ab eo Valachiæ Moldaviæque principibus injuste et præter constitutam pecuniæ summam extorsum fuerit, exquirit. Ut itaque hujus aggravet culpam, sæpe sæpius haud adeo innocentem principem crimine purgat, et alterius accusat avaritiam, ut sibi ad corradendas opes viam faciliorem reddat.

CAPUT VI.

DE BARONIBUS MOLDAVIÆ EORUMQUE GRADIBUS

Cum sæpius hucusque baronum Moldaviæ mentio injecta fuerit, idemque in succedentibus capitibus fiat frequentius, operæ pretium fore arbitramur, de eorum conditione et gradibus lectorem curiosum diligentius erudire. Horum vernaculum nomen, *Bojari*, slavonicæ

est originis, corruptumque videtur a *Boliare*, qua voce cunctos suos magnates insignire vetus slavonicas inter gentes obtinuit consvetudo: latino vero sermone baronum denominationem iis, non veterum autoritas, sed vicinarum aularum usus indidit.

Origo eorum incerta et per negligentiam moldavicæ historiæ conditorum obscura est; persvadent tamen finitimarum gentium, Serviorum, Bulgarorumque exempla, ea officia, ipsa Moldaviæ instauratione antiquiora esse, licet non eodem omnino ordine suis nobilibus aulicos honores pristini Moldaviæ rectores distribuerint. Eos autem qui hodie vigent, dignitatum gradus *Alexander I* cognomento *Bonus*, posteaquam a *Ioanne Palæologo* despotæ nomen regiumque diadema obtinuisset, instituisse, totamque aulam suam ad normam imperatoriæ instruxisse, nostris memoratur annalibus. Fidem ei narrationi facile habebit, qui veterum Græciæ imperatorum, quæ *Curopalates* et *Georgius Codinus* singulari commentario persecutus est, aulica officia, cum hodiernis in Moldavia baronum gradibus diligentius contulerit. Eadem enim in utrisque inveniet nomina, eadem officia, idem munus assistendi in dandis principi consiliis exequendisque, ejusdem in administranda rep. adjuvandi, eorumque procurandorum, quæ ad necessitates et decus aulæ pertinent. His de causis, uti olim inter Græcos, ita et hodie inter Moldavos, in barones *de Sfat*, vel consiliarios, et Barones *de Divan*, quos assessores diceres, distinguuntur. Barones *de Sfat*, sive qui de rebus ad provinciam pertinentibus principi consilia sua communicant, numerantur sequentes septem :

1. *Logotheta magnus*, quem recte supremum principatus Cancellarium diceres, omnes reliquos honore dignitateque antecedit, ac cunctorum consiliorum præses est et moderator. Reliquis consiliariis ipse primus, quæ in consultationem venire princeps jusserit, proponit, collectisque eorum sententiis, quid decretum fuerit, principi refert : porro, si quid cunctorum baronum nomine princeps petendus sit, reliquis silentibus ipse cæterorum desideria exponit : quæ res ipsi græcum nomen *Logothetæ* conciliavit. Præter hæc, jus definiendorum limitum dirimendarumque litium, quæ de agris et possessionibus, eorumque servitutibus oriuntur, ad ipsum pertinet:

præest quoque curtenis, id est aulicis, sive istis nobilibus, quorum stirps nondum ad baronatus dignitatem pervenit. Signum suæ dignitatis, bullam majorem aurea catena pendentem in collo, baculum auro pictum manu gestat. Florente adhuc Moldavia, Moncastri, quod hodie Akkierman vocant, præfectura ei gradui annexa erat; posteaquam vero ea Turcarum armis Moldaviæ ademta fuit, decimæ Czernauciensis agri ipsi stipendii loco tributæ fuere.

2. *Vornikul de Czara de Dzios*, procurator inferioris Moldaviæ, omnia negotia illius provinciæ in aula principum expedit, judiciis cunctis in ea regione præest, lites audit, dijudicat, capitalis criminis reos, fures, homicidas, sacrilegos, et alios hujus generis facinorosos, inscio etiam principe, supplicio afficere potest; atque in ejus potestatis insigne baculum auro pictum gestat. Olim, cum Bassarabia adhuc Moldaviæ pars esset, Cilia ipsius imperio submissa erat, ea vero urbe Moldavis extorta, Barladi præfectura ipsi concessa est, ubi, cum ipsum in aula semper versari muneris ratio et provinciæ necessitates postulent, binos minoris ordinis vornicos locum tenentes habet.

3. *Vornicul de Czara de sus*, procurator superioris Moldaviæ, idem in sua provincia jus habet, inferioris Moldaviæ procuratori æqualem, et baculum auro pictum in suæ dignitatis signum gerit. Commissa est ipsi specialiter Dorohojensis agri præfectura.

4. *Hatman*, totius exercitus dux, quod munus græcorum imperatorum tempore magnus domesticus obtinebat. Præest cunctis calarasziis, id est equestribus, et stipendiarium militem, tam equitem quam peditem, sub sua potestate habet. Præfecturam tenet Suczaviensem, et coram principe baculum auro pictum gestat.

5. *Postelnicus magnus*, supremus aulæ præfectus, totam aulam moderatur, cunctosque aulicos internos sub suo imperio tenet, præest etiam cursoribus Constantinopolitanis et Crimensibus militibus, vulgo Beszli dictis. In consilio proprie neque sedem neque vocem habet, admittitur tamen sæpissime, idque vel reliquorum consensu vel principis jussu: et in eo casu principis quasi residens est, et circumspicit, ut reliqui consiliarii de necessitatibus provinciæ quantocyus et ad principis placitum decernant. Præterea Iassiorum præ-

fectura gaudet, ejusque civibus jus dicere consvevit. In dignitatis signum argenteum coram principe gerit baculum.

6. *Spatharius magnus*, supremus principis ensifer, cubiculariis spathariæ præest, et dimidii Czernauciorum agri præfecturam sibi commissam habet. In diebus festis majoribus, quæ δεσποτικαὶ vocantur, habitu deaurato, galeaque gemmis distincta ornatus, dum princeps in templo sacrum audit, et in prandio sedet, ensem ejusdem tenere solet.

7. *Paharnicus magnus*, supremus pincerna, principi diebus festis primum vini poculum porrigit, et in reliquos pincernas jurisdictionem habet. Curam gerit omnium principis vinearum, eas coli et uvas constituto tempore legi jubet, cunctisque totius Moldaviæ vinitoribus præest. Nemini in tota provincia suam quoque vineam legere licet, nisi ante ab ipso ejus rei licentiam, quam, accepto munusculo, decima quarta septembris luce dare solet, impetraverit: qua ex re sat amplum proventum habere solet. Prætorea Cotnariensis agri præfectura gaudet. His quoque annumeratur

8. *Visternicus*, sive thesaurarius magnus. Colligit iste pecuniam publicam, eamque ad principis mandatum expendit. Rationes acceptorum expensorumque tenet, cunctique thesauri scribæ, qui *Diaki de visterie* vulgo dicuntur, ipsius jussis parent. Claves gerit cubiculi agitandis consiliis destinati, eoque solo nomine inter consiliarios octavum locum obtinet, cum alias inter illos neque sedem neque vocem habeat. Si vero de pecuniaria re in consilio disceptetur, ille quoque assidere solet, non tamen ut suam dicat sententiam, sed ut reliquorum jussa audiat, et exequatur.

Octo hisce consiliariis succedunt barones *de Divan*, atque tribus distribuuntur ordinibus.

In *primo ordine*, cujus membra *Bojari mare*, i. e. barones magni vocantur, agmen ducit

Stolnik magnus, supremus dapifer, totique principis culinæ et cunctis ejus ministris præest. Festis diebus, et si quæ alia major se obtulerit solennitas, dapes in principis mensa ordinat, prægustatisque cibis usque ad tertium poculum mensæ adstat. Præter alios

proventus ipsi certus aliquis commeatus e principis culina assignatus est.

Comis magnus, stabuli præfectus, stabula et equilia principis omnia, eorum apparatum et ministros, fabros, curruumque conficiendorum artifices, sua sub inspectione habet; Branistæ, prato ad Hierasum flumen amplissimo, præest, fœnumque pro usu aulæ principalis ibi secari curat, e qua re certus ipsi proventus ordinatus est. Præterea e molendinis navalibus, quæ in Hieraso flumine frequentes sunt, singulis annis viginti imperiales tributi nomine exigit.

Medelniczier magnus, principi in majoribus solennitatibus ante prandium aquam ad manus lavandas affundit, et dimidia parte proventus Stephaniensis præfecturæ fruitur.

Kluczier magnus, quem promum condum diceres, cunctis promtuariis principis, in quibus fructus, butyrum, mel, caseus, sal et alia hujus generis asservantur, prospicit, ut ea justo tempore colligantur, et in horrea condantur, curat, indeque vicissim, ubi opus fuerit aut princeps mandaverit, expendit. Proventus loco decimas ex ovilibus, quæ rustici Moldaviæ in alpibus habent, ipsi tribuerunt principes.

Serdar Campidux, europæo loquendi more generalis locumtenens, equitibus Lapusznensium, Orheijensium et Soroccensium agrorum imperat, terrasque inter Hierasum, Tyratem et Bassarabiam medias contra Tartarorum Crimensium et Budziacensium irruptiones custodit.

Suldziaro magno, sive lanionum præfecto, commissa est cura colligendorum pecorum, quæ pro principis et aulicorum mensa mactantur, distribuendarumque carnium iis, quibus diaria eorum portio ex aula destinata est, quo in numero præter reliquos aulicos etiam peditatus *Segbaniorum* habetur.

Zitniciar magnus, annonæ præfectus, frumentum usui principis destinatum e provincia colligit, et horreis publicis inferri curat.

Pitar magnus, pistoribus præest, et id prospicit, ut farina paretur, et panes quotidie recentes coquantur, tum pro principe, tum pro reliquis, quibus diarium stipendium destinatum est.

Szetrar magnus, curam tentoriorum principis gerit, in expeditionibus vero etiam tormentis bellicis et reliquo ignivomo apparatui præest, ac castrorum locum designat : adeoque simul et artilleriæ præfecti, et supremi castrorum metatoris munia explet.

Armasz magnus, reliquis armasziis vel lictoribus, quorum fere sexaginta numerantur, præest; si quis supplicio afficiendus est, ei incumbit, ut ad executionem perducatur principis sententia : præterea carcerum, et musicæ militaris, quæ tabulchana vocatur, inspectionem habet.

Logotheta secundus, supremi logothetæ vel cancellarii vices gerit, et ab eo, sin ipse gravioribus negotiis præpeditus fuerit, ad limites agrorum prædiorumque definiendos mittitur.

Uszar magnus, supremus janitor, reliquis uszariis præest, missorumque ab imperatoria aula vesirio capudzibasziorum et aliorum agarum curam habet.

Aga, excubias Iassiorum observat, segbanis de scultala, qui pro tributi immunitate sine stipendio militiam sequuntur, imperat, lites civium Iassiensium minores dirimit, si quem mœchum vel in plateis ebrium deprehenderit, cujuscunque fuerit ordinis, punit, eademque fere munia explet, quæ inter Turcas τοῦ iengiczer agasi esse solent.

Postelnicus secundus, absente magno postelnico, ejusdem vices gerit, totique aulæ prospicit. Singulare tamen et Κύριον ipsius munus est, barones supremi ordinis exauctoratos, cunctosque secundæ stationis officiales, ad principem introducere, aut si quid rogandum habeant, illorum petitiones principi, et hujus viccissim responsa illis referre.

Logotheta tertius, s. secretarius, epistolas principis privatas minori sigillo munit, easdem exarat, et ubi subscribenda sunt, principi porrigit. Urigaris, scribis diplomatum, et cameræ præest, monasteriorum negotia expedit, archiepiscopum, episcopos, totumque clerum ad principem introducit, si ab aliis principibus legati advenerint, curat, ut ceremoniæ aulicæ in eorum receptione, et quam vocant audientia, usitatæ observentur. Bullam ex argentea catena penden-

tem gerit, qua magni logothetæ manu subscriptas decisiones judiciales munire solet.

Capitaneus Darabanorum, darabanis, quo nomine, e germanico drabant derivato, militia pedestris, quæ principis aulam custodit, insigniri solet, imperat, excubias diu noctuque visitat, ordinat, mutat, et absente aga, cunctas ejus vices explet.

Omnes supra memorati barones primi ordinis habentur, magnique vocantur, ac præter dignitatis gradum et privilegio gaudent, quod in tota Moldavia, ubicunque eos morari contigerit, lites subditorum audire et dirimere illis liceat, quod jus secundi et tertii ordinis baronibus negatum est. Serdar, Logotheta secundus et tertius, Postelnicus secundus, nec non Capitaneus Darabanorum, licet in eadem majorum baronum statione sibi imperantes habeant, adeoque ad secundum potius ordinem referendi videantur, tamen quod illorum munera reliquis honoratiora sint, ipsique principi quotidie frequentius adesse debeant, primos inter barones sedem, pariaque cum iis privilegia obtinuere. Præter hos eidem ordini adscribi solent:

Vamesz, telonii præfectus, et *Camanar*, qui ceræ decimas principi debitas colligit : Uterque tamen nullam certam in divano sedem habet, sed ubicunque princeps jusserit stare debet. Altius tamen Serdaro ascendere non possunt.

Ab his *secundo ordine* habentur :

Spatharius secundus, qui feriis medii ordinis ensem principis tenet, absente vero spathario magno omnia illius munera explet.

Paharnik secundus, eadem ratione magni paharnici vices gerit, et peculiariter vineas principis, quæ Husziis sunt, curat, et prospicit, ut justo tempore colantur et vindemientur.

Visternik secundus, post tertium visternik per trimestre redituum et expensarum thesauri catalogos tenet, eorumque rationem supremo thesaurario reddit, qui ordo in cunctis reliquis officiis, quæ reditus expensasque curant, observatur.

Stolnik secundus, quotidie culinam moderatur, quæ fercula pro principe præparanda sint, imperat, eademque postea mensæ principis apponit et prægustat.

Comis secundus, majoris vices tenet, et principis stabulum quotidie curat, et si princeps exire voluerit, eidem equum adducit et parat. E magni comis reditibus ipsi tertia pars in alimenta assignata est.

Medelnicziar secundus.

Kluczіar secundus.

Suldziar secundus.

Zitnicziar secundus.

Pitar secundus.

Szetrar secundus, eodem ordine, quo visternik secundus, per trimestre post tertios officiales suis funguntur muneribus.

Armasz secundus, incarceratorum puniendorumque catalogos tenet, eos singulis sabbathi diebus principi ostendit, et quid de captivis fieri jubeat, exquirit, porro ad accersendos eos, qui ob delictum aliquod ad principem vocantur, cum aliquot gregariis armasziis mittitur.

Uszar secundus, vices magni uszarii eo absente gerere solet.

Tertii ordinis barones vocantur :

Postelnicus tertius, qui cum aliis duobus inferioris gradus postelnicis diu noctuque in aula inveniri debet. Horum munus est, ut, si quæ princeps magnum postelnicum jubere velit, ipsi ad eum mandata perferant, nec non alia jussa principalia per cubicularios ipsis nunciata, ut ad executionem perducantur, curent, et quæ acta fuerint, principi referant: qua de causa, his tribus etiam ad majus cubiculum liber aditus patet, qui aliis baronibus est interclusus.

Spatharius tertius, quotidie ensem principis tenet, ideoque præter baronatum inter officiales aulicos locum habet.

Paharnik tertius, vinearum bacoviensium, et totruszensium curam gerit, uvasque, ut suo tempore colligant et exprimant vinitores prospicit.

Visternik tertius magno visternico subest, eique muneris sui rationes reddit.

Postquam magnus thesaurarius per trimestre catalogos expensorum tenuerit, eorumdem administrationem tertio tradit, qui eorum per integrum mensem curam gerit, eo vero elapso secundo vister-

nico thesauri cura competit, qui post trimestre, uti supra diximus, tertio iterum visternico publicam pecuniam administrandam committit, is autem expletis triginta diebus denuo magno visternico concreditos sibi rationum catalogos reddit. Ita gyratur semper intra tres illos thesaurarios ærarii publici administratio, ut si duo superiores per tres menses ei prospexerint, infimo per duos ejus cura incumbat. Idem ordo observatur etiam in reliquis muneribus dispensatoriis, uti infra videbimus.

Comis tertii idem munus est, quod secundi.

Suldziar tertius et

Zitniczar tertius, eodem ordine officia cognominum sibi collegarum superiorum quarto semper mense administrant, quo tertius visternicus.

Camaraszul de suldzerie, carnes pondere distribuit.

Camaraszul de zitniza, catalogos et rationes annonæ tenet, quæ in promtuariis principis reponitur, et e singulis curribus triginta aspros stipendii loco accipit.

Vornici de porta quatuor, in porta aulæ exterioris suas cathedras habent, ibique minoris momenti lites dijudicant, meretrices plectunt, virginem sive sponte sive vi stupratam cum mœcho, si utrique plebeji fuerint, per sacerdotem ecclesiastico more jungi jubent, sin autem alter ultra pars e nobilioribus fuerit orta, principi referunt. Porro principi in tribunali sedenti adstant, plebi silentium imperant, et querulos in divan introducunt : quod si quis ex iis dato verbo se obstrinxerit, præstituta die cum actore coram principe se compariturum, in suis ea notant catalogis, qui enim dato termino non comparuerit, inobedientiæ erga principis mandatum eo ipso reus existit. His pro laboribus præfecturam agri Romanensis stipendii loco obtinuere.

Cunctos, quos hucusque recensuimus, barones provincia alit, et ad servitia principalia exhibet, qua de re etiam vix aliquando, nisi nobiliori prosapia orti ad eas dignitates evehuntur, licet liberum sit principi, quibuscunque voluerit, infimi etiam ordinis hominibus ea deferre munera. Uxores eorum in prætorio conjugis principis, quod in gynecaeo est, si quando ad illam salutandam

accedunt, eodem quo mariti ordine in suis collocantur sedibus.

Habet autem princeps præter præfatos externos barones suæ aulæ administros internos officiales, *Boerinasz* vulgo dictos, qui non e nobilibus solum, verum etiam captivis, vernisque in eum ordinem adoptari solent, eoque ipso jura et privilegia nobilitatis acquirunt.

Sunt vero illi :

Magnus Camerarius. Is præest cubiculariis cubiculi majoris, peculiarem principis thesaurum, qui a provinciæ ærario separatus est, custodit. Curtenis de Camera, nobilibus inferioris ordinis, jussa dat, mercatoribus pondera et mensuras, quibus vendere debeant, præscribit, curat, ne fallaci pondere aut cubito utantur, deprehensosque in fraude juxta leges punit. Ipsius quoque mandatis Szarhorodenses mercatores subsunt, quo nomine ii designantur, qui merces e Cosacorum urbibus et Russia in Moldaviam ferunt.

Vatavul de aprodzi de Divan: inspector aprodiorum Divani, idem fere munus in Moldavia obtinet, quod in othmannica aula est czausz baszi. Præest aprodis divani, curat, ut illud, quod injuste ab altero acceptum aut juste debitum princeps in judicio pronunciaverit, læsæ parti restituatur, eos, qui divano principis adstare solent, in ordinem disponit, atque in sui muneris signum flagellum in manubrio argento obductum in manibus gerit.

Vatavul de Stolniczei, præfectus dapiferorum : iis præest, et quando illi fercula e culina ad principis mensam deferunt, ipse præcedit, flagellum tenens, nullo tamen argento exornatum.

Vatavul de Paharniczei, inspector pincernarum, paharniczeis, qui in mensa principis aut conviviis baronibus mensæ assidentibus, pocula porrigere solent, jussa dat.

Cupar, pincerna, principis quotidianus cellas vinarias aulæ in sua ratione habet : cauponis vinum vendentibus, justas et principis sigillo signatas dat mensuras, et si quem minori metro quam ipse edixit, vinum vendentem repererit, constituta ipsum pœna afficit.

Czohadar, curat, ut ocreæ et calceamenta pro principis et totius aulæ necessitatibus parentur, ipsi autem principi ocreas præbet : subsunt ei cuncti Iassiorum sutores.

Medelniczeri, tres aut quatuor esse solent, qui mensam principis quotidie sternunt, aquam ei ad lavandas manus affundunt, lances, orbes, crateras, aliaque, quæ in conviviis adhiberi solent, vasa argentea, nec non mappas, linteamina et si quis alius est mensæ apparatus custodiunt.

Cameraszul de inuntr, i. e. camerarius internus, vestes, gemmas, et reliquum ornatum principis custodit, et cubiculariis minoris cubiculi præest.

Vatavul de copii, præfectus cubiculariorum spathariæ et divani: horum inspectionem habet, et ex eorum laboribus proventum. Mittuntur enim illi frequenter ad barones, quos e pagis ad se venire princeps voluerit, atque tum, si, quod consvetum est, baro cubiculario sex aureos dono dederit, vatav inde unum imperialem accipit.

Camaraszul de dulczeczi, provisor condimentorum: salgama et alios fructus zacharo conditos, ut ad mensam principis apponantur, curat, et vasa porcellanea custodit.

Camaraszul de raphturi, inspector frenorum, ephippia, frena auro argentoque ornata totumque stabuli principalis apparatum suis sub manibus habet.

Pivniczíar, præfectus cellæ vinariæ ministrorum, ipse cuparo vel pincernæ principis subest, vicissim ipsi cuncti fabri doliarii, et reliqui, qui in promtuariis vinariis negotia habent, parere debent. Stipendii loco habet vini fœces, e quibus crematum destillat.

Logotheta de visterie, secretarius thesauri, cunctis scribis thesauri jussa dat, et catalogos expensarum custodit, ipse autem supremo thesaurario paret.

Camaraszul de katastive, cunctos catalogos redituum principis peculiarium custodit, militum quoque indices habet, et si lustretur exercitus, cunctos nomine suo recitat. Idem facit, quando solvuntur stipendia, et tum singulis capitaneis catalogum militum suæ cohortis sua manu subscriptum tradit, ac pro eo labore unius imperialis honorarium ab unoquoque accipit.

Camaraszul de lumini, seu procurator candelarum, tributum ceræ et sebi, quod *bezmen* vocatur, ubi collectum fuerit, in suas accipit rationes, et ex eo pro usu aulæ candelas et lampades parari curat.

Vornicul de tyrg, procurator fori, decimas colligit ex omnibus iis, quæ numero et mensura in foro venduntur : quod tributi genus inter Moldavos *mortasipia* vocatur. Porro a cameraszul de lumini candelas accipit, et aulicis distribuit. Eidem incumbit ligna pro usu aulæ parare et per conclavia culinasque suo tempore distribuere.

Vatavul de aprodzi de tyrg, inspector aprodorum forensium, qui tributum aliosque census a civibus colligunt, et thesauro inferunt. Hi omnes cum suo præfecto magni thesaurarii jussis parent.

Vatavul de paiczi, præfectus peikiorum, octo pedissequos principis, quos peikios vocant, cingulis argenteis, et gladiis lanceisque prope manubrium et cuspidem argento deaurato obductis ornatos, sua sub cura habet.

Conjugi principis inserviunt:

Vornici duo, qui simul agri Vaslujensis præfecturam gerunt.

Comis, qui illius stabula, equos et currus curat, et

Kluczierii duo, quibus incumbit, ut tum aulicis, tum stabulo de annona et pabulo prospiciant.

His in ordine succedunt nobiles principis aulæque ministri, qui per ea ipsa sua servitia gradum sibi ad superiores dignitates parant.

Cubicularii Divani, quinquaginta, qui principi in prætorio sedenti adstant, et ad barones ad principem vocandos adhibentur.

Cubicularii Spathariæ, viginti quatuor.

Cubicularii majoris cubiculi 12.

Cubicularii minoris cubiculi 3.

Postelnici 7, superioris ordinis, viginti quatuor vel plures, si principi libuerit, inferioris.

Aprodi de divan, quinquaginta, quorum officium czausziorum inter Turcas muneri respondet, adducere nimirum reos data die non comparentes ad judicium, et debitores fallaces ad solutionem cogere.

Paharniczei, 24, mensæ adstant, et convivis principis pocula porrigunt.

Stolniczei, 24, fercula e culina ad mensam principis deferunt.

Armasczei, 60, qui ad fures, barones fugam meditantes, aut alicujus criminis majoris reos capiendos adhibentur.

Uszarei, qui missos ab othmanna aula Turcas et a Crimensi Chano Tataros ad hospitia deducunt, iis commeatum necessarium procurant, ac in reliquis inserviunt.

CAPUT VII.

DE EXERCITU MOLDAVIÆ

Expositis baronum Moldaviæ aulaeque principalis ministrorum nominibus, sequitur, ut de milite, quem Moldavia olim habuit, et nunc alit, brevibus disseramus. Liberæ aliquando Moldaviæ exercitum septuaginta millibus, haud raro etiam centum millibus militum numeratum fuisse, domestici annales referunt; cui rei fidem facile habebit, qui consideraverit, quam potentibus cum vicinis, Turcis, Polonis, Cozacis, Hungaris, et Valachis, Moldavia olim bellum gesserit, et contra illorum conatus usque ad *Bogdani III* tempora non defenderit solum libertatem, sed et fines suos protulerit longius. At vero eæ Moldavorum vires, uti sub *Stephano Magno* ad summum fastigium pervenerant, ita et ex eo tempore sensim decrescere cœperunt. Primi enim post *Bogdanum III*, qui Moldaviam Turcis tradiderat, illius provinciæ rectores, cum Turcarum tutela a vicinorum injuriis tuti essent, solenni otiosis more militarem rem negligebant, et inutile arbitrati sine necessitate tot homines alere, non solum a pristina virtute, sed et numero ut deficerent ipsorum copiæ, facile permittebant. Neque tamen usque ad *Movilarum* ævum minus quadraginta millibus in campum a principibus nostris educta fuisse Moldaviæ chronici testantur, at post illa tempora, tum intestinis dissidiis, tum Turcarum fraudibus, qui rebellione principum occasionem nacti omni splendore moldavicum diadema privare conabantur, eousque cecidit Moldavorum potentia, ut nunc vix sex vel octo millia militum hosti opponere queant. Distinguuntur autem ii in stipendiarios, qui certo constitutoque stipendio conducuntur, et milites *de scutala*, qui pro tributi immunitate suis castra sequuntur sumtibus.

Stipendiariorum militum præfecti sunt :

Baszbuluk baszi ; decem iste bulugbasziis vel capitaneis imperat,

quorum singuli centum circiter *segbanos* suis habent parentes jussis. *Segbani* autem turcico vocabulo dicuntur ii milites, qui ex Serviis, Bulgaris, Albanis et Græcis, in corporis principis custodiam bono stipendio conducuntur, et mutatis ordinibus semper in aula versantur, ubi etiam circa muros ipsis destinata sunt hospitia.

Capitanei Germani quatuor, qui olim chiliarchæ erant, nunc autem vix 25 milites singuli suis sub vexillis habent.

Capitanei Cozacci quatuor, qui olim itidem singuli mille et pluribus militibus imperabant, nunc autem vix quadraginta aut quinquaginta popularibus et iis plerumque e zaporoviensium orda accitis.

Capitanei equites viginti, qui centum circiter milites ducunt, et singuli tribus per mensem imperialibus militant: Ii capitanei supremi, hi hetmanni jussis parent.

Capitanei Lipcensium Tartarorum (quo nomine ii Scythæ vocantur, qui Lithuaniam incolunt, et muhammedano ritu initiati sunt,) quatuor vel plures, prout principi libuerit.

Beszliagasi, qui duos capitaneos *beszliorum* sub se habet. Sunt autem *beszlii* Turcæ aut Tartari, qui ad prohibendas turcicorum agminum vexationes, puniendosque Turcas, si qui insolentius agere velint, a principe adhibentur, cum inter Othmannides capitale habeatur quempiam Muhammedanum ab infideli, uti Christianos vocare solent, aut castigari aut verberari.

Militum *de scutala* i. e. qui pro tributi immunitate militant, præfecti sunt:

Bulugbaszii civitatum, quos singulæ urbes et oppida pro ratione agri sui quatuor aut quinque, Iassii vero decem habent, quibus omnibus Aga imperat.

Capitanei octo, Darabanos ducentes, quibus præest capitaneus κατ' ἐξοχὴν Darabanorum dictus: Et is Agæ mandatis paret.

Capitani de mie vel chiliarchatus novendecim e novendecim provinciis Moldaviæ collecti. Hi olim singuli decem centurias, Moldavis *sutasz* dictas, in suis numerabant legionibus, hodie autem numerus eorum valde diminutus est. Parebant aliquando vornicis magnis superioris et inferioris Moldaviæ, nunc vero cuncta illa agmina hetmanni curæ et imperio commissa sunt. Ex his, qui in confiniis sunt,

montium fauces fluminumque vada custodiunt; qui in mediis Moldaviæ diœcesibus, et ubi nihil ab hoste timendum, ad excubias in aula hetmanni agendas adhibentur, et ab eodem, quo necessitas aliqua reipublicæ postulaverit, mittuntur.

Fuisse antea et *Husarios*, nomen ipsum in ordine illorum, quos hinsarios vocant, arguit. Sunt autem hodierni hinsari superioris et inferioris Moldaviæ, ad regionis vornicum pertinentes, militiam tamen non sectantur, sed, retento tantum antiquo nomine militari, fundis sedulam dant operam, unde proverbium apud Moldavos de illis : *Della arme la sapa.* Ab armis ad ligonem.

In eundem ordinem referri debent Venatorum Moldaviæ cohors, quæ cum suo vatav vel inspectore pagum centum plus minus aularum in montanis Moldaviæ circa oppidum Piatra occupat. In bello castra principis semper sequi debent : in pace autem venationi student, et animalia varia, cervos, boves, oves, et quæ alia sylva nutrit, partim viva ad delectationem, occisa ad mensam principis adducunt : quo pro labore a tributo immunes sunt, et pro pulvere pyreo et plumbo singulare salarium accipiunt.

Calaraszi de Czarigrad, vel cursores Constantinopolitani, 50, cum suo vatav vel præfecto, qui omnes lingvam turcicam callent, et si quæ requirat necessitas, Constantinopolin ire debent, pro quo labore, præter immunitatem tributi, e thesauro publico viginti imperiales accipiunt.

Calaraszi de Galacz, cursores galatienses, singulari suo vatav vel præfecto parent, idemque munus, quod Constantinopolitani, explent, e thesauro tamen, sicubi mittuntur, non nisi decem imperiales accipiunt. Sunt autem numero fere quinquaginta.

Imblatori de Chotin, quinquaginta, et totidem

Imblatori de Sorocca, vel cursores soroccenses, polonica et russiaca lingva docti conquiruntur, et postulante necessitate in Poloniam et Russiam mittuntur. Utrique singularibus suis vatavis vel præfectis parent.

Fusztaszi, fustiferi, viginti quatuor, in pace januas gynecæi et carcerem aulicum, cui aulici, si quid levius deliquerint, includuntur, custodiunt, verberibus mulctandos ex mandato principis per-

cutiunt, principem vel in pompa vel recreationis ergo exeuntem longos fustes tenentes ab utraque parte stipant, idemque officium in expeditione quoque præstant. Subsunt singulari suo præfecto, qui *vatav de fusztaszi* dicitur.

Atque ea quidem sunt agmina illa, quæ provincia principi suis sumtibus sistere tenetur : Sin autem e suo thesauro plures princeps conducere voluerit, nemo est, qui ipsum impediat, vix tamen aliquando nostris temporibus, nisi rebellionem meditentur, augere exercitum conantur principes, quod utilius arbitrentur in cistulas reponere thesauros, quam eos inutilibus sibi militibus devorandos dare.

CAPUT VIII.

DE CERIMONIIS AULICIS IN EXITU ET CONVIVIIS PRINCIPUM

His præmissis, haud inutilem nec ingratam lectori curioso operam nos facturos arbitramur, si apparatum et ordinem in exitu et conviviis principalibus, nec non in ecclesia observari solitum paucis explicaverimus. Quandocunque princeps extra urbem ad templum aut monasterium aliquod visitandum, aut in expeditionem exiverit, nunquam nisi maxima cum pompa pluribusque militum cohortibus stipatus procedit. Agmen ducunt aliquot duces viarumque exploratores e militibus cursoribusque ad hoc officium destinati. Sequitur equitatus præcedentibus vexillis et capitaneis. ita ut inter singulas legiones aliquod spatium, quo discerni possint, relinquatur. Vexilla ab utraque parte includunt legionum centuriones, id curantes, ut cuncti milites constituto ordine rectaqua linea incedant. Hos excipiunt Calaraszi et Imblatori cum suis vatavis, post hos ducuntur equi sessorii præviis duobus tug vel caudis equinis, quas in acceptæ potestatis signum principi othmannica aula largitur. Succedunt filii principis, quos ipse princeps paulo posterius in media linea sequitur. Proxime eum ab utraque parte stipant peiki, quorum vestitum et munus supra descripsimus : ulterius a dextra comisi, s. stabuli magistri, officialiumque aulicorum vatavi, a sinistris magnus postelnicus cum reliquis postelnicis locum habent; tertia a principe

linea bulugbaszi ab utraque parte procedunt, quo seniores eo propiores principi : totum denique agmen anterius segbani sive milites stipendiarii ab utroque latere cingunt, qui ut recto æqualique passu incedant, czauszii, quos europæo more corporales vocares, curæ est.

Post principem vero proximas spatarius obtinet, arma principis gestans : sequuntur interni quos vocant officiales, camerarii, pincernæ, czohadar, et medelicziarii. Primam post hos seriem occupat *vatav de copii,* id est, præfectus cubiculariorum, cum cubiculariis, secundam paharniczei, tertiam stolniczei. Succedit sandziak majus alem munitum cum duobus aliis signis, quæ in principatus initio principi ab imperatore data fuerant : vexilliferos excipit tubulchana vel musica turcica, post quam armaszii in utramque alam extenduntur. Hos in prima linea succedunt barones superiores, in secunda secundi, in tertia tertii ordinis, cuncti exauctoratis juxta suorum munerum gradum mixti. Claudit tandem totum agmen mixta e servis baronum, civibus mercatoribusque turba. Sin in expeditionem processerit princeps, tormenta sub ductu szetrarii magni et capitaneus darabanorum cum puszcasziis vel tormentariis militibus, nec non castrorum apparatus et impedimenta sequuntur ; alias cuncti illi inter reliquos barones in suis procedunt ordinibus. Totum autem illum apparatum facilius lector intelliget, si adjectum iconismum inspicere non gravatus fuerit.

Hoc ordine cum ad templum monasteriumve pervenerint, totus equitatus juxta ordines suos extra aulam templi consistit, prætereuntemque principem inclinato capite adorat, peditatus autem quantum capi potest intra aulam quam amplissime coronæ in modum disponitur. Princeps, ubi ad lapidem designatum venerit, ex equo descendit, czauszii solenne sibi votum, vivat per multos annos, acclamantibus. Tum et metropolita, diaconis suffumigantibus, cum S. cruce principi obviam fit : eique S. evangelii volumen deosculandum exhibet. Hinc præeunte metropolita psaltisque τὸ ἄξιον ἐστιν accinentibus, sacras imagines devote veneratus per ambonem (quem calcare solis principi et sacerdotibus licet) transit, et in medio templo crucis signo se munit : inde ad thronum suum se recipit, eoque conscenso,

primo metropolitam, mox et barones jam in suis stantes sedibus, capitis nutu salutat.

Quoniam autem in eo sumus, ut aulæ cerimonias describamus, haud abs re erit, quis in templo ordo sedium observetur, paucis memorare.

Ad dextram interioris templi columnam principis thronus est, tribus gradibus altus, sculptisque et deauratis cancellis circumdatus: utraque ejus latera insignia principatus ornant, corona deaurata superius tegit, quam subter imago sancti, quem Patronum sibi princeps voluerit, locum habet. E regione ad sinistram templi columnam alia est sedes, filiis principum destinata, similis principali, præter quod duobus saltem emineat gradibus. Principi a dextris adstat spatharius, gladium principis in humero, ensem manu tenens, a sinistris postelnicus, pone quem postelnicorum baculis suis instructorum series ad sinistram usque columnam extenditur : post quam reliqui aulæ officiales juxta suos disponuntur ordines. A dextra principis versus altare metropolita cum uno episcopo locum habet, succedentibus usque ad stationes psaltarum monasteriorum abbatibus et præpositis : in dextra duo episcopi cum abbatibus sui chori metropolitæ eodem ordine sunt oppositi. Clericorum seriem a dextris claudit magnus thesaurarius, ut eleemosynam, quam princeps in olei unctione dare solet, paratam habeat, et ne, sin e longinquo adduci deberet, silentium et devotio auditorum turbetur; a sinistris secundus et tertius logotheta, ille quia cunctorum monasteriorum et cleri negotiorum curam gerit : hic quia colybam, cum a metropolita vel alio sacerdote sacrata fuerit, tenere et distribuere debet. In dextro adyti angulo chorus est psaltarum moldavorum, in sinistro græcorum, qui hymnos ecclesiasticos utraque lingva per vices recitant. Post filii principalis thronum primi ordinis barones in una serie usque ad exteriorem, quæ est in templi porticu, columnam extenduntur : hos excipiunt barones exauctorati, hinc chiliarchæ, capitanei et reliqui, quotquot æde sacra capi potuerint.

Post principis cathedram uxores baronum suis fungentium muneribus e regione maritorum sunt dispositæ usque ad ultimam, quæ in dextro interioris templi latere est, columnam. In hujus basi con-

jugi principis assignata est sedes, thronus tribus gradibus eminens : si filias ea habuerit, inter matrem et baronum uxores collocantur. Dextram principis tenent, cubiculariæ, virginesque nobiles, quæ illi inserviunt : sinistram defendunt bini illius vornici, et prohibent, ne justo propius plebs ad mulierum stationes accedat. In exteriori tandem porticu depositorum baronum uxores e regione maritorum sua obtinent loca. In totius templi pariete pro hisce scamna quidem sunt disposita, sedere tamen nemo audet, nisi in vigiliis nocturnis, cum sanctorum vitæ, aut Davidis psalmorum aliqui recitantur. Principi soli tecto capite in templo stare licet, neque detrahit pileum, nisi cum τὸ ἅγιος ὁ Θεὸς cantatur, evangelium legitur, symbolum christianæ fidei nicenum et dominica oratio recitatur, aut verba dominica, quibus S. eucharistia instituta fuit, a sacerdote proferuntur.

Cum ad κοινονικόν pervenitur, primus metropolita ad salutandas osculo sacras imagines adytum accedit, post et princeps, quo e throno descendente, cuncti barones e suis stationibus exeunt, redeuntemque principem submisse venerantur. Finito sacro, metropolita principi, ejus conjugi, filiis ac filiabus ἀντίδορον offert, barones muneribus suis fungentes cuncti idem e manu metropolitæ in throno sedentis accipiunt : tandem colybam logotheta tertius iisdem degustandam exhibet. His cerimoniis peractis, principem barones præcedunt, ascensisque extra templi aulam equis in suum dispositi ordinem detectis capitibus prætereuntem Dominum adorant, mox eadem, quam supra recensuimus, serie in palatium sequuntur. Ibi in aula exteriori equos relinquunt (interiorem enim equestrem intrare nemini licet) et in media aula interiori suo ordine in pedibus stantes principem ex equo descendentem salutant ; ac postquam gradus ascenderit princeps, detecto capite ad barones conversus, eos resalutat, qui ad sua deinde hospitia se recipiunt.

Prandium principi diebus, in quos nulla incidit solennitas, in minori cubiculo sternitur, frequentius non raro tamen etiam in majori cœnaculo vel in gynecæo. Prandio nunquam non assident bini barones majoris, totidemque inferiorum ordinum, quod superest spatium militum præfecti, capitanei, quin etiam non unquam vete-

rani milites adimplent. Cœnæ adesse nemo potest, nisi principi, vel sangvine junctus sit, vel singulari penes eum gratia, sive aulica adulatione, et iucundo colloquio polleat. Conjux principis nonnunquam mariti in prandio socia est, nonnunquam in gynecæo peculiarem sibi parari mensam jubet, ibique ministros habet cubicularios, medelniczerios et cupar, sive pincernam, virgines ex nobilium baronumque filiabus selectas. Sin autem feriandus fuerit dies, mensa in minori divan sternitur. Parata esse fercula tubarum tympanorumque strepitus indicat : eadem stolniczei, præeunte vatavo et stolnico secundo, e culina accipiunt, et magno stolnico in mensam disponenda tradunt.

Cum princeps advenerit, metropolita preces solennes recitat, cibisque benedicit, medelnicziarus supremus aquam ad manus lavandas affundit. Postquam locum suum occupaverit princeps, reliqui etiam omnes pro dignitatis suæ gradibus consident, consiliarii autem et primi ordinis barones assistunt suaque munia explent. Stolnicus magnus primo opposita principi cibaria prægustat, quo facto, cum ad capiendum cibum princeps manum extenderit, tormenta exploduntur, applauditque et christiana et turcica musica. Primum poculum magnus paharnik porrigit, vinumque ex eo in minorem calicem effusum prægustat : quod moldavo sermone *credincza* vocatur. Ad hoc metropolita et episcopi, quibus, cum per Basilii M. regulas monasticas carnibus vesci non liceat, pisces et lactaria apponuntur, cunctique barones in pedes surgunt, bibentemque principem inclinato venerantur capite : ad reliqua non surgunt equidem, principem tamen sobrie, licet ebrii fuerint, submissa fronte adorant. Magni barones, donec tertium poculum epotum fuerit, mensæ adstant, post spatharius magnus gladium principis secundo spathario tradit, paharnicus secundus poculum propinat, et reliqui secundi ordinis barones superiorum laboribus succedunt. Porro princeps illis singulis honoris gratia e sua mensa lancem porrigit, quam illi, posteaquam manum principis deosculati fuerint, recipiunt, et in vicinum cubiculum reponunt, ubi singularis mensa illis paratur. Eundem princeps honorem aliis etiam, qui adstant, inferioris ordinis baronibus, bulugbasziis et capitaneis, iisdem exhibet cerimoniis. Post-

quam cibo potuque refecti omnes fuerint, ad ministeria mensæ principalis redeunt, curantque ut paharniczei pocula baronibus propinent, stolniczei fercula auferant et apponant, cubicularii orbes mutent, cunctaque secundum decus et ordinem observentur. Armaszi, quasi in custodiam principis, in extremitate mensæ (ea enim in longum protenditur) clavis instructi adstant. Post aliquot pocula, cum cerebrum incaluerit, primum poculum majus in divinam gratiam et misericordiam hauritur, secundum in salutem imperatoris, nullo tamen nomine adjecto. Turcarum enim in incolumitatem bibere, incongruum, odiosumque Moldavis videtur, vicissim periculi plenum christianis orthodoxisque regibus potu felicia augurari. Tertium craterem metropolita in principis salutem prævia oratione propinat, cujus audito nomine confestim cuncti barones e mensa surgunt, et in medio divan consveto se sistunt ordine. Metropolita, finita oratione, principem crucis sacræ signo munit, eique benedicit, qui dum poculum admovet labiis, cuncta circumcirca tormenta exploduntur, musicæ concentu mixta, e qua tamen nihil nisi resonans ex amplissimis arcis structuris echo adstantium se offert auribus. Post principem metropolita poculum argenteum centum circiter drachmarum capax ebibit, locum tamen non deserit, sed saltem in pedes surgit : barones reliqui omnes, et qui adstant, et qui assident, bini bini oblatos crateres evacuant, exosculatique tenente eos sub brachiis magno postelnico principis manu ad pristinas sedes revertuntur. Post hunc craterem in salutem conjugis, filiorum filiarumque principis, si quid aliud vel temporis ratio vel ebrietas obtulerit, exhauriuntur pocula. Neque enim ante deserere mensam princeps consvevit, quam afferri debeant lampades, quæ postquam per magnum medelniczerium appositæ fuerint, convivæ cuncti in pedes surgunt, suumque principem salutant. Solvendarum epularum indicium est linteolum a principe in mensam repositum, quo observato, magnus postelnicus virga, quam manu gestat, argentea terram percutit : ad quod signum cuncti, quibus plantæ firmæ sunt, simul surgunt, quibus crapula usum pedum ademit, tolluntur. Stanti principi medelniczerius aquam affundit, et linteolum ad stergendas manus porrigit, metropolita Deo gratias agit : quo

facto, princeps ter cruce signatus ad barones convertitur, iisque detecto capite valedicit. Dum dorsum vertit, adstantes officiales aulici et cubicularii quod quisque potest de mensa rapiunt. Honori enim sibi ducunt, quod e mensa principis cibum ceperint. Ne tamen argentea vasa pereant, vetantur extra cubiculum quidquam efferre; aut si plures congregati separatim comedere voluerint, præpositis argentariæ indicare debent, quot lances acceperint, easdemque postea justo numero reddere tenentur. Reliquos barones musica principis ad ipsorum hospitia usque comitatur. Secunda die, omnes in auditorio conveniunt, admissique ad osculum manus principis gratias agunt pro honore accepto, veniamque per ebrietatem commissorum precantur.

CAPUT IX.

DE VENATIONIBUS PRINCIPIS

Ferarum sectandarum studium uti summis per orbem principibus in deliciis esse consvevit, ita et Moldaviæ Dominis admodum familiare extitit. Præter belli speciem, quam venatio refert, armisque deditissima gens cunctis aliis corporis exercitiis potiorem habebat, peculiari nomine ea commendabatur Moldavis, quod ea ipsa investigandæ et instaurandæ patriæ occasionem dedisse crederetur. At cum successu temporis in his quoque modum transgrederentur principes, miserisque, qui aptas venationi sylvas, amœnaque prata incolebant, rusticis vix tantum relinquerent temporis, quod acquirendo ipsorum victui sufficeret, sæpius eam ob rem rebelliones seditiones ortæ fuerunt. Observarunt præterea prudentiores, venatui nimis deditos principes negligere reipublicæ administrationem, eam totam amicis relinquere, tempusque negotiis destinatum totum hisce insumere recreationibus.

His in commodis edocti successores, talem ei exercitio modum statuere, ut neque nimis gravaretur colonus, neque iis deliciis privarentur principes. Quatuor nimirum per annum assignarunt tempora, totidem orientalis ecclesiæ jejuniis prævia, in quibus cuncti provinciæ ordines, barones, milites, nobiles, cives, et mercatores

venationi principis interesse deberent. Istis diebus aliquot millia rusticorum e pagis vicinis coguntur, et sylvas intrare, ferasque excitare jubentur. In campis circumcirca sylvas obsident venatores, pars canibus venaticis stipati, pars retia tenentes, exterritumque rusticorum clamoribus venatum facili negotio intercipiunt. At ut excitetur diligentia venatorum, singulis feris suum a principe constitutum est donarium, leporem qui ceperit, *bachszisz* (ita enim turcico vocabulo munuscula ista appellitant) viginti quinque asprorum accipit, qui vulpem sexaginta : aper uno imperiali, ursus aureo, dorcas octoginta aspris redimitur. Finita venatione, pura animalia, quæ escæ inserviunt, partim ad principis culinam deducuntur, partim inter barones, aut militiæ præfectos distribuuntur : impura, vulpes, lupi, ursi, feles sylvaticæ, hylaces, et si quæ alia ejusmodi animantia Moldaviæ montes alunt, peikis vel pedissequis principis cedunt, qui ex eorum coriis haud parvum lucrum sibi conciliant. Præter hasce quatuor solennes per annum venationes, princeps equidem quandocunque voluerit, congregare incolas, eosque ad feras sectandas cogere potest (etenim qui ipsi præscribat leges, aut desideriis ipsius modum ponere possit, in Moldavia, uti superius indicavimus, nemo est), male tamen ea de re audiet, suæque famæ perpetuam seris etiam posteris memorandam inuret maculam; nec securus esse potest, quin de ea vexa ordinum nomine ad aulam othmannicam deferantur querelæ. His de causis, si quando vel tempestatis vel loci amœnitate illectus indulgere genio suo voluerit, cum aulicis suis officialibus, militibusque, qui eum semper sequi tenentur, venationem instituit, neque tamen adeo frequenter, ut omne tempus, quo reipublicæ negotiis vacare deberet, ferarum tribuatur exitio.

CAPUT X.

DE EXEQUIIS PRINCIPUM

Uti in vita summa cuncti veneratione suum Moldavi prosequuntur principem, ita in morte quoque eidem suus constat honos. Quamprimum vita fungitur princeps, illico, si æstivo accidit tempore, aromatibus conditur, et tamdiu insepultus in palatio conservatur, do-

nec cuncti barones, nobiles, episcopi, archimandritæ et abbates omnium monasteriorum, monachi quoque, si qui vitæ sanctitate celebres sunt, et sacerdotes præcipui, Iassios congregentur. Interea principalibus vestibus et insigniis ornatur, barones, nobiles et reliqui officiales, haud secus ac vivo adstant eumque venerantur, totus populus ad testificandum mœrorem aperto capite per urbem deambulat, cunctisque illis diebus, quibus sepultura præparatur, campanæ diu noctuque pulsantur.

Dicto efferendo funeri die, eadem paratur pompa, quæ, dum in vivis erat, exeuntem comitari consveverat. Præcedunt clerici hymnos sepulchrales orientali ecclesiæ usitatos accinentes, a lateribus eum stipant copiæ, inversis tamen vexillis et armis. Omnes tristitiam vultu et habitu corporis præ se ferentes, cujus speciem ipsis etiam equis communicant, e quorum oculis lacrymas elicere cepæ succo didicerunt. Feretrum primi ordinis barones in humeros excipiunt : quos in via inferioris ordinis collegæ donec ad ultimos devenerit, subinde mutant, ut etiam hac ratione testentur, se mortuo non minus ac vivo ad obsequia promtos et paratos esse. Claudit tandem agmen militaris musica tympanis comitata, quæ intercepto ex instituto sonitu lugubrem vocem edunt. Hoc ordine in templum cathedrale defertur, et quousque divina liturgia celebretur, ante thronum, quem ibi vivus considerat, deponitur. Surgit post sacrum in ambonem concionator, laudes defuncti longa oratione persequitur, ejus virtutes recenset, quid in eo perdiderit, provinciæ ostendit : tandem auditores de jactura consolatur, et spem iis facit, easdem virtutes in filio aut successore ejus fore conspicuas. Finita oratione, cuncti episcopi, abbates, barones, nobiles, et qui in aulicis ipsius ministeriis fuerant, ad feretrum accedunt, defunctique manum dextram et quam ea tenet crucem exosculantur. Hoc ultimo obsequio præstito, sin in urbe se sepeliri jusserit, eodem, quo in templum fuerat illatus, apparatu ad destinatum monumentum deducitur, et a supremi ordinis baronibus sericis fasciis in sepulchrum demittitur. Terram primus sepulchrali arcæ injicit metropolita : quod dum fit, tormenta exploduntur, musicorumque organorum sonitus cum campanarum boatu mixtus confusum excitat strepitum,

qui non anto cessat, quam fossa repleta fuerit. Sin vero in monasterium quoddam longe extra urbem situm se condi mandaverit, aliquot barones cum cunctis aulicis, reliquias ejus maximo apparatu eo deferre jubentur : qui in via pari observantia circa ejus cadaver ac circa vivum versantur, et cum urbem aut oppidum aliquod transeundum habeant, de curru detractum cadaver suis humeris imponunt, atque ita, donec ad campum extra urbem venerint, portant : tandem cum monasterium sepulturæ destinatum attigerint, iisdem, quas antea memoravimus, cerimoniis, in monumentum demittunt, appensis juxta propinquum ecclesiæ parietem principatus insignibus, et depicta in eodem pariete illius effigie.

CAPUT XI.

DE LEGIBUS MOLDAVIÆ PROVINCIALIBUS

Quæ antiquitus Daciæ leges fuerint, scire prohibet historicorum iis de rebus silentium : voluntatem tamen principum, naturæque jura legis scriptæ vim et autoritatem habuisse conjicere licet, e simili reliquarum gentium barbararum consvetudine. Posteaquam vero ab Ulpio Traiano Imper. victo Decebalo et extirpata Dacorum gente in Romanæ provinciæ formam redacta, Romanoque semine consita fuit Dacia, Romanas quoque leges a novis recepit colonis. Viguerunt eæ in illa provincia, quamdiu ea Romanorum et Constantinopolitanorum Imperatorum jussis paruit : at posteaquam barbararum gentium irruptiones eam incolis privaverant, et Constantinopoleos dominos coëgerant, deserere provinciam et de suis cogitare parietibus, Romana quoque jura inter Daciæ incolas adeo depravari mutarique cœperunt, ut cum felici *Dragoszi* ausu instaurata fuisset Moldavia, judices quid pronunciare deberent, vix discernere possent. Commotus his incommodis, *Alexander primus*, Moldaviæ Despota, quem insignes propter virtutes *Bonum* nostri dixerunt, cum regium diadema a constantinopolitano imperatore acciperet, leges quoque Græcorum, quæ τῶν Βασιλικῶν libris comprehendebantur, suscepit, atque e vastis illis voluminibus, excerptum id, quo nunc Moldavia utitur, jus proposuit. Neque tamen in ea gente aboliri potuerunt diversæ,

quas in suis erroribus et exilio susceperant, vicinarum gentium consvetudines, quales in successione, testamentis, hæreditatis distributione, fundorum limitibus et servitutibus, cunctæ fere per orbem nationes habent singulares. Itaque inde duplex inter Moldavos jus ortum fuit, scriptum unum, quod Romanorum Græcorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur : non scriptum alterum, quod consvetudinem gentis recte diceres, si quidem vernaculo etiam sermone, sclavonica voce *Obyczai*, quod morem aut consvetudinem designat, inter Moldavos appellatur. At cum illæ consvetudines, quod nulla scriptura niterentur, per corruptos judices sæpius a vero sensu suo detorquerentur, et ad injustitiam traherentur, *Basilius Albanus*, Moldaviæ princeps, antecedenti seculo per bonos legumque patriarum peritos viros, cunctos et scriptos et non scriptos canones in unum colligi jussit, et ex iis singularem Codicem confecit, qui hodienum judicibus Moldaviæ recte pronunciandi norma est.

CAPUT XII.

DE TRIBUNALI PRINCIPIS ET BARONUM

Per totum annum, exceptis diebus, quos jejunio, quod magnum vocant, destinavit ecclesia, princeps ter aut quater in hebdomade publice litigantium causas in divano audit. Divano autem, quo turcico vocabulo prætorium Moldavi indigitant, in medio aulæ principalis locus destinatur. Ibi in posteriori pariete principi thronus ponitur, imagine Iesu Christi ad judicium apparentis superius ornatus, quam perpetuo ardens candela illuminat. A sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius, metropolitæ sedes est, quem barones officio fungentes secundum suos sequuntur ordines : e regione in dextro conclavis pariete depositi barones locum habent. In medio principi ad dextram proxime adstat spatharius, gladium principalem tenens, longius paulo in eodem latere magnus postelnicus, in longum extensa postelnicorum serie stipatus. Reliqui, quorum opera in divano necessaria est, ut aprodi et armaszei, e regione principis, ita ut ab eo conspici possint,

subsistunt. Quamprimum princeps, præviis ad judicem Christum precibus, in throno consederit, silentium indicitur, et e querula plebe, quæ ad portam congregatur, bini vel terni jubentibus vornicis portæ per aprodios intromittuntur. Iidem, posteaquam eorum causæ auditæ fuerint, nisi retineri eos in custodia judicium jubeat, per aliam divani januam, quæ versus minorem aulam spectat, dimittuntur, succedentibus aliis, donec nemo supersit, qui aliquid conquerendum habeat. Si vero hora meridiei audita fuerit, reliqua plebs, quæ fuerit, ad alteram judicii diem adesse jubetur. Tam severum autem est et προσωποληψίας expers id judicium, ut supremus etiam logotheta, si vel rusticus de ipso conqueratur, quamprimum nominis sui mentionem fieri audit, e loco surgere, et donec causa discussa fuerit, rustico a sinistris stare debeat. Graviores causas ipse princeps dirimit, leviores baronibus inquirendas committit. Barones, quibus id mandatur, causam domi dijudicant, et quæ ipsis visa fuerit, sententiam ferunt. Sin ea contenti fuerint et actor et reus, eandem illa vim retinet, quam habuisset in principis divano pronunciata: Sin vero alterutra pars se læsam existimaverit, ad principis tribunal appellare potest. In eo causa denuo excutitur, et si baro largitionibus adversariorum, vel eorum favore ductus, vel etiam legum ignorans, iniquam tulisse sententiam evincatur, severa ille pœna coërcetur. Sin autem appellans juste damnatus principi videatur, ipse et verberibus cæditur, quod judicium baronis contemserit, et spreti mandati dominici pro lubitu principis meritas pœnas luit, nec non alterius expensas in duplo rependere cogitur. Causas autem graviores capitalesve, si ipse princeps audire voluerit, utrumque et actorem et reum coram divano comparere jubet, ac utrique eorum, quæ in sui defensionem, aut alterius crimen evincendum, facere credant, dicendorum libertatem largitur. Discussa causa, metropolita et omnes barones *de Sfat*, sive consiliarii, clara voce sententiam suam, etiam si sciant, aliud esse principi propositum, proferunt, et accusatum vel absolvunt crimine, vel sontem declarant. Depositis autem baronibus nihil proferre nullamque sententiam dicere licet, nisi a principe interrogatis. Auditis cunctorum opinionibus, si reus habeatur, princeps metropolitam interrogat,

quæ secundum civiles et sacras leges ei pœna debeatur. Metropolita primo verba legis recitat, post autem principis clementiam, cui modus præscribi non possit, implorat, quod simul cuncti barones facere consveverunt. Tandem princeps suam fert sententiam, accusatumque vel absolvit, vel morti aliive pœnæ adjudicat. Accusati criminis alicujus capitalis magno armaszio incarcerandi traduntur, detenti propter debita vatavo aprodiorum. Pœnarum diversa est ratio. Fures suspenduntur, sacrilegi comburuntur, homicidæ nobiles capite plectuntur, rustici palo per costas adacto lentum et gravius supplicium subeunt. Atque ea crimina vix aliquam clementiam dominantium impetrare possunt, nisi concilietur cum occisi propinquis homicida, iique publice coram principe declarent, se culpam pœnamque illi remittere, nec postulare amplius, ut sangvis sangvine aut mors morte vindicetur. Id si impetrare quiverit homicida, aliquomodo de clementia principis sperare, certus tamen de sua vita esse non potest. Si enim ex anteacta ejus vita principi constet, quod ipsius malitia nulla castigatione tolli possit, aut aliæ quædam rationes subsint, quare illum e medio sublatum velit, respondere solet, actores equidem et occisi propinquos crimen, quod in illius animam commisisset, condonare posse, se autem nolle, ut homicidæ malitiosive homines in republica vivant, suoque pure sana illius membra contaminent : eoque nomine facinorosos vel ad supplicium, vel ad salinas damnat. Barones, si aliquid ex ærario publico in privatos usus converterint, aut nefarium aliquid contra principem fuerint moliti, id quod pro inconstanti Moldavorum genio haud raro accidit, inconsultis reliquis baronibus a principe vita bonisque mulctari possunt. Si autem nullum e mora damnum timendum neque metus est, ne reliqui conjurati necessitate in virtutem versa sua exequantur consilia, princeps ad patefaciendam suæ sententiæ justitiam, incutiendumque aliis terrorem, rebellem in divan introduci jubet, ex interceptis litteris, si quæ sunt, aut aliis argumentis, proditionis convincit, eique vel capitis pœnam, vel aliam mulctam indicit. Si mortis reus sit, non poterit alio necis genere supplicium pati, nisi decollatione : Sin verberibus castigandus est, nemini id facere licet, nisi principi, idque vel *topuzo* (clava prin-

cipali), quæ verbera licet gravissima sint, tamen honorem non lædunt, uti habetur, indignissimum virgis aut flagellis ab alio cædi. Lites reliquæ in judiciis non diu protrahuntur, sed causa plerumque uno eodemque die, aut si nimis perplexa fuerit, tribus aut quatuor sessionibus excutitur et sententia pronunciatur. Sin princeps vel per morbum vel alia negotia in divan venire non possit, barones tamen cuncti in suis sedibus dispositi, haud aliter ac si princeps præsens esset, vexatorum querelas audiunt et solvunt : decisiones tamen cum enarratione causæ per literas principi referunt. Porro cum princeps in templum aut alio recreationis causa perrexerit, cuilibet preces suas ipsi offerre licet; quas omnes spatharius tertius colligit, redeunteque in palatium principe in mensa reponit : Accedit statim tertius logotheta, supplicumque desideria coram principe legit, literarumque parti adversæ principis resolutionem inscribit : eorum autem libellos, quos contra veritatem aut justitiam aliquid petiisse animadvertit, disrumpit. Cunctos deinde spatharius querulis reddit, quæ præfectus aprodorum curat, ut ad executionem perducatur voluntas principis. Nunquam autem vel fando auditum fuit, principis judicium corruptum fuisse, aut alterius favore a justo declinasse, quamvis id baronibus contigisse aliquoties fuerit observatum.

Atque is quidem ordo est, quo ad supremum Moldaviæ judicem, principem puto, vexatorum deferuntur et deciduntur desideria ; nunc de inferioribus quoque judicibus aliqua nobis erunt dicenda. Sunt ii vel universales i. e. totius provinciæ, vel particulares sive locales. In tota Moldavia audire et dirimere causas cunctis consiliariis principis et primo baronum divani ordini, quam primum e metropoli Iassiis exiverint, concessum est : major tamen binis supremis vornicis concessa potestas. Horum judicium nemo, qui subjectarum ipsis provinciarum civis est, recusare potest, cum alios barones, si alterutra pars noluerit, respuere, et ante latam sententiam ad principem provocare possit. Attamen, si sententia vornici uni aut alteri litigantium non arriserit, relicta ipsi est libertas ad principis appellare tribunal. Ibi autem cum apparuerit, de facti specie non disceptatur ulterius, sed saltem id inquiritur, fueritne causa uti in testimonialibus vornici literis, quas victrici parti dare solet,

proposita est, juste et secundum leges provinciæ decisa. Idem tantummodo exquiritur, si de alterius baronis, in cujus judicium ante compromiserat, sententia aliquis ad principem appellet. Quod si sententia baronis injusta reperta fuerit, id quod haud raro accidit, graves omnino pœnas corruptus luet : sin autem in exquisitione constiterit, juste pronunciatum fuisse, appellantemque litigandi pruritu ductum frivole honorem baronis læsisse, ille verberibus cædetur, duplicatasque expensas adversæ parti solvere tenebitur. Cæterum in ipsa etiam Iassiorum urbe primi ordinis baronibus licet audire et dirimere querelas litigantium, si quidem illi consenserint : etenim a principis tribunali arceri nemo potest. Quod si baronum aliquis in principis prætorio causam sibi commissam dijudicaverit, sententiam suam cum rationibus decidendi per scribam divani magno logothetæ exbibere debet. Is si eam justam legibusque civilibus aut sacris pro causæ conditione consentaneam repererit, sua manu subsribit *examinatum est,* et tertio logothetæ bulla divani muniendam committit : quo facto, ea immutabilis efficitur. Sin autem baro ipse injuste pronunciasse videatur, disrumpit schedulam et querulos ad principis tribunal relegat. Extra aulam vero neque supremus logotheta alterius baronis sententiam censere aut reprobare potest, inferior vero gradu superioris judicium nunquam irritum reddere valet.

Quoniam autem superiores barones fere semper aulam sequi tenentur, nec omnes cunctorum per totam provinciam causas dirimere possunt, ad jus incolis Moldaviæ dicendum in singulis urbibus et oppidis certi aliqui judices constituti sunt, quos alicubi *pircalabos,* alibi *vornicos* et *camaraszos* vocare consveverunt. Sunt autem pircalabii bini, Chotini, Czernauczziis, Suczaviæ, Nemczii, Sorocæ : qui, quoniam illæ potiores Moldaviæ civitates sunt, etiam commendantum nomen habent : porro bini Romani, Bataszanorum (quod oppidum conjugi principis paret), Orhei, Kiszinovi, Lapuszna, Falczii, Galacziorum, Tekuczii, Tutovæ, Putnæ. Reliqua minoris momenti oppida, ut Bacov, Tirgulfurmos, Harlei, Cohurlui, et Vaslui, singula singulos habent pircalabios. Vornici bini jus dicunt Barladio, magni inferioris Moldaviæ vornici vicegerentes, totidem Dorohejensibus,

legati magni superioris Moldaviæ vornici : duo Cympullungi, et unus Vaslujæ : Salinis præsunt circa Occnam duo camerarii singulares. Hi omnes quidem causas audire possunt, dirimere autem tantum leviores : graviores vel ad magnum suæ provinciæ vornicum, vel, si appellatio interposita fuerit, ad principem relegare debent. Eo autem casu litigantibus *sorok* i. e. diem constituunt, qua utraque pars coram principe comparere tenetur. Fit autem id hoc modo : Pircalabius literas scribit, quibus memorat Titium et Cajum cum de tali re lites invicem aluerint, ad principem appellasse, et promisisse tali sorok vel termino coram principe se sistere. Has literas in duas partes scindit, et utrique litigantium unam partem porrigit. Sin autem alteruter dicta die non comparuerit, *cheria* i. e. mulctam pecuniariam solvere debet : rusticus viginti quinque aureos, nobilis centum, baro sexcentum. Neque ulla ibi valet excusatio, nisi quis evincere possit, se aut morbo, aut in principis servitio, aut demandato a republica superioribusque negotio detentum fuisse.

CAPUT XIII.

DE ANTIQUO ET HODIERNO MOLDAVIÆ PROVENTU

Totam aliquando Moldaviam, ex quo per *Dragoszum* instaurata est, unius principis patrimonium fuisse, et annales patrii et veterum principum diplomata satis superque evincunt. Neque enim eligere sibi poterant possessiones novi Moldaviæ incolæ, sed ut quisque virtutibus magis inclaruerat, ita a principe baronatus honore et ad sustinendam eam quam acceperat dignitatem pagis terrisque donabatur. Loquuntur ejus rei veritatem cunctæ veterum in Moldavia stirpium, quibus nixi suos possident pagos, diplomata, nihil nisi donum largitionemque principis referentia. Iuvabit ad magis illusstrandam rem χρυσόβουλον proavo nostro *Theodoro Cantemyrio* a *Stephano Magno* datum hic inserere : est autem hujus fere sententiæ : «Cum *Theodorus Cantemyrius*, Ciliensis et Smilensis Pircalabus in «defendendis contra Turcarum Tartarorumque irruptiones illis ur«bibus fidelem se servum, et strenuum pro Cruce militem se præ«buerit, postea vero Deo ita permittente omnia illa loca a Turcis de-

«vastata, occupataque, ipse vero illorum vi coactus fuerit, patrias «suas possessiones, quas avi proavique ipsius præstitis fideliter ser«vitiis a beatæ memoriæ antecessoribus nostris dono obtinuerant, «deserere. Nos christiana pietate et clementia moti præfatum *Theo«dorum Cantemyrium* tribus in agro Falcziorum pagis, cunctisque «adjacentibus sylvis, campis, fluviis, et piscinis donamus, et eum «totius Codri (sylvæ) Kigiecz præpositum, et equitum kiegieczien«sium (qui eo tempore testibus historicis octo millia numerabantur) «Supremum Capitaneum constituimus.» etc. Idem sonant et reliqua aliis stirpibus data diplomata. Hinc etiam venit, quod nullum fere sit nobile in Moldavia genus, quod non a pago, quem primus illius conditor a principe dono acceperat, appellationem ducat. Ita Cantemyrius postea a pagi nomine Silistanus dictus est, Racovitza a Racova, a Vrekiesti Vrekie etc. Cum autem successu temporis nimis augeretur baronum numerus, eæque donationes tandem totum principatus proventum absorpturæ viderentur; principes, communis utilitatis ergo, reditus, qui ante et pro principis commodis et in reipublicæ necessitates in unum colligebantur, diviserunt. Pro suæ aulæ sustentatione retinuerunt urbes et oppida Moldaviæ cuncta, cum duodecim pagis vicinioribus, salinas, vectigalia, decimas ovium, suum et alveariorum, quæ rustici et inferioris ordinis nobiles possident : barones enim ab eo tributo hucusque semper fuere immunes. Reliqua omnia reipublicæ et baronibus concesserunt, sanxeruntque, ut pacis tempore in usum reipublicæ ex singulis rusticorum aulis, quas fumos appellare solent, octoginta aspri, sive florenus unus, si bellum ingrueret, imperialis sive centum viginti aspri, in majori necessitate aureus, qui eo tempore ducentos aspros pretio aequabat, solverentur. Quanta autem ex his collecta fuerit pecuniæ summa, inde facile conjicere poterit lector benevolus, quod ad stipendia quadraginta millium moldavorum militum, aliorumque quatuordecim millium extraneorum, e Germanis, Cozacis, Servis, Bulgaris, Albanis et Græcis collectorum suffecerit. Solius certe principis proventus quotannis sex centa millia imperialium superabat : et ex unico Cympullung viginti quatuor ovium millia decimarum nomine collecta fuisse e scriniis publicis constat. Hodie autem ad

tantam paupertatem et infelicitatem, proh dolor! devenit Moldavia, ut vix sextam partem pristinorum proventuum præbeat. Nimirum e vectigalibus et teloniis circiter triginta millia, e salinis decem, ex urbibus et oppidis, quibus pircalabi præsunt, quindecim, e decimis ovium vulgo decem, primo autem principatus anno, cum barones quoque decimas solvere tenentur, viginti, e decimis alveariorum et suum viginti quinque, e curtenis vel inferioris ordinis nobilibus quindecim imperialium millia colliguntur: quæ omnia supputata paulo plus centum millibus imperialium efficient. Atque his reditibus princeps pro suis suæque aulæ commodis pro lubitu uti et abuti potest : reipublicæ vero thesauro, non subjectorum vires, sed necessitas, et Turcarum avaritia terminos præscribunt. Neque enim negari potest, quidquid illi postulaverint, neque obligari princeps, ut ex suo ærario in publicum aliquid contribuat. Totius autem ærarii publici cura septem supremis baronibus, vulgo *bojari de Sfat* dictis incumbit; quibus solis *visteriam* (conclave est agitandis de summa rerum consiliis destinatum) intrare permittitur. Unicus præterea visternicus magnus, quia thesauri curam habet et claves visteriæ gerit, inter illos locum habet. Quod si igitur aliquid ab aula turcica mandetur, aut ad publicam utilitatem vergere princeps arbitratur, septem illos barones de ea re consultare scripto mandato jubet. Hi congregantur in visteria, excussisque cunctorum sententiis, quid factu opus esse arbitrentur, per visternicum principi referunt. Sin placuerit principi consilium, mandat, ut intra tot dies ea res ad executionem perducatur. Tum duo vel tres vel etiam plures, si negotii ratio postulaverit, in provincias mittuntur, pecuniam aut annonam, aut quidquid aliud illis jussum fuerit, colligant, et thesaurario tradunt, a quo syngraphum accepti recipiunt. Iisdem septem baronibus consiliariis thesaurarius singulis tribus mensibus acceptorum et expensorum rationem reddere tenetur. Congregantur autem in eo ærario, si pacata fuerint tempora, ad trecenta vel quadringenta imperialium millia, si vero novus princeps a porta mittatur, aut pristinus in sua dignitate novo diplomate confirmetur, quingenta fere imperialium millia colligi debent : quæ omnia a miseris subditis ad explendam inexplebilem othmannicæ aulæ avaritiam

quocunque modo corraduntur et extorquentur. Unde in dies aucto calamitatum ac miseriarum numero, extremæ desolationis imminet periculum.

CAPUT XIV.

DE TRIBUTO ET DONARIIS, QUÆ MOLDAVIA OTHMANNICÆ AULÆ PENDIT

Ex quo Danubii ripis innotuere Othmannidum arma, ad *Stephani M.* usque tempora, fortiter Moldavi suam defenderunt libertatem, et nec blanditiis amplisve promissionibus, nec vicinorum Valachorum exemplo pellici potuere, ut peregrino jugo colla subderent. Nec obstat, quod aliquoties a principibus Moldaviæ pecuniæ aliquid Turcis datum fuisse, patrii annales referant: prudentiores enim principes cum nummis redimere vexam poterant, celebratissimorum prudentiæ laude Venetæ reipublicæ rectorum exemplo merito marsupio damnum malebant inferre, quam suæ provinciæ et subjectis: tributum tamen, quod perpetuum et constans esset, usque ad præfati *Stephani* tempora nunquam potuit imponi.

Hujus tandem filius, *Bogdanus Luscus*, suam Moldaviam Turcis feudatariam, licet ex paterno, ut fertur, testamento, reddidit, his legibus, ut quotannis donarium quatuor millium aureorum, equos quadraginta, et viginti quatuor falcones, non tamen tributi nomine, sed in feudi recognitionem tantum solveret, et si sultanus ipse alicui interesset expeditioni, quatuor millia Moldavorum ad aperiendas vias, pontesque reficiendos in turcica castra mitteret. Substiterunt eæ feudi leges per integrum fere seculum, et Turcæ contenti, se frenum imposuisse moldavico tauro, attrahere illud, antequam assvesceret, ausi non fuerunt. Posteaquam vero post *Ioannis Armeni* rebellionem Moldavorum vires penitus attritæ fuissent, ab ejus successore *Petro* cognomento *Claudo* duodecim aureorum millia tributi (haradz) nomine postulare cœperunt. Id licet barones concederent, noluit tamen *Petrus*, ut ipse primus Moldaviæ tributum imposuisse posteris audiret, ideoque deserto principali solio in Transylvaniam, ubi sua habebat bona, se recepit. Successor ei a Turcis datus, *Iancul Saxo*, homo sævus et truculentus, Moldavorum Sar-

danapalus, ut sceptra acciperet, concessit facile, quæcunque Turcæ postulabant, nec metuit conspurcare famam, quam ante nullam habuerat. Succedenti tempore, cum id jugum aliquoties excutere principes vellent, accedentibus præsertim intestinis dissidiis, tot augendi tributi Turcae invenerunt occasiones, ut a duodecim aureorum millibus ad sexaginta quinque imperialium millia, quæ hodie in thesaurum othmannicæ reipublicæ solvi debent, ascenderit. Ad id accipiendum, si nullum Othmannidibus cum aliis Europæ principibus bellum intercedat, quotannis aliquis ex intimis officialibus imperatoriis sub nomine *chasne agasi*, thesauri præfecti, in Moldaviam mittitur. Is magna pompa a principe in urbem introducitur, et postquam numeraverit pecuniam, eam principi iterum commendat, ac Constantinopolin mitti jubet. Pro isto labore ille septem millia quingentos imperiales, cum pelle zebellina, a principe accipit, nonnunquam etiam major pecuniæ summa ipsi dari debet, si id vel vesirius suis literis jusserit, vel chasne agasi singulari penes imperatorem gratia valere sciatur. Postquam autem residentes principis tributum thesaurariis imperatoriis numeraverint, ab chasne agasi accepti syngrapham accipiunt : eam *madenchalfasi*, præposito minerarum, ostendunt, et ab eo alia schedula donantur, qua fatetur, illius anni tributum plene solutum esse. Utramque *mektubczi effendi*, primo supremi vesirii scribæ, sive intimo secretario, porrigunt, qui acceptis aliorum syngraphis, suam ipsis dat solutæ pecuniæ confessionem. Hanc sibi a residentibus monstratam si viderit, vesirius residentes principis caftano indui jubet, et ipse uti et tefterdar blandas ad principem hunc fere in sensum scribit literas : Post titulum : Userinize edasi vadzib olan dziezieni zum mali, bu senei mii bari kede meomur olan Chazine agasinun marifetiile bab alidemula zimet de olan Capuki et hudaralariniz bitteman vela cukur edave teszlim elemisz lerdur. Aferin berhodar vlasin szevkietlu Padiszak effendi muz chaziretlerinum jet megi sena helal olsun. Giorein seni bundan boile dachi, sair chidimuti Padiszahiede etok dermian idup var cudretini sarf eileiesin chilafinden ichtyraz idup Sadakkatu isticamet de sabit caden olasin, ve esselam.» i. e. «Divitiæ sive pecunia, quam vos annuam solvere debetis, hoc felici anno per constitutum a nobis præfectum

thesauri, et tuos residentes, qui in altissima porta perpetuo in servitiis versantur, plene et absque defectu tradita ac reddita fuit. Euge! sis in omnibus abundans, fulgidissimi Imperatoris sacri domini nostri panis tibi proficiat, (vel sit meritorius). Videbo te. Eadem ratione in posterum in aliis Imperatoris nostri servitiis, sublatis vestis tuæ oris, omnes, quæ in te sunt, vires expendas: inique autem vel aliter, quam tibi mandatum fuerit, facere timeas, et in fide et fidelitate constanti semper pede incedas, et pax sit tibi.» Datum etc. Præter annuum illud, de quo nunc verba fecimus, tributum, in *bairam* vel paschate Turcarum, *piszkieszi* vel donarii nomine Moldavia solvere debet imperatori duodena millia quingentos imperiales, cum duabus pellibus, una zebellina 1500 imperialium, altera lynceorum; *valide* sultanæ, imperatoris matri, quinque millia imperialium et pellem lynceam; pro cera ad candelas palatii imperatorii sex millia, pro sebo ad inungendas naves classicas duodecim millia imperialium, kyslar agasi, archievnucho, duo mille quingentos leoninos, et pellem zebellinam; vesirio quinque millia imperialium et pellem zebellinam pretiosiorem, kiehajæ duo mille quingentos cum pelle zebellina, tefterdaro mille vallenses adjuncta pelle zebelina; reis effendi quingentos cum pelle zebelina. Reliqua, quæ officialibus aulicis imperatoriis et vesirii distribuuntur donaria, panni, sericea et pelles zebelinæ viliores, quas *pacze* illi, eo quod ex pedibus zebellinorum conficiantur, vocant, vix aliquando minus quadraginta millibus imperialium efficient. Insuper, si, ingruente cum Polonis Russisve bello, Danubium ponte sternere vesirius mandet, aut equos pro imperatorio stabulo, vel etiam ad vehenda tormenta bellica majora cogi, aut annonam colligi jubeat, parari ea omnia quam accuratissime a provincia debent, expensæ tamen omnes e tributo annuo subtrahuntur. Si novus aliquis princeps constitui debeat, non eadem semper pecunia solvitur: ei enim avaritiæ vesirii et ambitio candidati modum præscribit. Solenne tamen est, dari imperatori viginti quinque millia imperialium, sultanæ matri quinque millia, vesirio quindecim millia, kiehajæ dimidium illius, quod vesirio datur, tefterdaro mille, reiseffendi quingentos imperiales. Reliquorum officialium et aulicorum donaria, uti in bairam pisz-

kiesz, ad quadraginta imperialium millia ascendunt. Iskiemne agasi, qui principem ad solium deducit, decem millium leoninorum honorarium accipit. Sæpissime tamen illæ expensæ summam trecentorum millium leoninorum efficiunt, quæ omnia non e suo thesauro princeps depromit, sed respublica. Confirmatio quoque principatus suas expensas postulat. Est ea, uti supra diximus, vel minor vel major. Minor, qua saltem hiukm fermani vel mandatum dominii datur, viginti quinque millibus imperial., nonnunquam etiam, si vesirius bene erga principem affectus fuerit, minoris redimitur. Major autem, in qua diploma principatus renovatur, posteaquam tres annos princeps sceptra tenuerit, fieri debet, eosdemque requirit sumtus, quos novi principis constitutio. Præterea, si capudzibaszi aut alius quispiam aulicorum imperatoris officialium cum mandato ad principem mittatur, non sine donariis abire debet.

CAPUT XV.

DE NOBILITATE MOLDAVA

Originem moldavæ nobilitatis inquisituris non opus est aliarum gentium exemplo ad incertas obscurasque traditiones recurrere : probati cunctis per orbem litteratis Græci Latinique scriptores meridiano sole clarius nobis affundunt lumen. Neque enim fore arbitramur, qui neget cives militesque Romanos fuisse, quos *Trajanus*, postea quam *Decebalum* devicisset, totumque dacicum regnum subvertisset, in Daciam ceu novas colonias deduxerat. Si deesset nobis aliud testimonium, quo *Hadrianus*, mortuo Trajano, cum alias asiaticas provincias barbaris concessisset, hoc unico a deserenda Moldavia retentus fuisse memoratur, quod metueret, tot millia Romanorum civium, qui ibi erant, perdere : sufficeret antiquitatis perito lectori ad rei veritatem indagandam, constans inter omnes Romanorum mos, quo prohibebantur, in legiones quemquam legere, nisi civis, eoque ipso nomine nobilis esset. Quæ cum ita sint, indignum refutatione arbitramur *Aeneæ Sylvii* commentum, quo exulum Romanorum sedem Moldaviam fuisse perhibet : neque enim unquam coaevi scriptoris testimonium opinioni alius,

qui mille post annis e sua conjectura quid quid voluerit blaterat, cedere consvevit. Jam vero, uti semper per tot, quæ *Trajanum* et nos intercedunt, secula propagatum conservatumque fuerit Romanum in Dacia genus, longa deductione demonstrare non est præsentis instituti : (1) unicum dubitaturis objicimus argumentum, dialectum Moldavicam, quæ cum propius quam ulla alia ad Romanum sermonem accedat, evidentius, quam ut contradici possit, gentis nostræ conditores arguit. Neque tamen ii sumus, qui easdem quoque principes nobilium stirpes, quæ hodie in Moldavia florent, olim quoque inter Romanos, cum in Dacia essent, dignitate inter sodales excelluisse existimemus. Perspecta nobis est rerum humanarum vicissitudo, nec ignoramus a *Dragosz*, Moldaviæ instauratore, non iis, qui plures recensere poterant majorum titulos, sed qui virtute et fide reliquos superabant, superiores attributos fuisse honoris gradus, divisaque civilia et bellica ministeria, eosdem novimus desolatos Tartarorum irruptionibus Moldaviæ agros novis rusticorum e Polonia abactorum coloniis consevisse, conditisque a se pagis vel suum nomen indidisse, vel quod probabilius, pagorum nomina in nobilitatis insigne adoptasse. Successu temporis, cum destructis Turcarum vi Servorum Bulgarorumque regnis, regia quoque Græcorum urbs in potestatem alienigenarum venisset, multos e nobilissimis earum gentium stirpibus progonitos in Moldaviam, ceu commune illius ævi asylum, se recepisse, suaque fidelitate indigenatus jus et baronatus honorem adeptos fuisse certum est. Ita etiam et Tartarorum nobilioribus stirpibus aliqui, cum propter perpetua fere, quæ Scythas inter et Moldavos gerebantur bella, vel in captivitatem venissent, vel intestinarum dissensionum ergo sponte se principibus dedissent, Christo nomen dederunt, et ad civilia militariaque provinciæ munera fuere admissi. Porro proxime elapso præsertim seculo, cum Constantinopoli in Moldaviam mitti cœperunt principes, plura Czerkiesorum et Abazarum mancipia a principibus, cum adhuc privati Constantinopoli viverent, coëmta, postquam fidem Dominis longis servitiis probavere, ad aulica primo ministeria, mox et ad baronatus evecti, eoque ipso nobilitatis prærogativam consecuti fuere. E Polo-

(1) Siquidem libro de Romano-Moldavorum fatis demonstratum putamus.

nis etiam nonnullos in nobilium ordinem adscivere principes, ii præsertim, qui eo regno erant faventiores, uti vicissim Modavorum plures in nobilitatem polonam fuere cooptati. Hac ratione, cum nimis augeretur nobilium moldavorum numerus, in tres ordines dispertire totam nobilitatem principibus placuit. Primus locus baronibus datus est, iis nimirum, qui vel ipsi a principibus ad superiora reipublicæ munera essent evecti, vel e talium sangvine nascerentur. Eodem fere ordine, quo in Russico imperio *boiarski rod* (1) a reliquis inferioris conditionis nobilibus distingvitur. Secundo ordine habentur *Curteni* vel aulici, qui unum alterumve pagum hæreditate a majoribus acceperunt, quales inter Russos *dvoriane* (2) vocantur. Tertiæ stationis sunt *Calaraszi*, equites, qui pro terrarum, quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditione suis expensis sequi tenentur. Ultimi sunt *Rezessi*, quos colonos liberos, quam nobiles vocare mallemus, Russorum *Odnodvorcis* fere correspondent, nec rusticorum aulas habent, sed plures simul unum pagum habitant suasque terras vel ipsi vel per servos conductitios colunt.

Baronum stirpes, quales ab initio moldavica historia memorat, cunctæ adhuc supersunt, miroque fato inter tot bella, et tot Tartarorum latrocinia nullum adhuc periit vetus Moldavorum nobilium genus, si unicum *Basilii Albani*, Moldaviæ principis, excipias, quod, cum olim amplitudine cuncta reliqua superaret, hodie penitus intercidit. Quamvis etiam nonnullæ eorum stirpes ad tantam paupertatem fuerint redactæ, ut e quinque millibus aularum, quas olim possidebant, vix quinque retinuerint, ipsa tamen progenies incolumis conservatur. Iuvabit autem nomina earum stirpium huic narrationi interserere, idque, quoniam dignitate cunctæ inter se æquales habentur, serie alphabetica :

Abazæstii,

Arburestii,

Asani, qui ab Asane Ioannis Valachorum apud Choniatem principis fratre originem ducunt.

Arapestii.

(1) In MS. cu litere cirilliane, cari lipsescu in tipograf'a nostra. *Ed.*
(2) In MS. cu litere cirilliane. *Ed.*

Bantaszestii,
Baszotestii,
Bogdanestii,
Bohuszestii,
Balszestii, duplices,
Bovlestii,
Bozerenii,
Burgelestii.

Cantacuzeni, Græci, ab Ioanne Cantacuzeno Constantinopoleos imperatore,
Cantemyrii, Taurica Chersoneso oriundi,
Carabaczestii,
Carpestii,
Catardziestii,
Chrysobergii, Græci, regia stirps,
Cluczerestii,
Constakiestii vel *Gavriliczestii*,
Costinestii, Serbi,
Crupienskiestii, Poloni,
Czabaniestii,
Czaurestii,
Czerkiesestii, Czerkassi,
Czifestii,
Czogolestii.

Dariestii,
Doniczestii,
Draguszestii,
Duraczestii vel *Donestii*.

Fraticzestii,
Ganestii,
Gengestii,
Gojanestii.

Habassestii,
Hinczestii,
Hisarestii.

Isaczestii,
Kiriaczestii.
Mihulestii,
Miklestii,
Milestii,
Merestii,
Movilestii,
Mozoczestii, hæc familia 5. principes numerat,
Murgulestii.
Naculestii,
Neculestii, Græci.
Paladiestii, Græci,
Petraliphii, Græci,
Pilatestii,
Pisoskiestii, Poloni,
Prazestii.
Racoviczestii,
Razii, Græci,
Ropczenestii,
Russetestii, Græci.
Sepotenestii,
Stirczestii,
Sturzestii,
Szeptiliczestii,
Szoldanestii.
Talabestii,
Talpestii,
Tamaszestii,
Tanskii,
Tautulestii,
Totoestii,
Tudoriestii, Græci,
Turculeczestii.
Varlanestii,
Vrikestii.

Zorestii,
Zorilestii.

Mos erat apud Moldavos antiquitus, diuturno usu fere legis vim nactus, quo prohibebantur juvenes etiam nobilissimo genere orti a muneribus publicis, nisi in inferioribus servitiis suæ fidei dedissent documenta, longoque rerum usu et experientia fuissent subacti. Hanc ob causam inferioris ordinis barones filios suos, quamprimum ex ephebis exierant, superiori alicui baroni famulos dabant, quorum tamen ministerio illi non aliter uti poterant, nisi ut mensæ inservirent, et conclave domini custodirent. Hos, postquam per triennium aulæ consuetudines didicissent, et elegantioribus moribus essent imbuti, idem baro postea ducebat ad principem, suaque intercessione impetrabat, ut inter cubicularios majoris divan reciperentur, ex quo post annum in minus prætorium, et inde in spathariam transferebantur. Ibi, si quis bonæ indolis honestorumque morum specimina edidisset, ita ut aliqua de eo spes concipi possit, inter cubicularios majoris cubiculi cooptabatur. Inde, post aliquot annos, alius cujusdam baronis intercessione, parentibus enim filium principi commendare indecens esse putabant, postelniczel vel postelnicus minor, quorum duodecim virgas albas et tenues, longitudine staturam ipsorum æquantes, coram principe gestare solent, esse jubebatur. In eo officio, si suam fidem et dexteritatem probaverat principi, ad alias etiam interioris aulæ munera admittebatur : Transactaque ita juventute, primo ad tertiæ stationis, tandem et ad primi ordinis baronatus evehebatur. Si tamen singulare aliquod ingenium in aliquo observasset princeps, paucos intra annos ex infimis gradibus nobilem ad suprema etiam munera poterat perducere. Hodie autem crescente cum paupertate superbia maculam se suæ nobilitati allaturum nobilis existimat, si baronum alicui inserviat, tamen cum privatum vivere ambitio non sinat, cunctis modis conatur, ut favore suorum affinium inter officiales internos, quos *boerinasz* vel baronulos vocant, uno saltu recipiatur : qui ordo, cum quasi totius reipublicæ seminarium sit, e quo expleri solet baronum numerus, vix dici potest, quæ monstra hominum sæpissime ad summa evehantur munera. Atque hæc causa est, quare frequentius inter supremi or-

dinis barones homines videbis fastuosos, arrogantes, superbos, non administrandæ solum reipublicæ, sed et morum disciplinæ expertes, in quibus nihil reperies laudabile, nisi quod natura, externo auxilio cultuque destituta, uni vel alteri bonitatis tribuit.

Hic loci forsitan haud inconveniens erit memorare, qua ratione et quibus solennibus barones Moldaviæ a principe constituantur. Ultimo decembris die, sacratas D. Basilio ferias antecedente, post vespertinas preces, cuncti barones sui muneris insignia, jubente magno postelnico, in spatharia vel auditorio principis relinquunt. Sequenti die januarii calendis tribus aut quatuor ante diluculum horis in aula cuncti tum muneribus gaudentes suis tum depositi barones conveniunt, et principem in templum ad solvendas matutinas preces comitantur, tamen sine insigniis, plane ac si omnes exauctorati essent. His finitis, princeps in spathariam intrat, ibique in throno considet, barones autem omnes extra in minore divan gradum sistunt. Tum princeps per intimum cubicularium magnum postelnicum, si eum in munere confirmare voluerit, sin minus, eum, quem illi successorem constituit, advocari jubet. Advenientem princeps brevi oratione alloquitur, aut parentum aut ipsius servitia reipublicæ præstita, memorat, eamque causam allegat, quare vel conferat illi eam dignitatem, vel confirmet, ipsumque ad ulteriorem fidelitatem propositis et præmiis et poenis hortatur, docetque quæ ei sint agenda. His dictis, argenteum ei baculum porrigit, quem ille, exosculatur principis manum et vestis oram, accipit, et paulum retrocedit, eodemque tempore a magno camerario caftan induitur. Primus autem magnus postelnicus muneris sui insignia accipit, (non quod reliquos omnes gradu antecedat, ordine enim, uti supra diximus, quintus est, sed quia reliqui per ipsum introduci debent). Itaque statim ac ipse confirmatus fuerit, jussu principis, eum, quem magni logothetæ honore mactare princeps voluerit, accerset : cui princeps, post brevem orationem, baculum auro pictum tradit, magnus postelnicus vero caphtanum in humeros injicit, et sub brachio leviter tentum ad osculum manus et oræ vestis principalis adducit. Idem officium præstat reliquis consiliariis et primi ordinis baronibus. Secundi ordinis barones per secundum postelnicum advocantur et

caftano induuntur, tertii per tertium, caftano tamen non ornantur, sed solo principis jussu in suis muneribus confirmantur. Post hæc, omnes simul principem ad sacram liturgiam euntem sequuntur: ubi in templo novi barones depositorum sedem occupant, exauctorati vero cum aliis suis collegis in exteriori porticu templi remanent. Finito sacro, ad prandium princeps vocat quoscunque voluerit, circa vesperam vero singulis consiliariis et supremi ordinis baronibus bina pocula argentea, quæ duas fere libras capiunt, secundi gradus singulis unum craterem dono mittit, quos illi omnes postea coram principe vino plena exhauriunt. Uxores baronum primi ordinis eodem die a conjuge principis unico minorique poculo singulæ donantur. Sequenti die barones iterum in auditorium conveniunt, principi pro accepto beneficio gratias agunt, et donarium aliquod, equum generosum, vel si quid aliud pretiosum habuerint, singuli per postelnicum ei offerunt. Eundem honorem eadem luce uxores baronum in prætorio gynecaei conjugi principis exhibent. Reliquis anni temporibus rarius principes aliquid in muneribus publicis mutare solent, licet nihil obstet, quo minus, quocunque tempore voluerit, veteres barones exauctorare, et novos constituere possit. At quoniam jam antiquitus semper in anni initio creari mutarique barones consvevere, religione forsitan inveterati moris ducti, id illis cerimoniis destinarunt tempus, quod maxime iis convenire majores rati sunt.

CAPUT XVI.

DE RELIQUIS MOLDAVIÆ INCOLIS

Vix esse aliam arbitramur tam angustis terminis, ac Moldavia est, circumscriptam provinciam, quæ tot et tam diversos populos contineat. Præter Moldavos, quorum majores e *Maramorisz* reversi sunt, plures Græci, Albani, Serbi, Bulgari, Poloni, Cosaci, Russi, Ungari, Germani, Armenii, Iudæi, fecundique Cingari Moldaviam incolunt. *Græci, Albani, Serbi et Bulgari* libere ibi vivunt, et partim mercaturæ operam dant, partim pro stipendio principi militant. *Germani, Poloni et Cozaci* pauci sunt, eique vel milites, vel aulici

officiales; e Polonis etiam aliqui sed raro ad baronatus honorem pervenerunt. *Armenii* pro subditis habentur, uti cives et mercatores in aliis urbibus et oppidis Moldaviæ, idemque, quod illi, tributum principi solvunt : ædes tamen sacras ipsi æque ac romanorum sacrorum asseclæ haud minores nec incultiores orthodoxorum templis possident, liberoque sui ritus exercitio gaudent. *Iudæi* etiam subditi censentur, et tributum annuum peculiare, gravius ordinario, solvere tenentur, opificium, præter mercaturam et cauponariam, nullum exercent, synagogas habere ubique possunt, ligneas tamen, non lapideas. *Russi* et *Hungari* perpetuam servitutem in Moldavia sortiti sunt. *Cingari* per totam provinciam dispersi sunt : neque fere baro est, qui non plures Cingarorum familias sibi subjectas habeat. Unde et quando ea gens in Moldaviam venerit, neque ipsi norunt, nec nostri annales memorant. Lingva utuntur ea, quæ cunctis per eas partes Cingaris familiaris, multisque vocibus pure græcis, multis etiam persicis mixta est. Opificium, præter ferrariam et ærariam artem, vix aliud habent. Natura illis eadem, quæ in aliis regionibus, iidem mores, suprema virtus et differentia specifica furtum et otium. *Turcæ* etiam mercaturæ gratia quam plures Iasziis, alijsque in oppidis degunt; sed his nullibi licet vel fundum emere, vel domum in aliquo oppido aut pago, multo minus ædem sacram construere, aut publicas secundum suam superstitionem preces fundere, neque institit othmannica aula unquam, ut id principes moldavi permitterent : utinam æternum mutescat.

Moldavi puri, præter nobiles, quorum classes supra recensuimus, vel cives sunt, vel rustici. *Cives* vocamus, qui in urbibus aut oppidis degunt, *rusticos* qui in pagis. Qui in oppidis, nemini subjecti sunt, nisi principi, illique soli tributum solvunt. Opificia omnes exercent : rarus mercator Moldavus. Innata enim est ea Moldavis superbia vel ignavia, ut omne mercaturæ genus se indignum habeant, præter venditionem eorum fructuum, quos e suis accipiunt possessionibus. Atque eam potissimam causam esse arbitror, quare rarus in Moldavia reperiatur civis opulentus, nostraque patria, quamvis multo ad exteros plura transmittat, quam ab iisdem accipiat, tamen pecuniæ inopia perpetuo laboret. Mercatores enim alienigenæ,

Turcæ, Iudæi, Armeni et Græci, quos vulgo *dzelepi* vocare solemus, nostrorum popularium segnitie, tota sibi vendicarunt Moldaviæ commercia, et pecorum pecudumque integros greges vili in Moldavia pretio coëmtos Constantinopolin aliasque urbes ducunt, et ibi duplo triplove vendere solent. Cum autem eorum potissima pars fundos et domos in Moldavia possidere non possit, maxima illius pecuniæ portio extra eam provinciam expenditur, pauca Danubium repetunt, et vix solvendo tributo Turcis debito aliisque publicis oneribus sufficiunt.

Rusticus pure Moldavus nullus est, qui reperiuntur vel russicæ vel transylvanicæ aut, uti apud nos vocari solent, ungaricæ sunt originis. Primo enim instauratæ Moldaviæ seculo, *Dragosz*, cum novam provinciam colonis vacuam reperisset, totam eam expeditionis sociis distribuerat. Cum vero injustum videretur, nobilem nobili operarium dari, cuncti enim Romano semine orti æque nobiles habebantur, at agrorum curam armis asveta gens se indignam duceret, coacti fuere *Dragoszi* sequaces e vicinis regionibus, ubi jam introducta erat colonorum servitus, connivente principe, prædas agere, raptosque inde terræ cultores. in suas transferre sedes. Id verum esse, ipsum etiam rustici etymon, quod moldavice *veczin* vel vicinum sonat, arguit, ostenditque illos antea vicinos fuisse, quos deinde ad rusticana opera armorum moldavorum felicitas coëgit. Eadem de causa, in superiori Moldavia, quæ primo a Dragosziadibus coli cœpit, multæ sunt rusticorum aulæ, in inferiori, quæ postmodum habitari cœpit, nullæ nisi quos illarum partium barones vel e superiori pretio emerunt, et in sua bona transtulerunt, vel e rezessis, postquam præ paupertate patriam vendidissent possessionem, subjectionis etiam subire jugum baronum injustitia coëgit. Hinc etiam in judicio, si quis a barone ad subjectionem postulatus fuerit, facile est de illius statu discernere, si enim ostenderit accusatus suos majores vel prædium quoddam aliquando possedisse, licet eo, vel per paupertatem, vel temporis injuria exciderit, vel inter calaraszos, curtianos, et aprodos receptos fuisse, liber omnino pronunciabitur, neque enim nisi liber ejusmodi fungi potest muneribus: sin minus, necesse est, illum alicui baroni subjectione obstringi.

Qui e Polonia in mediam Moldaviam translati fuere, longo temporis tractu patriæ lingvæ obliti, moldavicam recepere, qui vero in confiniis Poloniæ habitant, adhuc ruthenice et polonice loquuntur. Hungari, uti sacrorum Romanorum, ita et patrii sermonis fuere tenaciores, moldavicam tamen omnes callent. Cujuscunque tamen generis fuerint, dominorum suorum operis assidue incumbere tenentur : nullus illis quo operentur modus dictus est, in domini arbitrio consistit, quotcunque diebus eos admovere velit operi. Pecuniam ei vi adimere aut jumenta nulla licet; et si thesaurum maximum nactus fuerit rusticus, nullæ in eo partes sunt domini : quod si extorserit, conquerenti ut reddat, judicio damnabitur. Si tamen injuste agere voluerit dominus, tamdiu eum percutit, donec sua sponte ipsi reddiderit desiderata. Occidere ipsum legibus prohibetur, et si quocunque modo eum vita privaverit, non mòdo iterum mortis reus erit dominus, sed etiam uxori liberisque necati libertatem debet concedere : neque enim ulli privatorum vitæ et necis jus in quenquam Moldavorum competit, utpote quod solius est principis. Porro et vendere subditum Moldaviæ baroni licet, sed non extra eum, in quo natus est, pagum. Si vero totam villam cum rusticis vendiderit, ea venditio firma rataque habetur. Tributi tantum solvit, quantum edixerit princeps, nec ullus ei præscribitur modus vel terminus. Omnino cunctorum, quotquot in orbe sunt, colonorum, miserrimos pronunciassem moldavos rusticos, nisi terræ segetumque ubertas invitos quasi paupertate eximeret.

Pigerrimi sunt, laborumque impatientes, parum arant, parum seminant, sed multum metunt. Non curant, ut id habeant, quod acquirere suis laboribus possent, sed contenti sunt, ut tantum reponant in horrea, quantum iis per annum, aut ad novum usque, uti prædicare solent, panem alendis sufficit : qua ex re, si qua ingruat sterilitas, aut inimica vis messem impediat, facile fame periclitantur. Vaccam si unam alteramve habuerit rusticus, satis se adeptum credit, quo se et liberos possit alere. Sunt enim, quæ quadraginta, ad minimum viginti quatuor lactis libras quotidie præbent. Sin autem viginti habuerit alvearia, ex eorum proventu facile totius anni tributum potest solvere. Ut taceamus, singula alvearia, si coloni

vota secundet tempestas, septem alia quotannis extrudere, sufficit, quod singula excisa duo vel plura metra mellis largiantur : unum autem metrum imperiali venditur. Qui in montibus habitant, ovibus abundant, melle et fructibus arborum : campestres segetibus, bobus et equis. Omnium horum maxima est infelicitas, quod Tartaros sibi vicinos habeant, qui non solum clam, quæcunque possunt, suffurantur, sed etiam nonnunquam specie expeditionis Poloniæ, cum Moldaviam non transire non possint, non solum prædas agunt maximas, sed et aliquando cunctos pagorum incolas in captivitatem abducunt, et pro Russis Constantinopoli vendunt. Eæ quidem incursiones dudum sæpe iteratis sultani mandatis fuere prohibitæ : sed quis est, qui in ea re Tartarorum fraudes cavere possit. Fortunatiores tamen ii sunt, quos Constantinopolin fatum duxerit. Ibi enim principum residentes, moldavum captivum, ubicunque eum invenerint, absque pretio recipere et in libertatem vindicare possunt.

Ea, quæ superius de subditis Moldaviæ diximus, non tribuenda sunt trium per Moldaviam agrorum colonis, qui non quidem nobiles sunt, baronum tamen parent nemini, et reipublicæ aliquam præ se ferunt speciem. Primus est *Cympullung* in Suczaviensi dioecesi altissimorum montium continuo jugo septus. Quindecim fere pagos continent, qui omnes peculiaribus sibi legibus et judicibus utuntur. Nonnunquam admittunt etiam missos a principe vornicos binos, haud raro tamen, si ii offenderint colonorum animos, freti iis, quæ natura ipsis largita est, munimentis, expellunt. Ignorant ligone secare arva, quæ in suis montibus nulla habent, omnis eorum labor circa ovium curam versatur. Annuum tributum solvunt, non quantum princeps voluerit, sed quale pristinis promiserant principibus, et id pactum, quandocunque novus Moldaviæ datur Dominus, missis legatis instaurant. Quod si durius cum ipsis agere, et nova onera imponere princeps voluerit, non diu detinentur negotiationibus, sed penitus negato tributo ad difficiliora montium se recipiunt : qua de re, nunquam plus debito ab ipsis postulavere principes. Hi aliquando a quibusdam seditiosis excitati, a principibus defecerunt, et Polonorum suscepere patrocinium : quæ res aliquibus Polonorum historicis occasionem dedit, ut Moldaviam Poloniæ tributariam fuisse

prædicarent. Constat enim inter omnes, ipsiusque episcopi premisliensis Piasecii testimonio, licet reclamante Dlugossio, Sarnicio, et Orichovio, Moldaviam, antequam Turcis se subjiceret, Poloniæ sociam extitisse; posteaquam vero Turcis tributum pendere cœpit, neque cogitatum a Polonis de Moldavia ad subjectionem compellenda fuisse : quamvis nonnulli regum eam in pristinam licentiam recipere, aliquoties tentaverint.

Secunda minor in Moldavia respublica est *Vranzia* in Putnensi agro prope Valachiæ limites, undique asperrimis circumdata montibus. Ea duodecim pagos, et bina aularum millia numerat, parique ut Kympullung ratione ovium pastu contenta, aratrum ignorat. Incolæ pariter certum constitutumque aliquod tributum quotannis principi solvunt, ceterum suis legibus reguntur, et principis tam jussa, quam judices prorsus respuunt.

Tertia est *Kiegiecz* in Falcziensi agro, sylva in finibus Budziacensium Tartarorum sita, totiusque, quæ Hierasi fluenta et Bassarabiam interjacet, Moldaviæ firmissimum propugnaculum. Incolae parvum tributum quotannis principi pendunt, omnes calaraszi sive equites sunt. Olim octo millium numerum efficiebant, hodie vix duo millia in campum educunt. Ceterum cunctos Moldaviæ incolas bellica virtute superant, ita ut vulgo in proverbio dicatur : Quinque Crimenses decem Budziacensibus prævalent : quinque Moldavi decem Crimenses superant, at quinque *Codreni* (silvatici, hoc enim Kiegiezensibus vulgo in Moldavia tribuitur nomen) decem Moldavos profligant. Plura de his supra memoravimus, Parte 1. Cap. sexto.

CAPUT XVII.

DE MOLDAVORUM MORIBUS

Moldavorum mores descripturis, rem alias vel nemini vel paucis exterorum cognitam, amor patriæ instat jubetque, eam gentem laudibus efferre, in qua nati sumus, ejusque terræ colonos commendare, quæ nobis originem dedit : at obsistit vicissim veritatis studium, prohibetque ea prædicare, quæ reprehendenda recta ratio svaderet : consultius fore patriæ, ut ejus incolis ea, quibus scate-

rent, vitia ingenue ob oculos ponerentur, quam ut blanda adulatione, solertique excusatione deciperentur, ut crederent, recte a se agi, quæ totus elegantioribus imbutus moribus orbis terrarum vituperat. Hujus argumentis victi candide fatemur, in Moldavorum moribus, præter orthodoxam fidem et hospitalitatem, vix nos invenire, quod laudare merito possemus. Quæcunque reliquis mortalibus familiaria sunt vitia, si non semper in excessu, certe tamen non in defectu Moldavos tenent : virtutes contra raræ, et cum recta disciplina virtutumque destituantur exercitio, vix quenquam virtutibus elucentem invenies, nisi quem singularis adjuverit naturæ benignitas.

Arrogantia et superbia mater illis et soror est : si generosum equum et arma præstantiora possidet Moldavus, se superiorem putabit neminem : nec cum Deo pugnare, si casus ita ferret, recusabit. Universim procaces sunt, et ad lites ciendas faciles, statim tamen remittunt animos, et adversæ parti conciliantur. Monomachiæ apud illos inauditum nomen. Rustici a verbis raro ad arma descendunt, sed baculis, fustibus et pugnis liberiora sodalium ora compescunt ; idem et milites faciunt, infrequentius a verberibus ad arma deveniunt, eamque audaciam, si quando acciderit', severissimis pœnis expiare debent. Iocosi sunt et hilares, cor non longe ab ore remotum habent, sed ut inimicitiæ facile obliviscuntur, ita etiam neque amicitiæ longam conservant memoriam. Ebrietatem neque horrent, neque deperiunt ; in deliciis tamen habent, ab hora diei sexta usque ad tertiam noctis, nonnunquam etiam ad diluculum longa protrahere convivia, largoque ad vomitum usque se ingurgitare mero. Neque tamen id quotidie facere solent, sed tantum diebus festis, aut ingruentibus hybernis tempestatibus, cum frigus intra conclavium parietes incolas concludit, et membra vino calefacere suadet. Crematum non amant, nisi milites, reliqui non nisi unicam, eamque parvam phyalam ante prandium ebibunt. Vini in inferiori præsertim Moldavia et Valachiæ confiniis sunt amantiores. Certatum fuit aliquando inter Moldavos et Valachos, qui fortiores essent potatores, eductique in pontem Fokczaniensem, (qui Moldaviæ et Valachiæ limes est) athletæ tamdiu mutuis dimicarunt poculis, donec Vala-

chus nimia vini copia suffocatus efflaret spiritum : in cujus victoriæ præmium Moldavus a principe suo nobilitate donatus fuit. Sagittam optime tendunt, hastam quoque vibrare noverunt, at plus semper effecerunt gladio : sclopeto non utuntur nisi venatores, et inhonestum ducunt id contra hostem adhibere instrumentum, in cujus usu neque artis, nec virtutis bellicæ ulla portio esset. In primo impetu ferocissimi semper extiterunt, in secundo jam molliores, ab eo repulsi raro tertio aggredi ausi fuerunt. Converti tamen e fuga a Tartaris didicere, eaque arte non semel victori inimico extorserunt lauream. In victos, prout inconstans illorum ingenium tulerit, nunc clementes erunt, nunc crudeles. Turcam certe et Tartarum occidere christiani debitum arbitrantur, et apostatam a fide judicabunt, qui cum illis egerit clementius ; qua in re quid sentiant, in ultima Budzacensi devastatione, cum Petreczeico post Viennensem cladem in Bassarabiam irrumperet, satis demonstrarunt. Moderationem animi nullam noverunt : secundis in rebus inflantur, in adversis demittunt animum. Primo intuitu nihil ipsis difficile videtur : si minima intercesserit adversitas, turbantur, et quid consilii capiant nesciunt, tandem si irritos esse suos conatus vident, sera commissorum ducuntur pœnitentia. Quæ cum ita sint, non adscribi potest, nisi sigulari et ineffabili divinæ providentiæ, quod tam magnum et tam tremendum Othmannicum Imperium, cum totum Romanorum in Asia et in non parva Europæ parte, dominatum armis subvertisset, Hungariam, Serviam ac Bulgariam, et innumera alia regna ferro subegisset, prudentissimamque Græcorum gentem sibi vi subjecisset, populum adeo incultum, suique impotentem, gladio ut subjectionem susciperet, cogere non potuerit, et cum toties susceptum sua sponte jugum excutere ausus fuerit, tamen illi et civiles et sacras leges intactas, inviolatasque reliquerit. Ceterum Moldavi literarum non solum non amatores, sed et osores cuncti fere extiterunt. Bonarum artium et scientiarum ipsa etiam nomina illis ignorantur. Eruditos non posse non mente privari existimant, adeo ut si cujus laudare voluerint doctrinam, eum præ nimia scientia stultum evasisse dicant. Turpe hanc in rem teritur Moldavorum ore proverbium. Literarum studia sacerdotum sortem esse, laico autem sufficere, ut

legere et scribere sciat, nomen suum signare norit, et bovem album, nigrum, cornutum, equos, oves, jumenta, alvearia, et si quæ alia ejus generis sunt, in catalogo notare possit, reliqua omnia esse supervacanea. Feminæ licet non pari cura ac apud Turcas a conspectu virorum prohibeantur, tamen si paulisper honoratioris conditionis fuerint, raro extra ædes suas divagantur. Nobiles formosæ quidem sunt, sed pulchritudine plebejis multo inferiores : plebejæ forma præstant, at lascivæ plerumque, moribusque turpioribus imbutæ reperiuntur. Aliquæ intra suos parietes largiter vinum hauriunt, publice tamen vix aliquando matrona vino madens apparebit. Mulieres enim quo parcius inter convivas edet aut bibet, et honestior habebitur. Ea de causa vix aliquando eam panis buccellam ad os admovere videbis, neque aperiet labia, ut dentes conspectui pateant, sed quam occultissime potest, escam ori intrudit. Nihil turpius existimant, quam crines feminæ matrimonio junctæ aut viduæ apparere, et capitale habetur detegere in publico mulieris caput. Contra, virgines dedecus ducunt, vel subtilissimo linteolo caput tegere : capitis enim nuditatem castitatis signum constituere. Ceterum ut diversa aëris temperies in diversis Moldaviæ provinciis reperitur, ita nec iidem ubicunque mores obtinent.

Inferioris Moldaviæ incolæ longo tartaricorum bellorum usu exerciti, et meliores sunt milites, et ferociores, præterea factiosi et inconstantes, et si defuerit hostis externus, facile corrumpuntur otio et contra præfectos suos, haud raro etiam contra ipsum principem, seditiones movent. Divinis rebus parum dediti sunt. Plures inter illos sunt, et infima plebs fere tota, qui credunt, cuilibet mortalium a Deo præstitutum esse fati diem, qui nisi expletus fuerit, neminem mori neque in bello cadere posse : quæ res adeo illis addit animos, ut quasi rabidi nonnunquam in hostem ruant, Turcam, Scytham et Judaeum necare aut spoliare nullum peccatum, multo minus homicidium existimant. Qui Tartaris sunt viciniores, assidua furta latrocinia exercent : neque si quam in Tartariam irruptionem fecerint, aliena rapuisse, sed sua recuperasse prædicant, cum nihil possideant hodie Tartari, quod non vi majoribus ipsorum extorserint. Rara inter illos adulteria, juvenes vero donec connubio jungantur,

haud aliter ac si soluti essent cunctis legibus, furtivis vacare amoribus non vituperio sed laudi ducunt : unde sæpius inter illos audies id proverbium : fili mi, cave tibi a furto vel latrocinio, quia a furca te liberare non potero, at e vetito coitu, dummodo *szugubinato* (hoc nomine vocatur, qui virgines violatas et meretrices exquirit) pecuniam solveris, nullum tibi instat mortis periculum. Laudanda tamen et æternis est extollenda præconiis hospitalitas, quam peregrinis et advenis exhibent. Etenim licet per Tartarorum vicinitatem pauperrimi sint, tamen panem et hospitium nunquam negant hospiti, et ipsum cum equis per triduum sine præmio alunt. Advenientem hilari fronte et læta facie excipiunt, haud aliter ac si frater aut consangvineus advenisset. Sunt et qui usque ad nonam diei horam differunt prandium, et ne soli cibum capiant, famulos per viam disponunt, ut quoscunque ibi viatores inveniant, ad mensam et hospitium invitent. Soli hac laude privantur Vaslujenses, qui non solum ædes et promtuaria claudunt hospiti, sed et si quem advenisse hospitem vident, clam se subducunt, mox induti laciniis redeunt, et mendicorum instar ab ipso viatore eleemosynam postulant.

Superioris Moldaviæ incolæ imbelliores sunt, neque dediti armis, sed in otio malunt suis sudoribus suum sibi parare panem. Sacris maxime et fere ad superstitionem usque dediti sunt : unde in unico suczaviensi agro sexaginta templa lapidea, in tota Moldavia superiori plusquam duo centum monasteria majora et lapide structa numerabis. Montes monachis et ascetis pleni sunt, qui ibi, solitariam remotamque a seculi turbis vitam Deo suo offerunt. Furta inter illos vel pauca sunt, vel nulla, principi fideles semper reperti fuere, et si quæ illos etiam vexarunt turbæ intestinæ, non nisi ab inferioris Moldaviæ baronibus ipsis communicatum fuit incendium. Quod apud inferiores Moldavos raro invenies, castitatem et honestos mores etiam ante matrimonium sectantur. Ad administrandam rempublicam reliquis aptiores, rei familiaris curam optime gerunt, mandata ipsis negotia summa diligentia exequuntur, at erga hospites multo quam inferioris Moldaviæ incolæ sunt parciores.

Chori moldavici longe quam inter caeteras gentes alia est ratio. Non enim bini vel quaterni saltant, ut Galli Polonive, sed plures si-

mul personæ vel circulum vel longam seriem componunt, neque id facile nisi in nuptiis. Quod si omnes manibus inter se junctis per circulum saltent, ac pari et composito passu a dextra in sinistram moventur, *Chora* dicitur : quod si autem in longam seriem dispositi, conjunctis licet manibus, ita tamen, ut extrema libera remaneant, per diversas flexiones rotentur, id polonico vocabulo *Dancz* insignire consveverunt. In nuptiis, antequam sacerdotalis benedictio desponsatos conjungat, in aulis et plateis saltari solenne est, idque duabus seriebus, virorum una, feminarum altera. Utrique eligitur dux, vir senex et honestus, qui baculum vel auro pictum, vel aliis coloribus variegatum in manu tenet, cujus extremo strophiolum phrygio exornatum opere obvolvitur. In primo progressu unus ducum a dextra in sinistram, alter a sinistra ad dextram sequaces trahit, ita ut faciem facies respiciat, postea inverso ordine dorsum dorso obvertitur, tandem in sinuosas flectiones uterque chorus rotatur, idque, ne confundantur, adeo lente, ut vix moveri seriem animadvertas. In utraque serie quilibet pro suæ dignitatis gradu destinatum sibi locum occupat, feminæ et filiæ baronum eodem, quo mariti et parentes honore habentur. Primas tamen semper tenet dux chori, secundas paranymphus, tertias sponsus. Eodem loco in mulierum serie paranympha et sponsa obtinent, licet reliquis gradu multo fuerint inferiores. At post coronationem commiscetur uterque exercitus, et in gyrum rotatur, ita ut maritati suam uxorem quilibet, cœlibes vero virgines sibi nobilitate pares dextra manu teneant, et circumvertant. Nonnunquam etiam in triangulum, quadrangulum et ovi figuram, aut alias irregulares chorea agi solet, pro lubitu et dexteritate ducentium. Præter ista saltus genera, quæ in festivitatibus locum habent, aliud est superstitiosius, quod ex impari saltatorum numero, septem, novem et undecim, debet componi. *Caluczenii* isti vocantur, et semel in anno congregantur, vestibus muliebribus induti : caput corona cingunt, e foliis absinthii plexa, et aliis interstincta floribus, vocem mentiuntur femineam, et ne dignosci possint, alba tela faciem contegunt. Cuncti nudos in manibus gestant gladios, quibus illico transfoderetur, quisquis plebejus faciei ipsorum tegmen detrahere auderet. Id enim ipsis privilegium antiqua

consvetudo concessit, adeo, ut neque in judicio homicidii ea de causa accusari possint. Dux cœtus vocatur *staricza*, secundus primicerius, cujus officium est, ut quod saltus genus staricza exerceri velit, exquirat, sociisque clam indicet, ne populus saltus nomen prius audiat, quam conspiciat oculis. Habent enim plusquam centum diversa metra, et ad ea compositos choros, nonnullos adeo artificiosos, ut qui saltant, vix terram tangere, sed quasi in aëre volare videantur. Ita per decem dies, qui Assumtionis Iesu Christi et Pentecostes ferias intercedunt, continuis laboribus exercentur, cunctaque oppida et pagos saltando currendove peragrant. Intra illud tempus nunquam nisi sub tecto templi dormiunt, creduntque se, si in alio loco cubaverint, statim ab *aneraidibus*, quos frumosos vocant, vexatum iri. Porro, si qui Caluczanorum cœtus alii in via obviam factus fuerit, pugnandum est utrique, debellati viam victoribus cedunt, compositisque pacis legibus, per novennium se alteri cœtui inferiores profiteri debent. In tali prœlio si quis fuerit interemtus, nullum datur judicium, nec quis ille fuerit a judice exquiritur. Qui semel in talem cœtum fuerit receptus, per novennium singulis annis eundem frequentare debet : quod si id neglexerit, eum a maligno spiritu corripi, et a frumosis vexari perhibent. Superstitiosa plebs illis morborum chronicorum expellendorum potestatem adscribit. Fit autem sanatio hoc modo : Prostrato in terram ægroto, illi suos saltus incipiunt, et notato cantilenæ loco jacentem a capite usque ad calcem per seriem calcant, tandem verba aliqua studio concepta ejus auribus insusurrant, morbumque exire jubent. Hoc si ter per triduum repetierint, plerumque spei eventus respondet, morbique difficillimi, qui expertissimorum medicorum artem diu deluserant, hac ratione facili negotio expellentur. Adeo fides etiam in superstitione valet.

CAPUT XVIII.

DE CEREMONIIS, QUAS MOLDAVI IN SPONSALITIIS ET NUPTIIS OBSERVANT

Delineato Moldavorum ingenio et moribus, haud injucundum erit lectori curioso, si eos ritus, quos in contrahendis sponsalitiis et

nuptiis servat Moldavia, brevibus exponamus. Liberos suos elocant Moldavi iis ætatis annis, quibus per sacros canones conjugium jubetur. Virginem tamen maritum desiderare turpe habetur, et juvenem uxorem quærere, nunquam autem virginis parentes generum, provinciæ usus introduxit. Quod si itaque alicui juvenum puella placuerit, procos, quos illi corrupta e latina voce : *peczitori* vel petitores nominant, ad parentes dilectæ mittit. Proci primum occulte animum parentum tentant, ne publicam repulsam publica sequatur contumelia, sin autem animadvertunt, illos non detrectare conditionem, congregatis, quocunque sponsus habuerit, consangvineis, domum virginis adeunt. Tum procorum princeps, qui starosta dicitur, oratiunculam parat, quam, quia ubique fere iisdem recitatur terminis, hic adscribere non pigebit : «Majores nostri proavi et «atavi, cum venatum in sylvis quærerent, terram eam, quam hodie «incolimus, invenerunt, in eaque nunc vivimus, et ejus lacte et melle «nutrimur et delectamur. Horum exemplo illectus nobilissimus do«minus N. N., cum venatum in campis, sylvis et montibus inqui«reret, in cervam sive capreolam incidit, quæ cum pudica honorisque «sui tenax esset, neque conspectum sui illi largita est, sed fugam «cepit, et in suas se abscondit latebras. Nos illius vestigiis institi«timus, illisque ducti in has ædes pervenimus : ideo opus est, ut «hunc venatum, quem nostris laboribus et sudoribus desertis in lo«cis invenimus, nobis aut extradatis, aut quorsum transierit, osten«datis.» His de suo addit orator, si quæ alia allegorica et metaphorica ipsi ingenium suggerit. Parentes primo negant talem venatum in illorum ædes intrasse, erratum esse in vestigiis; forte in viciniis latere capreolam. Urgentibus procis, ut omnino ostendatur venatus, ancilla quædam vetula, deformis, laciniis induta, educitur, et an ea cerva sit, quam persequerentur, interrogantur. Negant ac pernegant id proci, venatumque suum ajunt capillis fuisse aureis, oculis falconum, dentibus unionum in modum dispositis, labiis cerasa rubore superantibus, medio leonino, pectore anserino, collo cygneo, digitis cera glabrioribus, facie autem sole et luna splendidiore. Negantibus denuo parentibus talem apud se unquam apparuisse venatum, proci respondent, se sagacissimis uti canibus, qui ipsos nunquam

fefellissent, eosque certissimis signis indicasse, desideratamque hic latere cervam. Tandem ubi vim et arma minitantur proci, parentes filiam educunt, prout patiuntur ipsorum vires, adornatam, quam visam illico proci cervam exoptatam esse pronunciant. Post vocatur sacerdos, aut eo aliis curis detento, seniores e viciniis, quibus præsentibus annulos desponsati mutant. Hac ceremonia peracta, occultatur statim a parentibus virgo, paratumque sternitur convivium, e quo antequam discedant, præstitutus nuptiis dies dicitur. Si tamen baronum liberi ineant nuptias, neque sponsalitia, neque coronatio ecclesiastica, sine principis consensu, et episcopi testimonio fieri potest. Hoc enim cavetur, ne qui divina et ecclesiastica lege prohibiti, nuptias contrahant, illo, ne contra principis voluntatem plures nobilium stirpes, arctioribus jungantur vinculis. Cum autem constitutum fuerit nuptiarum tempus, die lunæ antecedente affines in ædibus et sponsæ et sponsi post finitam liturgiam conveniunt, et musicos illius loci, qui vix alii nisi Cingari esse solent, accersent, iisque solennem sibi et voce et instrumentis harmoniam facientibus, leve aliquod convivium domesticum celebrant. Post convivium ancillæ et aliæ quæ in domo sunt mulierculæ farinam convivio nuptiarum destinatam cribrant, quam ob causam iste dies cribrationis vulgo dicitur. Ipsas porro nuptiarum epulas, si desponsatorum ædes vel in eadem urbe aut pago, vel non ultra duorum aut trium dierum spatium dissitæ fuerint, die Iovis subsequente in utroque loco incipiunt, et ad sabbati usque diem continuant. Die dominica ad accersendam sponsam, omnes sponsi consangvinei et affines congregatur, legatosque præmittunt, sponsi adventum nunciaturos. His insidias in via struunt ad sponsam convocati, eosque, antequam ad illius ædes pervenerint, intercipere student, ut caveant, legati celerrimis uti solent equis. Si autem capti fuerint, inter inferioris conditionis homines stricte et inclementer ligantur, inversique equo imponuntur, inter nobiliores autem a sponsæ patronis septi quasi sub custodia ad illius usque domum ducuntur. Eo cum pervenerint, interrogati, quid sibi vellent, respondent, se missos esse ad bellum indicendum, militem autem expugnandæ arci sufficientem statim adfuturum. His dictis, intromittitur fe-

cialis, et aliquot pocula majora vino plena haurire cogitur, atque ita quasi sepultus mero cum quibusdam sponsæ convivis dimittitur. Ii cum advenire sponsum vident, legatum non sine dicteriis dimittunt, ac domum aufugiunt, quos si insequi et capere possunt sponsi comites, haud clementius ligare et secum ducere solent. Tandem cum in sponsæ domo utrinque convocati convenerint, equorum instituitur certamen, et præmium proponitur, inter cives strophiolum eleganti opere pictum, inter ditiores, panni aut serici pretiosioris volumen. Præmissis qui metam describerent hominibus, cursus signum per præconem datur, cujus voce audita, qui meliores se possidere credunt equos, calcaribus eos incitant. Victor a sponsa præmium destinatum accipit, equo autem corona e floribus solerter plexa imponitur. Tandem post vespertinas preces, quo maximo possunt apparatu, desponsati ad suscipiendam ecclesiasticam coronationem in templum deducuntur. In medio templi tapes sternitur, cui sponsus ad dextram, sponsa ad sinistram insistit. Dum stant, aurei, aut apud plebejos, leonini, utriusque supponuntur pedibus, eoque innuitur, valedicendum sæculo, ejusque fastum conculcandum esse. A dorso illis paranymphus et paranympha adstat, binas faces ejusdem formæ et molis tenentes. Interim sacerdos preces coronationi ecclesiasticæ destinatas recitat, annulosque ter mutat. Tandem, postquam coronis utrumque desponsatorum redimivit, chori ad instar illos per mediam ædem sacram ducit, accinentibus id troparium cantoribus Ἠσαΐα Χόρευε. Id dum fit, affines pecuniis minutis, nucibus et sieco lupo circumstantes spargunt, his ænigmatibus significantes fecunditatem lupi et nucum a Deo, vitæ datore, peti, divitias autem et cunctas mundi illecebras abjici. Tandem sacerdos, panem melle tinctum, amoris et perpetuæ societatis signum, utrique ter gustandum exhibet, at, ut in læta festivitate adstantibus moveatur risus, antequam eorum dentibus permittat buccellam, ter inhiantes fallit.

His ceremoniis finitis, cuncti eodem quo venerant ordine in domum sponsæ redeunt, hujus autem faciem velo e subtili serico rubro sagittis duabus adaptato tegunt, quas deinde, cum ad thalamum introducenda est sponsa, fratres sive consangvinei virginis arcu ex

inferiori mensæ latere supra desponsatorum capita parieti infigunt. Interea ad tertiam usque noctis vigiliam epulis meroque indulgetur; qua elapsa, coqui gallum illæsis plumis assatum mensæ imponunt, unus autem ex iis sub mensa se occulit, imitatusque galli cantum diem adesse nunciat. Soluto coquis donario, e mensa omnes surgunt, sponsus autem sponsam dextra tenens in medio conclavi consistit. Tum scriba dotem e catalogo clara voce legit, cujus partes omnes, quæ antea in cubiculo aliquo, ut cunctorum conspectui paterent, ordinatæ fuerant, curribus imponuntur, et ad sponsum devehuntur. Hoc facto, sponsæ advocatus ipsius nomine parentes ejus alloquitur, nativitatem, nutritionem, et reliqua, quæ ab iis acceperat, beneficia commemorat, pro iis gratias agit, benedictionem postulat. Parentes vel ipsi vel per interpretem suam benedictionem impertiuntur, et utrique desponsatorum amorem connubialem et castum thorum a Deo et angelo custode apprecantur, tandem eos, dato valedictionis potu, qui *pachar de cale alba*, i. e. poculum viæ albæ, vocatur, e domo dimittunt. Egressuros e porta ædium fratres vel iis deficientibus patrueles sponsæ nudis gladiis transversim valvis januæ impositis retinent, transitumque negant, quos sponsus equo vel alio quod paratum habet donario placat : atque sola sponsa (neque enim illi servum aut ancillam e domo patria secum ducere licet) comite matre aut sorore sponsi currum ascendit, præcedentemque maritum sequitur. Cum ad ædes sponsi perventum fuerit, post aliquot repetita pocula in thalamum a paranymphis introducuntur desponsati. Cavet autem sedulo sponsus ne subsequenti die parentes virginis quidquam de filia resciscere possint. Iidem enim tertia post nuptias die cum omnibus suis consanguineis filiam visitare tenentur, quod iter *kale premare* i. e. via per magna vocatur, quod ex ea pro re nata vel honoris multum, vel infamiæ nimium parentibus enascatur. Si enim filia virgo inventa fuerit, non solum pacata sunt omnia, sed et honorifice et splendido convivio accipiuntur parentes, et post secundam ferculorum seriem indusium cum signis, quibus filia virgo agnita fuerat, patinæ impositum cunctis ostenditur, cui unusquisque parvum aliquod adjicere solet munusculum. Id tamen non nisi inter plebejos fit : apud nobiliores enim

non nisi soceris id conspicere licet. Sin autem filia illicito concubitu maculam contraxerit, sponsus secunda die consangvineos suos convocat, iisque exponit se sponsam suam impuram, (hoc enim vocabulo vitiatas denotant) reperisse. Parant ii currum vilissimum loris disruptis, eique advenientes parentes jumentorum loco jungunt, et verberibus cogunt filiam impositam ceu meretricem domum reducere. Id in platea vel itinere nemini impedire licet, et si quis liberare parentes ausus fuerit, præter verbera, etiam a judice ceu infractor legum et consvetudinum provinciæ punietur. Totam porro dotem sponsus retinet, et si quid expensarum in nuptias fecerit, incuriis violatæ parentibus judicis decreto extorquet. Ita quidem inter rusticos miseris illuditur, nobiliores autem, uti arctius suas custodiunt filias, quam ut tale quid facile iis accidere posset, ita et, si intellexerint violatam fuisse repertam suam virginem, aut per alios, filiæ castitatem additis doti vel pagis, vel pecunia majori resarciunt, aut si prorsus acquiescere noluerit gener, eam recipiunt, eique alius uxoris ducendæ largiuntur potestatem. Si princeps ipse paranymphus fuerit, convivium nuptiarum in aula principis peragitur. Sponsus pileum principali similem, et equum a principe accipit, et ei in mensa semper a dextris assidet, idque tecto capite. Cuncti officiales aulici ei, ac si princeps esset, adstant, et si vel in ecclesiam iverit, vel domum revertatur, totus apparatus aulicus, tympana quoque et alia instrumenta musica, tam christiana, quam turcica, ipsum, uti principem, comitantur. Tertio post die, ut gratias pro exhibito honore referat, una cum sponsa non sine muneribus principem et conjugem illius accedit.

CAPUT XIX.

DE MOLDAVORUM EXEQUIIS

Vita defunctis ea persolvunt justa Moldavi, quæ orientalis ecclesiæ canonibus jubentur. Quam primum expiraverit, fervida aqua abluitur, et antequam rigescant membra, novis ac melioribus quas habuerit vestibus induitur, atque ita feretro impositus in medio domus atrio collocatur. Neque tamen primo statim die terræ mandatur funus, sed ad tertiam usque lucem expectatur, ne forte animi deliquio cor-

reptus ægrotus, dum defuncti speciem refert, vivus sepeliatur. Ad exequias campanarum pulsu convocantur vicini, adstantibusque consangvineis dolorem mutuum testantur. Tandem constituta exequiis terræ inferendis die, tota congregatur vicinitas, auditoque sacro, præcedentibus sacerdotibus, consangvineis subsequentibus, funus in templum deducit, ac finitis ecclesiasticis ceremoniis, in aula ædis sacræ sepelit. Sin autem e præfectis militum aliquis vita functus fuerit, equos ejus nigro panno tegunt, iisque vestimenta quæ habuerat pretiosiora imponunt : hastam ante funus gestant, ad quam nudus gladius inverso manubrio pendet : funus autem aliquot milites thorace et galea induti ab utroque latere stipant. Porro et equorum oculis ceparum succum aut pulverem pyrium immittunt, ut humanum in morem planctu domini sui fata prosequi videantur. Baronis demortui feretrum princeps cum toto apparatu aulico comitari solet, sin e superioribus fuerit, signum muneris ipsius ante funus usque ad monumentum defertur, inde autem in spatharia vel auditorio reponitur. At sedes et locus ejus ad minimum per triduum vacare debet. Luctus non eadem omnibus consvetudo. Rustico mortuo filii per sex menses media etiam in hyeme nudo capite incedere, et comam barbamque alere tenentur, iisque, etiamsi quam longissima inciderit via, nullum capiti tegmen imponere licet. Idem aliquando nobiliores per quadraginta dies facere solebant, nunc autem eas superstitiones abjecerunt, contenti lugubrem habitum gerere, et cæsariem demittere. Rustici soror, fratre defuncto, e coma sua aliquid abscindere, ac cruci, quod monumento infixum est, appendere, et per annum, ne decidat aut auferatur, custodire consvevit, quod si acciderit, denuo novum aliquem comæ fasciculum appendit. Universim omnes singulis fere sabbathis diebus per annum integrum, ad monumentum conveniunt, suosque mortuos lamentantur. Ditiores mulieres lamentatrices conducunt, quæ plures tragœdias recitant, quibus miseriam et fragilitatem vitæ describunt humanæ, ut ex hisce versiculis, qui vulgo exordium efficere solent, videre est :

A lumii kynt cu zele
Cumplita viacza,
Cum se rupe szi se taie,
Ka kum ar fi o atza.

i. e:

Hujus mundi cum mœrore canto pessimam vitam, quomodo rumpitur et abscinditur, uti filum.

Post hæc, mortui personam quasi præsentem introducunt, de multis rebus interrogant, et fingunt illum tædio huius sæculi correptum ad interrogata respondere nolle, tandem, fatigatum suorum precibus, in aliqua verba erumpere, ostendere, quæ facienda, quæve fugienda sunt, et declarare, se neque locuturum in posterum, neque reversurum, quoniam deliciis paradisiacis, quas Deus fidelibus parasset, jam potitus sit etc. et si quæ aliæ sunt garrularum mulierum næniæ.

PARS TERTIA

DE STATU ECCLESIASTICO

ET LITERARIO MOLDAVIÆ

CAPUT I.

DE RELIGIONE MOLDAVORUM

Quæ sacra antiquos Moldaviæ incolas, priusquam justitiæ sol in nostro oriretur horisonte, tenuerint, per negligentiam majorum nostrorum incertum. Si tamen credamus e Scythis oriundos fuisse Dacos veteres, quæ omnium quotquot novimus historicorum communis est sententia, licebit forte haud absona conjectura hariolari, iisdem numinibus exhibitum fuisse cultum, quæ reliquis scythicis nationibus sacra fuisse Russorum annales memorant : *Perunæ* tonitruum, *Volos* jumentorum, *Pochvist* aëris, *Lado* lætitiæ, *Kupalo* segetum Diis, aliisque ejus generis idolis : *Osliado*, *Chorsæ*, *Daszubæ*, *Stribœ*, *Semargle* et *Mocosœ.* Porro, Romani, postquam Daciam occupassent, uti ea gens nulli alii superstitioni cedebat, non solum non abolevisse antiquos cultus, sed etiam novis suum in morem auxisse videntur. Facile id probabit, qui consideraverit, Romanos, quotiescunque novam sibi subjecissent provinciam, devictæ gentis diis non minus quam suis litavisse, quin etiam Aegypto, fecunda seditionum matre, subacta, plura inde idola Romam transtulisse, eisque exhibuisse cultum. Accedit et communis omnium, quotquot idolis addicti erant, sententia, unicuique non solum provinciæ, sed etiam fa-

miliæ suos esse lares et tutelares Deos, qui peculiarem illius curam gerant, quos nisi placaverit, nemo vel provinciam fortunate regere, neque in ædibus pacate vivere posset. Quando autem desierit gentilis in Moldavia superstitio, eaque gens Christo nomen dederit, nullis evidentibus historicorum testimoniis potest demonstrari, tamen probabile est non nisi sub Constantini M. imperio publicum Christianæ religionis cultum in Daciam fuisse introductum, sub *Constantio* enim *Constantini M.* filio utramque Daciam suum habuisse episcopum acta synodi Sardicæ congregatæ testantur, licet plures forte multo ante cruentis martyrum concionibus permoti Christi vexilla fuissent secuti.

Hodie tota gens se Christianam et orientalis ecclesiæ membrum profitetur. De nullo fidei capite alienas fovet sententias, nihil omittit eorum, quæ illa injuxit, nihil agit, quæ ea prohibuit. Hæreticus aut hæresis, in Moldavia, nulla unquam apparuit, multo minus incrementa capere potuit, forte quod ea gens scholasticam theologiam, sophisticasque dialecticorum artes recipere noluerit, crediderit que evangelii simplicitatem et S. S. Patrum doctrinam etiam sine schola ad animæ salutem sufficere. Nulla alia sacra magis aversantur, quam Romana, licet subditi eorum, Hungari, fere omnes illis sint addicti, suumque episcopum Bacoviæ habeant. Ajunt enim reliquas quidem hæreses per se notas esse, eorumque secessionem a vera ecclesia facile posse animadverti : Papistas vero (nam catholicos nesciunt, nisi orientalis ecclesiæ alumnos) sub ovina pelle lupinam occultare indolem, Græcæ ecclesiæ asseclis aliquando confratrum, alliquando Schismaticorum et ἀκεφάλων, quod caput ecclesiæ visibile, papam, non venerentur, nonnunquam et hæreticorum nomen tribuere, qua ratione fiat, ut rudis plebs vix verum a falso dignoscere, et ab eorum veneno cavere possit. Fortissimum autem, ut hæc in transitu moneamus, nobis in ea constantia, qua Moldavi orientali ecclesiæ adhærent, contra omnem neoterismum latere videtur argumentum. Constat enim inter omnes, quibus cognitæ sunt ecclesiasticæ historiæ, Transylvaniam et Hungariam, quæ nostrorum popularium ante instauratam Moldaviam sedes erat, nunquam Constantinopolitano throno, sed semper Romano paruisse, adeoque, ante-

quam *Lutheri Calvinique* sectæ illas regiones invasissent, cunctos eorum incolas occidentalis ecclesiæ fuisse filios. Iam vero cum *Dragoszi* sequaces eandem, quam ibi professi fuerant, religionem semper retinuerint (neque enim ullibi memoriæ proditum est, eos negato occidentalis ecclesiæ symbolo, orientalis ritibus nomen dedisse) illa vero cum orientali in omnibus ac singulis consentiat, manifesto patet, eandem antiquis temporibus in occidente viguisse, quam nunc solus retinet oriens doctrinam, adeoque occidentem non orientem succedenti tempore a vera Christi fide defecisse. Sed e diverticulo in viam.

Symbolum fidei, uti a patribus Nicenæ Synodi conceptum est, simpliciter in sacris recitant, et papisticam additionem *et a filio* reiiciunt. De spiritus S. processione eadem sentiunt, quæ Christi verbis S. Iohannes evangelista pronunciat. Uti autem præter S. Scripturæ verba processionem *a filio* admittere nolunt, ita nec introductam a Palama formulam *a solo Patre* in sacris adhibent : septem sacra mysteria profitentur, liturgiam celebrant ad normam S. S. Patrum *Basilii M.* et *Iohannis Chrysostomi*. In ea fermentato pane utuntur et sub utraque specie communicant. Sacras imagines, non sculptas, sed pictas, honorant, soli autem Deo lateram pronunciant. Sanctos nondum adhuc ad perfectam beatitudinem pervenisse, eamque cum Paulo in illa die i. e. in extremo iudicio expectare credunt, interea certam ejus spem et fiduciam illorum animos implere et gaudium ineffabile creare, adeoque quo ad meritum nihil ipsis deesse. Purgatorium nullum admittunt, statuunt tamen peccata venialia etiam post mortem precibus ecclesiæ et eleemosynis remitti. Sacram scripturam e versione septuaginta interpretum recipiunt et legunt in ecclesia, vulgatam ceterasque translationes reiiciunt. Præter Mercurii et Veneris diem, quater per annum statis temporibus jejunant, in magna autem quadragesima et in primis diebus Augusti, Beatæ Mariæ virgini dicatis, etiam a piscibus abstinent. Sunt et qui nimia superstitione ducti die Lunæ quoque carnibus non vescuntur, aliaque sibi jejunia, ut S. S. Athanasii, Gregorii et Demetrii, sanciunt, aliæque etiam mulierculæ, licet monachalem habitum non induant, tamen voto spontaneo per totam vitam a carnibus abstinent. Infi-

mum præterea vulgus, ut in plerisque aliis, quas cultior literatura nondum illustravit, regionibus, ita et in Moldavia ad superstitionem proclive, non adeo perfecte antiquis suis lavata est sordibus, quin in nuptiis, exequiis et statis anni temporibus ignota quædam et antiquum Daciæ cultum redolentia nomina carminibus canticisque celebret. Talia sunt *Lado* et *Mano*, *Dzina*, *Dragaica*, *Doina*, *Heoile*, *Stachia*, *Dracul in valle*, *Urbitelle*, *Frumoasele*, *Symdzenele*, *Dzioimaricele*, *Papaluga*, *Kyraleysa*, *Colinda*, *Turca*, *Zburatorul*, *Miaza noapte*, *Striga*, *Tricolicz*, *Legatura*, *Dislegatura*, *Farmec*, *Deskyntek Verdzelat*, et alia hujus generis.

NOTA

Lado et mano, quorum nomina in nuptiis potissime a matronis invocantur unde forte haud absona suboritur suspicio iisdem *Venerem* et *Cupidinem*, amoris nuptiarum præsides, indicari.

Dzina, quam vocem a *Dianæ* denominatione deductam suspicareris. Raro tamen singulari numero eam celebrant, sed plerumque plurali *Dzinele* utunur, feruntque virgines esse formosissimas et venustatis largitrices.

Dragaica, *Ceres* indigitari videtur. Etenim eo anni tempore, quando segetes maturescere incipiunt, congregantur, quot quot fuerint, vicinorum pagorum puellæ, ac inter se venustiorem et forma præstantiorem sub *Dragaicæ* nomine eligunt. Hanc in agros magno comitatu deductam, corona et aristis plexa, pluribusque strophiolis phrygio opere pictis exornant, ac claves horreorum manibus ejus suspendunt. Sic ornata Dragaica, extensis manibus, et strophiolis vento expositis, ita ut volantis speciem præseferat, ex agro domum redit, et omnes quot quot in eam societatem iverant pagos, cantando et saltando peragrat, stipata cunctis reliquis sodalibus quæ eam canticis sat concinne compositis sororem et dominam quam sæpissime vocitant. Hujus honoris villicæ Moldavorum puellæ plerumque sunt avidissimæ, licet perpetua consvetudine cantavit, ne ea, quæ Dragaicæ personam gesserit, intra triennium marito elocetur.

Doina: *Martis* vel *Bellonæ* Dacis usitatum nomen fuisse videtur, præponitur enim cunctis, quæ fortiter in bello referunt, canticis, ac præludiis, quibus gens moldava ante cantum modulari consvevit, textum largitur.

Heoile: in lugubribus carminibus utuntur, non interiectionis in modum, sed ita ut certam quandam personam indigitare videatur.

Stachia: fingunt esse mulierem gigantea forma præditam, veterum desertarum ædium, subterranearum præsertim structurarum, adeoque etiam thesaurorum custodem et præsidem.

Dracul in valle: dæmones appellant, quos aquas habitare credunt.

Urbitelle*) existimant esse duas virgines, quæ nascenti infanti adstent, eique pro

(*) *Ursitele? Ed.*

lubitu animi et corporis dotes tribuant, et cuncta fausta æque ac infausta, quæ ipsi per totum vitæ cursum accidere deberent, prædestinent.

Frumoasele : nymphas quasdam aëreas esse existimant, amore in juvenes venustiores sæpius correptas. Quam ob causam, si quis adolescens paralysi aut apoplexia repente corripiatur, id facinus haud alii, quam hisce *frumoasele* tribuunt, feruntque eas hac ratione, amore in odium furoremque converso, punire amasiorum suorum inobedientiam.

Symdzenele : nomen est S. Iohannis prodromi, persvasi autem sunt, ea, quæ huic sancto feriata est, die, solem non continuo, sed tremulo gressu cursum suum absolvere. Ideo ista die cuncti per Moldaviam villici ante diluculum surgunt, ortumque solis defixis oculis intuentur, et dum hujus lucis impatiens oculus vibrare tremereque cogitur, tremulum istum motum, quem in se ipsis sentiunt, soli adscribunt, laetique novo spectaculo domum redeunt.

Dzoimaricele : mulieres vocitant, quas feria Iovis Paschatos festum antecedente summo mane ad ignes, qui eadem die ubique in Moldaviæ ædibus accendi solent, circumire, et si quam dormientem invenerint mulierem, id punitionis ei tribuere credunt, ut postea laborum sit impatiens.

Papaluga : aestate cum segetibus ex ariditate imminere videtur periculum, villici Moldavorum puellam, quæ decimum ætatis annum nondum expleverit, indusio ex arborum aliarumque herbarum foliis contexto vestiunt. Sequuntur eam omnes reliquæ ejusdem ætatis puellæ puerique, canticisque et saltibus totam viciniam peragrant, quibus, quo quo versus venerint, vetulæ frigidam capiti infundere solent. Carmen hujus fere est sententiæ : «Papaluga ascende cælos, aperi portas, demitte «pluvias, ut crescat frumentum, triticum, milium» etc.

Kyraleisa, exclamationi in precibus Christianorum usitatæ, κύριε ἐλέησον, respondet et originem debet. Conficit nempe 5 Februarii in vigiliis luminum quislibet paterfamilias crucem ligneam, quam candida tela, serico et syrmate, prout cujuscunque opes ferunt, elegantissime amictam post preces vespertinas processionis sacræ in modum magna puerorum stipante caterva per omnes domos circumferunt, et vocem *Kyraleisa* quam sæpissime repetunt.

Colinda, calendis veterum Romanorum respondet, et singulis novi anni initiis a cunctis Moldavis, tam nobilibus, quam plebejis, peculiaribus ritibus celebrari solet.

Turca : spectaculum, quod in Turcarum odium priscis temporibus excogitatum videtur. Namque die natalitiis Domini sacra, cervino capiti cornuto larvam attexunt e variegato linteo consutam, et sat longam, ut pedes quoque portantis tegat. Hanc ita constructam alius senis gibbosi larvam gerens ascendit, et magno cum comitatu cunctas plateas domosque saltando et ludendo peragrat.

Zburatorul, i. e. volatilis, credunt esse spectrum, iuvenem venustissimum, qui virgines, præsertim neonymphas, noctu invadat, easque, licet ab aliis etiam vigilantibus conspici non possit, per totam noctem illicitis polluat a moribus. Audivimus tamen, nonnullos, queis ex meliore luto præcordia Titan finxerat, maritos, eiusmodi volatiles deos comprehendisse, compertoque corporeas esse creaturas, iis meritam inflixisse pœnam.

Miaza nopte : i. e. media nox. Fabulantur spectrum esse, quod ab occasu solis

ad mediam usque noctem in biviis et triviis variarum animarum speciem mentiens circumagitur, at postea dispareat.

Striga, a græca voce, στρίγλη, idem quod apud Romanos etiam hodie inter Moldavos denotat, venefica nimirum vetula, quæ diabolica virtute infantes neonatos, ignotis modis interimat. Superstitio et Transylvanis præsertim frequentissima. Ferunt enim dum striga grassatur, infantes absque ullo prævio morbo in cunabulis suffocatos reperiri. Quod si vetulam quandam huius facinoris suspectam habeant, eandem manibus pedibusque ligatam in profluentem abiiciunt, si submergatur aquæ, insons creatur : quod si vero supernatet, tunc satis convictam existimantes, sine ulla ulteriori disquisitione, vivam igne comburunt, frustra ad ultimum usque suspirium innocentiam suam reclamante vetula.

Tricolicz, idem est, quod Gallis *Loup garou* ; credunt homines magica arte in lupos aliaque animalia voracia converti posse, eorumque naturam adeo induere, ut homines aeque ac greges invadant et dilacerent.

Legatura, est genus fascini, quo sponsum impediri ferunt, ne cum sponsa rem habere possit. Eadem etiam lupos aliaque animalia ferocia vinciri posse credunt, ne ovium boumque gregibus damnum inferant.

Dislegatura est solutio hujus *legaturæ* fascini conjugalis, quam aliis fortioribus magicis artibus obtineri posse credunt.

Farmek, incantamenti genus est inter rusticos usitatum, quo mulieres amasios suos sibi devincire, aut quos odio prosequuntur, in furorem agere posse existimant.

Deskyntek, aliud incantamenti genus, quo cunctos morbos, qui non sint lethiferi, sanari posse autumant. Non pigebit enarrare quid ea de re in patria ipse vidi. Præfectus cubiculariorum B. parentis mei, habebat equum generosissimum, qui in campo a serpente morsus per totum corpus adeo intumuerat, ut vix aliqua spes salutis superesse videretur. Accersita vetula incantatrix dominum equi jubet fontem quærere, ac inde aquam in phyala haustam ac a nemine gustatam quam celerrime afferre. Dum servum mittere vult, qui aquam hauriat, negat vetula, ipsius domini opera aiens hauriendam esse aquam, si equum vellet redivivum. Obedit tandem juvenis, ac vas majusculum aqua plenum vetulæ adfert. Hæc aquam carmine nescio quo sacratam, iuveni ut totam bibat. porrigit. Exequitur ille mandata, licet difficulter, quod nimium aquæ hausisset. Post potum juvenis illico equum suum, qui non longe ab eo in terram prostratus et jam semimortuus jacebat, respirare, se vero intumescere, et vix perferendis cruciatibus agitari sentit. Ubi carmina sua repetit vetula, intra quadrantem horæ equus sanatur, juvenis vero aquam iterum nullo dolore aut morbo relicto evomit. Aliam vetulam totum stabulum equinum scabie infectum, quamvis trium dierum itinere dissitum, recitatis super crinibus equi carminibus, intra paucos dies penitus sanasse novimus.

Verdzelat, divinationis genus est, quod Moldavi, nocte calendas Ianuarii antecedente, prospera et sinistra, quæ per anni decursum illis obvenire deberent, per virgularum dispositionem hariolari conantur. Eundem in finem etiam fecle (tiliis), bobis (fabis) et ola (ollis) certo modo dispositis utuntur.

CAPUT II.

DE HIERARCHIA ECCLESIASTICA

Moldaviæ ecclesiæ, quoad externa, supremam curam ipse princeps gerit, et sedulo ac diligenter attendit, ut et facta et doctrina clericorum orthodoxæ fidei præceptis respondeat, ne quis suorum deviet a recte sentiendi tramite, indutusque ovina pelle, lupi cor intra se absconditum habeat, neve pastor gregem negligat, aut malis exemplis offendat. Interna animarum nimirum ad cœlum ducendarum via metropolitæ commissa est, qui ceu fidus pastor et vigilans domini servus subjectas sibi ecclesias visitat, iis episcopos, rudes quidem literis, sed spiritu instructissimos largitur, et nihil omittit, quod ad ovium suarum pastum et salutem vergere posse animadvertit. Quoniam autem auctis Moldaviæ incolis, gravior iste labor apparuit, quam uti ei ferendo unicus homo sufficiat, illi sublevando tres in Moldavia sedes episcopales institutæ fuere, *Roman*, *Radauzij* et *Huszii*, ex his Radauziensi et Husziensi solum episcopi nomen tributum est, Romanensis autem archiepiscopus dictus, eique concessum fuit, ut in liturgiam mitram gereret, in reliquos tamen collegas suos nullam jurisdictionem habet, nec iis nisi solo ordine est superior. Chirotoniam Moldaviæ metropolita a condita sede usque ad florentini conciliabuli tempora a patriarcha Constantinopoleos acceperat. Cum autem in ea synodo metropolita, homo simplex et divinis scripturis parum exercitatus, quo promissam sibi septimi throni dignitatem acciperet, aliisque a papa propositis honoribus potiretur, protestantibus licet qui cum ipso erant Alexandri Boni Moldaviæ principis legatis, fictis et captiosis illius synodi decretis subscripsisset, at conventiculo dissipato in Moldaviam redire non auderet, Marchus Ephesi archiepiscopus suum archidiaconum, genere Bulgarum, at pietatis et orthodoxiæ laude illustrem, Moldaviæ metropolitam dedit, et quod ipse etiam Constantinopoleos partiarcha ad adversa castra transiisset, a patriarcha ochridensi confirmationem petere jussit. Atqui ex eo tempore usque ad elapsi sæculi initium semper ab ochridensi patriarcha benedictionem petere Moldaviæ

metropolitæ consveverunt. Cum autem Basilius Albanus fasces principatus nactus fuisset, cœpissetque collapsas antecessorum suorum partim negligentia partim dissensionibus Moldaviæ res componere, Parthenius Constantinopoleos tunc temporis patriarcha, hanc fere in sententiam ad ipsum dedit literas : «Novit tua celsitudo ecclesiam «moldavam olim orientali ecclesiæ, ut sinceræ benevolæque cuncto«rum christianorum matri, subjectam fuisse, et ejus metropolitam «ab œcumenico Constantinopoleos throno, uti et reliquos, benedic«tionem accepisse. Permansit ea in illo obsequio per aliquot sæcula, «donec sub Iohannis Palæologi imperio pseudopatriarcha Metrophanes «florentini conciliabuli decreta subscriberet, eoque ipsam primam «œcumenicamque Constantinopoleos sedem merito cunctis ortho«doxæ fidei amatoribus suspectam redderet. Cum vero post eas tur«bas extinctis statim hujus pestiferi morbi instrumentis et autoribus, «Dei sancta ecclesia, ceu immaculata agni sponsa, pristinæ suæ «quieti ac splendori restituta, et omnis adversæ suspicionis occasio «ablata fuerit, grave omnino et inconveniens videtur, moldavam «ecclesiam, quæ semper unum ex electissimis et præcipuis catholicæ «ecclesiæ membris habita fuit, non a suprema sede, sed ab infima «chirotoniæ benedictionem accipere. Itaque nostra mediocritas et «tota sancta synodus tuam celsitudinem humiliter rogat, ut nobilius «ecclesiæ membrum nobiliori sedi restituas, et Moldo-Valachiæ (sic enim Græci Moldaviam vocant) metropolitam, uti antiquitus consti«tutum erat, iterum ab œcumenica nostra et partriarchali sede be«nedictionem petere jubeas : quæ res omnino in Dei gloriam et ma«tris nostræ ecclesiæ Catholicæ honorem verget.» Persvasus patriarchæ et synodi literis *Basilius*, ex eo tempore sancivit, ut in posterum non nisi a Constantinopolitano throno Moldaviæ metropolita acciperet benedictionem : idque decreto paulo post in provinciali synodo, quæ sub eodem principe Iassiis contra iconoclastas et alios hujus ævi hæreticos habita fuit, omnium patriarcharum ipsiusque ochridensis consensu et subscriptione confirmatum est. Ceterum metropolita Moldaviæ in ecclesia orientali singularem quandam aliisque negatam dignitatem gerit. Neque enim nomine patriarchæ gaudet, ne culli patriarcharum subjacet, Namque licet benedictionem a

Constantinopalitano patriarcha accipiat, tamen ab eo nec eligi, nec deponi potest, neque magnæ ecclesiæ constantinopolitanæ quod vocatur ψῆφον, ut reliqui metropolitæ omnes, expectare tenetur. Electo, cum principi probatus fuerit, tres Moldaviæ episcopi manus imponunt, datisque ad patriarcham literis notificant, talem vel talem hominem pium, probum et eruditum, implorato spiritus S. auxilio, non autem alio modo, quam qui e humana penderet voluntate, electum esse. Idem facit et princeps peculiari ad patriarcham epistola, rogatque ut neoconsecratum sua benedictione in munere illo confirmet, quod negare patriarcha nullo modo potest, sed omnino principis voluntatem debet exequi. Porro et a tributo, quod κοινότητος καὶ βοηθείας nomine a cunctis metropolitis patriarchæ solvitur, prorsus est immunis, nec ulla lege tenetur patriarcham de rebus in ecclesia moldava gerendis aut gestis interrogare : sed eandem libertatem, quam ochridensis patriarcha in sua dioecesi habet, ipse etiam in Moldavia utitur : licet autem tantæ dignitatis sit metropolita, nullum tamen e suis episcopis vel constituere vel dignitate privare potest. Solius enim princeps est, de candidatorum vita et eruditione exquirere, et exauctorandorum causam dirimere sententiamque depositionis ferre. Namque illa omnia suæ curæ reservarunt principes, solam chirotoniam iuxta apostolicos canones metropolitæ reliquerunt. Vicissim princeps, licet absolute omnibus sibi subjectis imperet, tamen sine metropolitæ consensu in rebus ecclesiasticis nihil mutare, addere vel demere potest. Ea tamen regula piis saltem principibus dicta est, si enim sacrorum contemtor fuerit, metropolitæ munus est coram tribunali sententiam principis e legibus vel confirmare, vel corrigere, cui princeps ut christianus et justitiæ amator obedit. Episcopi in suis dioecesibus functiones sui muneris libere obeunt, subjectos sibi sacerdotes constituunt, et si in crimine aliquo inventi fuerint, dono gratiæ privant nemine contradicente : in igumenis tamen et archimandritis constituendis aut exauctorandis nullum jus habent, ut qui solius principis tribunal reverentur. In levioribus delictis quilibet inferior a suo præfecto castigatur, diaconus a sacerdote, sacerdos a protopopa, ieromonachus et monachus a suo abbate vel archimandrita. Protopopa, abbas et archimandrita a suo episcopo, epis-

copus a metropolita, metropolita a principe, princeps a sua conscientia et Deo, qui nonnunquam sultano ceu instrumento ad corrigendum vel puniendum principem utitur. In gravioribus, quæ vel morte, vel sacerdotii privatione expiari debent, delictis, non nisi simplices sacerdotes, ieromonachi et monachi suorum episcoporum jurisdictioni subjacent, abbates autem, archimandritæ et episcopi a solo principe puniri possunt. Est tamen episcopi munus, ut si quis iis, quos illorum iudicio principes exemerunt, aliquid contra canones, aut quod offendere possit, perpetret, metropolitæ id per literas significent, qui postea secundum episcopi relationem causam principi proponit.

Metropolita a singulis sacerdotibus suæ eparchiæ quotannis tributum 200 asprorum et pellem vulpinam vel martis accipit, præterea nihil exigere potest, uti nec ab episcopis quenquam proventum habet, nisi si ipsi sua sponte ei aliquid donaverint. Eosdem reditus etiam a suis diœcesibus episcopi colligunt.

CAPUT III.

DO MONASTERIIS MOLDAVIÆ

Cuncta monasteria Moldaviæ ejusdem sunt instituti, et regulas a S. Basilio monachis præscriptas sequuntur. Majora, quibus archimandritæ præsunt, non plura inveniuntur, quam quatuor, minora autem, quæ igumenis parent, plusquam duo centum numerantur, præter totidem fere metochia, quæ diversis in locis ea monasteria possident. Dividuntur autem in αφιερόμενα, *inkinate*, et ελεύθερα, *neinkinate*, oblata et libera, oblata monasteria vel Hierosolymis, vel monti Sina, vel Monti Sancto dedicata sunt. Invaluit enim in Moldavia consvetudo, quasi quis vel princeps vel baro monasterium fundare voluerit, cunctas opes suas æqualiter inter monasterium et liberos dividere debet, totidemque monasterio dare, quantum filiorum singulis reliquit. Si autem timet, ne post eius mortem monasterium destruatur, aut corruat, alicui e lauris majoribus, quæ in præfatis locis inveniuntur, illud dedicat. Hoc facto, laurarum illarum achimandritæ prospicere monasterio tenentur, et curare, ut

semper monachi integræ vitæ honestisque præditi moribus ibi reperiantur. Vicissim ex reditibus monasterii id tantum ibi relinquunt, quod ad alendos fratres necessarium est, reliqua pro necessitatibus majorum laurarum colliguntur, eoque singulis annis mittuntur, libero autem monasterio fratres sibi arant, sibi occant, sibi itidem metunt, horis, quas a sacris functionibus vacuas habent, manuariis operis ab abbate præscriptis vacant, vineas, agros hortosque excolunt, collectosque ex iis fructus in sui monasterii usus convertunt. Tributum quotannis cuncta monasteria principi pendunt, pro suarum possessionum ratione, metropolitæ autem et episcopi nihil prorsus solvere tenentur. Cæterum regulis Basilii Magni adeo cuncti adstricti sunt monachi, ut centies morerentur, quam jubente licet medico unicam carnis buccellam ori suo imponerent. E monasterio nunquam exeunt, nisi ab igumeno missi, aut postquam pro tot diebus aut horis licentiam impetraverint. Oeconomiæ cura senioribus demandata est, qui vitæ morumque integritatem plurium annorum experimento abbati suo probarunt. Præterea non possumus non laudare hospitalitatem, quæ in omnibus observatur Moldaviæ monasteriis. Quicunque enim eo venerit hospes, sive orthodoxus fuerit, sive Iudaeus, sive Turca, sive Armenus, non solum benevole debet excipi, sed et si vel per integrum annum ibi morari vellet, cum omnibus sociis et jumentis, quos secum habet, pro viribus monasterii, sobrie, laute, idque sine ulla murmuratione ali et sustentari debet.

CAPUT IV.

DE LINGVA MOLDAVORUM

De lingvæ moldavicæ origine diversa scriptores tenet sententia, plures eam e latino sermone nullo alius idiomatis habito respectu corruptam existimant, sunt et qui ex italica dialecto eam derivatam esse arbitrantur. Utrorumque argumenta, quo magis lectori pateat veritas, candide exponemus. Qui latinam lingvam propriam et genuinam moldavicæ matrem asserunt, his potissimum fundamentis nituntur: primo, colonias Romanas longe ante in Daciam translatas

fuisse, quam per Gothorum Vandalorumque irruptiones Romanus sermo in Italia corrumperetur : neminem autem historicorum memoriæ prodere, eas sub Barbarorum regno Latium repetiisse, adeoque non potuisse Daciæ incolas, a lingva quæ nondum erat, suam corrumpere. Secundo, Moldavos se nunquam Italos nominasse, quod sequentibus temporibus latius Romanorum nomen esse cœpit, sed semper Romanorum appellationem retinuisse, quæ illo ævo, cum orbis terrarum caput Romæ esset, cunctis Italiæ incolis erat communis. Neque obstat, quod a finitimis Hungaris et Polonis *Vloch* vocentur, quod idem apud eas gentes Italorum nomen est. Mallemus enim eredere vicinas illas gentes magis a Moldavis, ut notioribus sibi, ad Italos, quam ab Italis ad Moldavos appellationem eam transtulisse. Tertium et potissimum pro ea sententia argumentum est, quod in moldava lingva plura adhuc vocabula latina inveniantur, quæ italica prorsus ignorat, vicissim nomina et verba a Gothis, Vandalis et Longobardis in Italorum sermonem introducta penitus fugiat moldava. ut id paucis reddamus clarius : *incipio*, Italus per vocem barbaram *commincio* exprimit, Moldavus vocabulo e latina dialecto corrupto, *inczep*. *Albus*, italice *bianco*, mold. *alb*. *Civitas*, italice *citta*, mold. *czetate*. *Dominus*, italice *signore*, moldavice *domn*. *Mensa*, italice *tavola*, mold. *masa*. *Verbum*, ital. *porola*, mold. *vorba*. *Caput*, italice *testa*, mold. *cap*. *Venatio* ital. *caccia*, mold. *venat*. Qui autem ex italica dialecto derivare volunt moldavum sermonem, obiiciunt 1. in eo inveniri verba auxiliaria : *am, ai, are*. 2 .articulos nominum. 3. aliquot etiam vocabula pure italica, ut *szkiop*, sciopo, claudus, et *czerc*, cerco, quæ cum prorsus lingvæ latinæ ignota sint, non aliunde nisi ex italica peti potuissent. Respondetur ad id a prioris sententiæ patronis : Auxiliaribus quidem verbis uti Moldavos, at non italicis. sed peculiaribus. Articulorum eadem est ratio, nulla enim orationis parte magis quam iis ipsis moldavus sermo ab italico discrepat. Italus articulum suum nomini præponit, Moldavus postponit, ut Ital : *L'huomo, la moglie*, Mold. *omul, muiere*. Italus unum habet articulum masculini, in singulari *il*, in plurali *gli* vel *i*, in femineo singulari *la*, plur. *le*. Moldavi autem in singulari masculino duos habent articulos, *ul* et *le*, unum, quem nominibus, in conso-

nantem desinentibus, alterum, quem in vocalem exeuntibus suffigunt : ut *omul*, homo, *calul*, equus, *scaunul*, scamnum, *vasul*, vas, *szerpele*, serpens, *kynele*, canis, etc. In plurali animatorum nominibus articulum *ii* addunt, ut : *caii*, *oamenii*, equi, homines; inanimata vero articulo femineo *ele* efferuntur, ut : *scaunele*, *vassele*, etc. Femininorum Moldavi itidem duos articulos habent, *e* et *a*, ut *mujere*, *gaina*, mulier, gallina. Quæ in *e* desinunt, in plurali *ile* formantur, ut mujere *mujerile*, quæ autem in *a*, pluralem per *ele* efferunt, ut gaina *gainele*. Denique voces illas, quæ italico propius accedunt, quam antiquo romano sermoni, e diuturno Genuensium commercio, quod iis, dum Ponti Euxini littora tenerent, cum Moldavis intercesserat, in nostram lingvam haud absona forte conjectura irrepsisse crederes. Pari enim ratione, posteaquam cum Græcis, Turcis, et Polonis crebra negotia habere Moldavi cœperunt, ex illarum quoque gentium dialectis plura vocabula Moldavorum ore teri cœperunt, ut a Græcis :

pedepsa,	παίδευσις ;
kivernisire,	κυβέρνησις ;
Procopie,	προκοπὴ ;
Blastem,	βλασφημῶ ;
Azima,	ἄζυμον ;
Drum,	δρόμος ;
Pizma,	πεῖσμα.

Iam vero expositis utriusque partis argumentis, quæ propius accedant veritati definire non audemus, metu ne amor patriæ nobis obstruat oculos, nostroque conspectui aliqua subducat, quæ alienis facile paterent luminibus. Relinquimus itaque iudicium lectori benevolo, unicum id Covatii effatum addere contenti. Mirum, ait ille, quod Moldavorum Valachorumque lingva plura habeat latina vocabula, quam italica, licet Italus ibidem sedes habeat, ubi olim Romanus habitabat. Sed idem haud mirum. Itali enim longe post sibi lingvam excogitaverunt. Cæterum observandum, reperiri in Moldavorum lingva aliquot vocabula, quæ cum tam latinæ, quam reliquis vicinarum gentium dialectis incognita sint, ex antiqua Dacica remansisse forsitan haud sine ratione existimamus.

Neque enim obstat quidquam, quo minus credamus Romanorum in Dacia colonias, vel servis Dacis usos fuisse, vel etiam, si quis uxorem perdiderat, mulierculas ex illa gente in matrimonium duxisse, unde facile indigenarum aliqua vox in illorum sermonem irrepere potuit. Tales sunt : *stezar*, quercus, *padure*, sylva, *halesteu*, stagnum, *carare*, semita, *gracsk*, loquor, *privesk*, aspicio, *nemeresk*, aliquo pervenio. Præterea, uti cunctæ fere lingvæ, ita et moldava diversas patitur dialectos. Purissimus sermo in medio Moldaviæ circa Iassios viget, quod continua aulæ principalis præsentia cultiores vulgo evadunt illius agri coloni. Qui ad Tyratem habitant, multa polonica intermiscent, et plura vasa domesticis usibus in servientia polonicis denominant vocabulis, ita ut ab alio Moldavo vix intelligi possint. Qui in alpibus versus Transylvaniam vivunt, sæpius hungaricis utuntur vocibus, Falczienses tartarico, Galaczienses græco turcicoque sermone moldavum corrumpunt. Mulieres quoque moldavæ peculiarem a viris pronunciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et *vi* in *gi*, ut: *bine*, bene, *gine*, *vie*, vinea, *gie* ; *pi* in *ki* : *pizma*, invidia, *kizma*, *piatra*, petra, *kiatra*. *In* initiale in *ng* literam, vix aliis pronunciabilem, ut *mie*, mihi, *ngie* etc. Qui semel e viris etiam ei pronunciationi asvetus fuerit, vix ac ne vix quidem ab ea liberari potest, et ceu sorex suo ore semper prodit, se nimis diu in matris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales vulgo *ficior de baba*, filii vetulæ, per contemtum dicuntur. Valachiæ et Transylvaniæ incolis eadem est cum Moldavis lingva, pronunciatio tamen rudior, ut *dziur*, Valachus proferet *zur*, *jur*, per *z* polonicum sive *j* gallicum ; *Dumnedzeu*, Deus, val. *Dumnezeu* ; *akmu*, nunc, val. *akuma* ; *aczela* hic, val : *ahela*. Addidere etiam aliquot vocabula Moldavis ignota, quæ tamen omnia dum scribunt omittunt. Moldavicam et lingvam et orthographiam sequuntur, adeoque re ipsa moldavicam sua puriorem agnoscunt, licet verbis id profiteri ea quæ Moldavos et Valachos intercedit antipathia prohibeat. Corruptiori multo utuntur idiomate *Cuzzo-Valachi*, qui in Rumelia ad fines Macedoniæ habitant. Mirandum in modum illi patriam sibi lingvam cum græca et albanica miscent, ita ut nonnunquam pure græcam, aliquando pure albanam periodum sermoni valachico interponant, retentis tamen ubique mol-

davicis nominum verborumque flexionibus. Talem ollo potriginem, ipsi quidem inter se intelligunt, sed nec Græcus, nec Albanus, nec Moldavus sermonem ipsorum integre capere potest. Quod si tamen omnes tres uno in loco collecti Cuzzovlachum loquentem audirent, collatis sententiis, si quilibet suæ lingvæ periodum alteri interpretaretur, quid is sibi vellet, intelligere possent.

CAPUT V.

DE LITERIS MOLDAVORUM

Ante conciliabulum Florentinum, exemplo reliquarum gentium, qui e Romano sermone suas lingvas corrupere, latinis Moldavi utebantur characteribus. At cum in ea synodo Moldaviæ metropolita, uti supra diximus, ad castra Latinorum defecisset, successor ejus, Marci Ephesi diaconus, gente Bulgarus, nomine Theoctistus, quo magis eradicaret e Moldava ecclesia Latinorum fermenta, juvenibusque occasionem legendorum latinorum sophismatum adimeret, *Alexandro Bono* svasit, ut non solum homines diversa de sacris sentientes, sed et latinas literas e principatu suo exulare juberet, et iis slavonicas substitueret, eoque nimio et intempestivo zelo illius barbariei, quæ nunc Moldaviam tenet, primus auctor extitit; cum autem slavonici characteres non sufficerent pronunciationi omnium vocabulorum, quæ moldavica lingva partim e latina corruperat, partim e vicinarum gentium dialectis adoptaverat, rite exprimendæ, aliquot novi etiam characteres excogitari debuerunt, quo factum est, ut tantum literarum numerum postea moldavicus sermo acceperit, quantum nulla alia Europeorum dialectus patitur.

Numerantur enim hodie cum prosodicis quibusdam orthographicisque notis, 47.

Az	Ize	Tferd
Buki	I	Uk
Vede	Kako	U
Glagol	Liude	Ferta
Dobro	Mislete	Fita
Iest	Nasz	Chier

E	On	Hier
Zivete	Pokoi	Ier
Dzialo	Hyrtzi	Iri
Zemle	Slovo	Iert :

olim vocem, quæ in consonantem desinebat, semper claudebat, hodie autem Moldavi ejus loco utuntur signo supraposito, ut in ipsa voce *jert.*

Ot	Szta	Iu
O	Iat	Xi
Ci	Ie	Psi
Czerve	Inia	Titla
Sze	Iako	Dze.

Majusculæ Moldavorum literæ eaedem sunt, quas Græci Slavonique in suis alphabetis habent : utroque enim charactere pari ratione utuntur. Atque eos quidem, quos nunc lectori ob oculos posuimus, characteres, in epistolis familiaribus, et privatis catalogis, Moldavi post eliminatas latinas literas adhibere cœperunt, in sacris vero, epistolis principum, catalogis thesauri, et aliis, quæ ex aula emanabant, scriptionibus, non alia nisi slavonica lingva per integra duo sæcula in usu fuit. Hinc etiam nobilium filii non alii sermoni nisi slavonico dabant operam, in quo cum aliæ scientiæ tradi non possent, postquam legere didicissent, Horologium orientalis ecclesiæ, Octoichon et Psalterium memoriæ mandare jubebantur. His finitis, Evangelium, Apostolica scripta, et Pentateuchus, raro reliqui veteris testamenti libri illis explicabantur, ut saltem intelligere possent, quid in sacro codice contineretur. Iisdem studiis etiam cunctæ baronum filiæ imbuebantur, eo saltem fine, ut vernacula eo melius legere et scribere possent. Qui grammaticæ slavoniæ operam daret, vix aliquis reperiebatur, præcipue cum ejus lingvæ grammatica a *Maximo* cretensi, quem hodie Rutheni canonicum sanctum habent, elaborata, et semel tantum Moscuæ edita, rarissime inveniretur, at superiori sæculo, postquam sub *Basilii Albani* principatu œcumenico throno reddita fuerit Moldavia, expergefieri, et e profundis, quibus obsita barbariei tenebris, ad lucem aliquantulum perduci cœpit. Hujus enim principis cura primo Iassiis scola Græca condita, ius-

sumque fuit, ut in omnibus lauris majoribus monachi græci reciperentur, qui nobilium filios græcis literis et scientia instruerent; ab eodem institutum fuit, ut in templo cathedrali in honorem patriarchalis ecclesiæ alter chorus græcis psaltis constaret, totaque liturgiæ dimidia græco, dimidia slavonico sermone recitaretur, quod et hodie observatur. Idem princeps etiam typographiam græcam et moldavam paravit, librosque ecclesiasticos et politicas leges imprimi jussit, qua re factum, ut primo evangelia et apostolici textus, mox et universa liturgia vernaculo sermone recitarentur. Aliquot decenniis post, pium id Basilii institutum imitatus est Valachiæ princeps *Serbanus Cantacuzenus*, et in sua provincia scholas typographiasque græcas et vernaculas condidit. Tandem sub finem elapsi sæculi aliqui Moldavorum etiam in latinam lingvam et scientias incumbere cœperunt. Laudando exemplo reliquis præivit *Miron* quidam logotheta, accuratissimus Moldavorum historicus, qui filios suos in Poloniam misit, ibique eos latino sermone et liberalibus scientiis imbui curavit. De hinc et *Duca*, princeps Moldaviæ, juvenem doctissimum *Iohannem Papam* (qui postea Moscuæ *Comneni* nomen assumpsit, tandemque metropolitanam Dristæ sedem adeptus est) et *Cygalam* hieromonachum, ad filios suos erudiendos ad se in Moldaviam accersivit, post et parens noster *Constantinus Cantemirius* eruditissimum hieromonachum *Ieremiam Cacavelam* cretensem in Moldaviam vocavit, ejusque curæ et doctrinæ suos et aliorum baronum filios commisit: ex quo tempore plures Moldavorum græcis, italis et latinis literis operam navare inceperunt.

FINIS.

sumque fuit, ut in omnibus lauris majoribus monachi græci reciperentur, qui nobilium filios græcis literis et scientia instruerent; ab eodem institutum fuit, ut in templo cathedrali in honorem patriarchalis ecclesiæ alter chorus græcis psaltis constaret, totaque liturgiæ dimidia græco, dimidia slavonico sermone recitaretur, quod et hodie observatur. Idem princeps etiam typographiam græcam et moldavam paravit, librosque ecclesiasticos et politicas leges imprimi jussit, qua re factum, ut primo evangelia et apostolici textus, mox et universa liturgia vernaculo sermone recitarentur. Aliquot decenniis post, pium id Basilii institutum imitatus est Valachiæ princeps *Serbanus Cantacuzenus*, et in sua provincia scholas typographiasque græcas et vernaculas condidit. Tandem sub finem elapsi sæculi aliqui Moldavorum etiam in latinam lingvam et scientias incumbere cœperunt. Laudando exemplo reliquis præivit *Miron* quidam logotheta, accuratissimus Moldavorum historicus, qui filios suos in Poloniam misit, ibique eos latino sermone et liberalibus scientiis imbui curavit. De hinc et *Duca*, princeps Moldaviæ, juvenem doctissimum *Iohannem Papam* (qui postea Moscuæ *Comneni* nomen assumpsit, tandemque metropolitanam Dristæ sedem adeptus est) et *Cygalam* hieromonachum, ad filios suos erudiendos ad se in Moldaviam accersivit, post et parens noster *Constantinus Cantemirius* eruditissimum hieromonachum *Ieremiam Cacavelam* cretensem in Moldaviam vocavit, ejusque curæ et doctrinæ suos et aliorum baronum filios commisit : ex quo tempore plures Moldavorum græcis, italis et latinis literis operam navare inceperunt.

FINIS.

Demetric Kantemir.

Textele au fost reproduse după: Dimitrie Cantemir.
Descrierea Moldovei. Traducere de Petre Pandrea.
Colecţia „Biblioteca şcolarului“. Grupul editorial „Litera“, 1997.
Notele de subsol aparţinând lui Dimitrie Cantemir sunt notate cu*,
iar cele numerotate cu cifre au fost reproduse după ediţia apărută sub
îngrijirea lui Constantin Măciucă, Editura Tineretului. Bucureşti, 1967.
Textul, cu excepţia particularităţilor de limbă (de epocă)
şi de stil ale autorului, respectă normele
ortografice în vigoare.

Editura „Litera Internaţional“
O.P. 33; C.P. 63, sector 1, Bucureşti, România
tel./fax (01) 3303502; e-mail: info@litera.ro

Grupul Editorial „Litera“
str. B. P. Hasdeu, mun. Chişinău, MD-2005, Republica Moldova
tel./fax +(3732) 29 29 32, 29 41 10, fax 29 40 61;
e-mail: litera@litera-publishing.com

Prezenta ediţie a apărut în anul 2001 în versiune tipărită
şi electronică la editura „Litera Internaţional“ şi
Grupul Editorial „Litera“.

Editori: *Anatol şi Dan Vidraşcu*
Redactor: *Tudor Palladi*
Corector: *Petru Ghencea*
Tehnoredactare: *Cristina Rusu, Marin Popa*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic din Chişinău
Comanda nr. 11309

CZU 821.135.1-3
C 19

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
Cantemir Dimitrie
Descrierea Moldovei/Dimitrie Cantemir; col. iniţ. şi coord. Anatol şi Dan Vidraşcu; conc. gr. col. /Vladimir Zmeev; cop. şi ilustr. / Emil Childescu — Ch.: Litera; Bucureşti: Litera Int., 2001 (Combinatul poligrafic). — 256 [p.] — (Bibl. şcolarului; nr. 221).
ISBN 9975-74-367-6
ISBN 973-8358-20-0
821.135.1-3

ISBN 9975-74-367-6
ISBN 973-8358-20-0

I

PARTEA GEOGRAFICĂ

II

PARTEA POLITICĂ

DESPRE ORÂNDUIREA DE STAT

III
DESPRE CELE BISERICEŞTI ŞI ALE ÎNVĂŢĂTURII ÎN MOLDOVA

I
PARTEA GEOGRAFICĂ

CAPITOLUL I

DESPRE NUMELE CEL VECHI ŞI CEL DE ACUM AL MOLDOVEI

Toată ţara pe care o numim astăzi Moldova, precum şi ţinuturile învecinate dinspre asfinţit, au fost stăpânite la început de sciţi[1], care cuceriseră aproape trei părţi ale lumii, cu toate că, după obiceiul lor strămoşesc, ei nu aveau aşezări statornice. Pe lângă feluritele numiri date de hoardele care s-au perindat pe cursul vremii, grecii i-au numit pe locuitorii acestor ţinuturi când *geţi*, când *daci*. Sub stăpânirea romanilor s-a statornicit numirea de *daci*.

După ce acest popor pierdu pe regele *Decebal*, biruit de viteazul *Nerva Traian*, şi a fost parte nimicit[2], parte risipit încoace şi încolo, întreaga ţară pe care o locuia a fost prefăcută în provincie romană, pământul fiind împărţit cetăţenilor romani, după care s-a deosebit în trei părţi: mărginaşă, de mijloc şi muntoasă.

În cea dintâi se cuprindea o parte din Ungaria de astăzi şi Valahia, în a doua Transilvania, iar în cea de pe urmă, cea mai mare parte a Moldovei noastre, aşezată între Dunăre şi Prut, împreună cu ţinuturile de la hotar ale Valahiei. În epoca următoare, când Imperiul roman a început să decadă, barbarii — şi anume sarmaţii, hunii şi goţii — au pustiit Moldova de mai multe ori şi au silit pe coloniştii romani să fugă în munţi, ca să caute loc de adăpost împotriva cruzimii lor, în partea mun-

[1] Populaţia geto-dacă nu făcea parte din neamul sciţilor. După opinia specialiştilor, confuzia a fost preluată de autor din P. Cluverius.

[2] Deşi nu se afirmă că întreaga populaţie geto-dacă a fost nimicită, ceea ce ar fi fost o eroare, din texte nu reiese că etnogeneza poporului nostru se bazează atât pe populaţia băştinaşă existentă cât şi pe coloniştii romani aduşi în aceste locuri.

toasă a Maramureşului[1]. După ce au vieţuit acolo câteva sute de ani, apăraţi ca într-o cetate naturală, cu voievozii şi legile lor, deoarece populaţia s-a înmulţit peste măsură, *Dragoş*, un fiu al voievodului lor *Bogdan*, se hotărî în cele din urmă către anul ()[2] să cuteze un marş peste munţi, spre răsărit, însoţit la început numai de trei sute de oameni, ca şi cum ar pleca la vânătoare. Pe drum dădu din întâmplare peste un bou sălbatic, numit de moldoveni zimbru, şi, tot gonindu-l, ajunse la poalele munţilor.

Când căţeaua lui de vânătoare, căreia-i zicea Molda şi pe care o iubea foarte mult, se repezi întărâtată asupra fiarei, bourul se azvârli într-un râu, unde săgeţile îl uciseră; dar şi căţeaua, care sărise în apă după fiara fugărită, fu luată de undele repezi.

Întru pomenirea acestei întâmplări, Dragoş fu cel dintâi care numi acest râu *Moldova*, iar locul unde se petrecuseră acestea îi dădu numele de *Roman*, după numele seminţiei sale şi luă ca stemă a noului său principat capul bourului. După aceea, când cercetă ţinuturile învecinate şi găsi câmpuri roditoare cu ape îmbelşugate, târguri, cetăţi întărite, dar părăsite de locuitori, povesti alor săi despre ceea ce descoperise, îndemnându-i să pună stăpânire pe pământul acesta atât de roditor. Oamenii tineri din neamul lui Roman îşi urmară domnul de bunăvoie şi, cu bucurie, trecură munţii împreună cu el, în cete mari, aşezându-se după aceea în ţinuturile aflate într-un chip atât de minunat, iar pe *Dragoş*, cel care le aflase, îl numiră cel dintâi domn al ţării noi. Întoarsă în acest chip stăpânitorilor de odinioară, ţara îşi pierdu, odată cu legile trase din dreptul civil roman, şi numele dacic şi latinesc şi atât străinii, cât şi locuitorii ei înşişi îi ziseră Moldova, după apa *Moldei*.

Dar nici această numire n-a rămas peste tot, căci turcii, care pătrundeau adesea cu oaste prin Moldova, către ţările

[1] În timpul migraţiilor, daco-romanii nu s-au retras cu toţii în Maramureş. Cea mai mare parte a populaţiei a rămas locului, continuându-şi existenţa şi convieţuind cu valurile migratorilor. Numai aşa se explică asimilarea acestora pe teritoriul unde se găseşte astăzi poporul român.

[2] Cronicile consemnează anul 1359.

vecine ocupate de dânşii în Europa, au dat moldovenilor mai întâi numele de akvlach*. Apoi, când *Bogdan*, după voia cea din urmă a tatălui său *Ştefan cel Mare*, le-a închinat ţara, turcii, obişnuiţi să numească ţările supuse după numele domnitorilor, au început să-i zică *Bogdan*; totuşi vechiul nume s-a păstrat în limba tătărească, vecinii din partea cealaltă, leşii şi ruşii numindu-i pe moldoveni *valahi*, adică valşi sau italieni, iar valahilor care locuiesc în munţi zicându-le munteni, adică oameni de peste munte.

* Mai bine *ak-iflak*, adică valahi albi, spre deosebire de *kara-iflak* (vlach), valahii negri, care sunt locuitorii Valahiei.

CAPITOLUL AL II-LEA

DESPRE AŞEZAREA MOLDOVEI, DESPRE HOTARELE EI CELE MAI VECHI ŞI CELE NOI ŞI DESPRE CLIMĂ

Moldova se întinde în lăţime de la 44° 54´ până la 48° şi 51´. Lungimea ei este nehotărâtă dar cei mai mulţi geografi aşază marginea ei apuseană, care atinge Transilvania, la 45° 39´; capătul ei dinspre răsărit, care face un unghi ascuţit la *Akerman,* numită de locuitori *Cetatea Albă,* îl socotesc la 53° 22´.

Fiindcă o parte a ţării este muntoasă, şi anume cea dinspre Transilvania, iar cealaltă este şes, anume cea dinspre Ucraina leşească, Basarabia şi Dunăre, clima nu este la fel peste tot. Partea muntoasă are vânturi reci, dar cu atât mai sănătoase; cea de la şes, mai călduroase, dar mai puţin prielnice sănătăţii.

Cu toate acestea, faţă de alte ţări mai călduroase, nu se prea cunosc molime în *Moldova*. Din când în când, arareori însă izbucnesc ciuma şi frigurile rele. Experienţa a arătat că ciuma nu se stârneşte din aer stricat; s-a băgat de seamă că ea pătrunde pe acele meleaguri uneori din ţara leşească, unde este mult mai iute, alteori din Egipt ori Ţarigrad, adusă de corăbiile care aruncă ancora la Galaţi.

Frigurile rele sunt aici cu totul de alt fel decât în celelalte ţări europene. Îndeobşte sunt foarte aprige şi aproape ca ciuma, încât cei care sunt loviţi de ele mor, cea mai mare parte, până în a treia zi, puţini trăiesc până în a şaptea zi şi foarte puţini îşi dobândesc iarăşi sănătatea.

Această boala este atât de molipsitoare, încât oamenii se tem de ea mai mult decât de ciumă şi se feresc până şi de cel mai bun prieten, dacă a fost lovit de boală.

Că locuitorii nu ajung la o vârstă prea înaintată e de vină, ori clima nesănătoasă, ori felul de trai, ori chiar vreo slăbiciune firească a puterii lor. Rareori găseşti pe cineva de şaptezeci de

ani şi aproape deloc de optzeci de ani. În schimb sunt sănătoşi cea mai mare parte a vieţii şi puţinătatea acesteia le este răsplătită de lipsa bolilor (care ne răpesc în bună parte fericirea vieţii), iar timpul pe care îl au de trăit, îl petrec în plină putere. S-a băgat de seamă că ţăranii ajung la o vârstă mai înaintată decât boierii sau decât cei ce trăiesc în desfătare şi în viaţă uşoară.

Rareori se simt acele cutremure de pământ care tulbură bucuriile vieţii în mai toate ţările călduroase, şi încă nu s-a pomenit ca vreun munte sau târg să fi fost pustiit de cutremur.

Moldova n-a avut aceleaşi hotare în toate vremurile, căci întinderea ei este când mai mare, când mai mică, după starea de înălţare sau de cădere a ţării. Voievodul *Ştefan*, zis *cel Mare*, a pus-o în hotarele pe care le avem astăzi.

Spre miazăzi s-a întins în toate vremurile până la *Dunăre*, cea mai mare apă din Europa, şi mai departe, până la gura acesteia, prin care se varsă în Marea Neagră lângă *Chilia*, numită în vechime *Lycostom*. Spre răsărit se întindea din vremuri străvechi până la Marea Neagră; iar în vremile mai noi, când turcii au cucerit cu armele Basarabia şi Benderul, s-a strâmtat în această parte. Şi, după cum se vede limpede din hartă, astăzi hotarul Moldovei este pe Prut, de la gura lui până la satul Traian, iar de acolo până la valul lui Traian, peste râul Botna, şi, în linie dreaptă, până la gura râului Bâcul, care se varsă în Nistru.

Spre miazănoapte Nistrul, numit de turci *Turla*, desparte Moldova de Lehia şi de tătarii din Ociacov. Malul acestuia se află sub stăpânirea Moldovei numită până la Hotin, de acolo o linie dreaptă, pe Prut şi Ceremuş, făcea hotarul acestui ţinut; apoi, prin vitejia lui *Ştefan cel Mare*, a fost luată şi provincia de lângă Podolia până la gura râului Serafineţ, trecând în stăpânirea moldovenească; şi aşa apele Nistrului, Serafineţului, Colacinului şi Ceremuşului adunate laolaltă fac astăzi hotarul de miazănoapte al Moldovei unde se află Câmpulungul Rustean* *(Campus longus ruthenus)*.

* Acesta a fost numit astfel, fiindcă acolo s-au aşezat rutenii, care se aflau sub stăpânirea leşească.

Şi spre apus Moldova este, în zilele noastre, cu mult mai întinsă decât odinioară. Căci înainte de *Ştefan cel Mare* munţii care o înconjoară ţineau de Transilvania şi ţara era mai îngustă în partea aceasta. Însă pentru că prin vitejia acestui voievod, Matei, regele Ungariei, a fost biruit de mai multe ori, iar transilvănenii au fost alungaţi îndărăt, aceştia au fost nevoiţi astfel să-şi cate în învoieli scăparea de pagube şi mai grele. După condiţiile de pace scrise de învoieli, ungurii au dat toţi munţii prin care sunt despărţite cele două provincii şi au poruncit acestor ţinuturi, aşezate între râurile ce se varsă în apa Moldovei, să se supună stăpânirii moldoveneşti. De aceea s-a tras o linie de la izvoarele Ceremuşului spre izvoarele Sucevei, Moldovei, Bistriţei şi Trotuşului până la râul Milcov şi s-a pus ca hotar între cele două ţări. Înainte de acestea, Siretul şi Trotuşul erau socotite drept hotar către Valahia, după aceea însă, tocmai prin vitejia lui *Ştefan cel Mare*, ţinutul Putnei a fost adăugat Moldovei, aşa încât astăzi râurile Milcov şi Siret despart cele două ţări, iar partea de la miazăzi este închisă de Dunăre.

Înlăuntrul acestor hotare, Moldova are o întindere de 237 ceasuri de mers sau 711 mile italieneşti. Înainte de ocuparea Basarabiei de către oastea turcească şi tătărească, avea o întindere de 247 ceasuri de mers sau 822 mile italieneşti.

Vecinii Moldovei sunt: spre apus, transilvănenii şi valahii, spre miazănoapte leşii, iar spre răsărit şi miazăzi, turcii.

Cu toţi aceştia, moldovenii au avut mult de furcă, apărându-şi libertatea, lucru despre care un scriitor leah, vrednic de crezare, scrie (*Orichovius*, Annal, 5 ad annum 1552):

„Aceştia (moldovenii) *nu sunt cu mult deosebiţi de italieni, prin firea lor, prin limbă şi obiceiuri; sunt oameni sălbatici şi foarte viteji şi, cu toate că stăpânesc o ţără foarte mică, nu se află alt neam care să arate atâta vitejie şi cinste în războaie, să înfrunte şi să bată mai mulţi vrăjmaşi dimprejur sau să se apere mai bine când este atacat“* şi el spune mai departe:

„Sunt atât de viteji, încât s-au războit şi au învins duşmani din toate părţile, care îi atacau în acelaşi timp. Căci Ştefan

care a domnit în Dacia în vremea strămoşilor noştri, a biruit aproape în aceeaşi vară, într-un război greu, pe Baiazid al turcilor, pe Matei al ungurilor şi pe Ioan Albert al leşilor."

În cele din urmă, când ţara căzu sub puterea turcilor, n-a mai avut de purtat alte războaie, în afară de acelea începute dimpreună cu turcii, deoarece aveau acum aceiaşi prieteni şi duşmani ca şi aceştia.

Numai tătarii din Stepa Nogaică, pe care turcii îi aşezaseră în Basarabia, au tulburat Moldova, chiar în vremuri de pace, cu desele lor năvăliri şi au adus-o la sărăcia în care o vedem şi astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA
DESPRE APELE MOLDOVEI

Nu se poate afla nicăieri în vreo altă ţară cât Moldova de mică, atâtea ape şi natura împodobită cu asemenea locuri minunate ca aici. O străbat patru mari ape navigabile: *Dunărea, Nistrul, Prutul* şi *Siretul*.

Cu toate că Dunărea udă numai o fâşie a ţării, aflată astăzi sub stăpânirea voievodului moldovean, ea aduce ţării cele mai mari foloase. Căci pe de o parte îngăduie corăbiilor neguţătoreşti ale feluritelor neamuri să arunce ancora în Galaţi, iar pe de altă parte dă putinţă moldovenilor să-şi aducă mărfurile pe Prut spre Constantinopol şi spre alte cetăţi de la Marea Neagră, aducându-le un câştig însemnat.

Despre apele şi bogâţiile ascunse în apa aceasta nu vom vorbi, deoarece alţii înaintea noastră, descriind Germania şi Ungaria, au spus tot ce era de spus.

În Dunăre se varsă *Prutul*, numit mai înainte *Hierasus*, de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammianus *Parota*, iar vechii greci *Pyretus*, care izvorăşte din munţii Transilvaniei, numiţi de cei vechi Carpaţi, ce sunt hotar între această ţară şi Lehia şi străbate întreaga Moldovă. Are apa cea mai uşoară şi mai sănătoasă, cu toate că este cam tulbure din pricina nisipului pe care îl duce cu ea; numai când o laşi să stea într-un pahar, nisipul cade la fund şi atunci ai apa cea mai limpede. Pe când şedeam în Moldova am făcut o încercare şi am găsit că o cantitate de o sută de dramuri este mai uşoară cu treizeci de dramuri decât aceeaşi cantitate de apă luată din alte râuri.

Şi *Siretul* este un râu al Moldovei, venind dinspre hotarul ei de sus, dinspre Lehia, curge către miazăzi şi se varsă în Dunăre

prin două guri. E un râu lat şi adânc, însă, fiind înconjurat din toate părţile de păduri şi munţi, iar pe alocuri împiedicat de vaduri, până acum nu s-a putut încă deschide pretutindeni o cale pentru corăbii.

Nistrul numit odinioară *Tyras*, de către scriitorii greci mai noi *Dinastris*, iar de către turci *Turla*, udă o mare parte a Moldovei spre miazăzi şi apus; este prea cunoscut şi nu socot de trebuinţă să spun mai mult despre el. Vreau să amintesc numai că turcii îşi duc toate proviziile de război de la Constantinopol pe Marea Neagră, pe acelaşi fluviu până la Bender, mai înainte vreme chiar până la Cameniţa, iar astăzi până la Hotin. De altfel, are o apă foarte limpede, dar grea şi foarte vătămătoare sănătăţii omului. Se varsă în Marea Neagră la Bielgorod sau Cetatea Albă.

Alături de acestea, Moldova mai este udată şi de alte ape mai mici. În *Siret* se varsă *Bârladul*, care curge prin ţinutul Tecuciului, de la răsărit spre apus şi se uneşte cu Siretul mai jos de satul Şerbăneşti; *Suceava*, care a dat numele scaunului de odinioară al ţării; *Moldova*, despre al cărei nume am vorbit în primul capitol; *Bistriţa*, care izvoreşte din munţii transilvăneni şi are un curs atât de repede, încât smulge şi târăşte cu ea bolovanii grei din munţi; *Trotuşul* este un râu tot atât de repede, ale cărui izvoare se află nu departe de ale Bistriţei.

În *Prut* se varsă *Ceremuşul*, care face hotarul dintre Lehia şi Moldova, iar mai jos *Jijia*.

În *Nistru* se varsă *Răutul*, care face o baltă la Orhei şi, în mijlocul acesteia, un ostrov foarte plăcut; *Botna*, pe jumătate în stăpânirea tătarilor din Bugeac.

Moldova are nenumărate pâraie; vrem să pomenim aici pe cele mai însemnate ale căror nume le-am putut afla.

În *Siret* se varsă *Bănila*, *Molniţa*, *Şomuzul mic şi mare*, *Valea Neagră, Faraon, Răcătău, Gerul Sohului, Milcov* şi *Putna*, care se unesc amândouă şi li se zice *Sireţel*, adică Siretul cel mic.

Suceava îşi sporeşte apele cu *Suceviţa, Solca* şi *Soloneţ*.

În *Moldova* se varsă *Humorul, Slatina, Neamţul, Râşca, Topoliţa* şi *Valea Albă*.

Cu *Bistriţa* se uneşte *Cracăul*.

Trotuşul primeşte *Tazlăul Sărat* şi celălalt *Tazlău, Oituzul, Caşinul, Valea Seacă* şi *Valea Rea*.

Bârladul sporeşte cu pâraiele *Bârlădeţul, Socovăţ, Vilna, Rebricea, Vaslui, Vasluieţ, Racova, Crasna, Lohan, Docolina, Hoblana, Horiata, Smila Tutova, Berhoci, Zeletin, Corad*.

Ceremuşul se naşte din *Ceremuşul Alb, Ceremuşul Negru* şi *Putila*.

În *Jijia* se varsă *Şubana, Sitna, Miletin, Bahlui, Bahluieţ, Sirca*.

Prutul duce cu el apele: *Colacin, Cosman, Cuciur, Ciuhur, Başeu, Corovia, Caminca, Căldăruşa, Jijia, Gârla Mare, Delea, Valea Mare, Valea Brătuleni, Mojna, Nirnova, Călmăţui, Lăpuşna, Strâmba, Sărata de Apus şi Sărata de Răsărit, Ghigieci, Larga* şi *Ilan*.

În *Nistru* se varsă râurile moldoveneşti *Serafineţul*, a cărui gură formează colţul de miazănoapte al Moldovei, *Ciorna, Ichiel, Bâcovăţ, Işnovăţ, Bâcul*.

Răutul primeşte *Soloneţul, Ciuliucul Mare, Ciuliucul Mic* şi *Ciuliucul Mijlociu, Dobruşa, Cula* şi *Cogâlnic*, *Cahulul*, *Salcia* şi *Ialpuhul*, care se află în Moldova şi Basarabia, sporesc *Dunărea*. Dintre cele trei din urmă, numai *Ialpuhul* curge fără contenire, celelalte sunt mai mult stătătoare decât curgătoare. *Cogâlnicul* nu are nici măcar un izvor al lui şi nu poate fi socotit râu decât abia după ce cad ploile de toamnă; în vremea verii seacă şi arată ca o groapă, din care pricină vitele tătarilor din Bugeac pier foarte adesea de sete.

Moldova nu duce lipsă de *lacuri*, cum nu duce lipsă de râuri.

Dintre numeroasele lacuri, pe care natura sau îndemînarea omului le-au scos la iveală, cinci se cuvine îndeosebi să fie pomenite.

I. *Brateşul*, aflată între *Prut* şi *Siret*, lângă târgul Galaţi, are o milă italienească şi jumătate în lăţime şi două mile în lun-

gime. Nu are izvoare, ci numai o gârlă mică şi nu prea adâncă, numită *Pruteţ* şi căreia apa îi vine din *Prut*, dar numai când acesta creşte din ploile mai mari sau mai mici; în vremea cealaltă, gârla rămâne uscată şi uneori aduce lacului putreziciune. Dar, la începutul primăverii, când *Dunărea* creşte din pricina zăpezilor topite, nu numai că împinge *Prutul*, îndărăt, ci umple peste măsură tot lacul cu apă proaspătă şi cu peşte pe care locuitorii îl pescuiesc fără osteneală, atunci când apele se trag îndărăt*.

II. *Lacul Orheiului*, care se formează din râurile *Răut* şi *Cula* lângă târgul cu acelaşi nume, este lung de şase mile şi lat de două mile. Lungimea şi lăţimea i le sporeşte o iezătură pe care voievodul Vasile Lupu Albanezul a poruncit să se facă acolo ca să oprească apele şi să ridice mori folositoare. În mijlocul lui se află un ostrov nu prea mare, dar unde s-a sădit viţă de vie, de soi foarte bun şi pomi cu roadă de tot felul.

III. *Lacul Dorohoiului* şi-a luat numele de la târgul de alături; se află nu departe de izvorul râului *Jijia* şi trebuie să fie pomenit pentru belşugul de peşte.

IV. *Lacul Colaşin*, la graniţa Poloniei, trebuie pomenit mai cu seamă fiindcă din partea sa dinspre miazănoapte şi apus izvorăsc două râuri, *Colaşinul* şi *Serafineţul*, care fac hotarul dintre Moldova şi ţara leşească între Nistru şi Prut.

V. Cel mai din urmă şi cel mai vestit dintre toate este *Lacul lui Ovidiu*, numit de locuitori *Lacul Ovidiului*, aşezat lângă *Akerman — Alba Iulia* — în Basarabia, cunoscut mai cu seamă din pricina numelui său, fiindcă se zice, că acolo a fost surghiunit în sărăcie vestitul poet roman Ovidius. Se varsă în *Nistru*, nu departe de gura acestuia, printr-o albie destul de îngustă, dar care este împresurată de mlaştini atât de numeroase şi întinse, încât nu poţi ajunge la maluri cu piciorul cale de două mile italieneşti. Peste acestea duce un pod, care socotind după felul zidirii lui, trebuie să fie foarte vechi: căci însâşi

* Se pare că lacul *Brateş* este însemnat cu numele mai vechi *Brytolagi,* care este pomenit de Bonfinius.

trăinicia lucrării, cât şi mărimea pietrelor din care este alcătuit dovedesc aceasta cu prisosinţă.

Toate aceste ape curgătoare şi stătătoare pe care le-am pomenit mai sus sunt pline de peşti de soi: cu osebire pâraiele care coboară de la munte au peştii cei mai gustoşi (cărora locuitorii le zic păstrăvi, lostriţe şi lipani), pe care călăreţii îi aduc vii pentru masa voievodului în zilele de post.

Izvoare minerale sărate, de leac, Moldova nu are deloc sau nu s-au aflat până acum poate fiindcă se crede că în apele *Prutului* sunt destule leacuri împotriva tuturor bolilor*.

---

* Nu numai moldovenii zic că *Lacul Ovidiului* a fost numit după poet, ci şi vecinii lor, leşii, şi mai cu seamă *Sarnicius*, în a sa *Descriere a Poloniei* pare să aibă aceeaşi părere ca şi ei. El spune că gura Nistrului se află în apropierea Lacului Ovidiu, între Hypanis (la alţii Axiacum) şi Nistru. Se vede pe acolo un zid, încheiat cu scoabe de plumb, care merge în mare jumătate de milă. Vezi cap. IV.

Că Ovidiu a fost azvârlit în sărăcie în Sarmaţia, în cetatea Tomoss, o spune el însuşi:

Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum.[1]

Iar în satul Isaccea se află o piatră de mormânt ridicată cu siguranţă de către un leah:

Hic situs est vates, quem divi Caesaris ira
Augusti patria cedere iussit humo.
Saepe miser coliut patriis occumbere terris
Sed frusta; hunc illi fata dedere locum.[2]

Sarnicius, Annal, lib. 2.c.4 et vlt.

[1] Pământul sarmatic să nu acopere oasele mele.

[2] Aici zace poetul căruia mânia lui
Cezar August i-a poruncit să plece din patrie.
Sărmanul, adesea a voit să moară pe pământul strămoşilor,
Dar zadarnic; destinele i-au hărăzit poetului locul acesta.

CAPITOLUL AL IV-LEA

DESPRE ŢINUTURILE ŞI TÂRGURILE DE ASTĂZI DIN MOLDOVA

În vremurile de demult *Moldova* era împărţită în trei părţi: *cea de jos, cea de sus* şi *Basarabia*, în care se numărau, luate la un loc 23 de ţinuturi mai mici.

Dar în vremurile care au trecut, când Basarabia căzu sub stăpânirea turcilor şi, prin trădarea voievodului *Hero* sau *Aron*, Benderul cu patru ţinuturi le fură date în mână, voievozilor Moldovei nu le-au mai rămas decât 19 ţinuturi şi încă nici acestea întregi.

Moldova de Jos, numită de către locuitori *Ţara de Jos,* cuprinde 12 ţinuturi mai mici, care se numesc judeţe sau ţinuturi. La mijloc se află:

1. *Ţinutul Iaşilor;* în el se află Iaşii, pe râul Bahlui, la 4 mile mai sus de vărsarea lui în Prut. Acesta este scaunul ţării. Ştefan cel Mare l-a mutat de la Suceava la Iaşi[1], pentru ca astfel să-şi poată apăra ţara mai bine chiar din mijlocul ei împotriva atacurilor turcilor şi tătarilor, fiindcă vedea bine că nu-i era lesne s-o facă din Suceava, care se află mult mai departe de hotarul dinspre turci. Mai înainte târgul fusese doar un sat de rând, unde se aşezaseră abia trei sau patru familii, şi care avea o moară stăpânită de un morar bătrân, Ioan, sau cum i se zicea cu un *diminutiv, Iaşii*[2].

Voievodul a vroit să dea numele acestui om târgului pe care îl clădea şi mai întâi a poruncit să se zidească o biserică

---

[1] Ştefan cel Mare stătea într-adevăr uneori la Iaşi, dar oraşul a devenit capitală abia în timpul lui Alexandru Lăpuşneanu.

[2] Cu toate cercetările făcute până azi, nu s-a aflat încă o explicaţie satisfăcătoare pentru numele oraşului Iaşi.

închinată sfântului Nicolae şi care este astăzi biserica cea mare; după aceea a poruncit să se clădească şi palate pentru dânsul şi pentru boieri. Voievodul *Radu* a poruncit să fie împrejmuit cu ziduri; urmaşii săi l-au înfrumuseţat cu alte podoabe şi cu clădiri publice, aşa fel ca astăzi numără mai mult de patruzeci de biserici, durate parte din piatră, parte din lemn, cele mai multe destul de frumoase.

Cu cincizeci de ani înainte, când s-a făcut o numărătoare, s-au aflat în el 12.000 de case, dar în vremile care urmară a fost atât de pustiit de pârjoluri dese şi de năvăliri ale tătarilor şi leşilor, încât abia a treia parte a scăpat nevătămată. În afară de curtea domnească, care adună bogăţii din întreaga ţară, se mai află totdeauna aici şi mitropolitul Moldovei, cu toate că nu poartă numele de mitropolit al acestui oraş, ci al Sucevei, scaunul de odinioară. În Iaşi nu se află, ce e drept, decât un protopop, despre care vom vorbi pe larg mai jos.

2. Spre apus, acest ţinut se învecinează cu *Târgul Frumos al Cârligăturii*, după cum spune numele, un târg frumos. Se află la opt ceasuri de drum de la Iaşi spre Suceava şi tot pe râul Bahlui. Nu este nimic vrednic de luat în seamă decât că este un târguşor destul de frumos, cu un palat domnesc de piatră, peste care este pus un pârcălab, cum i se zice în limba ţării.

Mai departe, spre apus se întinde în lung:

3. *Ţinutul Romanului*, cel dintâi pe care cetele din neamul lui Roman, întoarse din Transilvania, l-au luat în stăpânire după năvălirea lui Batie, dându-i iarăşi numele cel vechi.

În acest ţinut, acolo unde se întâlneşte Siretul cu Moldova, se află Romanul*, peste care domnul a pus doi pârcălabi.

Mulţi cred, dar nu toţi, că aici trebuie să fi descălecat la început pământenii noştri, după ce s-au întors. Căci nu departe de aici, pe malul de răsărit al Siretului, se arată un alt loc,

---

* La *Bonfinius, Forum romanorum,* un târguşor scaun al unei arhiepiscopii.

numit şi astăzi de către locuitori *Smedorova* şi se zice că aici ar fi fost cea dintâi şi cea mai mare cetate. Este sigur că, multă vreme după aceea, *Ştefan cel Mare* a înnoit şi adus iarăşi această cetate la vechea ei faimă, dar după mulţi ani *Petru*, poreclit Rareş, nu ştiu din ce pricini, a nimicit-o şi a dat poruncă locuitorilor să se tragă în târgul Roman.

Cu acesta, în josul ţinutului Iaşilor şi al Cârligăturii, se învecinează:

4. *Ţinutul Vasluiului*, în care se află:

Vaslui, la 12 ceasuri de drum de Iaşi, pe drumul spre Dunăre. Târgul se află la gura râului Vaslui, unde acesta se varsă în Bârlad şi a fost în răstimpuri scaunul voievozilor, ale căror palate dăinuie până astăzi. Oblăduirea acestuia s-a dat unui pârcălab de Vaslui, după ce Iaşii a fost ales scaun.

5. *Ţinutul Tutova*, numit aşa după râul *Tutova*, care pare să-l taie în două prin mijloc. Scaunul lui este *Bârladul*, aşezat pe râul cu acelaşi nume. Odinioară Bârladul era foarte mare; acum însă este pustiit şi i s-au răpit toate frumuseţile. El este scaunul vornicului de Ţara de Jos, care porunceşte în Moldova de Jos, dar slujba lui o îndeplinesc doi vornici mai mici, fiindcă el trebuie să urmeze necontenit curtea. La depărtare de o milă italienească în jos, pe malul râului, se văd rămăşiţele unei cetăţi foarte vechi, numită astăzi *Cetatea de Pământ*, adică oraş de pământ. Nu s-au găsit nici temeliile vreunei case, nici vreun izvod din care să se poată afla cu siguranţă de cine a fost zidită. N-au mai rămas în picioare decât ziduri de pământ; bănuiesc că au fost ridicate odinioară de către locuitorii ţării pentru a stăvili năvălirile tătărăşti.

6. *Ţinutul Tecuciului* se învecinează la apus cu Bârladul. Este destul de întins, dar nu are nimic deosebit, în afară de târguşorul *Tecuci*, aşezat pe apa Bârladului, la opt ceasuri de drum de la Bârlad spre Galaţi şi care nu are ziduri. Este scaunul

sărac a doi pârcălabi, cărora le este dată în seamă oblăduirea acestui ţinut.

Spre apus, pe malul Siretului, se află:

7. *Ţinutul Putnei*, care, pare-se, îşi trage numele de la râul *Putna** în el se află târguşorul *Focşani*, aşezat pe *Milcov*, la hotarul cu *Valahia*, al cărui staroste cârmuieşte ţinutul. *Adjud*, un târguşor neînsemnat, se află mai sus, pe Siret.

La poalele munţilor *Vrancea*, în apropiere de Mira, o mănăstire care este o dovadă a evlaviei răposatului voievod *Constantin Cantemir*, se găsesc ruinele unei cetăţi străvechi; totuşi nu se poate afla nici o mărturie nici despre vremea când a fost zidită, nici despre cel ce a înălţat-o. Locului însuşi locuitorii îi zic *Crăciuna*.

Pe celălalt mal al Siretului, între Dunăre şi Prut, se află:

8. *Ţinutul Covurluiului*. Şi-a luat numele de la Valea Covurluiului, care, deşi se întinde cale de opt ceasuri de mers, e totuşi mereu seacă şi numai arareori se umple cu apă. Aici se cade să pomenim *Galaţii*, un târg care nu bate la ochi printr-o arhitectură frumoasă sau prin mărime, dar este târgul cel mai vestit al întregii Dunări. De două-trei ori pe an sosesc aci nu numai corăbii din porturile Mării Negre, din Crimeia, din Trapezunt, Sinope, Ţarigrad, ci şi din Egipet şi chiar corăbii din Barbaria[1], care pleacă de aici încărcate cu lemn din Moldova, cu stejar, corn, brad, precum şi cu miere, ceară, sare, unt, silitră şi grâu, din care toţi locuitorii Moldovei trag mari foloase.

Nu departe de aici, la gura dinspre răsărit a Siretului, se văd ruinele unei cetăţi foarte vechi, numită astăzi de locuitori *Gherghina*. Că această cetate a fost zidită pe vremea lui Traian se poate dovedi cu monezile dezgropate din dărâmături, ca şi cu o lespede de marmură în care stă săpat:

---

* În vechime a mai fost o cetate cu acelaşi nume, din care s-au mai păstrat ruine, aflate acolo unde în vechea Dacie era cetatea *Poloda*.

[1] Numele ce se dădea, pe atunci, Africii de Nord.

IMP. CAESARI DIV. FILIO NERVAE. TRAIANO. AGVSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. IPM. VI. CONS. VII. P. P. CALPVRINIO PVBLIO. MARCO. C. AVRELIO. RVFO.

Mai sus de aceasta, pe Prut se află:

9. *Ţinutul Fălciu*, în care *Fălciu* este un târguşor destul de frumos, aşezat pe Prut. Că aici a fost cândva scaunul taifalilor m-au încredinţat urmele unei cetăţi foarte vechi, care se află nu departe de acolo şi pe care le-am descoperit eu însumi. Am citit odată într-un manuscris al istoriei lui *Herodot* că pe Prut, cale de trei zile de la Dunăre, locuia neamul războinic al taifalilor, care îşi zidise o cetate foarte mare. Fiindcă n-am găsit nicăieri în acele locuri vreo ruină, am trimis câţiva oameni, care cunoşteau bine locurile, în codrii de pe Prut, să caute de nu găsesc cumva semne din care s-ar putea cunoaşte ceva sigur despre aşezarea acestei cetăţi. Când s-au întors îndărăt, mi-au povestit că au văzut în codrii de nepătruns care se află spre apus, pe o întindere de cinci mile italieneşti, de-a lungul râului, temeliile unor ziduri şi turnuri clădite din piatră arsă, care, deşi pe câmpul din jur nu se află nici o ruină, au înfăţişarea unui cerc alungit.

În afară de acestea, părerea mea este întărită şi de numirea de astăzi a acestui ţinut, fiindcă asemănarea numelui ne face să credem că *Fălciul* se trage din *Taifalia*.

Departe, înlăuntrul ţării, se află *Huşi*, un târguşor, dar scaun al unui episcop, altfel prin nimic deosebit, în afară de bătălia în care *Petru cel Mare*, stăpân al întregii Rusii, cu oaste puţină, a ţinut piept vitejeşte, timp de patru zile, atacurilor des înnoite ale turcilor, în 1711.

În apropiere de acest loc se vede o movilă mare, ridicată de mână omenească, numită de tătari *Han Ţepeşi*, adică movila hanului, iar de către locuitori *Movila Râbâi*. Asupra ivirii ei sunt mai multe păreri. Unii zic că un han tătărăsc a fost nimicit cu întreaga lui oaste de către moldoveni şi întru pomenire s-ar

fi ridicat această movilă; alţii povestesc că o regină scită, numită *Rabie*, a fost ucisă în acest loc, pe când ieşise cu oastea împotriva sciţilor aşezaţi în Moldova şi a fost îngropată aici de oamenii săi. Ce e adevărat sau minciună în aceasta nu cutez să scot din întunericul atât de adânc al acestei legende.

Spre miazănoapte, cu ţinutul *Fălciului* se mărgineşte:

10. *Ţinutul Lăpuşnei*. De acesta ţinea pe vremuri *Tighina*, numită de către turci *Bender*, o cetate foarte întărită odinioară şi pe care turcii au întărit-o şi mai mult acum. Se află pe Nistru, iar în vremea noastră este locul de scăpare al regelui suedez, fugar după bătălia de la Poltava.

Turcii au împresurat adesea, zadarnic, cetatea înainte de a o supune; şi ceea ce n-au putut atinge prin forţă, au dobândit prin viclenie şi prin trădarea voievodului *Hero*, numit de către moldoveni Despotul. Căci, după ce acesta fu gonit din ţara sa de către boieri din pricina tiraniei şi a cruzimilor săvârşite împotriva moldovenilor, a fugit la sultanul turcesc, căruia i-a făgăduit că, dacă îl va ajuta să se întoarcă în ţară, va da în mâna oştirilor sale *Benderul* atât de mult năzuit, împreună cu douăsprezece sate, dăruindu-i-le spre stăpânire veşnică. Sultanul, căruia acest plocon îi fu pe plac, l-a aşezat din nou în scaun, iar pentru osteneala sa şi-a luat cetatea cea mai întărită a întregii ţări şi pavăza cea mai puternică împotriva leşilor şi tătarilor. Din această pricină scaunul ţinutului este astăzi târguşorul *Lăpuşna*, aşezat pe râul cu acelaşi nume, unde se află doi pârcălabi, puşi acolo de voievod şi care se îngrijesc de treburile ţinutului.

În afară de acestea se mai află aici *Chişinăul*, un târguşor de mai mică însemnătate, aşezat pe râul Bâcul.

La mică depărtare se zăreşte un şir de pietre foarte mari, aşezat în linie dreaptă în aşa chip, de parcă ar fi fost puse înadins acolo de mâna omului; numai că atât mărimea însăşi a pietrelor, cât şi lungimea şirului lor nu ne îngăduie să credem aşa ceva. Căci unele dintre ele sunt în patru colţuri, lungi de trei până la patru coţi, iar şirul lor se întinde peste Nistru până

la Crimeia. În graiul ţării, acestea poartă numele de Cheile Bâcului şi norodul de jos le socoate ca o izvodire a duhurilor necurate, care s-au înţeles între ele să astupe drumurile Bâcului.

Sigur este că unii voievozi s-au ostenit să astupe albia acestui râu, care curge în bună parte printre munţi, pentru a preface într-un iaz locurile din jur, ce nu foloseau decât ca fâneaţă, dar lucrul n-a putut fi dus niciodată până la capăt.

Mai sus de acesta, pe Nistru, se află:

11. *Ţinutul Orheiului*. Numele îi vine de la cetatea *Orhei*, aşezată pe râul *Răut*, care nu e prea mare, dar cu toate acestea e frumoasă şi are cu prisosinţă tot ce este trebuitor vieţii omului. *Lacul Orheiului*, care e aşezat în apropiere de acesta spre răsărit, şi ostrovul minunat din acest lac, despre care am mai vorbit în capitolul al III-lea, îi dă hrană din belşug. Pe malul dinspre apus al lacului, în mijlocul codrilor deşi, se văd urmele unei cetăţi vechi, numită de locuitori *Orheiul vechi*. Judecând după aşezarea ei, pare să fie cetatea *Petrodava* din Dacia veche[1].

Cel din urmă ţinut care se întinde ca o fâşie de-a lungul malului Nistrului este:

12. *Ţinutul Soroca*. Scaunul său este *Soroca*, numită mai înainte *Alchionia*, aşezată în câmp, lângă coline, pe Nistru, destul de mică, dar foarte întărită, dacă ţinem seama de vremea în care a fost clădită. Are un zid în patru colţuri, foarte tare, apărat de turnuri înalte şi este clădit din piatră de cremene ce se găseşte din belşug pe colinele dimprejur.

Fiindcă după pierderea Benderului, *Soroca* a ajuns cetatea cea mai de seamă împotriva Lehiei, voievodul a aşezat aici două căpetenii de oaste, ca s-o apere.

Lipsa de lemne şi de apă nu îngăduie ca partea de sus a acestui ţinut să fie lucrată; de aceea ea este singura parte din Moldova rămasă pustie, cu toate acestea nu e prea mare, aşa cum se şi înfăţişează acest ţinut — ca o pustie — în hărţile geografice cele mai bune.

[1] Cercetări mai noi au localizat cetatea Petrodava la Piatra Neamţ.

MOLDOVA DE SUS, NUMITĂ DE LOCUITORI ŢARA DE SUS, CUPRINDE ŞAPTE ŢINUTURI MAI MICI:

1. *Ţinutul Hotinului* care se întinde în sus de ţinutul Sorocei, la miazănoapte de Nistru. Aici se află *Hocin* sau *Hotin*, o cetate pe Nistru, faţă în faţă cu Cameniţa. Se numără printre cele mai vechi cetăţi ale Moldovei. Înainte vreme era întărită spre apus cu ziduri foarte înalte şi cu şanţuri adânci, iar în partea dinspre răsărit era întărită pe malul abrupt al Nistrului şi de stânci ascuţite, dar în războiul din urmă cu ruşii, turcii au luat cetatea în 1712, i-au dărâmat zidurile cele vechi dintr-o parte, iar în cealaltă parte au împrejmuit-o cu lucrări de întărire noi şi au lărgit-o mai mult de jumătate, încât azi i se poate spune pe bună dreptate cea mai frumoasă şi cea mai tare dintre cetăţile Moldovei.

Pe când se afla încă în stăpânirea voievodului Moldovei, cârmuirea acesteia era în seama unui oblăduitor pus anume; acu, când se află sub puterea turcească, este cârmuită de un paşă turcesc, lucru ce este potrivit tractatelor şi învoielilor cu leşii, în care se arată lămurit că în cetăţile Moldovei nu va putea fi aşezată oaste turcească.

Spre apus urmează:

2. *Ţinutul Dorohoiului*, în care se află *Dorohoi*, un târguşor puţin cunoscut, în apropiere de izvoarele râului Jijia. Acesta este scaunul vornicului Ţării de Sus, cârmuitorul Moldovei de Sus, dar în locul lui sunt puşi doi vornici mai mici, fiindcă el, din pricina treburilor la curte, n-ar putea să se îngrijească de cele ale ţinutului.

Ştefăneştii, un târguşor pe Prut, în care acum (1713) turcii, după ce au curăţat râul, ar fi ridicat un atelier de corăbii şi hambare cu hrană pentru oştile care se află la Hotin.

3. Mai departe, în jos, este aşezat *ţinutul Hârlăului*, în care se află *Hârlău*, un târg neînsemnat, peste care e pus un pârcălab.

Cotnari, un târguşor vestit numai prin viile lui neîntrecute, ce stau în fruntea celorlalte. Cârmuirea acestuia este dată în

seama *marelui paharnic*, cel care toarnă în pahar domnului. În acest târguşor papistaşii au biserici de piatră lucrate foarte frumos.

Botoşanii, un târguşor din care, ca şi din împrejurimi, doamna voievodului îşi trage veniturile, adunate de un cămăraş rânduit anume pentru această slujbă.

Aceste ţinuturi sunt înconjurate ca o cunună de:

4. *Ţinutul Cernăuţilor*, care se întinde de-a lungul hotarului dinspre Polonia. Cel mai de seamă târg din acest ţinut este *Cernăuţi*, aşezat pe malul de miazănoapte al Prutului, iar cârmuirea lui este dată marelui spătar.

În apropiere de satul *Cozmin*, pe râul Cuciur, lângă vărsarea acestuia în Prut, se văd ruinele unei cetăţi foarte vechi. N-am putut afla cine a zidit-o, cu toate cercetările pe care le-am făcut adeseori, cu băgare de seamă.

Pe malul dinspre miazăzi al Siretului urmează:

5. *Ţinutul Sucevei*, în care sunt vrednice de pomenit: *Suceava*, odinioară scaunul întregii Moldove, unde se află curtea domnească şi scaunul mitropoliţilor; acum este aproape pe de-a-ntregul pustie. E aşezată pe apa Sucevei, care se vede că i-a dat numele, pe o colină netedă, fiind înconjurată cu ziduri foarte înalte şi cu şanţuri. La poalele colinei, marginile ei se întindeau destul de mult. În afară de palatele voievodului şi ale boierilor, număra patruzeci de biserici de piatră şi altele felurite de lemn şi 16.000 de case; toate însă s-au năruit după strămutarea curţii domneşti. Suceava este cârmuită astăzi de hatman, adică de căpetenia cea mare a oastei.

Rădăuţi, un târguşor şi scaun al unui episcop, este şi el aşezat pe râul Suceava şi pe Siret, unde acesta coteşte spre miazăzi.

6. *Ţinutul Neamţului* se află mai jos şi se întinde destul de mult între râurile Moldova şi Bistriţa. Înlăuntrul său se află:

Neamţul, cetate aşezată pe râul cu acelaşi nume, care este zidită pe un munte foarte înalt şi e atât de întărit din fire, încât

pare să înfrunte orice atac vrăjmaş. A fost de multe ori atacată, dar n-a fost cucerită decât de două ori: o dată de turci, sub domnia lui *Soliman*, şi o dată în vremurile noastre de *Ioan Sobieski*, craiul Lehiei. Dar ea n-ar fi fost luată, dacă foamea nu i-ar fi silit pe cei câţiva moldoveni aflaţi înlăuntru ca s-o apere, s-o dea în mâinile leşilor, după o împresurare de mai multe zile. Odinioară cetatea avea un zid îndoit şi numai o poartă, după aceea însă, când turcii au stricat zidul dinafară, moldovenilor nu le-a rămas decât cel dinlăuntru. Înainte ca Moldova să fi fost închinată turcilor, la izbucnirea războaielor, voievozii îşi trimiteau copiii şi averile în această cetate, aproape de nebiruit; şi astăzi încă ea este locul de scăpare foarte sigur pentru locuitori, când sunt atacaţi de vecinii lor. Din această pricină şi înainte vreme voievozii şi-au clădit aici palate destul de mari, care se văd încă şi acum; însă nu li se poartă de grijă aşa cum s-ar cuveni. În faţă se află târguşorul *Piatra*.

7. *Ţinutul Bacăului*, care îşi are vornicul său anume, al cărui scaun este:

Bacăul, un târguşor aşezat pe un ostrov din râul Bistriţa, vestit pentru belşugul în mere şi alte poame. Are şi un episcop al bisericii papistăreşti, numit episcop al Bacăului. În ţinuturile de sub munţi se găsesc mulţi supuşi moldoveni, numiţi papistaşi atât după neamul, cât şi după credinţa lor, pe care *Ştefan cel Mare* i-a aşezat acolo, dându-i în seama boierilor săi după ce a bătut pe *Matei*, craiul Ungariei. Îndeosebi cel mai de seamă sat cantemiresc din părţile Romanului, numit Faraoani, are mai mult de o sută de familii, care toate mărturisesc legea papistăşească şi au o biserică de piatră foarte veche.

Ocna şi *Trotuşul*, pe râul *Trotuş*, două târguşoare care nu sunt vrednice de pomenit decât pentru ocnele de sare bogate ce se află în apropierea lor. Pe aici trece drumul cel mai larg din Moldova spre Transilvania.

BASARABIA, ODINIOARĂ CEA DE A TREIA PARTE DE FRUNTE A MOLDOVEI

Pământul ei este pe de-a-ntregul un câmp deschis, nu are nici munţi, nici păduri şi numai un singur râu, care curge toată vremea, numit *Ialpuh*; din această pricină, locuitorii, ca să scape de uscăciune, trebuie să sape fântâni foarte adânci. În locul lemnului, ei folosesc bălegarul vitelor, pe care-l usucă la soare şi-şi încălzesc cu el colibele. Această parte de ţară a fost luată de turci mai înainte ca ţara întreagă să le fie închinată şi, din această pricină, nu se mai află sub stăpânire moldovenească, cu toate că şi astăzi târguşoarele şi satele aşezate pe malurile Dunării sunt pline de moldoveni, care ţin legea creştinească şi rabdă stăpânirea cea silnică a turcilor şi tătarilor. Ţara, împărţită în patru părţi şi anume: *Bugeac*, *Akerman*, *Chilia* şi *Ismail*, este însă locuită o parte de tătari şi altă parte de turci, peste care este pus un seraschier.

1. În cea dintâi, aşezată în mijlocul ţării, se află Bugeacul*.

Bugeacul s-a dat ca loc de aşezare tătarilor nogaici, dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalţi tătari din Bielograd. Căci pe la anul 976 al Hegirei, iar de la naşterea lui Hristos 1568, la porunca lui *Selim al II-lea*, când hanul tătarilor încerca să lege Donul cu Volga, mai mult de treizeci de familii de tătari nogaici, până atunci supuşi ruşilor, s-au lepădat de aceştia şi s-au dus în Crimeia împreună cu toţi ai lor. Dar fiind aceasta prea mică pentru a-i cuprinde pe toţi, li s-au dat

---

* *Bugeac* în limba tătarilor înseamnă "colţ" şi este numit aşa fiindcă pământul ce se întinde între Dunăre şi Nistru spre Marea Neagră face un colţ ascuţit; se mai pare că acest nume vine de la numele vechi *bessi*, dat acestei ţări de geografii şi istoricii din vechime. Tot de aici se vede că se trage şi numele *Basarabia* după cum s-ar putea înţelege din *Ovidius* care spune cu jale: "*vivere quam biserum est inter Bessosque Getasque*". *Ptolemeu* scrie: "Mai sus de Dacia locuiesc *peucinii* şi *bastarnii*".

Că *bastarnii* ar fi tot una cu *bessi* o crede şi *Matheus Praetor* (L. II. C. 7). "*Sunt câţiva*, zice el, *care cred că bastarnii sunt aceiaşi popor care se numea odinioară bessi, iar astăzi se numesc basarbeni, adică aceia care vieţuiesc în Basarabia*".

alte locuri de aşezare în câmpia Bugeacului. De atunci încoace, neamul acesta, primind din când în când familii noi din stepa Nogaică, s-a înmulţit într-atâta, încât aproape că nu stă mai prejos la număr faţă de nici o altă hoardă tătărască.

Se împart în două ramuri: *Orac Uglî* şi *Orumbet Uglî* şi fiecare păzeşte cu multă grijă seminţia. Îşi petrec viaţa după pilda înaintaşilor, în câmp deschis; nu au târguri în afară de *Căuşani*, pe râul *Botna*, apă care abia atinge acest ţinut.

Că această regiune trebuie să fi avut pe vremuri târguri destul de frumoase, stau mărturie ruinele vechilor zidiri, care se mai găsesc ici şi colo; printre altele, zidurile părăginite ale unei cetăţi foarte vechi de pe malul Nistrului, numită azi *Tatar-Punar*, adică fântâna tătarilor. Aceasta se află pe o stâncă înaltă, de la poalele căreia ţâşneşte un izvor cu apă foarte limpede. Nu s-a putut însă găsi nimica săpat în piatră sau vreun semn din care să putem afla de cine a fost înălţată.

Pe râul Ialpuh, în apropiere de gura lui, se mai găsesc urmele unei cetăţi şi mai vechi, numită îndeobşte *Tint. Ştefan cel Mare* a înălţat-o din ruine; dar turcii au făcut-o una cu pământul, încât acuma abia de i se mai cunoaşte locul. Din dărâmăturile ei s-a zidit deasupra cetăţii vechi un alt târguşor, care înfloreşte încă şi azi, numit îndeobşte *Tobac*. Este aşezat la Marea Neagră[1], poate chiar pe locul unde se ridică vechea *Aepolium*.

2. Câmpia *Cetăţii Albe*, înlăuntrul căreia se află *Akerman*, numită de locuitori *Cetatea Albă*, de români, odinioară *Alba Iulia*, de greci mobzaVjor, de leşi *Bielograd*, pe ţărmul Mării Negre; e o cetate destul de mare şi întărită. Când era încă a Moldovei, era cârmuită de marele logofăt, acum ea are în frunte un agă de ieniceri.

În vremurile mai noi, Cetatea Albă a ajuns vestită prin sfântul *Ioan de la Suceava*, care, când stăpân era sultanul, a suferit aici moarte de mucenic. Moaştele lui făcătoare de minuni, alături de odoarele dăruite cu smerenie de voievozii Moldo-

[1] Aici este probabil o greşeală de tipar, deoarece pe hartă locul se află pe Dunăre (n. ed. germ.)

vei, au fost răpite Moldovei de Ioan Sobieski, craiul Lehiei, în anul 1686; el se lăuda că se războieşte pentru legea creştinească şi pentru biserică şi că papa i-ar fi dat bani pentru aceasta.

3. Mai în josul acesteia se întinde pe malul Dunării câmpia *Chiliei*; scaunul acesteia este *Chilia**, numită odinioară Lycostomon, aşezată la gura dinspre miazănoapte a Dunării, căreia corăbierii greci obişnuiau să-i dea chiar acest nume, fiindcă pare că-şi aruncă valurile ca într-un gât de lup.

Cetatea nu este mare, dar e un târg de negoţ, cu faimă, unde se opresc toate corăbiile sosite nu numai din porturile dimprejur ale Mării Negre, ci şi din îndepărtatele porturi egiptene, veneţiene şi ragusane, care încarcă de aici ceară şi piei de vite netăbăcite. În cetate locuiesc nu numai turci, ci şi evrei, creştini, armeni şi alţii de felurite neamuri, peste care se află un nazir, adică un oblăduitor, cum i se zice îndeobşte.

În vremea domniei lui Suleiman, ea a fost arsă de moldoveni şi de atunci nu a mai ajuns la vechea faimă.

Pe malul dinlăuntru al Dunării se află:

4. *Ţinutul Ismailului*, din care e vrednică de pomenit *Ismail*, în vechime numită de moldoveni *Smil*, o cetate care nu trebuie lăsată de o parte, cu oaste turcească şi cârmuită de un *muteveli*.

Cartal, aşezat pe Dunăre, la vărsarea Ialpuhului, faţă în faţă cu *Isaccea*, o cetate fără însemnătate. Aici turcii bătură pod peste Dunăre, când au purtat război cu ruşii în 1711. Pentru apărarea cetăţii au pus o căpetenie cu numele de *disdar*.

Reni, cum era numit de moldoveni, dar căruia turcii azi îi zic *Timarova*, este o cetate de acelaşi fel, în apropiere de

---

* *Chilia* se numea la moldoveni, la turci *Chili*, la grecii de astăzi *Lycostomon* (alţii scriu rău, cred eu, *Lytrostomon* şi *Lythostroton*, cum se află în *Leunclavii Pandect* 146). *Bonfinius*, cu încă vreo câţiva, o socoate drept *Achillea*; *Stanislaus Sarnicius* prepune că ar fi *Tomos*, cetatea care ar fi ajuns vestită prin surghiunirea lui *Ovidius Naso*. Care dintre aceste păreri o fi cea adevărată, nu pot să spun.

vărsarea Prutului în Dunăre. În ea nu se află nici un turc, deşi este sub stăpânire turcească. Oştenii sunt cu toţii creştini, moldoveni cu toţii, a căror căpetenie este de aceeaşi lege; acesta este numit îndeobşte *beşliagasi* şi se află la porunca paşei din Silistra, care trebuie să fie totdeauna un seraschier.

Cam acestea ar fi toate cetăţile şi târgurile Moldovei, pe care libertatea le-a dus la înflorire dar pe care le-a apăsat iarăşi în tirania nedreaptă, deosebit de păgubitoare a ţinuturilor înfloritoare. Nici istoricii cei vechi, nici cei mai noi nu ne arată numele întemeietorilor lor, care nu s-au putut afla până astăzi nici din inscripţii, nici din izvoade. Nici unul dintre acestea nu poartă vreun semn despre vremea când au fost ridicate sau despre neamul care le-a ridicat, pe ziduri nu se găseşte nimic săpat, afară numai dacă au fost înălţate din nou de vreun voievod.

Numai cetatea *Suceava* are în zidurile ei o piatră mare, pe care sunt săpate şapte turnuri, acoperite de o coroană domnească ţinută de doi lei. În afară de aceasta la temelia turnurilor se vede o piatră cu doi peşti solzoşi, ce stau cu capul în jos şi cozile în sus, iar sub aceştia capul unui zimbru, între coarnele căruia se află o stea cu şase raze. Cum însă capul de zimbru a devenit stema Moldovei abia după al doilea descălecat al celor din neamul lui Roman în Moldova, aşa cum am arătat în capitolul I, pare că această piatră mărturiseşte mai degrabă refacerea zidurilor Sucevei, decât întemeierea ei.

Pe lângă aceasta, istoricii neamului nostru zic cu toţii că moldovenii, după ce s-au întors din Maramureş în patria lor cea veche, au găsit cetăţi şi castele pustii şi astfel se poate spune fără şovăială că întemeierea lor trebuie aşezată în vremuri mult mai îndepărtate. Această părere este întărită, în afară de alte temeiuri, şi de felul clădirii zidurilor celor mai multe din cetăţi care, cu siguranţă, nu pot fi decât romane, în afară

de câteva, aşa cum am arătat mai sus, ce par a fi înălţate în vremuri mai noi împotriva năvălirii tătarilor.

Toate acestea sunt întărite de mărturiile celor mai de seamă istorici latini, prin care se arată că împăratul roman *Traian* a adus în *Dacia* colonii puternice de cetăţeni romani, şi că urmaşul său *Adrian*, după ce a lăsat barbarilor unele ţinuturi din răsărit, n-a părăsit Dacia, numai de teamă ca acestea să nu fie pustiite.

Se mai adaugă un monument veşnic al acestui lucru, şi anume *Valul împăratului Traian*. Acesta a păstrat până şi astăzi numele întemeietorului său şi mă mir că nici unul dintre istoricii vechi sau mai noi n-a scris nimic despre el.

Valul lui Traian începe, cum am văzut cu ochii mei, cu două valuri la *Petrivaradin* în Ungaria, merge spre muntele *Demarcapu* (Poarta de fier), iar aici, numai cu un val, prin Valahia şi Moldova, taie Prutul lângă satul Traian, Botna lângă târguşorul Căuşani şi, după ce străbate întreaga ţară a tătarilor, se sfârşeşte la apa Donului. Are încă până astăzi peste doisprezece coţi adâncime. De aici se vede neîndoios că, atunci când s-a făcut, valul trebuie să fi fost încă o dată pe atâta de lat şi de adânc, fiind astfel o foarte bună lucrare de apărare împotriva năvălirilor vrăjmaşe.

Dacă aşa stau lucrurile, nu se va mai putea spune niciodată ceea ce au vrut să zică unii* că cetăţile din Moldova ar fi fost ridicate de genovezi.

Căci oştenii romani aflaţi acolo, întotdeauna în număr foarte mare, nu puteau locui fără a avea cetăţi şi case; de asemenea nu este de crezut că genovezii, care încercau să pună piciorul

---

* Bielski, p. 239, zice: "*că neamurile* pecinicilor şi polovţilor *erau lituanieni care, după ce ieşiră din părţile strâmtorii cimeriene, au legat mai întâi prietenie cu genovezii, care stăpâneau peninsula, şi că aceştia, împreună cu* moldovenii şi basarabenii, au ridicat cetăţile Mangopa, Cherci, Azov, Calfa, Chilia *sau* Achillea, Moncastrum şi Târgovişte".

la *Pont* numai pentru a face negoţ, ar fi pătruns înlăuntrul Moldovei şi, în locuri potrivite mai degrabă pentru plugărit decât pentru negoţ, ar fi ridicat cetăţi.

Mai curând s-ar putea zice că aceste cetăţi au fost ridicate de dacii cei vechi pe când erau încă în înflorire, pe vremea domniei lui Decebal, iar după aceea, ocupate de către romani, ele au ajuns locuri de aşezare pentru coloniile acestora. Acestei păreri nu cutezăm să ne împotrivim.

CAPITOLUL AL V-LEA

DESPRE MUNŢII ŞI MINERALELE MOLDOVEI

Spre apus, la hotarul dintre Ardeal şi Valahia, Moldova este împresurată aproape din toate părţile de munţi foarte înalţi; de aceea a şi fost numită de către romani Dacia muntoasă; cealaltă parte a ei, dinspre răsărit, are câmpii foarte mănoase.

Înălţimile sunt aici acoperite cu copaci şi alţi pomi cu roade, care cresc peste tot de la sine, şi care, în alte ţări, trebuie sădiţi de mâna omului; printre înălţimi curg pâraiele cele mai limpezi, ce se rostogolesc ici şi colo din vârful munţilor cu un murmur plăcut. Aceste locuri par nişte grădini dintre cele mai frumoase; câmpiile dau din belşug roade, pe care aerul răcoros de munte nu le lasă să crească în partea muntoasă.

Cel mai înalt dintre munţi este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost atât de vestit ca şi *Olimpul, Pindul* sau *Pelias*. Este aşezat în părţile *Neamţului*, nu departe de izvorul *Tazlăului*, iar în mijlocul lui e acoperit de zăpezi veşnice; pe vârful lui însă nu se găseşte pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vârful său, care se înalţă ca un turn, se prăvale un pârâu foarte limpede, ce se năpusteşte cu mare larmă peste stânci abrupte şi se varsă în *Tazlău*. Drept în vârf se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coţi, înfăţişând, de nu mă înşel, o bătrână cu douăzeci de mioare, din a cărei parte firească curge întruna un izvor.

Este anevoie de spus dacă natura a vrut să-şi arate, aici jocul sau dacă statuia a fost lucrată astfel de mâna unui artist dibaci. Căci statuia nu stă pe nici o temelie, ci este crescută şi legată strâns de celelalte stânci, dar cu pântecele şi spatele slobode; şi chiar dacă ai vrea să crezi că încheieturile au fost umplute cu

un var făcut cu multă iscusinţă — şi noi bucuros am spune-o — asemenea descoperiri ale celor din vechime s-au pierdut cu vremea, totuşi nu-ţi poţi închipui lesne în ce fel a fost adusă apa prin picior în *partea firească*, fiindcă nicăieri împrejur nu se văd urmele vreunui izvor sau ale vreunei albii.

Pesemne că de aceasta s-au folosit păgânii pentru slujba lor religioasă, căci preoţii lor aveau obicei să se slujească de mijloace fireşti sau vicleşuguri vrăjitoreşti prin care să poată aduce mulţimea lesne crezătoare la uimire sau la înălţare religioasă.

Înălţimea cea mare a muntelui se poate vedea mai cu seamă atunci când, pe timp senin, la asfinţitul soarelui, el poate fi zărit de la Cetatea Albă, cetate ce se află la şaizeci de ceasuri de drum depărtare, în întregime şi atât de limpede, ca şi când s-ar afla în apropiere, lucru care cu greu s-ar putea spune, după cum cred eu, chiar despre piscurile cele mai vestite.

Pe măgurile învecinate se găsesc ici şi colo, întipărite în piatră, urme de cai, câini şi păsări, ca şi cum odinioară ar fi trecut pe acolo multă oaste călare.

Despre ele locuitorii povestesc multe basme; cercetătorii de azi ai naturii ar trebui să caute a afla care este părerea cea mai apropiată de adevăr.

Se mai găseşte spre miazănoapte pe apa Ceremuşului, în colţul unde se întâlnesc hotarele Moldovei, Lehiei şi Transilvaniei, un alt şir de munţi, numit de către locuitori *Ineul*, care nu se poate asemăna ca înălţime cu Ceahlăul, dar este tot aşa de mirare printr-un joc ciudat care nu se mai vede nicăieri în altă parte. Locuitorii adună roua ce cade de pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui şi, după ce-au strâns-o într-o oală, ei găsesc plutind deasupra apei un unt foarte bun, cu nimic deosebit de untul obişnuit, nici la miros, nici la culoare, nici la gust. Lucrul acesta nu se petrece însă tot anul, ci numai în trei luni — martie, aprilie şi mai; în celelalte ori prea umede, ori prea uscate, nu se mai întâmplă.

În untul acesta se află atâta putere de hrană, încât dacă turmele de oi sunt duse la păscut la munte în această vreme a

anului, după puţine zile se sufocă de prea multă grăsime; de aceea ciobanii, care ştiu aceasta din faptă, îşi lasă turmele în acele luni la poalele muntelui.

Munţilor noştri nu le lipseşte nici bogăţia obişnuită a munţilor, adică mineralele. Numai din pricina cumpătării domnilor şi a lipsei de săpători în munte nu s-au putut face săpături mai înainte. În vremea noastră lucrul îl împiedică cunoscuta lăcomie a turcilor şi teama ca nu cumva, săpând după bogăţii, să-şi piardă odată cu ţara şi truda şi roadele ei. Că munţii noştri nu sunt săraci în asemenea comori subpământene, o arată pâraiele ieşite din măruntaiele lor.

Căci aceste pâraie, având albia îngustă, deseori umplută peste măsură de apa zăpezilor topite sau a ploilor, se varsă peste maluri, iar după aceea, când se trag iarăşi în matca lor, lasă, pe locul unde şi-au vărsat apele, nisip în care se găsesc numeroase grăunţe de aur din cel mai curat. Ţiganii îl adună, îl curăţă şi scot atâta aur, încât pot aduce doamnei, în loc de tribut, 1600 de drahme pe an.

Pe malul Nistrului, în ţinutul Hotinului, chiar lângă cetate, se găsesc bulgări de fier, făcuţi de la natură şi care sunt aşa de rotunzi, că ar putea fi folosiţi, fără să fie lucraţi, la tunuri, dar fierul acesta este atât de prost, că dacă nu este topit în foc, nu poate fi folositor la nici o altă treabă.

Pe când Hotinul nu fusese încă luat, bulgării de fier se trimiteau la Cameniţa; astăzi însă, cred că turcii cu greu ar mai îngădui ca leşii să le folosească drept material de război în paguba lor.

În ţinutul Bacăului, lângă târgul *Trotuş*, se gâsesc saline foarte bogate, numite în ţară *ocne*. Nu e nevoie de vreun meşteşug deosebit ca să alegi sarea; dacă sapi în pământ până la unul sau doi coţi adâncime, găseşti sarea cea mai curată şi limpede ca porfirul sau cristalul, fără să fie amestecată cu cea mai mică părticică de pământ. Ocnele acestea sunt nesecate, cu toate că în ele lucrează zi de zi sute de oameni.

După ce scot bolovanii de sare, ei lasă în tot locul din aceeaşi sare cum e cristalul, ca să sprijine pământul şi săpăturile şi pentru ca noile drumuri săpate să aibă loc de întindere, iar vreme de douăzeci de ani aceste drumuri să se umple într-atât cu sare, încât să nu mai recunoşti că au fost cândva deşertate. Din când în când se găsesc peşti încremeniţi în sare, care nu se deosebesc de aceia care se pescuiesc din apele din împrejurimi.

Şi în alte locuri se găsesc multe ocne de sare de acest fel; voievozii însă n-au îngăduit ca ele să fie deschise, ca nu cumva, din pricina belşugului, să scadă preţul sării şi fiindcă acelea în care se lucrează astăzi îndestulează nevoile şi chiar prisosesc.

În Moldova se află munţi întregi care, dacă dai la o parte scoarţa de pământ de deasupra se dovedesc a fi cu totul de sare. Voievodul şi întreaga ţară trag mari foloase de pe urma sării, căci, în afară de locuitorii ţării, locuitorii din Bugeac şi Crimeia, ca şi din alte ţări îndepărtate îşi iau sarea de aici cu corăbiile. Silitră este peste tot, fiindcă toate câmpurile Moldovei au pământ negru şi plin de nitru.

În *Tazlăul Sărat*, aproape de satul Moineşti, în ţinutul Bacăului, ţâşneşte dintr-un izvor păcură amestecată cu apă, pe care ţăranii noştri au obicei de o folosesc la unsul osiilor de la căruţe; ei zic că este mult mai bună pentru nevoile casei decât răşina pe care o scot din copaci dar numai dacă este deosebită de apă.

CAPITOLUL AL VI-LEA
DESPRE CÂMPIILE ŞI PĂDURILE MOLDOVEI

Câmpiile Moldovei, lăudate pentru rodnicia lor atât de scriitorii vechi, cât şi de cei mai noi, întrec cu mult bogăţia munţilor despre care am vorbit până acum.

Cele aşezate în mijlocul ţinuturilor despărţite prin munţii şi râurile Moldovei dau hrană tuturora, minunând pe oricine.

Seminţe care nu încolţesc în munţi din pricina aerului rece, rodesc atât de frumos pe câmpii, încât în anii bogaţi grâul dă locuitorilor de douăzeci şi patru de ori sămânţa semănată, secara de treizeci de ori, orzul de şaizeci de ori, meiul dă de trei sute de ori, lucru de necrezut pentru cel ce nu vede cu ochii lui.

Pentru ovăz Moldova nu este un pântec tot atât de roditor ca pentru alte seminţe; el nici nu este prea răspândit, fiindcă în locul lui se dă cailor să mănânce orz.

Meiul creşte în Moldova de Jos cum nu se poate mai frumos (de aceea oamenii din ţara mea au o zicală: meiul din Moldova de Jos şi merele din Moldova de Sus n-au coajă).

Ei îl cojesc şi îl macină, îl fac pită şi o mănâncă până nu se răceşte, adeseori cu unt.

Nu se găsesc grădini cu pomi roditori, ci păduri întregi de pomi cu roadă. În părţile muntoase pomii cresc de la sine; pe câmpie însă trebuie sădiţi şi din această pricină dau roade cu atât mai gustoase.

Prisosul de poame este atât de mare, încât leşii, când năvăleau pe vremuri în Moldova, socoteau că nu e nevoie să-şi

aducă merinde, fiindcă poamele de care ţara are din belşug îndestulau toată oastea. Numai că în mai multe rânduri s-au îmbolnăvit mâncând peste măsură şi au fost bătuţi greu, fără să mai fie nevoie de armele duşmanului; au învăţat astfel să fie mai cu băgare de seamă.

Toate celelalte bogăţii ale pământului le întrec *viile* alese, înşiruite pe o lungă fâşie între Cotnari, şi Dunăre; sunt aşa de rodnice încât un singur pogon, care e o suprafaţă pătrată de 24 de stânjeni, dă adesea patru până la cinci sute de măsuri de vin, socotită de patruzeci de litri.

Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un târguşor în părţile Hârlăului. Dincolo de hotarele ţării nu este cunoscut, fiindcă îşi pierde tăria când este dus într-un loc dintr-altul în butoaie — pe apă sau pe pământ — fără osebite îngrijiri.

Cutez să susţin că este mai ales şi mai bun decât alte vinuri evropeneşti şi chiar decât vinul de Tokay.

Când este păstrat în pivniţe adânci şi boltite, cum se obişnuieşte la noi în ţară, şi este ţinut trei ani, în cel de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încât arde ca vinul fierbinte.

Cel mai vârtos băutor abia este în stare să bea trei pahare fără să se îmbete; cu toate acestea la urmă nici măcar nu-l doare capul.

Vinul de Cotnar are o culoare cu totul deosebită, pe care n-o găseşti la alte vinuri şi anume este verzui şi, cu cât îmbătrâneşte, cu atât culoarea lui se face mai verde.

De la aceste locuri, mai încolo, spre miazănoapte, nu se mai găsesc vii în stare să dea vin bun, şi chiar în partea dinspre miazănoapte a dealului de la Cotnari, nici măcar un strugure n-a ajuns să se coacă bine, cu toate că s-a încercat adeseori. Parcă firea, care nu îngăduie celorlalte ţinuturi aşezate spre miazănoapte rodirea viţei de vie, a vrut să-şi arate toate puterile în acest singur loc.

Îndată după acesta, vinul de la Huşi, în părţile Fălciului, e socotit cel mai bun; în al treilea rând vine vinul de Odobeşti, din ţinutul Putnei, pe râul Milcov; în al patrulea rând, Nicoreştii, în ţinutul Tecuciului, pe Siret; în al cincilea rând Greceşti, în ţinutul Tutovei, pe râul Berheci; în al şaselea rând, cel pe care îl dau viile Costeştilor din acelaşi ţinut. Multe alte locuri mai sărace le trec sub tăcere.

Aceste vii nu sunt de folos numai locuitorilor ţării, pentru nevoile lor, căci preţul scăzut al vinului trage aici neguţători ruşi, leşi, cazaci, ardeleni şi chiar unguri, care duc la ei în ţară, an de an, mult vin, chiar dacă acesta nu-l întrece pe al lor.

Şi Basarabia, înainte vreme când era a Moldovei, avea vii destul de bune, dar acestea s-au părăginit de când turcii, care se scărbesc de vin, au început să se aşeze în ţară. Totuşi, creştinii care locuiesc în părţile Chiliei şi Ismailului au mai păstrat câteva vii şi scot numai atâta vin cât le trebuie ca să-şi stâmpere setea.

Cu *păduri* Moldova este dăruită din belşug atât cu lemn de lucru, cât şi cu lemn de foc şi pomi cu roadă.

Lucrătorii de corăbii caută mai cu seamă stejarul moldovenesc şi-l laudă ca fiind cel mai bun pentru năvi şi cel mai tare împotriva carilor.

Între altele, au băgat de seamă că, dacă nu se dă la o parte toată scoarţa albă dinlăuntrul şi dacă rămâne căt de puţină, în scurtă vreme lemnul este mâncat de cari; dacă dimpotrivă este bine curăţat, lemnul nu va fi vătămat de vânt, aer şi apă vreme de o sută de ani.

Doi codri de stejar mai ales sunt vestiţi în Moldova: codrul Cotnarilor şi al Tigheciului.

Pe al Cotnarilor (codrul), de lângă târgul cu acelaşi nume, nu l-a înălţat firea, ci hărnicia locuitorilor ţării.

Pe vremea lui *Ştefan cel Mare* acolo se afla un câmp larg deschis. Când leşii au tăbărât aici cu multă oaste, au fost loviţi şi bătuţi de *Ştefan cel Mare*, care le-a luat tabăra, i-a pus pe fugă, a ucis pe cei mai mulţi dintre ei şi a luat peste douăzeci de mii de ostatici, în cea mai mare parte nobili.

După aceea, când craiul Lehiei a vrut să-i dea bani mulţi în schimbul slobozeniei lor, Ştefan n-a primit, fiindcă nu era lacom la bani, ci vroia să-şi înalţe o astfel de mărturie a izbânzii care s-o vestească şi în veacurile viitoare.

La sfârşit, a înjugat la plug pe toţi leşii şi i-a pus să are tot câmpul unde s-a dat bătălia, lung de două mile şi lat de una, şi a sădit stejari anume orânduiţi, care acum au ajuns o pădure frumoasă şi destul de întinsă. Moldovenii îi zic azi *Dumbrăvile Roşii*[1], adică codri de stejari roşii, fiindcă au fost udate cu sânge leşesc; leşii îi zic *Bucovina* şi nu pomenesc niciodată locul acesta fără să verse lacrimi.

Un alt codru de dincolo de Prut, care se află la hotarul Basarabiei şi se numeşte Tigheci, se întinde pe aproape treizeci de mile italieneşti în părţile sale dinlăuntru. Pentru moldoveni a fost cea mai puternică pavăză împotriva sciţilor, care au atacat deseori, dar n-au putut-o lua niciodată. Copacii sunt foarte înalţi şi atât de deşi, încât un drumeţ nu-l poate străbate cu piciorul decât pe poteci cunoscute de locuitorii ţării.

Înainte vreme se numărau aici peste douăsprezece mii de locuitori, care erau cei mai viteji oşteni din toată Moldova; azi, după atâtea lupte şi înfrângeri şi de o parte şi de alta, n-au mai rămas decât vreo două mii.

[1] În *O samă de cuvinte*, Neculce semnalează trei asemenea Dumbrăvi: "*Dumbrava Roşie de la Botoşani şi Dumbrava Roşie la Cotnar şi Dumbrava Roşie mai gios de Roman*". Dumbrava Roşie de la Botoşani fusese menţionată şi în *Letopiseţul* lui Grigore Ureche.

Aceşti locuitori au cu tătarii din Bugeac, vecinii lor, o învoială prin care se obligă să le dea în fiecare an un număr de legături de lemne, fiindcă Basarabia suferă mai cu seamă de lipsa lemnului.

Această învoială o ţin întru totul până azi; însă atunci când tătarii trec peste învoială şi au de gând să ceară mai mult, lucru care se întâmplă adesea, locuitorii Tigheciului se apără cu arma în mână şi câştigă deseori izbânda.

CAPITOLUL AL VII-LEA

DESPRE ANIMALELE SĂLBATICE ŞI DOMESTICE

Nu e treaba noastră să facem o lungă descriere a animalelor care sunt aceleaşi în Moldova ca şi în ţările învecinate, fiindcă nu ne este aminte să vorbim despre turmele de cerbi, căprioare, capre negre, vulpi, urşi şi lupi, care rătăcesc de colo până colo prin păduri, ci să vorbim despre ceea ce aflăm deosebit la aceste animale ale Moldovei.

Îmi aduc aminte, ce e drept, că la noi sunt trei feluri de oi: oile de munte, oile de Soroca şi oile sălbatice de pădure.

E greu de spus câte şi cât de mari sunt turmele de oi de pe munte. Căci dacă părţile Moldovei ce se află spre apus nu prea sunt prielnice semănăturilor, creşterea oilor, cu care se îndeletnicesc cel mai mult locuitorii din părţile acestea, este singura care le dă hrana de fiecare zi.

Neguţătorii de vite greci duc de aceea, an de an, peste şaizeci de mii din aceste oi (numite turceşte *châvirgic*) pentru cuhnia sultanului de la Ţarigrad, carnea lor fiind pe placul turcilor mai mult decât oricare alta, atât pentru că are un gust bun, cât şi pentru că se mistuie uşor.

În trei locuri însă se găsesc păşuni deosebit de bune; în Câmpulung Rusesc, pe râul Putila, în Câmpulungul Moldovenesc, pe râul Moldova şi în munţii Vrancei, în ţinutul Putnei.

La şes, oile sunt mult mai mari, dar nu atât de multe ca la munte şi printre acestea sunt de luat în seamă cu deosebire cele ce cresc în ţinutul Sorocei. Toate au o coastă mai mult decât celelalte şi pe care nu o pierd cât trăiesc. Duse însă în alt ţinut, abia în al treilea an oaia fată un miel cu coastele obişnuite. De asemenea dacă o oaie din altă parte este adusă

în ţinutul Sorocei, mielul care se naşte va avea o coastă mai mult decât mama lui.

De acestea se deosebesc foarte mult oile sălbatice de pădure, care cu greu se mai găsesc în alte părţi. Buza de sus atârnă în jos de două degete mari; de aceea, când pasc, sunt silite să-şi caute hrana mergând de-a-ndăratelea. Grumazul le este ţeapăn şi nu-şi pot întoarce capul nici la dreapta nici la stânga. Au picioarele destul de scurte încât câinii care le fugăresc abia sunt în stare să le prindă. Pe deasupra au mirosul foarte ascuţit, încât adulmecă de la depărtare de o milă nemţească vânătorul sau fiara care vin spre ele în bătaia vântului şi o iau la goană. Dacă însă aceştia se apropie de ele împotriva vântului, nu-i simt decât abia atunci când sunt înhăţate.

Locuitorii munţilor au de asemenea boi mici, dar cei de la şes au cirezi mari cu boi frumoşi şi zdraveni, din care sunt trimişi în fiecare an peste patruzeci de mii prin ţara leşească spre Dantzig, iar de acolo sunt vânduţi iarăşi în ţările învecinate ca boi leşeşti.

În Moldova poţi cumpăra o pereche de boi cu 5 sau, iarna, chiar cu 3 taleri nemţeşti, iar la Dantzig se vând cu 40 până la 50 de taleri nemţeşti.

Boii cei mai graşi se găsesc la Pârăul Sărat din Fălciu şi pe pârăul Başeului din ţinutul Cernăuţilor, fiindcă acolo păşunile sunt foarte sărate şi cu iarbă grasă.

Aici se găsesc atât de mulţi boi de soiul acesta, încât ei sunt îndestulători nu numai pentru hrana locuitorilor, dar şi pentru plata grelelor triburi pe care turcii au obiceiul să le ceară de la aceştia.

Pe amândouă malurile Nistrului se văd uneori bivoli sălbatici; se pare însă că nu sunt din partea locului, ci că vin din Podolia şi ţara tătărească peste Nistru, când acesta este acoperit de gheaţă din pricina vânturilor de la miazănoapte, care bântuie iarna prin aceste ţinuturi.

În munţii dinspre apus trăieşte o altă fiară sălbatică, despre care aproape că aş zice că este numai a ţării noastre. Moldo-

venii îi zic *zimbru*; la mărime se aseamănă cu boul domestic, însă are capul mai mic, gâtul mai lung şi pântecele mai supt, picioarele mai lungi, coarne subţiri şi crescute drept în sus, cu vârfuri foarte ascuţite, numai o leacă întoarse în afară. E o fiară sălbatică şi iute la picior, şi poate să se caţere ca o capră pe stânci abrupte. De aceea aproape că nu poate fi prins decât dacă e rănit sau ucis cu puşca. Aceasta este fiara al cărei cap a fost ales ca stemă a ţării lui Dragoş cel dintâi voievod moldovean.

În ţinutul Orheiului, în satul Tohatin, între apele râurilor Răut şi Ichil, porcii nu au copita despicată, ci întreagă şi aproape la fel ca a cailor. Scroafele aduse aici din alte părţi fată după al treilea an godaci cu copite întregi. Lucrul acesta se întâmplă nu numai cu porcii de pe lângă casă, ci şi la cei care trăiesc în pădure şi din care se găsesc foarte mulţi prin stufărişul de pe lângă Nistru.

În partea muntoasă a Moldovei trăieşte un cal destul de micuţ, asemănător la trup cu cel rusesc, dar foarte puternic şi răbduriu la muncă, cu o copită atât de tare, încât nu e nevoie să fie potcovită, chiar dacă merge pe drumurile cele mai aspre.

La şes caii care cresc mai mari şi mai arătoşi la înfăţişare, cu picioare bine legate, iuţi şi tari şi sunt foarte căutaţi nu numai de leşi şi unguri, ci şi de turci, care au o zicală răspândită: "*Adzem, dilberi, Bogdan barghiri, messhurdir*", adică: "*Un tânăr persan şi un cal moldovenesc sunt mai de laudă decât oricare alţii*".

Pe lângă hotarele Moldovei se găsesc de asemenea mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, doar că sunt ceva mai mici şi au copitele late de o palmă şi mai bine, altfel vârtoase şi rotunde. Pe aceştia îi cumpără de obicei sciţii[1] din Buceag şi îi cresc pentru ospeţe sau pentru trebuinţele casei. Toamna, când toată partea aceasta este udată de ploi necontenite şi se preface în mocirlă, ei

[1] Tătarii.

hotărăsc ziua şi locul unde să se adune; atunci umplu toate câmpiile din jur cu chiote şi răcnete. Caii, la auzul răcnetelor ce răsună din toate părţile de pe câmpii, aleargă zăbăuci încoace şi încolo şi, negăsind nicăieri vreun loc liniştit, sunt mânaţi în acest fel în mijlocul vreunei păşuni mlăştinoase, cărora ei le zic ghioluri. Cum din pricina copitelor late nu mai pot fugi de aici şi rămân înglodaţi, tătarii azvârl în ei cu săgeţi şi suliţe. O parte dintre cai sunt prinşi vii, altă parte sunt ucişi; după aceea şi-i împart între ei după cum socot.

Nu vreau să pomenesc acum alte fiare sălbatice de care sunt pline pădurile noastre, ca de pildă: râşii, jderii (nu aceia numiţi de obicei zibelină) şi vulpile, ale căror blănuri slujesc mai cu seamă să apere de frig.

Voi spune ceva cât de cât despre albine, fiindcă eu am băgat de seamă că îndeletnicirea albinăritului nu este neplăcută şi poate că nici nu o ştie toată lumea.

Locuitorii ţării trag foarte mari foloase de pe urma lor; toate câmpurile sunt pline de flori dintre cele mai frumoase şi cele mai plăcute, iar pădurile le dau necontenit hrană îndestulătoare ca să-şi strângă ceara şi mierea. Aceştia ar avea foloase şi mai mari de pe urma lor, dacă li s-ar îngădui să păstreze toate roiurile care roiesc în fiecare an. Dar pravila ţării îi opreşte să aibă stupi mai mulţi decât îngăduie pământul fiecăruia, pentru ca înmulţirea albinelor la unul să nu-i păgubească pe vecini.

În afară de faguri de miere şi ceară obişnuită, albinele din Moldova mai fac şi o anumită ceară, cu un miros foarte puternic şi de o culoare negricioasă, nu pentru păstrarea mierii înlăuntru, ci împotriva luminii soarelui. De aceea prisăcarii când prind un roi nou cu regina lui, îl aşază într-un stup în care fac găuri şi crestături în locuri felurite. Albinele, mai înainte de a se apuca de altceva, astupă găurile şi crestăturile cu ceara neagră de care am pomenit mai sus, fiindcă ele nu pot lucra decât în întuneric, şi abia după aceea se apucă de lucru.

Ceara aceasta, împreună cu mierea, o scot prisăcarii la vremea hotărâtă; fiindcă are un miros aproape ca de ambră şi ţine la razele soarelui, ei o vând cu atât mai scump.

S-a băgat de seamă că roiurile de albine care se află prea aproape unele de altele, când se întâlnesc în văzduh, începe o bătălie aprigă, care nu încetează până când una sau alta din părţi nu o ia la goană, înfrântă. Partea biruitoare nu mai adună de aci înainte mierea florilor, ci se duce în fiecare zi la fagurii învinşilor şi ia mierea adunată, pe care aceştia nu o pot apăra.

Când prisăcarii bagă de seamă că albinele lor lucrează fără spor, le stropesc pe câte le găsesc în stupi cu var stins în apă. A doua zi se duc la vecinul pe albinele căruia au prepus, îi arată petele albe şi-l pun să le împlinească paguba căşunată.

Se mai află în Moldova, şi la hotarul dinspre Pocuţi, o pasăre căreia locuitorii ţării îi zic ieruncă, iar leşii *gluşca*, adică surdă; seamănă cu un cocoş sălbatic, este însă mai mică, şi proastă şi surdă din firea ei. Dacă un vânător găseşte o sută într-un singur copac, poate să le împuşte pe toate rând pe rând, iar celelalte se uită cum se prăbuşesc una după alta.

Şi ierunca mai are o carne foarte gingaşă şi albă, şi la gust întrece potârnichile şi chiar fazanii.

II
PARTEA POLITICĂ
DESPRE ORÂNDUIREA DE STAT

CAPITOLUL I

DESPRE FELUL DE CÂRMUIRE A ŢĂRII MOLDOVEI

Cine vrea să dea o descriere politică a Moldovei trebuie, după socotinţa mea, să cerceteze înainte de toate chipul în care este cârmuită, fiindcă noi socotim că în descrierea acestuia au dat greş chiar şi bărbaţii cei mai învăţaţi.

Mărturiile cele mai limpezi ale istoricilor vechi şi vrednici de crezare nu ne îngăduie să avem îndoială că în vremile mai de demult, pe când era o provincie romană, toată Dacia era cârmuita nu numai de stăpânitori romani, dar şi după legile Romei.

Numai după căderea imperiului, când n-au mai trimis nici oşti, nici cârmuitori ai provinciei, iar coloniile italice n-au mai fost în stare să ţină piept deselor năvăliri barbare, nemaiavând nici oşti, nici căpetenii, se vede că romanii au dat cârmuirea, după pilda vecinilor, unuia dintr-înşii.

Cu toate acestea nu se poate şti cu siguranţă în ce chip s-a ajuns la aceasta, fiindcă istoria tuturor neamurilor din această vreme este învăluită în întuneric. Atâta se ştie bine însă că locuitorii Moldovei, care se trag din Italia şi care au căutat să-şi scape viaţa trăgându-se în munţi din faţa năvălirii sciţilor şi barbarilor, au avut regii şi voievozii lor.

Din aceştia se trage *Ioan*, acel domn atât de vestit al valahilor, pomenit de *Nicetas Choniates*, din care s-a născut *Bogdan*, al cărui fiu, *Dragoş*, a fost întâiul care i-a sfătuit pe stramoşii noştri să se întoarcă în ţara lor cea veche şi primind şi domnia de la cei care îl urmaseră în Moldova.

Urmaşii săi, care, în parte, au dobândit domnia prin alegerea boierilor, au cârmuit cu atâta chibzuinţă, încât, deşi au

fost nevoiţi să se închine unor principi creştini mai puternici şi cu ţări mai întinse, totuşi nu au îngăduit nici unuia dintre aceştia să stăpânească asupra supuşilor lor.

Din drepturile domneşti cu care se laudă principii cei mari nu le-a lipsit nici unul.

În ţara lor nu aveau pe nimeni asupră-le, numai pe Dumnezeu şi legea.

Nu erau nici supuşi vreunui domn străin şi nici închinaţi. Războiul, pacea, viaţa, moartea şi averea tuturor supuşilor lor atârnau numai şi numai de vrerea lor şi ei porunceau tuturora fără să li se împotrivească cineva, după cum le plăcea, fie că aveau sau nu dreptate.

În vremea sinodului de la Florenţa, împăratul bizantin Ioan Paleologul a recunoscut lui Alexandru I cel Bun titlul de despot şi coroana de rege.

Dacă vreo lovire a duşmanului îl mânia pe domnitor, tot norodul trebuia să ia arma în mână la porunca sa.

Cu chipul acesta Moldova a fost străjuită şi apărată nu numai împotriva loviturilor din partea vecinilor, ci şi împotriva turcilor; sub domnia lui Ştefan al V-lea cel Mare* hotarele ei s-au întins mult chiar înlăuntru ţărilor duşmane.

Însă domnia lui Ştefan cel Mare a fost o epocă hotărâtoare pentru Moldova, când a încetat să se mai înalţe, iar după aceea, dimpotrivă, a început să scadă încetul cu încetul, până când a căzut în starea jalnică în care o vedem acuma.

---

* Despre acest voievod istoricul leah *Dlugoş* a lăsat mărturia se urmează:

"O prea minunat voievod, tot pe atât de mare ca şi vitezele căpetenii de oşti pe care le slăvim atâta, care în vremile noastre este întâiul dintre voievozii lumii, care a dobândit o biruinţă atât de strălucită asupra turcilor; socot că el este cel mai vrednic să i se dea domnia şi cârmuirea lumii întregi şi mai cu seamă să fie pusă în fruntea oştilor ce purced împotriva turcilor, cu tot sfatul, încuviinţarea şi hotărârea creştinătăţii, căci ceilalţi crai sau voievozi papistaşi sunt dezbinaţi prin certuri, pofte de stăpânire sau războaie lăuntrice" (vol.13, pag.513 la anul 1474). Şi la pag. 531 el îl numeşte pe Ştefan un luptător şi un domn treaz, prea bun şi mare. Se mai găsesc la acest scriitor şi alte multe cuvinte de laudă.

Sub fiul său *Bogdan*, după ce acest domnitor a jurat credinţă sultanului şi a făgăduit să plătească în fiecare an un tribut de 4000 ducaţi, s-a stins dintr-o dată raza cea mai de frunte a strălucirii moldoveneşti, puterea fără margini a domnului şi dreptul său, legat strâns de aceasta, de a face război şi pace.

Câtva timp a mai rămas totuşi o umbră din vechea măreţie şi parcă Moldova mai degrabă se pusese sub paza turcilor decât li se închinase; pesemne fiindcă turcii n-au vrut să întărâte inimile noilor supuşi, care nu li se supuseseră de tot şi se temeau că, dacă i-ar fi socotit supuşi, aceştia ar fi putut ajunge duşmanii lor pe faţă şi s-ar fi răsculat.

Dar după ce neamul cel vechi al *Drăgoşeştilor* s-a stins cu *Ştefan al VIII-lea*[1], fiul lui *Petru Rareş*, ambiţia celor mari, învrăjbiţi pentru stăpânire, a dat prilej turcilor să sporească tributul Moldovei, ca s-o lipsească de slobozenia pe care mai avea până atunci.

În vremurile ce au urmat, ei au luat cu totul boierilor dreptul de a-şi alege domn şi au aşezat în acest voievodat domni străini care le erau pe plac, pe care îi scoteau şi-i puneau iar în scaun, încurcând toate în aşa chip, că pînă la urmă cele mai multe din drepturile domneşti, pe care le avea mai înainte domnul, căzură în mâna turcilor.

Nu putem tăgădui că pricina cea mai de seamă a acestei decăderi a fost ambiţia câtorva străini care, pentru a ajunge domni, nu se sfiau să făgăduiască şi să dea tot turcilor şi, fiindcă făgăduielile nu puteau fi împlinite numai din biruri obişnuite, ei trebuiau să găsească noi feluri de dări.

În acest chip Moldova, care la început îşi luase un singur jug şi nu prea greu, a răbdat unul îndoit, pr care i-l puneau pe de o parte turcii, pe de alta domnitorii străini.

Ca să spun totul pe scurt: sultanii cei înțelepţi şi-au luat pentru dânşii ceea ce socoteau că le este folositor în aceste

---

[1] În realitate şi succesorul lui *Ştefan* (1551-1552) este un muşatin. *Petre Stolnicul*, care va domni sub numele de *Alexandru Lăpuşneanu* (1552—1561, 1564—1568), era fiul nelegitim al lui Bogdan al III-lea şi al Anastasiei.

vremuri tulburi; dimpotrivă, ceea ce nu trăgeau nădejde să le fie de vreun folos au lăsat domnilor, ca să mulţumească cât de cât sufletele ambiţioase ale pretenţiilor la domnie.

Domnilor Moldovei nu li s-a mai lăsat puterea să înceapă un război şi să facă pace, să încheie tractate, să trimită soli cu treburi ale ţării la voievozii vecini. Dimpotrivă, li s-a lăsat toata slobozenia şi aproape toată puterea de odinioară de a face legi, de a-i pedepsi pe supuşi, de a căftăni sau a lua boieria, de a pune biruri, de a pune episcopi, alături de alte drepturi asemănătoare.

Puterea lor se întinde nu numai asupra boierilor şi norodului din Moldova, ci şi asupra neguţătorilor turci sau a altora, de orice rang ar fi, cât timp se află pe pământul ţării. Viaţa şi moartea lor stau în mâna domnului.

Când acesta osândeşte pe cineva la moarte, la bătaie, la surghiun, la pierderea averii, chiar dacă o face pe nedrept şi tiranic, aceia care vor să se roage pentru osândit pot să facă asta prin viu grai sau prin scrisoare, dar nimeni nu se poate împotrivi judecăţii domneşti; dimpotrivă, când domnul vrea să slobozească pe oarecine osândit la moarte de toată obştea, nimeni nu-i poate sta împotrivă şi nici osânditul nu poate fi omorât cu sila, dacă el l-a luat sub oblăduirea sa.

Toate dregătoriile ţării, politiceşti şi în oaste, atîrnă de bunul plac al domnului, le dă celor ce îi sunt dragi şi le ia celor pe care-i urăşte. La împărţirea lor domnul nu ţine nici o rânduială.

Dacă vrea să facă pe un om din norod mare logofăt, care este rangul boieresc cel mai mare în Moldova, nimeni nu cutează să i se împotrivească pe faţă, când însă dimpotrivă vrea să ia rangul cuiva din neamurile cele mai de frunte, acesta trebuie să se supună pe dată voinţei domnului.

Aceeaşi putere o are nu numai asupra călugărilor de rând, ci şi asupra mitropolitului, episcopilor, arhimandriţilor şi egumenilor), ca şi asupra tuturor celor ce ţin de tagma bisericească. Dacă aceştia au săvârşit vreo răutate, au nedreptăţit un om din norod sau au uneltit împotriva domnului ori a ţării, domnul

poate să-i înlăture din slujba şi rangul lor bisericesc fără să fie împiedicat de nimic şi fără învoirea patriarhului de la Ţarigrad, dar nu le poate lua darul preoţiei; îi poate însă osândi la moarte, dacă e nevoie. Călugării îşi aleg singuri cârmuitori noi, dar numai atunci când domnul îi adună pentru aceasta; e nevoie şi de învoirea lui, pe care o dă în acest chip: domnul dă alesului, cu mâna lui, toiagul păstoriei. Acest drept este luat după obiceiul învestiturii împăraţilor romani de către papi şi nici unul dintre principii creştini nu-l mai are în afară de ţarul rusesc.

Acestea sunt drepturile domnilor moldoveni asupra supuşilor lor, îngăduite nu numai de Poartă, ci şi întărite prin hrisoave unora dintre împăraţi.

Numai asupra averilor supuşilor nu le e lăsată vreo asemenea putere. Atunci când domnul vrea să pună dăjdii prea grele în ţara lui, nimeni nu poate cârti fără a-şi primejdui viaţa şi nimeni nu se poate împotrivi poruncii sale; este ţinut însă de Poartă să dea socoteală de apăsările lui.

Deşi nu poate fi pârât pe dată, el se poate aştepta la o pedeapsă cu atât mai grea, când este pârât marelui vizir pentru vărsarea sângelui nevinovat şi când întreaga ţară se jeluieşte de biruri prea grele. Când se dovedeşte dreptatea plângerii, de obicei este osândit la surghiun în sărăcie şi i se iau toate averile. Osânda la moarte şi-o atrage numai dacă se răzvrăteşte sau daca se împotriveşte să plătească sultanului haraciul de fiecare an.

Dar nici această orânduială nu este destul de puternică, ca să nu fie călcată; dacă domnul ştie să-şi facă prieteni buni, prin plocoane, pe marele vizir, pe chehaia[1], pe tefterdar[2] şi pe alţii ca ei cu trecere la sultan, nu are a se teme întru nimic nici de pâri boiereşti, nici de ale întregii ţări, căci un apărător la curtea otomană poate să ia asupra lui ca să-l apere de toate, dacă izbuteşte să dovedească iscusit dreptatea celui pe care îl sprijină.

---

[1] *Chehaie* — locţiitor al marelui vizir.
[2] *Tefterdar* — conducătorul finanţelor turceşti.

În chipul acesta tirania turcească apasă foarte greu Moldova, totuşi domnul poate face fără teamă tot ce vrea, fiindcă nimeni nu se poate împotrivi voinţei lui fără să fie pedepsit.

Mai degrabă datina ţării, decât vreo lege îl împiedică să nu ţină seamă de poruncile celorlalţi voievozi de mai înainte sau să aducă iară înaintea divanului pricinile judecate de aceştia. De aceea, cu toate că au fost unii domni în Moldova care au luat iarăşi în stăpânire moşiile date altora de înaintaşii lor, cu osebire sub cuvânt că au fost date unor oameni nevrednici, lucrul acesta n-a fost însă nicicând luat în seamă sau întărit de ţară, iar cei păgubiţi au dobândit dreptatea şi totdeauna li s-au dat îndărăt moşiile de către urmaşii acestor domni.

CAPITOLUL AL II-LEA

DESPRE ALEGEREA DOMNILOR ÎN MOLDOVA

După ce am vorbit despre puterea domnilor moldoveni, rânduiala ne cere să descriem ceva mai pe larg chipul cel vechi şi cel nou de alegere a domnului.

Nepăsarea strămoşilor noştri, cărora le stătea la inimă mai mult să săvârşească fapte de ispravă decât să descrie, este vinovată că noi nu putem spune nimic sigur despre cele dintâi vremuri ale neamului nostru; iar dacă prepusurile sunt luate în seamă, atunci poate că nu fără adevăr se spune că în timpurile vechi domnia Moldovei se moştenea şi că nu se făcea vreo alegere mai înainte ca neamul domnesc să se fi stins.

În sprijinul acestei păreri avem, în afară de temeiul că, pe acele vremuri, acest obicei îl aflăm la toate neamurile de frunte din Europa, încă o altă mărturie vrednică de luat în seamă, anume şirul celor dintâi domni, care ne arată limpede că arareori domnia Moldovei a fost dată vreunui străin câtă vreme se mai găsea un vlăstar din neamul celui dinainte.

Ca să se vadă şi mai limpede acest lucru, nu va fi lipsit de folos să trec aici întregul şir de voievozi ai Moldovei până în veacurile noastre.

Cel dintâi, care după năvălirea lui Batie, a dat iarăşi Moldovei strălucirea ei de odinioară a fost

1. *Dragoş*. Cu toate că letopiseţele noastre nu-i arată spiţa neamului, dăinuie la noi o tradiţie că el s-ar trage din vechea seminţie domnească a Moldovei şi că tatăl său a fost *Bogdan* feciorul lui *Ioan*, de la care toţi voievozii şi-au luat obiceiul să pună *Ioan* în titlul lor. Această părere trebuie socotită cu atât mai vrednică de crezare, cu cât anevoie s-ar putea crede că

un om de rând ar fi putut pleca cu însoţitori aşa de numeroşi la vânătoare (care le-a dat prilej să descopere Moldova) şi ar fi putut să îndemne pe ai săi să-l urmeze. Urmaş i-a fost fiul său

2. *Sas*. Acestuia i-a urmat fiul său

3. *Laţcu*. Acestuia

4. *Bogdan I*, cu porecla de *Muşat*, un fiu al lui *Laţcu*.

5. *Petru I*, un fiu al lui *Bogdan Muşat*, căruia i-a urmat fratele tatălui său, fiindcă el n-a avut copii.

6. *Roman I*, fiul lui *Laţcu* şi fratele lui *Muşat*. După moartea lui, fie din pricina vârstei fragede a fiului său Alexandru, fie printr-o răscoală, a fost ales

7. *Ştefan I*, căruia îi urmează

8. *Petru al II-lea*. După acesta a venit

9. *Ştefan al II-lea*, un frate al lui Petru şi fiu al lui *Ştefan I*, care este alungat din domnie cu sila de

10. *Iuga*. Dar nici acesta nu şi-a păstrat multă vreme domnia luată cu strâmbătate, căci încă înainte de a se scurge un an,

11. *Alexandru I*, zis *cel Bun*, un fiu al lui *Roman I*, l-a izgonit din scaunul pe care îl luase pe nedrept şi a pus iarăşi vechea spiţă a Drăgoşeştilor în drepturile ei dinainte.

Acesta este cel care a făcut cunoscut străinătăţii numele până atunci aproape neştiut al Moldovei, trimiţând pe mitropolitul moldovean şi soli la sinodul din Florenţa şi prin apărarea dârză a dreptei credinţe a meritat ca Ioan Paleologul împăratul bizantin, să-l cinstească nu numai cu titlul de despot, dar şi cu o coroană crăiască. I-a urmat

12. *Ilie I*, fiul său, iar acestuia fratele său

13. *Ştefan al III-lea*, un fecior al lui *Alexandru I*. El a fost cel dintâi care a urmat la tron după moartea fratelui său, în paguba fiului domnului, lucru care se va petrece adesea şi în vremurile următoare.

Cred că pricina nu a putut fi alta decât că *Alexandru I*, după ce a fost izgonit din scaun prin alegerea lui *Ştefan I*, nu şi-a mai dobândit domnia decât prin alegerea boierilor, iar de atunci boierimea din Moldova capătă o slobozenie şi mai mare

decât înainte în alegerea domnului, dar cu îngrădirea că nu poate să-şi aleagă alt domn decât de viţă domnească, dacă se mai află vreunul de acesta. În acelaşi chip se făcea odinioară alegerea crailor leşeşti şi acelaşi lucru se vede şi în zilele noastre la alegerea sultanului şi a hanilor din Crimeea. După acesta a urmat la domnie

14. *Roman al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I*, după a cărui moarte a luat iarăşi domnia

15. *Petru al III-lea*, un fiu al lui *Ştefan al III-lea*, care a avut ca urmaş pe fiul său

16. *Ştefan al IV-lea*. Acestuia i-a urmat

17. *Alexandru al II-lea*, un fiu al lui *Ilie I* şi frate cu *Roman al II-lea*. După moartea acestuia a urcat pe tron

18. *Bogdan al II-lea*, fiul său. Acestuia i-a urmat fratele său

19. *Petru al IV-lea*, zis *Aron*, un fiu al lui *Alexandru al II-lea*. După moartea acestuia a ajuns domn

20. *Ştefan al V-lea*, zis *cel Mare*, un fiu al lui *Bogdan al II-lea*. A fost un voievod vrednic de toată lauda şi un viteaz apărător al ţării sale împotriva tuturor lovirilor duşmanilor ei, de oriunde ar fi venit. Lui i-a urmat

21. *Bogdan al III-lea*, poreclit din pricina unui beteşug la ochi, *Chiorul*, care a închinat Moldova turcilor şi a dat cel dintâi prilej pentru starea jalnică în care se află astăzi Moldova. La moartea lui, domnia a luat-o fiul său

22. *Ştefan al VI-lea*, zis cel *Tânar*, care, murind fără copil, l-a avut ca urmaş pe

23. *Petru al V-lea*, zis îndeobşte *Rareş* sau *Maja*, un copil din flori al lui *Ştefan al V-lea*; din a cărui alegere se vede limpede cu câta sfinţenie ţineau seamă odinioară boierii Moldovei ca să urce în scaun numai cei din os domnesc.

Căci nimeni nu ştia de unde se trăgea acest *Petru*, fie din pricină că tatăl se ruşina de fiul său din flori, fie că nu vroia să dea prilej ca, după moartea sa, să izbucnească certuri şi zâzanie, iar *Petru* însuşi, care nu ştia din ce neam ales se trage, fusese atât de sărac încât căuta să-şi ducă viaţa cu umila

îndeletnicire a negoţului de peşte, numit de moldoveni *măjerie*, din care pricină i s-a dat porecla de *Majă*.

Dar atunci când, cu moartea lui *Ştefan al VI-lea*, s-a crezut că vestitul neam al Drăgoşeştilor s-a stins şi toţi boierii s-au adunat ca să aleagă un domn nou, s-a înfăţişat mama acestui *Petru* şi a arătat un hrisov al lui *Ştefan cel Mare*, prin care o slobozea pe ea de plata birurilor, iar pe fiul ei *Petru* îl arăta ca fecior al lui. Printr-aceasta, fără să se sfătuiască prea mult, toţi s-au înduplecat să-l facă domn pe acest *Petru*, ca fiu al domnului lor şi să-l cheme în scaun de la pescăria lui.

Dar după aceea şi lui Petru i s-a luat domnia de către sultanul *Suleiman*, fiind învinovăţit că ar fi dat foc Chiliei. El a avut ca urmaş pe

24. *Ştefan al VII-lea*, care se dădea drept strănepot al lui *Alexandru al II-lea*, şi sub acest nume a izbândit ca pretenţiile la scaunul Moldovei să-i fie luate în seamă de sultan şi de boieri. El a fost omorât după o domnie scurta, de către boieri, care au uneltit împotriva lui şi au chemat iarăşi în scaun pe *Petru Rareş al V-lea*, care a lăsat domnia fiului său

25. *Ilie al III-lea* şi fiindcă acesta n-a avut urmaş, i-a urmat în scaun fratele său

26. *Ştefan al VIII-lea* şi el fiu al lui *Petru al V-lea.* A avut şi acesta soarta să moară fără urmaşi punând astfel capăt seminţiei drepte şi nedrepte a Drăgoşeştilor.

Stingerea acestei seminţii este pricina de căpetenie a tuturor năpăştilor abătute asupra Moldovei în cursul vremurilor. Căci nemaiaflându-se nimeni care să-i întreacă pe ceilalţi prin neamul său ales şi să-i ţină în frâu pe uneltitori, ţara s-a ruinat şi s-a umplut de partide răzvrătite.

Turcii vedeau cu ochi buni aceste tulburări dinlăuntru, fiindcă îşi dădeau seama că, dacă moldovenii vor fi sleiţi de puteri, le vor putea porunci orice, mai lesne decât dacă ar fi uniţi şi puternici.

Astfel, în răstimp de câteva luni, au fost aleşi feluriţi domni şi tot atâţia au fost iarăşi izgoniţi până când, după sfatul celor înţelepţi au fost înălţaţi domni din neamuri felurite.

27. *Petru*, fost stolnic al răposatului domn *Ştefan*, sau Truşcă, când a fost uns domn i s-a dat numele de *Alexandru al III-lea Lapuşneanu*; partida potrivnică aduse asupra lui la domnie pe

28. *Despot*, numit îndeobşte *Ereticul* de către istoricii noştri; om viclean şi clevetitor, care l-a dat jos din scaun pe *Alexandru* cu ajutorul turcilor. Fiindcă ştia că are mulţi duşmani şi că de câteva ori voiseră să-l înlăture otrăvindu-l, s-a prefăcut că moare şi a pus să se duca la groapă un chip asemenea lui, iar el însuşi a fugit în taină la leşi, ca să afle şi mai bine gândurile supuşilor săi. După fuga lui moldovenii l-au chemat iar la domnie pe *Alexandru al III-lea Lăpuşneanu*. Numai că bucuria lui n-a ţinut prea mult. Căci Despot, care s-a întors din Ţara Leşească, l-a izgonit fără greutate, cu ajutorul oastei care-i era cu priinţă, întărită cu leşi. După moartea lui Despot, domnia o smulse cu sila.

29. Ştefan al IX-lea, poreclit Tomşa, care mai înainte fusese hatmanul lui, adică căpetenia oastei. Dar moldovenii, scârbiţi curând de domnia lui nedreaptă, au chemat iarăşi din Lehia, pentru a treia oară, pe domnul lor cel vechi şi drept.

Alexandru al III-lea, care stătea ascuns acolo şi care l-a biruit în luptă pe *Ştefan*, l-a luat ostatec şi l-a osândit la moarte. După atâtea schimbări ale soartei, el s-a bucurat la urmă de o viaţă mai tihnită şi a murit în scaun. Averile şi domnia le-a lăsat moştenitorului şi fiului său

30. *Bogdan al IV-lea*. Fiindcă acesta a murit fără copii, a venit la domnie, prin alegerea boierilor

31. *Ioan*, poreclit *Armeanul*, fiindcă, după obiceiul armenesc, se ospăta cu carne în postul sfinţilor apostoli. Era un bărbat foarte învăţat în limbile grecească şi latinească şi fusese pe vremuri tovarăş de învăţătură al vestitului dascăl de greceşte *Ioan Lascăr*, ale cărui scrisori trimise lui se găsesc pînă astăzi în cartea *Turco-Graecia* a lui *Crusius*. Voia să scape de stăpânirea turcească şi ţintea spre libertate; a fost însă prins cu vicleşug

de turci, care au pus să fie rupt în două de cămile. Turcii au numit ca urmaş pe

32. *Petru al VI-lea*, poreclit *Şchiopul*, un fiu al voievodului valah *Mircea al II-lea*. Dar boierii cei mari ai Moldovei n-au suferit să fie cârmuiţi de un străin şi în curând au izbutit ca turcii să-l scoată din scaun şi să pună domn în locul lui pe

33. *Iancu*, sas din naştere. Nu ştiu cu ce meşteşug a dovedit acesta să-i încredinţeze pe cei mai mulţi că s-ar trage din neamul Drăgoşeştilor. S-a făcut însă urât tuturora prin curvia şi cruzimea lui; a fost ucis de boierii care uneltiseră în taină împotrivă-i. În locul lui turcii au pus a doua oară pe

Petru al VI-lea Şchiopul, care văzându-se vârât în tulburări neîncetate şi iubind mai mult tihna decât fala, s-a lepădat de bunăvoie de domnie şi s-a aşezat la Sibiu, ca om de rând. Scaunul lăsat de el a fost luat, prin alegerea boierilor, de

34. *Aron*, bărbat crud şi sălbatec. A fost izgonit de moldoveni din pricina tiraniei sale, dar turcii l-au pus iarăşi în scaun, când le-a dat Benderul. După moartea lui, a domnit puţină vreme

35. *Ştefan al X-lea*, căruia i se zicea *Răzvan*. După el boierii au ales domn pe

36. *Ieremia Movilă* şi, la moartea acestuia, pe fratele lui

37. *Simeon Movilă*, după moartea lui, Moldova a avut trei domni din acelaşi neam, anume:

38. *Mihai I*, un fecior al lui *Simeon Movilă*,

39. *Constantin I* şi

40. *Bogdan al V-lea*, care erau fraţi şi feciori ai lui *Ieremia Movilă*. Dar când au început să facă înnoiri şi au vrut să dea ţara pe mâna leşilor, au fost izgoniţi de boierii care nu aşteptau vreun sprijin prea mare din partea stăpânirii leşeşti. Pentru asemenea credinţă, ei au dobândit de la turci, fără osteneală, ca alesul lor

41. *Ştefan al XI-lea Tomşevici*, despre care se credea că se trage din neamul lui *Ştefan al IX-lea*, să fie întărit şi învestit cu puterea domnească. Acestuia i-a urmat

42. *Gaspar*, italian din naştere, care mai înainte fusese dragoman la Poarta otomană şi pe care turcii l-au pus domn cu sila în Moldova. Dar fiindcă voia să aducă în Moldova religia papistăşească, a fost izgonit de boieri, iar turcii au pus în locul lui pe

43. *Radu* care fusese domn în Valahia şi i se zicea *cel Lung*. După moartea lui a urmat

44. *Miron Barnovschi*, leah, care însa, pentru slujba ce făcuse ani de-a rândul, fusese primit în rândurile boierimii moldovene şi a ajuns la domnie prin alegerea boierilor celor mari.

În vremea acestuia dreptul de alegere al domnului, pe care-l avuseseră până atunci boierii, a fost lăsat chiar cu învoirea acestora, cu totul în seama turcilor. Căci atunci când izbucni un război între leşi şi turci, în care *Miron* trecu de partea leşilor, pricinuind astfel o groaznică năvălire a tătarilor în Moldova, boierii, ca să nu mai îndure şi altă dată astfel de soartă, au lăsat de bunăvoie turcilor tot dreptul lor de a alege pe domn, numai să fie din os domnesc şi de lege creştinească. După această învoială turcii, după ce tăiară capul lui *Barnovschi*, precum vom istorisi mai pe larg în altă parte, au trimis domn în Moldova pe

45. *Alexandru al IV-lea*, zis *Iliaş*, despre care se credea că ar fi din neamul lui *Ştefan al V-lea*, iar după moartea lui

46. *Moisă*, un fiu al lui *Simeon Movilă*, fu pus domn în Moldova, şi, împotriva obiceiului, fu cinstit cu trei tuiuri. Dar după moartea acestuia rupându-se toate legăturile tractatelor şi legilor, domnia s-a dat arareori fiilor de domn şi încă mai rar cuiva din ţară, dar de cele mai multe ori străinilor. În acest chip, împotriva vrerii boierilor, dar pentru bănetul lui, a dobândit domnia de la turci

47. *Vasile*, născut în Epir sau Albania, unde i se zicea *Lupu*, care şi-a luat numele cel nou când a fost uns domn. Supuşii lui i-au purtat jugul cu destulă răbdare mulţi ani de-a rândul, dar până la urmă, l-au izgonit şi au pus în locul lui pe

48. *Ştefan al XII-lea Burduja*, adică *Grasul*, dobândind de la turci şi întărirea acestei alegeri. Când acesta trecu însă de partea leşilor, turcii au pus domn în Moldova pe

49. *Gheorghe Ghica*, un albanez, care era capuchehaie[1] a lui Ştefan la Poartă. După aceea însă când a fost făcut domn al Valahiei, turcii au dat domnia Moldovei lui

50. *Ştefan al XIII-lea*, fiul lui *Vasile Albanezul*, după moartea căruia

51. *Istrate Dabija* a fost ales domn de boieri şi întărit de turci. După acesta a urmat

52. *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*, numit şi *Iliaş*, care a dobândit domnia prin bunăvoinţa turcilor, dar tot aceştia l-au dat jos din scaun. I-a urmat

53. *Duca-Vodă*, un grec ridicat de jos, care, pentru meritele sale a dobândit nu numai cele mai mari ranguri în Moldova, ci şi o domniţă de soţie, pe fiica lui *Istrate Dabija*. Când însă, după şase luni de domnie, a fost scos din scaun, turcii au numit domn în Moldova încă o dată pe

Ilie al III-lea. Acesta a fost cel dintâi pe care turcii l-au făcut domn a doua oară, după ce-l dăduseră jos din scaun, lucru pe care l-au făcut după aceea adeseori. Căci după un scurt răstimp acestui *Ilie* i-a urmat

Duca, numit a doua oară domn de turci şi pe urmă scos iarăşi din scaun din pricina pârilor moldovenilor, pe când pornise asupra Cameniţei.

54. *Ştefan al XIV-lea Petriceicu* fu ales de boieri şi întărit de turci. La Hotin, trecând în toiul bătăliei de partea leşilor, domnia Moldovei o dobândi

55. *Dumitraşcu Cantacuzino*, care era surghiunit în acea vreme din Valahia, făcea negoţ cu pietre scumpe la Ţarigrad şi dăduse în dar sultanului o fântână arteziana de argint lucrată meşteşugit. *Dumitraşcu* a fost scos din scaun şi

56. *Anton Russet*, nobil din Ţarigrad, care era capuchehaie al Moldovei, dobândi domnia de la turci. După el a urmat

[1] *Capuchehaie* — reprezentant al domnului pe lânga Poartă.

Duca, grecul, pe care turcii l-au pus domn pentru a treia oară. Când acesta a fost luat ostatic de leşi, domnia i s-a dat încă o data lui

Dumitraşcu Cantacuzino; dar acesta s-a făcut urât boierilor din pricina tiraniei sale, iar aceştia au dobândit de la Poartă îngăduinţa să-şi aleagă singuri domnul. Şi astfel l-au ales pe părintele nostru

57. *Constantin al II-lea Cantemir*, numit *cel bătrân*, iar după moartea lui, care urmă la 23 martie 1693, fiul său mai tânăr,

58. *Dimitrie Cantemir*, fu aşezat în scaun la anul 1693, ales de boierii cei mari şi fu uns la Iaşi de doi patriarhi; dar, fiindcă n-a izbândit să fie întărit de Poartă, a fost nevoit să dea locul lui

59. *Constantin al III-lea*, un fiu al lui Duca, pus cu sila în Moldova de către turci. La rugăminţile boierilor a fost scos din scaun şi la 1700 i-a urmat

60. *Antioh Cantemir*, fiul cel mai mare al lui *Constantin al II-lea* dinaintea căruia fratele său (căruia sultanul îi hotarâse domnia), se dădu de bunăvoie la o parte. Dar *Constantin Brâncoveanu*, care ştiu să câştige cu bani mulţi pe marele vizir, cel lacom, l-a izgonit, după ce domnise cinci ani şi a adus în locu-i pe ginerele lui,

Constantin al III-lea, un fiu al lui Duca, ajuns, în chipul acesta, pentru a doua oară domn al Moldovei. Dar şi acesta, după ce a cârmuit abia doi ani şi jumătate, a fost mazilit în urma plângerilor boierilor. În locul lui, turcii l-au rânduit domn pentru a doua oară, la 1707, pe

Antioh Cantemir, a cărui scoatere din scaun a dobândit-o iarăşi, după câţiva ani, duşmanul de moarte al neamului cantemiresc, *Constantin Brâncoveanu*, folosindu-se de bogăţiile sale, după cum avea obiceiul. Ca urmaş al lui a fost trimis

61. *Mihai al II-lea Racoviţă*, care a avut de soţie pe Elisabeta, fiica lui Constantin Cantemir. Dar fiind învinovăţit de răzvrătire de către serascherul din Silistra, turcii l-au scos din scaun şi au pus în locul lui pe

62. *Nicolae Mavrocordat*, în acea vreme mare dragoman la curtea sultanului, urmaş în această dregătorie al vestitului său tată, *Alexandru Mavrocordat*. Dar când a izbucnit războiul între Rusia şi Poartă, cum el era socotit mai bun scriitor decât oştean, i s-a luat domnia şi i s-a dat ca urmaş pentru a doua oară

Dimitrie Cantemir, care, pentru unele pricini folositoare, a lăsat toată cinstea şi viaţa înlesnită, trecând cu oastea sa de partea creştinătăţii. A avut urmaş pe înaintaşul său, anume pe *Nicolae Mavrocordat*, care era foarte iubit de turci pentru credinţa sa şi a tatălui său. Dupa aceea, când tot datorită acestei credinţe a dobândit domnia în Valahia, domn în Moldova a fost făcut pentru a doua oară

Mihail al II-lea Racoviţă, care şi astăzi (adică în anul 1713) încearcă să ţină cât de cât în ascultare Moldova, zdruncinată şi lovită din toate părţile.

Ne-am văzut siliţi să scriem cam pe larg despre aceste lucruri, fiindcă ni s-a părut că nu s-ar putea pune lesne în faţa ochilor bunului cititor, mai pe scurt, feluritele şi numeroasele schimbări ale stării moldovenilor. Dacă acesta va voi să-şi arunce ochii peste istorisirea făcută de noi despre domnii ţării noastre, va băga de seamă, fără osteneală:

1. că de la *Dragoş*, descălecătorul Moldovei, pâna la *Ştefan cel Mare*, atâta vreme cât Moldova a fost slobodă, domnia s-a dat pe temeiul dreptului de moştenire ;

2. că această datină a fost păstrată de asemeni şi sub turci, cu sfinţenie şi nestrămutat, atâta vreme cât a dăinuit neamul *Drăgoşeştilor*;

3. că după stingerea neamului *Drăgoşeştilor* şi până în vremea *Movileştilor* turcii au lăsat boierilor slobodă alegerea domnilor;

4. că moldovenii au ales întotdeauna domn pe unul din copiii sau rubedeniile domnului răposat;

5. că după căderea lui *Ioan* Armeanul şi după trădarea lui *Aron*, turcii au luat asupra lor mai întâi întărirea, iar pe urmă şi

alegerea domnului, totuşi în aşa chip, încât calea la scaunul Moldovei nu era deschisă lesne decât celor din os domnesc;

6. că după răzvrătirea lui *Miron Barnovschi* legea aceasta nu numai că n-a mai rămas un obicei, dar şi domnia a fost pusă la mezat de turci pentru tot felul de străini.

Dar despre toate acestea vom vorbi mai pe larg când vom avea prilej să descriem istoriceşte soarta ţării noastre de la început şi până în vremile de astăzi.

CAPITOLUL AL III-LEA

DESPRE OBICEIURILE VECHI ŞI NOI LA ÎNSCĂUNAREA UNUI DOMN AL MOLDOVEI

După ce am arătat cine s-a învrednicit să domnească în Moldova în vechime şi în zilele noastre, socotim că merită osteneală să spunem câte ceva despre obiceiurile şi ceremoniile cu care se făcea înscăunarea domnilor odinioară.

În vremea celor dintâi şase voievozi, până la alegerea lui *Ştefan I*, care a rupt firul ereditar al stăpânitorilor Moldovei, obişnuit pînă atunci, datinile ţării se împlineau puţin sau deloc. Cel care moştenea domnia se ştia încă de pe când trăia tatăl sau fratele său şi, ca să se urce în scaun, nu era nevoie de altceva decât să-l vrea norodul.

Numai în vremile următoare, când pentru dobândirea dreaptă a domniei boierii aveau cuvânt, a fost nevoie de mai multe solemnităţi la numirea şi ungerea ca domn.

Îndată după moartea lui *Roman I*, al şaselea voievod socotit de la descălecare, când vârsta necoaptă a fiului său *Alexandru cel Bun* îl făcea să pară prea slab ca să-i poată izgoni pe duşmanii care loviseră Moldova din toate părţile, boierii au chibzuit că e mai bine să se aleagă un domn destoinic şi un oştean priceput, decât să aducă la cârma ţării un copil şi să se arunce în cele mai mari primejdii din pricina nepriceperii lui.

Acest drept, pe care-l aveau pe atunci toţi boierii, mai apoi din pricina tulburărilor istorice iscate adesea de mulţimea celor care alegeau, a fost lăsat numai în seama celor *şapte boieri mari*, şi anume a marelui logofăt, celor doi vornici, căpeteniei oştilor sau hatmanului, postelnicului, marelui spătar şi marelui paharnic, despre ale căror dregătorii vom vorbi mai jos, în capitolul al VI-lea.

Aceştia, îndată după moartea domnului lor, aveau obiceiul să se adune în divan, să deschidă diata domnului răposat şi dacă în aceasta nu era numit vreun urmaş, să aleagă un alt domn prin glasul celor mai mulţi dintre ei, dar fără să-l arate norodului.

Când însă unul dintre feciorii domnului era numit domn prin diata părintelui său, atunci când cei ce făceau alegerea trebuiau să i se supună ca unei legi şi nu mai aveau slobozenie să aleagă altul.

După aceasta se îngrijeau de îngropăciunea răposatului şi rămăşiţele lui, dacă în viaţă ctitorise vreo biserică, erau aşezate în aceasta, iar dacă nu, într-o biserică din cele mari.

După slujba de îngropăciune, toată boierimea şi curtenii, împreună cu toate căpeteniile de oaste, se întorceau de la biserică la curte, într-o adâncă tăcere, în haine cernite şi cu obrazele întristate. Boierii se adunau îndată în Divanul cel mare, luându-şi locurile şi scaunele pe care le avuseseră în timpul vieţii domnului răposat. Cetele de oşteni, cu steagurile şi armele întoarse în jos, aşteptau — răspândite în curtea domnească — înscăunarea noului domn.

În vremea aceasta, după amiază, domnul cel nou stătea în picioare lângă tronul părintesc, în haine cernite dacă era unul din feciorii răposatului; dacă însă era ales dintre boieri, stătea neclintit la locul său cel dinainte.

După ce se rânduiau toate în felul acesta, mitropolitul rupea cel dintâi tăcerea, ţinea o cuvântare de laudă despre domnul răposat şi-i plângea moartea în numele ţării întregi.

După ce sfârşea mitropolitul, marele logofăt citea cu glas tare în adunare diata domnului, pentru ca, atunci când era numit ca urmaş fratele mai mic, cel mai mare fiind lăsat la o parte, lucru care se petrecea adesea, tot omul să ştie că acesta se facea după voia răposatului, iar nu după bunul plac al boierilor.

Marele logofăt era cel dintâi care, după citire, se apropia de noul domn şi, dacă acesta se trăgea din neamul răposatului,

îi arăta mai întâi mâhnirea pricinuită de moartea tatălui sau fratelui său, după care îi spunea că a fost hotărât domn prin diată şi îl ruga în numele tuturor boierilor Moldovei să purceadă de îndată la domnie şi să-i ocârmuiască pe toţi ca pe nişte supuşi şi robi credincioşi, cu dreptate şi după lege.

După datină, stând în picioare şi cu capul gol, noul domn răspundea în puţine vorbe, plângând soarta ţării care a pierdut un domn atât de bun şi arătând că, deşi nu se socoate destul de vrednic să poarte povara ţării, se supune poruncii tatălui sau fratelui său şi vrerii întregii ţări şi din această pricină primeşte domnia şi-şi va cârmui supuşii cu toată dreptatea, dragostea şi îndurarea.

După aceasta toţi cei de faţă se ridicau în picioare şi-l petreceau pe domn pînă la mitropolie cu mare alai, având în frunte pe mitropolitul şi slujitorii bisericii.

La uşa bisericii mitropolitul îl întâmpina cu două lumânări mari, îl tămâia cu o căţuie şi-i dădea să sărute sfânta cruce şi sfânta Evanghelie, faţă de care acesta îşi arăta evlavia, iar apoi era lăsat să intre înlăuntru.

După aceea domnul păşea până la altar, în faţa uşilor numite împărăteşti, cădea în genunchi şi-şi pleca fruntea pe marginea sfântului altar, iar mitropolitul îi punea patrafirul pe cap şi citea cu glas tare rugăciunea cea de obşte la înscăunarea domnilor drept credincioşi, ungându-i fruntea cu sfântul mir.

După această ceremonie premergătoare, domnul se ridica în picioare şi săruta cu evlavie sfânta masă din altar şi sfintele icoane.

Când se trăgea îndărăt, mitropolitul, în mijlocul bisericii, îi punea pe cap o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe şi, în timp ce psalţii cântau ἀξιον ἐζιν[1] îl apuca de braţul drept, iar postelnicul de cel stâng şi-l urcau pe un tron cu trei trepte, aşezat în partea dreaptă a bisericii.

În vremea aceasta se slobozeau tunurile ce se aflau împrejurul cetăţii, iar muzicanţii începeau să cânte din instrumente.

[1] *Axion* — cântare bisericească de laudă.

După sfârşirea slujbei bisericeşti, domnul era înveşmântat în tinda bisericii cu straie domneşti, iar boierii se îmbrăcau îndată cu veşminte strălucitoare şi mai vesele, lepădând pe cele cernite purtate până atunci.

După ce se împlineau acestea, domnul încăleca din nou pe cal şi se întorcea la curte, însoţit de mitropolit şi de întregul sfat al ţării şi, intrând în sala cea mare, se urca pe tronul domnesc, la care solemnitate, după datină, hatmanul îi ţinea poala din dreapta a straiului domnesc, iar postelnicul cel mare poala din stânga.

După domn veneau mitropolitul şi întregul sfat, care se aşezau pe scaunele lor după rânduială. După aceea mitropolitul păşea cel dintâi spre domn, care şedea pe tron, îi săruta mâna şi-i ura, în puţine vorbe, domnie norocită, îl încredinţa de sprijinul său şi-i cerea ocrotire pentru dânsul şi pentru oamenii bisericii. După aceea se întorcea către norod, îl binecuvânta şi-l îndemna sa fie cu credinţă domnului.

După mitropolit urmau episcopii şi celelalte feţe bisericeşti ale Moldovei.

După ce aceştia îşi arătau supunerea faţă de noul stăpân, veneau să-i sărute mâna şi marele logofăt şi ceilalţi boieri.

După ce se isprăvea aceasta, domnul se ridica de pe tronul său şi mulţumea tuturor, cu capul gol, pentru cugetul lor curat faţă de el, făgăduind ţării milă, dreptate şi apărare.

După asemenea cuvinte marele spătar îi lua coroana din cap şi domnul se ducea în odaia lui de taină, după ce plecau cu toţii.

Soaţei domnului, dacă o are, mărturiile de cinstire îi sunt arătate de jupânesele boierilor în odaia ei de primire, dar la încoronare, fiind un lucru sfânt, ea nu este părtaşă.

În tinda bisericii avea însăşi ea o strană, mai scundă decât a soţului, iar în odaia ei de primire, în care erau hotărâte tuturor jupâneselor de boieri locuri după rangul bărbaţilor lor, purta o coroană la fel cu aceea a domnului, aşa cum se poate vedea din picturile vechi.

Aşa se petreceau lucrurile odinioară la înscăunarea unui domn în Moldova.

După ce au căzut toate în neorânduială prin cârmuirea silnică a turcilor şi li s-a luat boierilor dreptul de a-şi alege domnul, acuma domnul se alege în alt chip, cu totul altul.

Pentru că, îndată ce marele vizir află că domnul din Moldova a murit sau când a hotărât să-l dea jos din scaun, fie că-l urăşte, fie că acesta s-a făcut vinovat de ceva, atunci el caută printre feciorii domnului sau printre boierii de la Ţarigrad un nou domn, şi anume făgăduieşte domnia aceluia care îi dă mai mulţi bani — dacă vremurile sunt liniştite — dar dacă e primejdie de război, aceluia care e mai vestit pentru credinţa şi vitejia lui.

După ce se învoieşte cu acesta în privinţa plocoanelor şi a celorlalte îndatoriri şi după ce dobândeşte de la dînsul o scrisoare despre plata banilor, îşi arată socotinţa sultanului printr-o scrisoare numita *talhîş*, cam cu vorbele acestea:

„Domnul care cârmuieşte acuma în Moldova, cutare, apasă pe supuşii înălţimii tale, încât boierii ţării, ca să scape de tirania lui, sunt nevoiţi să fugă în ţările megieşe, iar unii au trebuit să vină chiar aici ca să cerşească împărăteasca ta îndurare împotriva unui domn atât de înfricoşat". Dacă domnul nu poate fi învinovăţit de ceva asemenea, atunci născoceşte, fie că este adevărat sau nu, că domnul se împotriveşte să plătească haraciul, ori că este lăsător în împlinirea poruncilor împărăteşti, ori vreo altă fărădelege pentru care acesta merită să fie dat jos din scaun. *"De vreme ce aceste fapte sunt potrivnice înălţimii tale şi împărăţiei, socotesc că e trebuitor (dacă este pe placul înălţimii tale) să scoatem din scaun pe domnul pomenit şi să punem în locul lui pe cutare, pe care eu îl ştiu bărbat drept, cu credinţă, viteaz şi vrednic de milostenia aceasta."*

Dacă sultanul se învoieşte şi dacă nu se împotrivesc urzelilor vizirului nici câslar agasi[1] şi nici vreun alt dregător al

[1] *Câslar agasi* — sfetnic la curtea sultanului.

curţii, atunci sultanul scrie cu mâna lui dedesubt: "*Mugebinge amel aluna*" adică "*sa fie făcut întocmai*". După ce dobândeşte învoirea, vizirul, dacă vrea să facă lucrurile în taină şi dacă are a se teme că domnul care trebuie scos din scaun ar putea să fugă în ţările creştine, dacă află de nenorocirea care îl paşte, atunci îl cheamă pe pretendentul la domnie noaptea, iar dacă dimpotrivă nu are a se teme de nimic, îl cheamă ziua la curte, unde este întâmpinat cu toata cinstea de către chehaia-beg[1] al marelui vizir, care îl duce în odaia lui de taină, ce se află la curtea marelui vizir şi-i spune să stea jos.

După temenelele dintr-o parte şi alta, chehaia îi arată pricina pentru care a poruncit să-l cheme şi care trebuie spusă din nou, după obiceiul curţii, cu toate că pretendentul o cunoaşte prea bine şi anume îi spune că stapânul lui, marele vizir, a istorisit sultanului despre slujba credincioasă şi despre meritele părintelui său, ori ale lui însuşi faţă de Poartă şi prin aceasta l-a înduplecat să poruncească să fie ales domn în Moldova. Îl îndeamnă să se poarte cu vrednicie în această slujbă şi slujind cu credinţă să-şi arate bărbăţia şi să se păzească să nu-l dea de ruşine pe marele vizir în faţa sultanului fie prin nepăsarea, fie prin necredinţa lui.

După asemenea vorbe, chehaia trece din odaia lui în aceea a marelui vizir şi îl vesteşte că pretendentul la domnia Moldovei, pe care l-a chemat, s-a înfăţişat şi aşteaptă poruncile luminăţiei sale. Marele vizir, îndată ce nu mai are alte treburi, porunceşte lui capugilar[2] chehaia agasi, sau uşierul cel mare, să-l aducă înlăuntru pe domnul cel nou. Acesta aşteaptă oleacă în tindă până să intre în arzogazi sau odaia de primire, până când slujitorii marelui vizir şi cămăraşii săi se rânduiesc după rang pe amândouă părţile odăii. După aceea i se dă drumul înlăuntru şi după ce sărută mâna marelui vizir, care e aşezat turceşte între perini şi are de-a dreapta sa, în picioare, pe chehaia, se dă oleacă înapoi şi rămâne în picioare. După aceea

[1] *Chehaia-beg* — locţiitor al marelui vizir.
[2] *Capugiu* — dregător care transmitea şi aplica poruncile sultanului.

vizirul îşi ridică obrazul şi, grav, îl salută ceremonios zicând: "*Hosi gheldin beg*", adică: "*Bun venit, doamne!*"

"Preaînălţatul, preadreptul şi preamilostivul nostru sultan, aflând că domnul ce a cârmuit până acum Moldova s-a arătat lăsător în împlinirea poruncilor sale şi a asuprit pe supuşii săi, a poruncit să i se ia domnia. L-am rugat să te pună în locul aceluia pe tine, pe care te ştiu bărbat drept, cinstit şi cu credinţă împărăţiei otomăniceşti.

Preamilostivul sultan a dat ascultare rugăminţii mele, s-a milostivit de tine şi ţi-a dat domnia Moldovei. Datoria ta va fi deci cu credinţă, ca să te arăţi recunoscător faţă de asemenea mare milostenie împărătească; prietenii şi duşmanii noştri să fie şi ai tăi, să-ţi cârmuieşti supuşii cu îndurare, să aperi pe cei drepţi, pe cei ticăloşi să nu-i ierţi; să te mulţumeşti cu veniturile pe care legea şi obiceiurile ţării le recunosc domnului, să nu storci nimic cu sila de la supuşii tăi, sultanului însă să-i trimiţi la curte haraciul ce se cuvine şi peşcheşurile la vremea hotărâtă. Dacă vei face astfel, te vei bucura în veci de mila împărătească. Dacă vei face altminteri, trebuie să ştii că sfârşitul tău nu va putea fi într-altfel decât nenorocit".

La vorbele vizirului domnul răspunde el însuşi, dacă ştie turceşte, iar dacă nu ştie limba aceasta, răspunde prin dragomanul cel mare al curţii; el mulţumeşte pentru milosârdia sultanului, care i s-a arătat fără să fie vrednic de ea şi făgăduieşte să împlinească poruncile ce i se dau; să-şi jertfească de bunăvoie toate puterile, ba chiar şi viaţa în slujba înălţimii sale şi se roagă numai ca sultanul să nu-şi întoarcă mila de la el.

După aceea, la porunca vizirului, capugilar chehaiasi aduce un veşmânt de îmbrăcat pe deasupra, hileat, numit îndeobşte caftan, pe care îl dă mai întâi domnului ca să-l sărute şi apoi îl îmbracă cu el peste celelalte straie. Astfel înveşmântat, se îndreaptă iarăşi spre vizir, îi sărută mâna şi poala hainei, îi înfăţişează pe capuchehaiasi sau solul său la Poartă, care-l însoţeşte, şi se roagă de vizir să se milostivească să-l ia şi pe acesta sub oblăduirea lui.

Dacă marele vizir se învoieşte, atunci răspunde: "*Ne hoş !*" adică "*Prea bine*", iar după aceea şi capuchehaiasi este înveşmântat cu un caftan, dar de al doilea rang.

După ce se împlinesc aceste ceremonii, domnul sărută a treia oară mâna vizirului, iese din sală, fără să mai scoată vreo vorbă, şi se duce în cămara chehaiei. Îl urmează de îndată chehaia, îl firitiseşte pentru domnia cea nouă şi-i dă cafea şi şerbet (care este făcut din zahăr şi apă) şi stă de vorbă cu el despre treburile domniei sau despre alte lucruri. În vremea aceasta imbrohorul, adică mai marele grajdurilor vizirului, găteşte un cal frumos împodobit, iar căpetenia ceauşilor, cu 24 de ceauşi, patru ceatâri ai vizirului, încă vreo cîţiva agalari (slujitori de rang mai înalt de la curtea vizirului) şi ici-agalarî, adică slujitori de casă, îl aşteaptă pe domn sa iasă afară.

De îndată ce chehaia e vestit că toate sunt rânduite după obicei, porunceşte să se aducă mirodenii ca să-l afume pe domn, ceea ce la turci este semn că trebuie să-ţi iei rămas bun. Domnul sărută mâna chehaiei şi, încălecând pe cal, iese din curtea marelui vizir, cu patru ceauşi de alai înainte, cu rânduiala ce urmează: în frunte paşesc atâţia ceauşi câţi pofteşte domnul, cu ceauşlaremini sau căpetenia lor; după aceea urmează agalarii vizirului şi ici-agalarî; după ei vine domnul înconjurat de patru ceatâri, dintre care doi merg înaintea calului şi doi pe de laturi, ca să-i sprijine picioarele. Îndată după domn vine capuchehaia, adică solul său; alaiul îl încheie boierii Moldovei, dacă se întâmplă să fie de faţă, sau câţiva boieri greci din Ţarigrad, rude sau prieteni ai domnului. Cu asemenea alai porneşte călare de la curtea vizirului, trece pe sub poarta Bahce-Capu, numită mai înainte Hrysopyle, iese din cetate şi se îndreaptă spre biserica cea mare a patriarhiei din Ţarigrad.

Oricine îl vede pe domn călare, fie turc, fie dreptcredincios, chiar dacă şade jos în dugheana lui, trebuie să se scoale în picioare, să-şi pună mâinile cruce pe piept şi să-şi plece capul;

ba mai mult, după ce a trecut de poartă, toate străjile ienicerilor sunt aşezate în rânduială de căpeteniile lor şi se închină domnului care trece, ca şi marelui vizir, plecându-şi capul, punându-şi mâna dreaptă pe piept şi lăsându-şi jos poala dinainte a hainei, care lucru este la ei semn de cea mai mare cinstire şi prin care se înţelege că îl cinstesc într-atâta pe domn, încât stau cu picioarele acoperite în faţa lui şi nu s-ar clinti din loc decât la porunca sa.

Când domnul ajunge cu alaiul la biserica cea mare a patriarhiei, turcii au poruncă să rămână în drum, iar el însuşi intră călare în curtea bisericii, descalecă la scară cum este hotarât pentru această ceremonie, în vreme ce ceauşii rostesc urarea obişnuită:

— *"Hac teala Padişahumute Febeg effendimuze cioc ilar umurler virsun devlet ile cioc iaşa", adică "Dumnezeu cel mare şi drept să dea sultanului nostru şi domnului, stăpânul nostru, viaţă lungă şi să trăiască mulţi ani norociţi"*.

La poarta dinspre drum domnului îi ies înainte preoţii cei de mir ai patriarhiei; la scara pomenită mai sus îl întâmpină mitropoliţii, episcopii şi alte feţe bisericeşti care sunt de faţă; la urmă, în uşa bisericii, îi iese înainte patriarhul şi-l binecuvântează cu semnul crucii.

Apoi cu psalţii patriarhului înainte, în timp ce se cântă τό αξιον ἐζιν voievodul paşeşte în casa Domnului şi, în mijlocul ei, îşi face semnul crucii către altar, iar după ce sărută icoanele sfinţilor, se îndreaptă spre strana hotărâtă pentru domnii Moldovei.

În vreme ce urcă cea dintâi treaptă a acesteia, protodiaconul rosteşte ἐκτνάζ[1] în care îl pomeneşte şi pe noul domn în chipul acesta *"Încă ne rugăm pentru bine-credinciosul, prealuminatul şi preaînălţatul nostru domn cutare, să-i dea lui biruinţă, tărie, sănătate şi noroc, şi Domnul Dumnezeul nostru să-l ajute şi să-l călăuzească şi să-i pună la picioare pe toţi vrăjmaşii săi"*.

[1] *Ectenie* — rugăciune la ortodocşi.

Dupa ἐκτνάζ patriarhul, în odăjdii, înconjurat de patru sau de mai mulţi mitropoliţi, intră în altar; domnul îl urmează şi îngenunchind îşi reazemă fruntea de pristol. Patriarhul îi pune patrafirul pe cap şi, după ce îi citeşte rugăciunea orânduită odinioară la încoronarea împăraţilor, îl unge cu sfântul mir.

După aceea domnul se scoală în picioare şi se întoarce la strana sa, în vreme ce psalţii cântă polihronul:

"Doamne, Dumnezeul nostru, dă-i viaţă lungă bine-credinciosului, preaînălţatului şi prealuminatului voievod şi domn al întregii Moldove, domnul nostru cutare. Dă-i Doamne, ani mulţi!"

După aceasta patriarhul se aşează şi el în strana lui, porunceşte să se facă tăcere, rosteşte câteva vorbe de laudă pentru domn şi-l îndeamnă să fie cu frica lui Dumnezeu şi să apere biserica. După aceea urmează polihronul pentru patriarh, care e alcătuit aproape din aceleaşi vorbe ca şi cel pentru domn.

La urmă domnul şi patriarhul vin împreună în mijlocul bisericii, unde patriarhul îl întăreşte pe domn blagoslovindu-l, iar domnul îi sărută patriarhului mâna dreaptă.

La ieşirea din biserică, patriarhul îl petrece până la scara pomenită mai sus, unde îşi dau unul altuia sărutare, apoi domnul încalecă pe cal; în faţa curţii patriarhiei îl primesc însoţitorii săi, turcii şi, cu aceeaşi rânduială cu care a venit, se întoarce, în strigările ceauşilor, la palatul său.

Când ajunge acolo, pofteşte înlăuntru numai pe căpeteniile însoţitorilor săi, porunceşte să le pună dinainte cafea ori dulceţuri, şi le împarte bacşişuri, după cum e obiceiul, iar ei, împreună cu oamenii lor, îl firitisesc şi se întorc îndărăt la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul şi mitropoliţii vin la noul domn şi după ei vin toţi boierii greci din Ţarigrad să-l firitisească.

După cum e obiceiul, mai vin să-l firitisească şi solii crailor sau ai ţărilor creştine, mai cu seamă dacă au avut mai dinainte legături cu domnul, fie ei înşişi, fie prin dragomanii lor.

În zilele ce urmează domnul se îndeletniceşte cu plata banilor ce datorează pentru dobândirea domniei şi cu plocoanele pe care osmanlâii le şi numesc peşcheşuri, adică daruri de bunăvoie, dar care, în faptă, sunt stoarse domnului cu sila de lăcomia lor fără saţ.

Cum a dat jumătate din acestea, i se trimit semnele domniei, adică două cozi de cal, cărora ei le zic *tuiuri*, şi un steag, care în limba lor se cheama *sangeac*, şi anume cu o pompă mai mare decât la aşezarea unui vizir de cei cinstiţi cu trei tuiuri.

Căci aceştia îşi capătă semnele puterii lor fără nici o pompă; le sunt trimise de către miralemaga, care este păstrătorul lor.

Dimpotrivă, când acestea sunt trimise unui domn moldovean sau valah, ele sunt purtate cu mare alai prin toată cetatea până la casa domnului.

Dis-de-dimineaţă, în ziua hotărâtă, ceauşii şi slujitorii vizirului, care l-au petrecut pe domn la biserica patriarhiei, se strâng la miralem-aga, adică păstrătorul steagurilor împărăteşti, care este o dregătorie însemnată la curte.

Când domnul e vestit că s-au adunat cu toţii, trimite pe capuchehaie şi pe boierii moldoveni ce se află acolo, înveşmântaţi în haine scumpe şi, mai cu seamă, cu caii împodobiţi foarte frumos, la Babihumaiun, adică la poarta cea mare (aşa se numeşte poarta dinafară a palatului sultanilor).

Ajungând acolo, aceştia sunt primiţi cu mare cinste de miralem-aga, care cheamă îndată tubulhanaua, adică muzica împărătească orânduită pentru domn. În vremea aceasta, după ce tubulhanaua începe să bată tobele şi să cânte din fluiere şi din alte instrumente obişnuite la turci, tot alaiul iese în rânduială din curtea sultanului. În frunte sunt ceauşii, doi câte doi; le urmează agalarii vizirului îmbrăcaţi în aceleaşi straie cu care se înfăţişează în divanul sultanului; după ei păşesc capuchehaia domnului şi boierii moldoveni; iar la urmă miralem-aga, care poartă un steag desfăşurat şi cele doua tuiuri, tubulhanaua îl impresoară dindărăt.

Când trec în chipul acesta prin cetate, toate străjile, oriunde s-ar afla, chiar acelea de la curtea vizirului, trebuie să se rânduiască în drum, să-şi coboare poala hainei, să-şi pună mâinile cruciş pe piept şi să cinstească în acest chip semnele împărăteşti. Ajunşi în cele din urmă, la casa domnului, acesta, împreună cu curtenii săi, întîmpină la intrarea în palat pe purtătorul steagului, iar miralemaga, cu capul plecat, îi dă sangeacul şi tuiurile, adăugând firitisirea: "*Alah teala mubares eileie*", adică "*Dumnezeu preaînaltul să vă binecuvânteze*".

Domnul ia sangeacul în mână, îl sărută cu smerenie şi-l dă în seama sangeacdarului său, adică stegarului.

După aceea pofteşte pe miralem-aga în cămara sa de sfat şi, după ce porunceşte să-i pună dinainte cafea şi dulceţuri, după obiceiul turcesc, pune să-l îmbrace cu un caftan îmblănit cu samur şi-l lasă să plece, după ce i-a dat peşcheşul după obicei.

Miralem-aga se întoarce cu slujitorii curţii la palatul împărătesc, dar tubulhanaua rămâne la domn cântând în fiecare zi câte trei ceasuri înainte de asfinţitul soarelui (care vreme se cheamă în turceşte *ikindi*) *neubet* sau semn de strajă. Cinstea aceasta nu o au decât domnii din Moldova sau Valahia, fiindcă nici un paşă nu poate să se slujească de muzica ostăşească atâta vreme cât se află în Ţarigrad.

După ce isprăveste aşa toate trebile pe care le are la curte şi după ce plăteşte toţi banii ce este dator, dă de ştire vizirului, prin chehaie, că nimic nu-l mai împiedică să purceadă la domnie şi se roagă să-l ajute să se înfăţişeze înaintea sultanului şi să-i îngăduie să plece.

Odată hotărâtă ziua aceasta, care nu poate fi alta, după obicei, decât duminica sau marţia — acestea fiind zilele statornicite de Suleiman pentru divanul sultanului — se adună, încă înainte de răsăritul soarelui, marele vizir, muftiul[1] şi cadi-

[1] *Muftiu* — interpretul suveran al legii, reprezentantul religios al profetului.

Ieşirii, ceilalţi viziri, agalele ienicerilor, silahdar-agasi[1] şi alţii care, datorită slujbei lor, au intrarea slobodă la palat şi judecă pricinile, pe care sultanul le ascultă stând îndărătul unor zăbrele aurite. Câteodată judecata ţine patru ceasuri, până când se isprăvesc plângerile.

După ce se sfârşeşte divanul, se porunceşte domnului să stea drept, în rând cu boierii săi, de la uşa bolţii dinafară a sălii divanului şi până la uşa cu care se închide bolta dinlăuntru, numită *cube*.

Vizirul cel mare se ridică de la locul său şi se duce la sultan împreună cu ceilalţi viziri şi cadileşiri, în vreme ce domnul îşi pleacă adânc capul în faţa vizirului cel mare şi a celorlalţi viziri.

Când ajunge în faţa sultanului, vizirul cel mare îl vesteşte mai întâi despre pricinile ce s-au judecat în divan sau despre alte treburi ale împărăţiei, apoi îl mai vesteşte că robul său, domnul Moldovei, se roagă să-i fie îngăduit să se ducă la domnia lui. Dacă sultanul îi îngăduie, vrerea sa i-o spune domnului capugilar chehaiasi, adică portarul cel mare, iar muhur-agasi[2] porunceşte să i se pună în cap domnului o cucă frumos lucrată din pene de struţ.

Această cucă este o podoabă a ienicerilor şi li se pune în cap domnilor, fiindcă şi ei slujesc în rândul ienicerilor. De aceea nimeni altul nu poate să pună această podoabă pe capul domnilor decât muhuraga, căpetenia străjilor la curtea palatului vizirului şi care se socoteşte mai marele tuturor ienicerilor de la vizir.

După ce domnul a fost împodobit în acest chip, tefterdarul cel mare îl îmbracă cu un caftan şi mai împarte alte 27 de caftane mai sărace boierilor săi care se află de faţă.

După aceasta pe domn îl duc înlăuntru, ţinându-l de subsuori, doi capugibaşi, asemenea şi pe alţi patru boieri de frunte ai

---

[1] *Silahdar-agasi* — comandantul trupei de călăreţi.

[1] *Muhur-agasi* — mai-marele uşierilor. Avea îndatoriri judecătoreşti la Înalta Poartă.

săi ce se află acolo. Când ajung în pragul divanului, aceştia îl silesc să-şi plece capul până la pământ, lucru pe care îl face şi la pasul al treilea şi la al şaselea. În cele din urmă rămâne stând în picioare în mijlocul divanului, care nici nu este prea mare.

Sultanul, şezând pe tron, face semn vizirului, care stă la dreapta sa cu mâinile puse cruce una peste alta, să spuie domnului ce are de spus. Vizirul, închinându-se în faţa sultanului, aproape până la pământ, spune domnului aceste cuvinte:

"Sultanul, stăpânul nostru, care este mântuirea lumii întregi, cunoscându-ţi credinţa şi cinstea, s-a milostivit asupra ta şi ţi-a dat domnia Moldovei. Deci şi de acum încolo să fii credincios şi să slujeşti cu dreptate, să dai ascultare poruncilor sale sfinte, cărora toată lumea trebuie să se supună, şi să-i fii plecat pururea. Pe supuşii împăratului, care să fie sănătoşi şi fericiţi, să-i aperi şi să-i cârmuieşti cu blândeţe. Să fii sârguincios şi să bagi de seamă la tot ce fac duşmanii, să trimiţi veşti sigure despre ei în orice ceas, având grijă de aceasta din răsputeri. Altminterea ştii ce te aşteaptă. Iar dacă vei fi lăsător, nici o dezvinovăţire deşartă nu-ţi va folosi!"

Dacă domnul ştie turceşte, răspunde cam aşa: "*Făgăduiesc cu capul meu că-mi voi jertfi toată puterea slujind preaslăvitului şi preamilostivului sultan, numai să nu-şi întoarcă luminata lui faţă de la mine, nevrednicul său rob*".

După ce rosteşte vorbele acestea, capugibaşii îl scot afară din divan, cu aceeaşi ceremonie ca la intrare, mergând de-a-ndăratelea (fiindcă nu e îngăduit să arate sultanului spatele).

În vremea aceasta buiuc-imbrohorul sau comisul cel mare al sultanului găteşte la poarta palatului un cal arăbesc cu frâu de aur bătut cu pietre scumpe şi acoperit cu o harşa cusută cu aur şi argint.

De partea stângă a şelei atîrnă o spadă, iar la dreapta un buzdugan.

---

[1] *Achiulahli* — soldaţi care însoţesc pe domn în timpul călătoriei.

Doi iediclii sau slugi de la grajdul împărătesc ţin calul; alăturea se află doi achiulahli[1] sau trabanţi cu fesuri albe în cap şi tot atîţia paici îmbrăcaţi în straie cusute cu fir de aur şi cu chivăre de argint poleite cu aur, care seamănă cu nişte pocale.

Domnul încalecă pe cal şi, aşteptând sosirea vizirulul cel mare, porunceşte boierilor săi să se rânduiască la stânga sa. Pe urmă se închină cu capul plecat şi cu mâinile pe piept către vizirul cel mare şi ceilalţi viziri, care, de obicei, îi răspund în acelaşi chip. Când aceştia pleacă spre palatele lor, domnul, călare, cu acelaşi alai cu care a venit, cu tubulhanaua, însoţit de paicii şi achiulahlii sultanului, iese din curtea palatului şi merge drept spre biserica cea mare, unde este întâmpinat de către patriarh şi alte feţe bisericeşti, cu aceleaşi ceremonii şi cu aceeaşi pompă pe care le-am descris mai sus.

Când intră în biserică, îşi scoate cuca din cap şi n-o mai pune până când iese. Atunci încalecă şi pleacă spre palatul său, unde îl duc în divan tot agalarii care l-au însoţit pe drum. După ce agalarii îşi iau bacşişurile obişnuite, se întorc îndărăt la curte. Iar paicii şi achiulahlii rămân cu el şi-l petrec până la Iaşi, cetatea cea mai de frunte a ţării şi scaunul domnesc.

A doua zi, rais-effendi sau logofătul cel mare al sultanului îi trimite firmanul de domnie scris meşteşugit cu litere de aur şi-l vesteşte că trebuie să plece cât mai degrabă la domnie. Pentru că nici un domn nu poate să rămână în Ţarigrad mai mult de o săptămână, dupa ce s-a înfăţişat înaintea sultanului.

Pe drum, sultanul îi dă ca însoţitor un iskimne-agasi, care, aşa cum spune cuvântul, însemnează acela care trebuie să-l aşeze pe domn în scaun.

Această dregătorie se dă numai slujitorilor de credinţă ai curţii, lui capugilar chehaiagasi, adică portarul cel mare al curţii, imbrohorului cel mare sau celui de-al doilea, adică comisul cel mare împărătesc, adesea şi silahdarului şi ciohodarului, care sunt cei mai mari dintre slujitorii de credinţă ai curţii.

Aceştia doi din urmă însă, din pricina multor treburi însemnate ce au de îndeplinit, niciodată nu-l însoţesc ei înşişi pe domn, ci trimit pe alţii în locul lor.

Pe domn îl mai însoţesc un capugibaşa cu patru capugii de rând şi tot atâţia ceauşi, doi achiulahli, doi ceatâri şi doi paici împărăteşti precum şi o ceată de muzicanţi, de care se slujeşte de obicei şi vizirul.

După ce se împlinesc toate acestea, în ajunul plecării din Ţarigrad domnul cere îngăduinţa să-şi ia rămas bun de la vizir şi, când o dobîndeşte, se duce la curtea lui întovărăşit de capuchehaie şi de boierii săi.

Sosind acolo chehaia îl duce la vizir, care îl îndeamnă iarăşi să fie cu credinţă, îi aduce iar aminte de sfaturile ce i-a dat mai înainte şi-i mai arată şi altele de care e trebuinţă.

Domnul îi dă răspuns după cum e nevoie, se roagă să aibă grijă de capuchehaiele sale şi de el însuşi şi, isprăvind vorba, îi sărută mâna.

La urmă vizirul îl lasă slobod şi-l firitiseşte cu aceste cuvinte:

"Te-oi vedea! Poartă-te cu bărbăţie şi vrednicie. Să fii şi de aci înainte cu noroc şi sănătos. Domnul să te aibă mereu în sfânta lui pază".

Apoi porunceşte să-l îmbrace cu un caftan, numit iciuncaftan sau caftanul de bun rămas.

Sfârşindu-se şi acestea, domnul se duce la chehaie şi-şi ia rămas bun de la el.

La urmă încalecă pe cal şi se duce ori la palatul lui, ori pe la ceilalţi viziri, ca să se roage şi de aceştia să aiba grijă de dânsul; îndeobşte acestea se petrec mai cu seamă noaptea, ca nu cumva domnul să trezească bănuiala vizirului că ar căuta sau ar vrea alţi sprijinitori.

A doua zi pleacă fără grabă din cetate, cu mare pompă şi alai, în strigătele ceauşilor ori de câte ori încalecă sau descalecă, după cum am arătat mai sus.

În fruntea alaiului merg călăreţii moldoveni, dacă domnul îi are cu dânsul, iar înainte duc steagul.

După călăreţi urmează o muzică creştinească cu pauce şi trâmbiţe; deasupra ei flutură un steag alb (semn de pace şi supunere), între două tuiuri sau cozi de cal, date domnului de către Poartă. Urmează capuchehaia domnului şi boierii aflaţi la Ţarigrad, împresuraţi de amândouă părţile de câte un rând de ceauşi. După aceştia vin cei şapte armăsari domneşti pe care domnul, ca şi vizirii, poate să-i ia cu dânsul. Armăsarii sunt împodobiţi cu harşale de mare preţ. De amândouă părţile sunt împresuraţi de şase ceatâri domneşti, după care urmează doi ceatâri împărăteşti.

După aceştia călăreşte domnul însuşi, înveşmântat în caftan domnesc şi având în cap o cealma. Capul calului său este acoperit de către doi paici împărăteşti, iar scările sunt ţinute de doi iedeclii sau grăjdari. Puţin mai înapoia domnului, de-a stânga (care se socoteşte partea cea mai de cinste la turci) călăreşte ischimne-agasi, iar de-a dreapta, sangeac-agasi, adică cel ce poartă grija steagului. După domn vin slujitorii săi de casă. După aceştia, fluturând în vânt, vin trei steaguri roşii, pe care le poarta cei ce ţin locul lui sangeac-agasi; steagul din mijloc are sus, în vârf, jumătate de lună, ce i se zice *alem*, iar celelalte numai nişte bumbi, poleiţi cu aur. Urmează o ceată de muzicanţi turci, care fac o larmă asurzitoare cu pauce mari şi cu trîmbiţe.

În coada alaiului vin slujitorii lui ischimne-agasi şi ai lui sangeac-agasi şi alţi oameni de rând care trebuie să-l însoţească pe drum.

Cu această rânduială alaiul merge încet până la cea dintâi oprire, care nu este departe de zidurile cetăţii celei mari.

De aci înainte, pe drum, nu se mai ţine atât seama de toate acestea; dar ori de câte ori domnul intră într-o cetate sau într-un târg, muzica şi strigările ceauşilor, ca şi celelalte ceremonii, trebuie sa se facă din nou.

Toata vremea cât sunt pe drum, doi ceauşi şi un slujitor al domnului pornesc înainte până la cealaltă oprire, care se nu-

meşte conac, şi se îngrijesc de sălaş şi de bucate, după vrerea şi pofta domnului.

Căci în toată vremea aceasta, după porunca împărătească, toţi trebuie să dea ascultare fără şovăire domnului, ca şi cum ar fi marele vizir însuşi; iar dacă unul din turci se arată fără cuviinţă sau nu vrea să dea ascultare poruncii domnului, acesta poate să dea poruncă lui beşli-agasi să-l pedepsească după cum i se cade. Iar dacă vrea să fie mai blând cu el, îl dă pe seama mai marilor lui, ca să-l pedepsească.

Ajungând domnul în acest chip la Galaţi, cel dintâi târg moldovenesc ce le iese în cale acelora ce vin de la Ţarigrad, îl întâmpină aici toţi boierii din Ţara de Jos şi unii din Ţara de Sus, care se întâmplă să fie pe aproape.

Însoţit de aceştia, se îndreaptă către Iaşi şi în vremea aceasta cercetează starea supuşilor săi, le ascultă jalbele şi le judecă pricinile.

La o milă de Iaşi îl întâmpină caimacamii puşi de el prin scrisoare de la Ţarigrad, împreună cu ceilalţi boieri, oşteni şi târgoveţi, pe care domnul călare pe cal, îi lasă să-i sărute mâna sau poala hainei.

Apoi, cu aceeaşi pompă cu care a ieşit din Ţarigrad, intră în cetatea de scaun şi descalecă la biserica sfântului Nicolae. În curtea bisericii îl întâmpină cu multă cinste mitropolitul şi alte feţe bisericeşti, care îl duc în biserică, unde se împlinesc aceleaşi ceremonii cum am arătat mai înainte.

După ce se sfârşeşte slujba, ieşind afară din biserică, îl întâmpină strigările şi muzica obişnuită a alaiului turcesc, care rămâne toată vremea aceasta în drum. Însoţit de turci, se îndreaptă spre curtea domnească.

Îndată ce ajunge acolo, iskimne-agasi îl duce în divanul cel mare, unde rămâne în picioare lângă scaunul domnesc, care are trei trepte.

După ce boierii se aşază la locurile lor, sunt lăsaţi să intre în divan şi căpitanii de oaste, ca şi neguţătorii cei mai bogaţi din Iaşi.

Se porunceşte să fie tăcere, iar ischimne-agasi dă secretarului (care se numeşte divan-effendisi, este turc şi se află în slujba domnului cu bună leafă) să citească porunca împărătească, numită hiucm-firman, adică porunca stăpânului.

Acest firman este alcătuit din cuvintele acestea: "*Aleşi şi măriţi boieri, episcopi şi boieri, pedestrime şi călăreţi şi voi, toţi supuşii şi robii mei! Sfârşitul vieţii voastre fie fericit! Ajungând la voi atotputernica poruncă a înălţimii noastre, de care ascultă lumea toată, să ştiţi că în anul... luna... mila noastră cea fără de margini a luat în seamă credinţa şi slujba cinstită a acestui voievod prea ales şi de frunte, din neamul care crede în Isus Nazarineanul, şi l-a socotit vrednic de mila, îndurarea şi ajutorul nostru. De aceea ne-am îndurat a-l orândui domn în Moldova. Dar i-am arătat cu osebire să poarte grijă părintească de boierii de orice rang ar fi ei, de aceia care sunt puşi peste ţinuturi şi de toţi supuşii săi, să-i apere şi să le ia partea, asemenea să împlinească fără zăbavă poruncile noastre şi să ne slujească în toate chipurile cu credinţă şi cuget curat. Vouă iară vă poruncim să-i fiţi ascultători şi supuşi în toate, să împliniţi cu hărnicie şi de îndată tot ce vă cere la porunca noastră. Cine se va arăta îndărătnic şi fără cuviinţă şi se va împotrivi să dea ascultare poruncilor sale, oricare i-ar fi rangul, răutatea şi îndărătnicia aceluia slobod este s-o pedepsească cu spada sau să-i dea orice altă osândă îi va plăcea.*

Deci pe acesta pomenit aici să-l cunoaşteţi de stăpân şi domn al vostru, orânduit şi pus de noi în fruntea voastră, şi păziţi-vă să cugetaţi altminteri sau să lucraţi împotrivă şi să aveţi credinţă în prea sfânta noastră pecete (anume *tura*, adică semnul sultanului). *Aceasta s-o ştiţi.*

Dat în Ţarigrad, în anul... luna..."

După ce îl citeşte divan-effendisi şi dragomanul îl tălmăceşte vorbă cu vorbă, toţi boierii răspund într-un singur glas:

"Facă-se voia sultanului!"

Atunci iskimne-agasi îl înveşmântează pe domn cu un caftan pe care îl aduce cu el şi-l ridică în scaun cu mâna dreaptă,

iar în aceeaşi clipă sunt slobozite tunurile şi ceauşii fac strigările lor obişnuite.

Întărit în scaunul său în acest chip, domnul porunceşte ca iskimne-agasi să fie îmbrăcat cu o blană de samur, iar divan-effendisi şi postelnicul cel mare cu caftane de rând.

După ce se împlineşte această ceremonie, întâi mitropolitul îl firitiseşte pentru domnie în puţine vorbe şi îi sărută mâna, după ce îl blagosloveşte pe domn, şi acesta sărută mâna mitropolitului.

După mitropolit vin să-i sărute mâna şi poala hainei episcopii şi boierii cei mari al căror nume îl rosteşte postelnicul cel mare, adăugând vorbele:

“Robul măriei-tale cutare sărută cinstita poală a hainei măriei-tale.”

Postelnicul al doilea face acelaşi lucru cu boierii de al doilea rang şi postelnicul al treilea cu boierii de al treilea rang. După boieri urmează căpitanii de oaste de felurite ranguri, ca şi neguţătorii şi alţi târgoveţi de vază din Iaşi.

Apoi domnul se trage în cămara sa de taină, iar pe iskimne-agasi îl duc cu alai mare, în frunte cu portarul cel mare, până la casa ce i s-a gătit.

A doua zi boierii se adună iarăşi la divan, unde, după ce se aşează fiecare la locul lui, se arată domnul, în urma postelnicilor, şi trece din sala cea mare în cea mică (numită spătăria mica*).

Aşezându-se domnul în scaun, sunt chemate pe rând cele trei ranguri de boieri moldoveni, fiecare de către postelnicul său. Aceştia se apropie după rânduială de domn, care îi întăreşte sau îi scoate din dregătorii, ori îi saltă dintr-un rang mai de jos într-altul mai înalt. Dar ca să treacă pe un boier dintr-un rang mai înalt într-altul mai de jos nu îngăduie datina ţării, afară numai dacă cineva nu primeşte de bunăvoia sa. Încolo, dom-

* I se zice aşa, fiindcă în toată vremea spada domnului stă pe masa din odaia aceasta. Şi nu intră nimeni înlăuntru, decât cei şapte boieri de frunte ai ţării.

nul poate face cu boierii ce pofteşte, ca şi cum n-ar mai avea deasupra sa pe nimeni în această lume.

După ce pune la cale toate după cum îi este vrerea şi face rânduială în ţara ce i s-a încredinţat, îi trimite îndărăt la Ţarigrad pe iskimne-agasi şi pe ceilalţi slujitori împărăteşti.

Aceştia sunt scoşi din cetate cu mare pompă şi cinstiţi cu multe peşcheşuri; îi petrece domnul însuşi, împreună cu toţi boierii, cale de o mie de paşi afară din cetate; iar de acolo le dă pe unul dintre boieri să-i petreacă până la Galaţi, şi el se întoarce îndărăt la Iaşi.

CAPITOLUL AL IV-LEA
DESPRE ÎNTĂRIREA DOMNILOR

Aşa cum am arătat până acum, domnia le este dată domnilor moldoveni de către Poartă. E drept că această domnie este atât de nestatornică, încât dacă n-ar fi întărită cu legăturile cele mai tari, le-ar putea scăpa din mâna turcilor, mai înainte ca ei să-şi fi dat seama.

În chipul în care lucrează asupra moldovenilor, osmanlâii au arătat limpede temeinicia zicalei care spune despre ei înşişi că nu pleacă la vânătoare de iepuri cu ogarul, ci cu carul şi că nu caută să prindă calul amăgindu-l cu sacul deşert.

Ei au socotit dimpotrivă că este mult mai bine să îmblânzească cu linguşiri zimbrul moldovenesc nedomolit — a cărui sălbăticie au cunoscut-o spre paguba lor nu o singură dată — decât să-i înfrâneze mânia cu sila, fiindcă nădăjduiau că acesta işi va lepăda cu vremea firea sălbatică, iar atunci când va fi sleit de puteri îi vor putea pune lesne laţul de gât.

Cu asemenea gânduri, atunci când *Bogdan al III-lea*, feciorul lui *Ştefan cel Mare*, a închinat pentru întâia oară ţara Porţii, nu l-au lipsit de nici una din cinstiri şi au păstrat toate legile ţării, atât cele politiceşti, cât şi cele bisericeşti; i-au lăsat toate semnele domneşti şi s-au mulţumit să se plătească curţii patru mii de galbeni în tot anul ca semn de închinare a ţării.

După moartea lui *Bogdan*, o cinstire înca mai mare s-a arătat fiului său *Ştefan al VI-lea*, pe care boierii l-au ales domn, ca moştenitor drept al domniei: printr-un sol al său, comisul cel mare împărătesc, sultanul l-a firitisit la urcarea în scaun şi i-a trimis semnele de cinstire; tuiuri, un sangeac, turban, caftan domnesc şi un armăsar împărătesc. Urmaşilor săi li s-a îngreu-

nat dajdia, dar turcii n-au cutezat să-i lipsească nici de cel mai mic semn de cinstire sau să se amestece în alegerea domnului, până când, în vremea lui *Ioan*, poreclit *Armeanul*, au găsit prilej să micşoreze vechile slobozenii şi să împovăreze ţara cu dăjdii noi nepomenite până atunci.

Atunci când acest *Ioan*, care încerca să facă înnoiri, le-a căzut în mâini prin vicleşug şi, călcându-şi cuvântul dat, l-au ucis, turcii au început să pună Moldovei lanţuri tot mai grele. Ei au hotărât că domnul trebuie să fie întărit în domnie de Poartă, iar dacă nu, să fie socotit vrăjmaş.

Cum Moldova era acum sleită de puteri şi turcii vedeau că nu e în stare să se împotrivească acestor lucruri, îndată după aceea, pe vremea domniei lui *Miron Barnovschi*, au statornicit obiceiul ca domnul să meargă să-şi ia el însuşi semnele domniei de la Poartă, iar la fiecare trei ani să se înfăţişeze la Înalta Poartă, ca să se închine împăratului.

Şi pentru ca acestea să se petreacă după placul lor, ei au schimbat adesea domnii sau i-au scos din scaun. Cu chipul acesta, domnii atâta s-au spăimântat, încât nu numai că şi-au luat obiceiul ca după întâiul sau al doilea an de domnie să se ducă de bunăvoie la curtea turcească, să ceară întărirea domniei, ca o milă din partea sultanului, dar şi de frica lăcomiei vizirului ei cer de bunăvoie firmanul de înnoire a domniei. Firmanul se dă lesne domnului, dacă vizirul nu are vreun prepus asupra credinţei lui şi dacă vreun altul nu făgăduieşte bani mai mulţi; atunci vizirul înfăţişează sultanului un talhâş cu cuvintele acestea:

"Fiindcă cutare, domnul de acum din Moldova, s-a arătat cu credinţă în atâţia ani ai ocârmuirii sale şi nu s-a ferit să-şi pună viaţa şi averea în primejdie slujind sultanului, asemenea plătind în fiece an dajdia obişnuită către prea norocita Poartă; osebit boierii şi ceilalţi locuitori din Moldova, ocârmuiţi cu blândeţe şi dreptate, şi-au arătat mulţumirea pentru stăpânirea lui prin scrisori multe în care se roagă Măriei tale ca să-l întăreşti

în domnie, drept care şi eu îl socot vrednic de mila Măriei tale. Altminteri, aştept porunca prea înaltă a Măriei tale."

Această scrisoare o duce sultanului, după obiceiul turcesc, un talhâşci (sau referendar, cum i se mai zice), iar după ce sultanul pune pecetea cu cuvintele obişnuite *amel aluna* ("facă-se întocmai"), tot acela o aduce îndărăt vizirului, care deşi a dobândit învoirea sultanului ca să-l întărească iarăşi pe domn în scaun, se face că nu a vorbit încă cu sultanul despre treaba aceasta şi însuşi chehaia, care vine cu viclenie în ajutorul lăcomiei vizirului, cheamă pe capuchehaiele domnului şi-i minte că din pricina unor intrigi ale altora şi a împotrivirii tainice a unor slujitori ai curţii, sultanul s-a arătat mai puţin plecat să-i asculte decât aveau ei nădejde, că stăpânul său, vizirul, a încercat în câteva rânduri să aducă aminte sultanului despre acest lucru, dar încă nu a dobândit răspuns mulţumitor.

Văzând primejdia închipuită care îl paşte pe domnul lor, capuchehaiele se aruncă la picioarele chehaiei şi se roagă să-l ajute pe stăpânul lor în toate chipurile, făgăduind la urmă să sporească şi mai mult peşcheşurile hotărâte pentru el şi pentru vizir. Aşa joacă ambiţia şi lăcomia pe pielea sărmanilor moldoveni. Şi în acest chip se târguiesc îndelung, până când se îndestulează îngâmfarea ce stăpâneşte la curţi alături de lăcomia de aur.

Când cele doua părţi au căzut la învoială întru toate şi chehaia înţelege că nu mai are ce stoarce, îi sloboade de la sine cu nădejdea că ruga lor va merge spre bine.

A doua zi trimite pe unul din slujitorii vizirului (care nu se poate întoarce cu mâna goală) şi îi vesteşte capuchehaiele că vizirul a dobândit în cele din urmă de la sultan îngăduinţa ca domnul lor să fie întărit iarăşi în domnie şi le porunceşte să se înfăţişeze la curte. Ajunşi acolo, se duc mai întâi la chehaie şi după aceea la vizir şi, când află din gura acestuia că sultanul s-a milostivit asupra domnului lor, sunt îmbrăcaţi, după obicei, cu câte un caftan.

După vreo câteva zile, vizirul trimite la domn pe capugilar chehaia agasi sau pe alt slujitor de la curte, pe care-l vrea el,

ca să ducă domnului firmanul cel nou de domnie, împreună cu porunca sultanului, numită hiucm-firman.

Acest firman este de obicei la fel cu acela care se dă domnilor la întâia aşezare a lor în scaun, cu deosebirea că în locul cuvintelor *"ai fost dăruit cu domnia din mila şi îndurarea împărătească"* se scrie : *"ţi s-a înnoit şi întărit domnia din mila împărătească"*.

Iar porunca are cuprinsul acesta :

"Prea slăvite dintre domnii neamului care crede în Isus, prea ales domn dintre cei mai de frunte din neamul Nazarineanului, tu, domn stăpânitor acum în Moldova, (cutare) ajungând la tine porunca noastră, să ştii că noi am auzit şi despre slujba ta credincioasă, după cum am aflat şi de credinţa ta cea nestrămutată faţă de noi, şi drept aceea te socotim vrednic de mila şi îndurarea noastră şi am poruncit să ţi se înnoiască şi să ţi se întărească domnia Moldovei. Îţi dăm deci domnia ta şi putere deplină asupra moldovenilor, supuşii înălţimii noastre. Poartă-te cu dreptate faţă de ei, ca şi până acum. Să păzeşti şi să aperi pe boieri şi pe fiecare locuitor, de orice rang ar fi, şi să nu lipseşti de a arăta prea Înaltei noastre Porţi, fără zăbavă, nevoile lor, jalbele şi orice împilări. Şi să fii gata să împlineşti poruncile înălţimii noastre, câte îţi vom trimite şi să-ţi pui toate puterile pentru noi, cu poala suflecată; haraciul din fiece an al Moldovei să-l trimiţi întreg şi la vremea hotărâtă la vistieria noastră. Păzeşte-te să cugeţi sau să făptuieşti altminteri şi dă crezământ sfintei nostre semnături. Dat la Ţarigrad în anul... luna..."*

La această poruncă se adaugă o scrisoare a vizirului prin care îl înştiinţează pe domn că prin rugăminţile şi mijlocirea lui a dobândit până la urmă înnoirea domniei din mila împărătească.

Luând scrisorile, capugibaşa pleacă la Iaşi călare pe cai de poştă şi, cum ajunge la Galaţi, trimite om înainte, ca să dea de

* Aceasta este în chipul cum vorbesc turcii şi însemnează că eşti gata să slujeşti pe cineva.

ştire domnului despre sosirea lui şi despre ziua când intră în Iaşi. În acea zi domnul îi iese întru întâmpinare la o mie de paşi în afara cetăţii, împreună cu toată curtea sa. Când se întâlnesc, se închină unul la altul stând călare. După aceea domnul îl lasă pe capugibaşa să călărească de-a dreapta sa (care la turci este locul de mai puţină cinstire) şi se întoarce în cetate. Înaintea lui călăreşte un slujitor al lui capugibaşa, care duce în mâinile sale, înfăşurat într-o pânză albă, firmanul împărătesc, iar pe braţe caftanul domnesc; urmează muzica împărătească, iar ceauşii fac din când în când strigarea lor obişnuită.

Cu această rinduială merg până la curtea domnească şi, după ce domnul a intrat în divanul cel mare, împreună cu toţi boierii, şi s-a aşezat în scaun, capugibaşa dă firmanul în mâna domnului, iar el îl dă lui divan-effendisi ca să-l citească. Toate acestea se petrec după rânduiala obişnuită la înscăunarea unui domn, despre care am scris mai sus.

Osebit de această înnoire a domniei, care se face de obicei o dată la trei ani şi se numeşte mucarerul mare, se mai face alta şi în fiecare an, care se numeşte mucarerul mic, şi care pricinuieşte cheltuieli cu mult mai mici, aşa cum vom arăta mai departe.

La mucarerul mic nu se mai înnoieşte firmanul de domnie, ci se trimite numai un hiucm-firman sau porunca stăpânului, cu un slujitor de rang de mijloc, care şi dobândeşte bacşiş mai puţin.

CAPITOLUL AL V-LEA

CUPRINS

DESPRE SCOATEREA DIN SCAUN A DOMNULUI

După ce am vorbit despre înscăunarea şi întărirea domnilor moldoveni, cititorul dornic să afle poate să ne ceară pe bună dreptate să vorbim şi despre scoaterea lor din scaun. Vom păstra aceeaşi rânduială de care am ţinut seama mai sus şi vom cerceta mai cu de-amănuntul — din izvoarele care ne stau la îndemână — toate obiceiurile de care se ţinea seamă, în timpurile vechi şi mai noi, la scoaterea din scaun a domnilor din Moldova. În cele dintâi veacuri, când Moldova a început să aibă domnie osebită, domnii nu se scoteau deloc din scaun şi nici nu puteau să se scoată, căci ei aveau asupra supuşilor lor, ca şi craii, stăpânire neîngrădită, fiindcă dobândeau puterea ca moştenire de la înaintaşii lor şi nu erau aleşi. Cronicarii arată, ce e drept că unii din domnii neamului moldovenesc au fost izgoniţi, dar aceasta s-a întâmplat din pricina tulburărilor dinlăuntru şi nu din pricina amestecului vreunei puteri străine.

În Moldova nu se cunoştea dreptul celui dintâi născut, prin care în ţările europeneşti se ocoleau tulburările dinlăuntru. Ba, legile ţării nu lăsau nici să se împartă domnia la mai mulţi, iar părintele putea să lase prin diată moştenitor pe acela dintre feciorii săi pe care îl vroia el. Iar când, uneori, moartea grabnică a domnului împiedica aceasta sau când ambiţia nemăsurată a fiilor stârnea tulburări din această pricină, atunci era cu neputinţă să nu se deschidă drum larg gâlcevilor dinlăuntru. În vremea acestora, lua domnia ţării acela care avea noroc; cel biruit fugea, dacă putea, în Transilvania sau în Ţara Leşească (ţări în care domnii aveau, de obicei, moşii) şi aşteptau acolo prilej să-şi adune puterile şi să-şi întărească

partida. De aici a urmat că atât cronicarii leşi, cât şi cei ungureşti — luându-se unul dupa altul — spun că domnii moldoveni le-au fost lor supuşi şi socot că trebuie să numească supuşenie ceea ce, la drept vorbind, nu era alt decât legături de prietenie. În afară de aceasta, s-a întâmplat de câteva ori că un domn a fost scos din scaun sau câteodată a fost omorât de boierii înţeleşi între ei, fie din pricina tiraniei sale, fie din pricina unei alte răutăţi. Dar afară de aceasta, alt chip de a-i lipsi pe domni de scaun nu se ştie; ba dacă vreunul dobândea o dată sceptrul, apoi îl păstra, fără să se pună careva împotrivă, până la sfârşitul vieţii sale. Această rânduială a fost întâia dată călcată la *Petru al V-lea*, poreclit Rareş, un fiu dinafară de cununie al lul *Ştefan cel Mare*, când sultanul Soliman l-a izgonit pe acesta din scaun, învinuindu-l că ar fi dat foc Chiliei, şi i-a dat ca urmaş, el fiind încă în viaţă, pe *Ştefan al VII-lea*, care zicea că dânsul este strănepot al lui *Alexandru I*.

Acelaşi lucru s-a întâmplat altă dată cu *Petru al VI-lea,* căruia îi zicea *cel Şchiop*, care a fost ales domn de către boieri după moartea năprasnică a lui *Ioan Armeanul* şi pe care turcii, îndată după aceea, l-au scos iarăşi din scaun. Ei s-au căit însă curând şi i-au dat din nou domnia pe care o avusese mai înainte. Totuşi numai arareori, şi numai la o răscoală pe faţă, turcii obişnuiau să taie capetele domnilor; până ce la urmă, căzând *Miron Barnovschi*, a căzut şi dreptul boierilor de a-şi alege domnul, iar domnia Moldovei au dat-o, după placul lor, lui *Ilie al III-lea*, un fiu al lui *Alexandru al IV-lea*. Iar de atunci încoace nici unul n-a mai avut soarta norocită să moară în scaun, afară de *Istratie Dabija* şi de tatăl meu, *Constantin Cantemir*. Cine doreşte să cerceteze mai cu de-amănuntul faptele, să caute, dacă pofteşte, la capitolul al doilea de mai sus, despre urmarea la domnie a domnilor în Moldova. Scoaterea din scaun a domnilor Moldovei se face cam în acest chip. Când vizirul hotărăşte să scoată pe domn din scaun şi dobândeşte încuviinţarea sultanului pentru aceasta printr-un talhâş, el tăinuieşte urzeala sa cât poate mai bine şi nu o destăinuieşte decât dom-

nului cel nou pe care l-a hotărât, ca să nu prindă de veste capuchehaiele domnului din scaun şi să dea de ştire stăpânului lor. După aceea chehaia vizirului cheamă la dânsul pe domnul cel nou noaptea, cu haine schimbate, şi-i porunceşte să-şi aleagă caimacami (sau împuterniciţi) şi să-i puie să împlinească ce este să se facă după porunca sultanului. După ce s-a făcut aceasta, vizirul rânduieşte un capugibaşa care să ducă domnului firmanul şi să-l aducă la Ţarigrad. Domnul cel nou îi dă însoţitor lui capugibaşa pe unul din slujitorii care duce scrisorile şi poruncile către caimacami, precum şi o scrisoare osebită către toţi boierii ţării. Lui capugibaşa i se mai dau două firmane împărăteşti, dintre care unul este către domnul ce se mazileşte, iar celălalt către caimacamii aleşi de domnul cel nou. Cel dintâi firman, care este către domni, are de obicei cuprinsul acesta:

"Prea înălţate, între domnii cei care cred în Mesia, prea ales între mai marii neamului lui Isus" (căci domnilor maziliţi li se dă acelaşi titlu ca şi celor care sunt în scaun), *"care ai fost domn al Moldovei, sfârşitul să-ţi fie fericit. Ajungând la tine porunca preaînălţatului nostru sultan, căruia i se închină toată lumea, să ştii că din pricina lipsei tale de osârdie în slujba noastră şi a nepăsării tale în împlinirea poruncilor stăpânului nostru împărătesc te-ai făcut vinovat de tot felul de pedepse şi ispăşiri".* (Uneori se adaugă aici şi osândirea la moarte.) *"Dar fiindcă mila şi îndurarea Măriei noastre este nemărginită faţă de tine, am poruncit numai să ţi se ia domnia şi să ţi se dea urmaş pe cutare. De aceea tu, cu toată casa ta, cu slugi şi avuţii, trebuie să vii, fără să zăboveşti un ceas sau o clipită, la pragul Înaltei Porţi a preaînălţatului nostru sultan. Şi să te fereşti să cugeţi sau să faci altminteri şi să ai credinţă în sfânta noastră pecete. Dat la Ţarigrad în anul... luna..."*

Celălalt firman, către caimacami, este alcătuit de obicei cu aceste cuvinte:

"Aleşilor între mai marii neamului lui Mesia cutare (căci se obişnuieşte câteodată să fie numiţi doi sau trei caimacami al

căror nume este trecut aici) *sfârşitul vieţii voastre să fie fericit. Ajungând la voi porunca prea înaltului nostru sultan, să ştiţi că am fost vestiţi că domnul vostru cel de acum, cutare, s-a arătat cu zăbavă în împlinirea poruncilor noastre, n-a luat în seamă slujba ce i-am dat, n-a purtat de grijă norodului şi boierilor, nu apără pe supuşii noştri, aşa cum se cade ori nu le face dreptate; ba, mai mult îi asupreşte şi îi stoarce în toate chipurile. Din această pricină, mila noastră cea nemărginită s-a milostivit către voi şi am poruncit să-l scoată din scaun şi să-l aducă la Înalta Poartă. De aceea să daţi ascultare poruncii noastre şi să-l daţi pe domnul mazilit, cu toată casa lui, cu toate slugile şi averile, în mâinile lui capugibaşa, pe care l-am trimis acolo pentru aceasta; dar să vă feriţi să vă arătăţi fără cuviinţă faţă de el sau să luaţi un lucru cât de mic din averile lui. Pe lângă aceasta, să împliniţi cu toţii fără zăbavă tot ce vă va cere domnul cel nou cutare, din porunca noastră. Feriţi-vă să cugetaţi sau să faceţi altfel şi daţi crezământ sfintei noastre peceţi. Dat în.."*

Dacă turcii se temeau cumva că domnul scos din scaun ar putea să facă vreo răscoală, aflând că este mazilit, sau să fugă la domnii creştini din preajmă, atunci se trimiteau porunci seraschierului de la Babadag sau paşei din Bender ca să dea lui capugibaşa câţiva oşteni, cu care acesta să poată prinde pe domn şi să-l trimită, cu strajă tare, la Ţarigrad. Dar când toate sunt liniştite în toate părţile şi nu se iveşte vreo pricină pentru care domnul să-şi părăsească moşiile, atunci capugibaşa vine singur la Iaşi, cât poate mai în grabă cu cele doua firmane, aşa cum am spus mai sus, cu cai de poştă cărora le zic cai de menzil. În drum, mai cu osebire când ajunge la Galaţi, întâiul târg al Moldovei dinspre Turcia, el tăinuieşte pricina pentru care a fost trimis şi, ca să-l prindă pe domn fără veste, zice că e trimis cu altă treabă. El îşi urmează în aşa chip drumul, ca să ajungă la Iaşi înainte de amiază, când toţi boierii sunt adunaţi la curte. Ajuns acolo, se duce drept la curtea domnească, intră în divan, se închină la boierii adunaţi şi dă firmanul în mâinile caimacamilor orânduiţi de către domnul cel nou — pe care

i-i arată un slujitor al domnului cel nou, îmbrăcat în straie turceşti şi care se află în alaiul lui capugibaşa — cu aceste cuvinte: *"Domnul vostru este mazilit, iară voi să daţi ascultare poruncilor domnului cel nou"*. Atunci slujitorul domnului cel nou, care se află în alaiul capugibaşei, îi firitiseşte în numele stăpânului său şi le dă în mână scrisorile lui. La urmă, când se adună toţi boierii în spătărie, atunci intră şi capugibaşa; domnul trebuie să-l întâmpine la uşă. După ce se închină unul altuia, capugibaşa porunceşte domnului să se urce în scaunul său, pentru că are să-i vestească o poruncă împărătească. Iar domnul, cu toate că el poate să înţeleagă lesne din acestea că o să fie mazilit, îi dă totuşi ascultare. El se aşează în scaun şi nu zice alt nimic decăt: *"Sa se împlinească porunca preaînălţatului şi preamilostivului sultan"*. După aceea capugibaşa dă în mâna domnului firmanul împăratului. Acesta — după ce îl duce, după obicei, la buze şi la frunte — îi dă lui divan-effendi al său ca să-l citească. În vreme ce se citeşte firmanul, domnul, capugibaşa şi toţi boierii se scoală în picioare. După ce se citeşte firmanul, capugibaşa îl ia pe domn subsuoară, îl dă jos din scaun şi îl aşează alături pe o laviţă scundă. După aceea domnul obişnuieşte să se întoarcă spre capugibaşa şi să-i spună: că el este dator faţă de împărat cu mulţumire nemărginită, fiindcă acesta nu a vroit să piardă pe robul său netrebnic, numai să-l îndrepte printr-o pedeapsă blândă; că el aşteaptă plecat tot ce s-a hotărât pentru dânsul; că îşi cunoaşte vinovăţia, dar că nu a lepădat de la el orice nădejde în mila împărătească; şi mai spune tot ce socoate el că e de trebuinţă ca să nu i se ia mila de care se bucură la turci.

Îndată ce domnul ispräveşte vorba, capugibaşa îl lasă vreme de trei zile în seama boierilor şi le porunceşte să gătească cât mai în grabă chervane şi alte lucruri trebuincioase la drum lung şi, după ce orânduieşte toate acestea, se duce la gazda ce i-au gătit caimacamii. Iar domnul se trage în curtea sa. Rămâne acolo trei zile după ce i se vesteşte mazilirea, în care vreme are toată puterea domnească pe care a avut-o mai înainte.

Boierii îi arată aceeaşi cinstire pe care i-o arătau atunci când era în scaun. Iar dacă oarecine cutează să se arate fără de cuviinţă faţă de dânsul sau nu ia în seamă, chiar şi numai cu o vorbă, cinstirea ce i se cade, atunci nimeni nu se poate pune împotrivă dacă el îi zdrobeşte oasele cu buzduganul sau topuzul pe care l-a primit de la sultan la înscăunarea sa; ba chiar dacă ar străpunge cu sabia pe unul dintre cei mai de frunte boieri — numai s-o savârşească cu mâna lui — nici această faptă nu i-o socoteşte sultanul drept o fărădelege. Fiindcă turcii au acest proverb: o piatră care a fost folosită o dată la zidire rămâne tot o piatră de zidit. În aceste trei zile, oamenii rânduiţi de caimacami poartă grijă de cai, chervane şi de alte lucruri trebuincioase la drum, ca să-l pornească pe domn. După ce trece vremea aceasta, domnul, cu toată curtea sa, cu familia şi averile sale — din care nimeni nu cutează să ia ceva, nici cât o para — iese de la curte pe poarta cea mică, ce se află spre miazăzi, începându-şi drumul spre Ţarigrad. Toţi boierii şi căpeteniile de oaste îl petrec cale de o milă afară din cetate, descalecă acolo de pe cai, îi sărută cu mare cinste mâna şi îşi iau rămas bun de la el, ca şi când ar fi în scaun. Iar domnul le mulţumeşte pentru cinstirea pe care i-au arătat-o şi pentru înţelegerea în care a trăit mai înainte cu dînşii. El îi îndeamnă să păstreze legăturile politiceşti dinainte şi să se supună poruncilor sultanului şi ale domnului cel nou. După aceea boierii se întorc îndărăt la Iaşi, iar lui îi dau doi însoţitori, care trebuie să se îngrijească de conac şi de masa lui. În drumul acesta capugibaşa poartă de grijă ca domnul cel nou să nu se întâlnească cu cel mazilit. Iar dacă se întâmplă acest lucru, atunci domnul cel nou trebuie să se dea la o parte şi să-i facă loc acestuia. După ce trece Dunărea, domnul este slobod să trimită înainte pe câţiva din slujitorii săi la vizir şi la prietenii cei buni, pe care îi are la Ţarigrad. Aceştia trebuie să cerce să înduplece bunăvoia slujitorilor cei mari ai Porţii. Dacă se pricep să sature cu plocoane lăcomia de bani a acelor care cârmuiesc, atunci ei dobândesc porunca pentru capugibaşa ca:

acesta să-l ducă pe domn la casa lui. Iar dacă nu pot dobândi asemenea poruncă, atunci capugibaşa, ajungând la marginea cetăţii, se opreşte acolo şi vesteşte pe chehaie, printr-un slujitor al său, că l-a dus pe domn până acolo şi aşteaptă porunca vizirului ca să ştie ce să facă cu el. Dacă domnul este învinuit de vreo fărădelege grea sau dacă turcii voiesc să stoarcă de la el o sumă mai mare de bani, atunci i se dă poruncă să-l păzească bine. Aceasta se face, dacă turcii voiesc să fie blânzi cu el, în casa lui capugibaşa sau a lui baş-bacâculi, adică vistiernicului. Iar dacă sultanul vroieşte ca acesta să-i simtă mânia, atunci îl închide în cele şapte turnuri. Nimeni nu poate să fie închis acolo decât la porunca dată de sultanul însuşi. Dar odată închis, oriunde ar fi, el nu-şi poate dobândi iarăşi slobozenia decât cu bani grei şi plocoane mari. Dacă îşi dobândeşte iar slobozenia, atunci trăieşte slobod în casa sa până găseşte iar prilej ca să ia domnia. Şi măcar că este mazilit, când se duce la slujbă la patriarhie, el stă în strana domnească — în care nimeni altul nu poate să se aşeze decât atunci când se află în Ţarigrad vreunul din ceilalţi patriarhi. Acelaşi drept îl are şi doamna sa, care are o strană a ei deosebită, în tinda bisericii, mai înaltă decât celelalte. Pe lângă aceasta, el îşi clădeşte şi casă cum îi e placul şi o împodobeşte căt poate de bogat; este slobod să aibă legături cu trimişii curţilor europeneşti, ai franţujilor, ai englejilor, ai Ţărilor de Jos şi ai Veneţiei, fiindcă turcii cred că cineva care trăieşte în Ţarigrad nu poate să urzească nimic împotriva Porţii. El umblă prin cetate întovărăşit de patru sau mai mulţi slujitori; dacă vrea, el poate să încalece pe un cal împodobit cât mai bogat cu putinţă. El şi curtenii săi se îmbracă în haine de orice coloare pofteşte, măcar că celorlalţi creştini nu le este îngăduit să poarte straie verzi şi ciubote galbene. Când se duce la curtea vizirului, el descalecă la scară, iar chehaia şi ceilalţi îi zic domn. I se pun dinainte cafea şi zaharicale şi i se dă cinstirea pe care turcii au obiceiul să o arate domnilor în scaun. Mai înainte vreme se hotărâse, atât fiilor de domni, cât şi domnilor maziliţi, un tain din visteria împărătească

de 5 până la 10 taleri împărăteşti în fiecare zi. Dar mai pe urmă au lepădat acest obicei. Totuşi domnul este încă şi astăzi slobod de bir, împreună cu toată curtea, şi poate să aibă vin pentru curtea sa în văzul lumii, numai că nu i se îngăduie să-l vândă. Dar domnii nu au cerut niciodată asemenea îngăduinţă. Căci la moldoveni orice fel de negoţ — în afară de vânzarea rodului de pe moşiile lor —se socoteşte necinstit, iar pentru boieri, necuviincios. Asemenea domnul care nu este mazilit pentru o vină vădită, ci numai din pricina zgârceniei vizirului este destul de norocit; fiindcă, după obiceiul turcilor, vizirii fiind schimbaţi foarte des, urmaşul vizirului izgonit, ca să vădească înşelăciunea şi jecmănelile înaintaşului său, obişnuieşte să cerceteze de îndată cu de-amănuntul, ce a stors acesta cu strâmbătate şi peste suma hotărâtă de la domnii Moldovei şi Munteniei. Iar ca să mărească în chipul acesta cu atât mai mult vina înaintaşului său, el iartă adesea de orice vină pe câte un domn care săvârşeşte greşeli mai mici şi dă pe faţă lăcomia celui dintâi, ca să-şi uşureze calea spre îndestularea lăcomiei sale.

CAPITOLUL AL VI-LEA

DESPRE BOIERII DIN MOLDOVA ŞI STĂRILE LOR

Fiindcă până acum am vorbit adesea despre boierii din Moldova, iar în capitolele următoare vom vorbi şi mai des despre ei, socotim că este nevoie să arătăm cu de-amănuntul cititorului dornic să le ştie dregătoriile şi drepturile, ca şi feluritele stări ale acestora. În limba ţării li se zice *boiari* — nume ce se trage din slavonă şi care pare să fie ieşit prin stricare din cuvântul *boliar*. Neamurile slave obişnuiesc — din vremuri străvechi — să numească astfel pe toţi mai marii lor. La început nu au avut numirea cea obişnuită din limba latină *baron*, ci au dobândit-o luându-se după obiceiurile de la curţile dimprejur. De unde se trag nu se ştie cu siguranţă şi lucrul a rămas în beznă din pricina lenevirii istoriografilor moldoveni. Dar pildele noroadelor vecine, ale sârbilor şi bulgarilor, întăresc că dregătoriile boierilor sunt mult mai vechi decât însuşi descălecatul al doilea al Moldovei, numai că vechii cârmuitori ai Moldovei nu împărţeau boierilor lor dregătoriile cele mai înalte ale curţii, întocmai cum se întâmplă astăzi. Feluritele dregătorii, aşa cum sunt orânduite acuma, ar fi fost aşezate, după cum spun cronicile noastre, de către *Alexandru I*, numit *cel Bun*, după ce a dobândit de la *Ion Paleologul* titlul de despot şi coroană crăiască, vroind să-şi alcătuiască toată curtea sa după obiceiurile curţii împărăteşti. Acestei povestiri lesne îi va da crezământ oricine va voi să asemuiască dregătoriile de la curtea vechilor împăraţi greci, despre care *Curopalates* şi *Georgius Codinus*[1] au scris într-o carte osebită, cu stările de

[1] De fapt este vorba de unul şi acelaşi scriitor bizantin: Georgios Codinos Curopalates.

astăzi ale boierilor din Moldova. Căci şi la unii, şi la alţii va da de aceleaşi titluri şi aceleaşi dregătorii ale boierilor cei mari ai ţării, care şi când stau alături de domn în divan, ca şi atunci când împlinesc poruncile sale ca oblăduitori ai ţinuturilor, slujesc curtea şi îi dau faimă: De aceea ei se împart şi astăzi la moldoveni, ca şi înainte vreme la greci, în *boieri de sfat* sau sfetnici şi *boieri de divan*, pe care i-am putea numi ascultători. *Boierii de sfat*, adică aceia care sunt sfetnicii de taină ai domnului în trebile ţării, sunt aceştia şapte :

1. *Logofătul cel mare* este cel dintâi dintre toţi ceilalţi şi este fruntea şi capul tuturor sfaturilor. El înfăţişează mai întâi celorlalţi sfetnici trebile asupra cărora va să facă sfat din porunca domnului şi, după ce ascultă hotărârea fiecăruia, el îl înştiinţează pe domn despre hotărârea ce s-a luat. Dacă boierii au a face o rugăminte domnului, atunci numai el poate să o înfăţişeze domnului pentru ceilalţi. De aceea şi-a dobândit numele grecesc *logotheta*.

În afară de aceasta, tot el are şi dreptul de a statornici hotarele; asemenea tot el hotărăşte atât asupra stăpânirii pământurilor, cât şi asupra clăcii datorate pentru stăpânirea pământurilor. De el ascultă şi curtenii, adică oamenii de la curte, şi aceia care nu au dobândit încă rangul de boieri. Ca semn al dregătoriei sale poartă gherdan[1] legat de gât cu lanţ de aur şi în mână un toiag aurit. Pe vremea când Moldova era încă în plină înflorire, de această dregătorie era legată şi oblăduirea cetăţii Moncastrum, ce se zice acum Akerman. Dar după ce cetatea a fost răpită Moldovei de turci, i s-a statornicit venit dijma ţinutului Cernăuţilor.

2. *Vornicul de Ţara de Jos* sau *oblăduitorul Moldovei de Jos*. Acesta are în grijă la curtea domnească toate trebile ţinutului acesta. Sub ascultarea lui se află scaunele de judecată ale ţinutului. În faţa lui sunt aduse pricinile de judecată. El hotărăşte în pricinile de osândire şi poate să hotărască pedeapsa morţii,

[1] *Gherdan* — colan, şirag de mărgăritare sau pietre preţioase.

fără ştirea domnului, pentru tâlhari, omorâtori, jefuitori de biserici şi alţi ticăloşi. Ca semn al dregătoriei sale poartă un toiag aurit. Altădată, când şi Basarabia era o parte a Moldovei, asculta de el şi cetatea Chilia. De când ea a fost răpită moldovenilor, i s-a dat oblăduirea Bârladului. Şi fiindcă din pricina dregătoriei sale trebuie să se ţină la curtea domnească, el lasă la Bârlad doi vornici sau oblăduitori mai mici.

3. *Vornicul de Ţara de Sus* sau *oblăduitorul Moldovei de Sus* are aceeaşi putere în ţinutul său ca şi oblăduitorul din Moldova de Jos şi asemenea poartă un toiag aurit ca semn al dregătoriei sale. Cu osebire, el are în grijă oblăduirea ţinutului Dorohoi.

4. *Hatmanul, mai mare peste toată oastea* — dregătorie pe care o avea, în vremea împăraţilor bizantini, logofătul cel mare al curţii. El este căpetenia tuturor călăraşilor, adică a călăreţilor şi are la porunca sa toate oştile cu leafă, atât călărime, cât şi pedestrime. Este oblăduitorul ţinutului Sucevei şi poartă, când se înfăţişează la curte, un toiag aurit.

5. *Postelnicul cel mare, mai marele treburilor curţii domneşti*, rânduieşte toate la curte şi are la porunca sa pe toţi slujitorii dinlăuntru ai curţii. El are de asemenea privegherea asupra oştenilor hotărâţi pentru poşta de Ţarigrad şi de Crâm, numiţi îndeobşte beşlii. În sfatul de taină el nu are, la drept vorbind, nici scaun şi nici nu poate să hotărască, dar este lăsat să intre ori cu învoirea celorlalţi, ori la porunca domnului; şi atunci se socoteşte că ţine locul domnului şi îngrijeşte ca sfetnicii ceilalţi să hotărască de îndată şi după voia domnului în trebile cele mai grabnice ale ţării. Pe deasupra mai are şi oblăduirea Iaşilor şi judecă de obicei pricinile locuitorilor lui. La curte, ca semn al dregătoriei sale, poartă un toiag de argint.

6. *Spătarul cel mare* este pus peste cămăraşii ce poartă spada domnului. La sărbătorile mari, numite domneşti, se înfăţişează într-o haină cusută cu fir de aur şi cu un turban cu pietre scumpe. El poartă de obicei spada domnului, toată vremea cât acesta se află în biserică, la liturghie şi când stă la masă.

7. *Paharnicul cel mare* sau *cel care toarnă în pahar*, întinde domnului la ospeţe întâiul pahar de vin şi are la porunca lui pe ceilalţi paharnici. Priveghează toate viile domnului şi se îngrijeşte ca acestea să fie lucrate cum se cuvine şi să se culeagă la vreme. De aceea la porunca lui se află şi toţi vierii. Nimeni nu e slobod, în toată ţara, să-şi culeagă via, dacă nu şi-a cumpărat mai dinainte de la dânsul, printr-un plocon mic, învoirea pe care, după datină, o dă la 14 ale lui septembrie. Aceasta îi aduce un venit destul de mare. Pe deasupra el mai are şi oblăduirea peste porţile Cotnarilor.

Printre aceşti boieri este socotit şi:

8. *Vistiernicul* sau *păzitorul cel mare al vistieriei*. Acesta strânge veniturile ţării şi le ţine la porunca domnului. El ţine socoteală de toate cheltuielile şi veniturile; toţi scriitorii vistieriei, care se numesc *dieci de vistierie*, trebuie să asculte de poruncile sale. El are cheia de la cămara unde se ţine sfatul de taină şi numai din această pricină se socoteşte al optulea printre sfetnici, căci altminteri între aceştia nu are nici scaun şi nici nu poate să hotărască. Dar atunci când în sfatul de taină este vorba de trebi ale vistieriei, de obicei se află şi el acolo, dar nu ca să spună ce gândeşte, ci ca să asculte şi să împlinească poruncile celorlalţi.

STAREA CEA DINTÂI A BOIERILOR DE DIVAN

După aceşti opt sfetnici urmează *boierii de divan*, care se împart în trei stări.[1]

---

[1] Referirile lui Dimitrie Cantemir la instituţiile Moldovei trebuie primite cu circumspecţie. Dacă pentru sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea relatările sale au valoare de mărturii autentice — fiind contemporane cu el — ele nu mai sunt valabile pentru veacurile anterioare. Dregătoriile enumerate n-au existat dintotdeauna, ci au fost înfiinţate la diferite epoci. În secolul al XV-lea, de pildă, cei mai de vază boieri, care hotărau treburile ţării, alcătuind sfatul domnesc, nu deţineau dregătorii. Şi acei boieri care îndeplineau atribuţii dregătoreşti participau la sfat ca boieri, nu ca dregători. Raportul se va modifica de-a lungul anilor, boierii deţinători de dregătorii ocupând locul preponderent în viaţa politică. În secolul al XVI-lea, nu erau cunoscute cele trei ierarhii dregătoreşti menţionate de Cantemir.

Boierii din întâia stare se numesc *boierii mari* şi au în frunte pe:

Stolnicul cel mare, mai marele cuhniilor, pus peste toată cuhnea domnului şi peste oamenii de la cuhne. La ospeţe sau la alte sărbători ale curţii, el orânduieşte bucatele pe masa domnească, gustă din ele şi rămâne în picioare la masă până la al treilea pahar. Afară de alte venituri, i se dau bucatele de la cuhnea domnească.

Comisul cel mare sau *mai marele grajdurilor* are sub privegherea sa toate grajdurile domneşti, hamurile cailor, pe slugile lor, pe potcovari şi pe rotari. El este pus peste Branişte, o păşune foarte întinsă, aşezată lângă Prut, şi poartă grijă ca să se cosească de acolo fânul pentru grajdul domnesc. De aici îşi trage un anume venit. Pe deasupra, el ia de la fiecare moară de apă — din care se găsesc foarte multe pe Prut — la fiecare trei ani, o dajdie de 20 de taleri împărăteşti.

Medelnicerul cel mare dă domnului la ospeţe mari, înainte să se pună la masă, apa de spălat şi are jumătate din veniturile oblăduirii moşiilor de la Ştefăneşti.

Clucerul cel mare, care ar putea fi numit *veghetorul cel mare al curţii domneşti*, este pus peste toate cămările domneşti în care se păstrează poame, unt, miere, brânză, sare şi alte lucruri asemenea; el se îngrijeşte ca toate să fie strânse la vreme şi să se păstreze bine şi le scoate din cămară când este trebuinţă sau când porunceşte domnul. Domnii i-au rânduit venit dijma oilor de la stânele din munţi ale ţăranilor moldoveni.

Serdarul campidux sau, cum i se zice în felul europenesc, *generalul locotenent* este pus peste călărimea din ţinuturile Lăpuşnei, Orheiului şi Sorocii şi păzeşte ţinuturile dintre Prut, Nistru şi Basarabia de năvălirea tătarilor de la Crâm şi Bugeac.

Sulgerul cel mare sau *veghetorul peste casapi* are slujbă să rostuiască vitele ce e trebuinţă să se taie pentru masa domnului şi să împartă carnea celor care capătă de la curte tain în fiecare zi şi în rândul cărora se socoteşte, printre alţi slujitori ai curţii, şi pedestrimea *seimenilor*.

Jitnicerul cel mare sau *veghetorul peste bucate* adună grâul hotărât pentru trebuinţele domnului şi îngrijeşte să se aşeze în jitniţe.

Pitarul cel mare este pus peste pitari şi îngrijeşte să gătească făină şi să se coacă în fiecare zi pâine proaspătă atât pentru domn, cât şi pentru ceilalţi cărora le este hotărât tain în fiecare zi.

Şătrarul cel mare îngrijeşte de corturile domnului, iar în războaie mai priveghează şi tunurile şi alte arme mai mici şi aşează taberele; împlineşte, adică, deodată atât slujba unui general de artilerie, cât şi pe aceea a unui intendent general.

Armaşul cel mare are la porunca sa pe ceilalţi armăşei sau slujitori ai cetăţii vreo 80 cu toţii. Când se osândeşte cineva la moarte, el orânduieşte împlinirea judecăţii domneşti. Pe deasupra are privegherea temniţelor şi a muzicii ienicerilor, care se numeşte tubulhana.

Logofătul al doilea ţine locul logofătului cel mare şi este orânduit de acesta, când îl împiedică treburi mai mari, să statornicească hotarele ogoarelor şi moşiilor.

Uşierul cel mare sau *portarul cel mare* este pus peste ceilalţi portari şi îngrijeşte de capugibaşi şi de celelalte agale trimise de la curtea împărătească de vizir.

Un *agă* priveghează străjile Iaşilor. La porunca lui stau seimenii de scuteală, care slujesc fără leafă pentru slobozenia de dări. El judecă pricinile mai mici ale târgoveţilor din Iaşi. Dacă dă de vreun om desfrânat sau beat pe uliţă îl pedepseşte oriunde s-ar afla; şi mai are de împlinit aproape aceleaşi trebi pe care le are de făcut la turci aga ienicerilor.

Postelnicul al doilea ţine locul postelnicului cel mare şi priveghează toată curtea domnească. Singura lui treabă deosebită şi mai de seamă este să ducă înlăuntru la domn pe boierii cei mari mazili şi pe toţi ceilalţi dregători de alte ranguri sau să ducă domnului plângerile celor care le fac şi să le aducă îndărăt răspuns.

Logofătul al treilea sau *secretarul domnului* pune pe scrisorile domnului pecetea cea mică, le scrie şi le dă domnului ca să le iscălească. El este pus peste diecii sau scriitori de hri-

soave şi peste cămara domnească; înscrie pricinile mănăstireşti şi aduce în faţa domnului pe arhiepiscopi, episcopi şi alte feţe ale bisericii. Când sosesc soli de la alţi domni, el îngrijeşte ca să se ţină seama, la primirea lor, de obiceiurile îndătinate la curtea domnească. Poartă legată cu un lanţ de argint pecetea cu care obişnuieşte să pecetluiască hotărârile de judecată scrise de mâna logofătului cel mare.

Căpitanul de dărăbani este pus peste *dărăbani* (nume ce se trage de la cuvântul nemţesc Trabant şi care înseamnă pedestrime; cei care străjuiesc la curtea domnească). El cercetează străjile ziua şi noaptea, le rânduieşte, le schimbă şi, când lipseşte aga, el îi ţine locul.

Toţi boierii arătaţi mai sus sunt din starea întâi şi se numesc *cei mari*. Osebit de cinstea pe care le-o dau dregătoriile lor, ei mai au dreptul — oriunde s-ar afla în toată Moldova — să judece şi să hotărască pricinile dintre supuşi, drept pe care boierii de rangul al doilea şi al treilea nu îl au. Serdarul, logofătul al doilea şi al treilea, postelnicul al doilea, ca şi căpitanul de dărăbani, măcar că sunt la porunca altora, care au aceleaşi dregătorii în rangul marilor boieri, drept care ar trebui să fie socotiţi mai mult de rangul al doilea, îşi au locurile lor între boierii cei mari şi, odată cu ele, drepturi deopotrivă cu ale acestora, fiindcă dregătoriile lor le dau mai multă vază decât ale celorlalţi şi fiindcă ei sunt de obicei mai în toate zilele pe lângă domn. Afară de aceştia se obişnuieşte să mai fi socotiţi tot în rândul boierilor mari şi aceştia:

Vameşul sau mai marele vămilor şi *căminarul*, care adună dijmele de ceară ce se cuvin domnului. Numai că aceştia doi nu au scaun anume în divan, ci trebuie să stea acolo unde vrea domnul. Dar ei nu pot să fie mai presus de serdar.

STAREA A DOUA A BOIERILOR DIN DIVAN

Spătarul al doilea, care poartă spada domnului la sărbătorile mai mici. Iar când spătarul cel mare nu este de faţă, atunci împlineşte toată slujba lui.

Paharnicul al doilea asemenea ţine locul paharnicului cel mare şi are în seamă mai ales viile domneşti de lângă Huşi, îngrijindu-se ca acestea să fie lucrate şi culese la vreme potrivită.

Vistiernicul al doilea, la trei luni după vistiernicul al treilea, scrie în condici veniturile şi cheltuielile vistieriei şi dă seama de ele vistiernicului cel mare, care orânduială este luată în seamă la toate celelalte slujbe care au legătură cu trebile vistieriei.

Stolnicul al doilea, îngrijeşte în toate zilele de cuhnie, porunceşte ce bucate să se gătească pentru domn, le aduce la masa domnului şi le gustă el mai întâi.

Comisul al doilea ţine locul *comisului cel mare* şi priveghează în toate zilele grajdurile domneşti, iar atunci când domnul pofteşte să meargă călare, el pune şaua pe cal şi i-l aduce. Ca leafă are a treia parte din venitul comisului cel mare.

Medelnicerul al doilea,

Clucerul al doilea,

Sulgerul al doilea,

Jitnicerul al doilea,

Pitarul al doilea,

Şătrarul al doilea, ca şi *vistiernicul al doilea*, trebuie să-şi împlinească slujba trei luni de zile după dregătorii din starea a treia.

Armaşul al doilea ţine condica tuturor celor ce zac în temniţă şi care trebuie sa fie duşi la osândă. În fiecare sâmbătă o înfăţişează domnului şi-l întreabă ce porunceşte să se facă cu aceştia. Împreună cu alţi armăşei, el trebuie să aducă în faţa domnului pe cei ce au savârşit vreo ticăloşie.

Uşierul al doilea împlineşte de obicei slujba marelui uşier când acesta este lipsă.

BOIERII DE STAREA A TREIA

Postelnicul al treilea, care trebuie să se afle zi şi noapte la curtea domnească împreună cu alţi doi postelnici. Slujba lor este ca, atunci când domnul voieşte să poruncească ceva pos-

telnicului cel mare, să-i ducă acestuia poruncile. Mai trebuie să aibă grijă să fie împlinite şi alte porunci domneşti, care le sunt aduse de către cămăraşi şi trebuie să aducă la urmă răspuns domnului despre ce s-a făcut. Din această pricină acestor trei postelnici le este slobodă intrarea în divanul cel mare, care nu este slobodă altor boieri.

Spătarul al treilea poartă în toate zilele spada domnească şi de aceea are, afară de boieria sa, şi o dregătorie printre slujitorii curţii.

Paharnicul al treilea priveghează viile din ţinutul Bacăului şi Trotuşului şi are grijă ca vierii să culeagă la vreme strugurii şi să-i calce.

Vistiernicul al treilea este sub ascultarea vistiernicului cel mare şi e dator să-i dea seamă de chipul cum îşi împlineşte slujba. După ce vistiernicul cel mare ţine trei luni de zile socoteala cheltuielilor el dă această slujbă celui de al treilea vistiernic, care o împlineşte vreme de o lună. După ce isprăveşte luna aceasta, slujba o ia de la dânsul vistiernicul al doilea, care o dă iarăşi — aşa cum am spus mai sus — după un sfert de an vistiernicului al treilea. Iar acesta dă socotelile încredinţate lui — după ce trec cele treizeci de zile — din nou vistiernicului cel mare. În chipul acesta slujba vistieriei trece necontenit pe la aceşti trei vistiernici, aşa încât ea se află vreme de trei luni în seama celor doi mai mari, iar la urmă, vreme de două luni, în seama celui mai mic. Această rânduială se ţine şi la celelalte dregătorii, aşa cum se vede mai jos.

Comisul al treilea are aceleaşi îndeletniciri ca şi al doilea.

Sulgerul al treilea şi *jitnicerul al treilea* împlinesc în acelaşi chip ca şi vistiernicul al treilea slujbele celor mai mari numiţi la fel, de fiecare dată în a patra lună.

Cămăraşul de sulgerie împărţeşte carnea după cât cântăreşte.

Cămăraşul de jitniţă ţine seama bucatelor strânse în jitniţele domneşti şi primeşte leafă treizeci de aspri pentru fiecare căruţă.

Cei patru vornici de poartă au scaunul lor de judecată afară în curte şi judecă pricinile mai mici, pedepsesc femeile

desfrânate, iar pe fecioarele care au greşit cu voia lor sau cu sila porunceşte să le cunune cu făptaşii, dacă şi unul şi altul sunt din norod; iar dacă vreuna din părţi este de neam boieresc, atunci el îl înştiinţează pe domn şi stau alături de domn când acesta şade în scaunul de judecată, poruncesc norodului să tacă şi aduc părţile în divan. Când vreunul dintre aceştia zăboveşte să vină cu pârâşul în ziua hotărâtă înaintea domnului, ei îl scriu în condicile lor. Căci cine nu se înfăţişează la vremea hotărâtă se face vinovat de nesupunere faţă de domn şi pierde pricina. Pentru asemenea slujbe vornicii de poartă primesc leafă venitul ţinutului Roman.

Pe toţi boierii aceştia pe care i-am pomenit până aici îi ţine ţara ca să-l slujească pe domn. De aceea cine nu este boier rareori poate să ajungă la o asemenea dregătorie, cu toate că stă în puterea domnului să o dea orişicui, chiar din rangul cel mai de jos. Jupânesele lor, când vin să se închine doamnei în cămara ei, adică în gineceu, îşi au fiecare locul după starea bărbaţilor.

Domnul mai are, afară de boierii obişnuiţi pomeniţi mai sus, care slujesc la curtea sa, şi slujitori de casă ce se numesc boiernaşi şi de obicei se primesc în această stare nu numai dintre boieri, ci şi dintre prinşii în război şi chiar dintre oamenii cei mai de jos şi prin aceasta dobândesc drepturi şi slobozenii boiereşti. Din rândul acestora fac parte:

Cămăraşul cel mare; acesta priveghează pe cămăraşii divanului cel mare şi are grijă de vistieria domnului, care este deosebită de vistieria ţării. El dă porunci curtenilor de la cămară, boierilor din starea mai de jos, hotărăşte neguţătorilor cumpenele şi măsurile cu care trebuie să-şi vândă marfa, poartă grijă ca ei să nu folosească cântare şi coţi înşelători şi pedepseşte după pravilă pe cei vinovaţi. Sub porunca lui stau şi neguţătorii zaporojeni, care nume se dă acelora ce aduc în Moldova mărfuri din cetăţile căzăceşti şi din Rusia.

Vătaful de aprozi de divan este pus peste aprozii de divan; el are în Moldova aproape aceeaşi slujbă pe care o are la Poartă ceauş-başa. Este mai mare peste aprozii divanului şi

împlineşte cu sila pentru jeluitor datoriile cerute la judecată, ca şi banii ce se hotărăşte să se dea îndărăt. El arată locul acelor care stau alături de domn în divan, iar drept semn al dregătoriei sale poartă în mână un bici cu mânerul poleit cu argint.

Vătaful de stolnicei este mai marele slujitor de la masă şi când aceştia aduc bucatele din cuhnie la masa domnească, el merge înaintea lor, purtând în mână un bici fără mâner poleit cu argint.

Vătaful de păhărnicei este priveghetor peste păhărnicei. El împarte porunci paharnicilor, care dau paharele cu vin la masa domnească sau la ospeţele la care sunt poftiţi boierii.

Cuparul, paharnicul de toată ziua al domnului, este pivnicer mare peste chelarii curţii. El dă neguţătorilor de vinuri măsura sa dreaptă şi cu pecetea domnească, iar dacă află pe oarecine că a vândut vin cu o măsura mai mică decât cea care este îngăduită atunci îl pedepseşte după pravilă.

Ciohodarul se îngrijeşte ca domnul şi toată curtea să aibă ciubotele şi încălţările de care au trebuinţă. Iar domnului, el însuşi îi aduce ciubotele. Sub porunca lui stau toţi ciubotarii din Iasi.

Medelnicerii de obicei sunt cei trei sau patru care pun în toate zilele masa domnească. Ei aduc apă de spălat. Au în păstrare blidele, farfuriile, paharele şi îndeobşte toate tacâmurile de argint, tot aşa şi feţele de masă, şervetele şi celelalte lucruri de trebuinţă la masă.

Cămăraşul dinlăuntru sau *cămăraşul de taină* are sub priveghere sa straiele, pietrele scumpe şi celelalte podoabe domneşti şi este pus peste cămărăşei.

Vătaful de copii, priveghetor peste cămăraşii spătăriei şi ai divanului. El are privegherea asupra lor, iar venitul şi-l trage din împlinirea slujbei lor, fiindcă aceştia sunt trimişi adesea la boierii pe care domnul îi cheamă de la moşiile lor şi atunci vătaful dobândeşte un taler din cei şase pe care boierul obişnuieşte să-i dea cămăraşului.

Cămăraşul de dulceţi, cofetarul curţii, se îngrijeşte să fie aduse pe masă, la urmă, bucate făcute cu zahăr sau în alt chip; tot el are în seamă vasele de porţelan.

Cămăraşul de rafturi este priveghetor peste hamuri şi are în seamă şeile, hamurile bătute în aur şi argint, precum şi toate tacâmurile cailor.

Pivnicerul este pus veghetor peste chelari. El însuşi stă sub ascultarea cuparului sau paharnicului toată ziua, iar sub porunca lui sunt toţi dogarii şi ceilalţi oameni care lucrează în crame. Drept leafă are drojdia vinului, din care face rachiu.

Logofătul de vistierie, adică *cel ce ţine socotelile vistieriei*, porunceşte peste toţi diecii vistieriei şi păzeşte condicile de cheltuieli; iar el se află la porunca vistiernicului cel mare.

Cămăraşul de catastife ţine toate condicile de socoteli cu cheltuielile deosebite ale domnului, ca şi condica oştenilor. Când se cercetează oastea, atunci el citeşte pe fiecare după numele său. Asemenea face şi când se plăteşte leafa; iar la urmă dă căpitanilor condica oştenilor din ceata lor, pe care o scrie cu mâna lui, pentru care osteneală primeşte câte un taler împărătesc de la fiecare.

Cămăraşul de lumini sau *veghetorul luminilor* ţine socoteala dajdiilor de ceară şi săpun, care se numeste seu şi se foloseşte pentru lumânările şi lămpile curţii.

Vornicul de târg, mai marele târgului, strânge zeciuiala de la toate mărfurile care se vând cu măsura şi cu cântarul — dajdie care la moldoveni se numeşte mortasipie. El primeşte şi lumânările de la cămăraşul de lumini şi le împarte slujitorilor curţii. De asemenea tot el trebuie să îngrijească de lemnele pentru trebuinţa curţii şi să le împartă, la vreme, prin odăi şi cuhnii.

Vătaful de aprozi de târg este veghetorul peste slujitorii divanului de judecată, care adună dajdia şi alte dări de la târgoveţi şi le aduc apoi la vistierie. Toţi aceştia, împreună cu mai marii lor, stau la porunca vistiernicului cel mare.

Vătaful de paici, mai mare peste paici, are sub supravegherea sa pe cei opt slujitori de casă a domnului care se nu-

mesc paici şi poartă cingătoare de argint, spadă şi lance, cu mânerul şi vârful bătute în argint poleit cu aur.

Doamna este slujită de:

Doi vornici, care sunt şi oblăduitori ai ţinutului Vasluiului.

Un comis care îngrijeşte de grajdul, caretele şi caii ei şi

Doi cluceri, care îngrijesc de grâu şi bucate atât pentru slujitorii curţii, cât şi pentru grajduri.

După aceştia urmează la rând slujitorii boierimii care se află pe lângă domn şi la curtea domnească şi, prin aceste slujbe, ajung la dregătorii mai înalte:

Cei cincizeci de cămăraşi ai divanului care stau lângă domn, când acesta se află în divan şi care trebuie să cheme pe boieri înlăuntru, în faţa domnului;

Cei douăzeci şi patru de cămăraşi ai spătăriei;

Cei doisprezece cămăraşi ai divanului cel mare;

Cei trei cămărăşi ai divanului cel mic;

Cei şapte postelnici de rang mai mare; douazeci şi patru sau mai mulţi, dacă vrea domnul, de rang mai mic;

Cei cincizeci de aprozi de divan, a căror slujbă este asemenea cu a ceauşilor la turci, adică să aducă în faţa judecăţii pe pârâţii care nu s-au înfăţişat în ziua hotărâtă şi să împlinească datoriile celor răi platnici;

Cei douăzeci şi patru de *păhărnicei*, care slujesc la masă şi dau de băut oaspeţilor;

Cei douăzeci şi patru de stolnici aduc bucatele din cuhne la masa domnească;

Cei şaizeci de armăşei, care trebuie să prindă pe tâlhari şi pe boierii care vor să fugă din ţară sau care sunt vinovaţi de vreo altă fărădelege mai mare;

Uşierii, care trebuie să îngrijească de casă şi masă pentru solii Înaltei Porţi şi ai hanului tătărăsc din Crimeia şi să-i slujească.

CAPITOLUL AL VII-LEA
DESPRE OASTEA MOLDOVENEASCĂ

După ce am vorbit de boierii moldoveni şi despre numele slujitorilor curţii domneşti, urmează să dăm o scurtă lămurire despre oştile pe care le ţinea odinioară Moldova şi pe care le mai are şi acum. Că odinioară, pe când ţara mai era slobodă, oastea număra 70 000 şi adeseori 100 000 de oameni, ne-o spun cronicile ţării. Aceasta n-o sa ni se pară de necrezut, dacă ne gândim cu ce vecini puternici: turcii, leşii, cazacii, ungurii şi muntenii a purtat Moldova războaie pe vremuri şi nu numai că şi-a păstrat slobozenia ţinând piept lovirilor lor până în vremea lui Bogdan al III-lea, ba chiar şi-a întins şi mai mult hotarele. Numai că această putere a moldovenilor, după ce ajunsese la culme sub Ştefan cel Mare, începu să decadă cu vremea tot mai mult. Căci cârmuitorii ţării după *Bogdan al III-lea*, care a închinat Moldova turcilor, fiindcă sub pavăza acestora nu avea a se teme de lovirile vecinilor, nu s-au mai îngrijit de oaste — cum se întâmpla de obicei în vremuri liniştite. Şi, fiindcă socotea că este fără folos sa ţină atâţia oameni, fără să fie de trebuinţă, au lăsat bucuroşi oştile să se împuţineze şi să piardă vitejia lor de altădată. Cu toate aceste cronicile noastre moldoveneşti spun că, până în vremea Movileştilor, n-au fost niciodata ţinuţi în oaste mai puţin de 40 000 de oameni. Numai că după aceste vremuri puterea moldovenilor a decăzut aşa de mult — atât din pricina tulburărilor dinlăuntru, cât şi din pricina uneltirilor turcilor, care în răzvrătirile domnilor au găsit prilej ca să răpească faima coroanei moldoveneşti — astfel că acuma abia mai este în stare să ridice în faţa duşmanului 6 până la 8 000 de oameni. Iar aceştia se împart în oşteni cu

înţelesul cel adevărat, adică cei care slujesc pentru o leafă ştiută, şi oşteni de scuteală care, pentru slobozenie de dări, slujesc în oaste pe cheltuiala lor.

Peste oştenii cu înţelesul cel adevărat sunt puşi:

Başbuluc-başa. Acesta porunceşte peste 10 buluc-başi sau căpitani, iar fiecare dintre aceştia are sub el cam 100 de seimeni.

Iar seimeni în limba turcească se numesc oşteni aduşi din Serbia, Bulgaria, Albania şi Grecia, care sunt ţinuţi cu bună leafă pentru straja domnului, care se schimbă în toată vremea la curte, unde îşi au şi locuinţele de jur împrejurul zidurilor.

Patru căpitani nemţi, odinioară căpetenii a peste o mie de oameni, mai au astăzi sub steagul lor abia 25 de oameni.

Patru căpitani cazaci, care asemenea aveau pe vremuri la porunca lor 1 000 şi chiar mai mulţi oşteni, dar care acum abia mai au 40 până la 50 de oameni din neamul lor, de obicei din ceata zaporojenilor.

20 de căpitani de călăraşi, care sunt puşi peste vreo sută de oameni, fiecare dintr-înşii având leafă 3 taleri împărăteşti pe lună.

11 căpitani mari. Toţi aceştia stau la porunca hatmanului. Căpitanii tătarilor lipcani (care este numele sciţilor ce locuiau în Lituania şi care sunt mahomedani). Aceştia sunt patru sau mai mulţi, după cum vrea domnul.

Beşli-agasi, care are sub dânsul doi căpitani ai beşliilor. Iar beşliii sunt tătari sau turci, pe care domnul îi ţine ca să stăvilească împilările oştilor turceşti şi ca să poată pedepsi pe turci, când aceştia se desfrânează, fiindcă musulmanii socotesc nelegiuire dacă un mahomedan este pedepsit sau bătut de un necredincios, cum le zic ei, de obicei, creştinilor. Ei stau mai presus de oştenii de scuteală, adică de cei care slujesc pentru slobozirea de dări.

Buluc-başii cetăţilor, din care fiecare cetate, mare sau mică, are patru sau cinci, după cât e de mare ţinutui ei — iar Iaşii are zece — şi peste care este pus, de obicei, un agă.

Opt căpitani poruncesc dărăbanilor, peste care este pus căpitanul cel mare al dărăbanilor, ce stă la porunca unui agă.

Nouăsprezece căpitani de mie sau de cete alcătuite din 1 000 de oameni luaţi în oaste din cele 19 ţinuturi ale Moldovei. Fiecare din acestea se alcătuia mai înainte vreme din 10 centurii sau companii, care se zic la moldoveni sutaşi. Dar în zilele noastre numărul lor este destul de scăzut. Odinioară ele stăteau sub marii vornici ai Moldovei de Sus şi de Jos, iar acum toate aceste oşti sunt date sub privigherea şi la porunca hatmanului. Aceia dintre ei care stau la hotare păzesc trecătorile din munţi şi vadurile apelor. Cei ce se află înlăuntrul Moldovei — unde nu au a se teme de duşmani — sunt folosiţi pentru strajă la palatul hatmanului, ori îi trimite el să slujească ţara. Că au fost cândva şi husari, ne-o dovedeşte înca numele acelei cete din oastea lor care se numeşte *hinsari*. Hinsarii de astăzi din Moldova de Sus şi din Moldova de Jos sunt cei ce ţin de vornicul ţinutului. Totuşi aceştia nu fac vreo slujbă ostăşească, ci, păstrându-li-se vechiul nume, sunt puşi să lucreze ogoarele. De-aici se trage la moldoveni zicala: "*dalle arme alla sapa*", "*de la armă la sapă*".

Tot printre aceştia se socotesc şi vânătorii moldoveni, care, împreună cu vătaful sau mai marele lor, au în stăpânire un sat de 100 şi mai bine de gospodării în munţii Moldovei, lânga târgul Piatra. La vreme de război, trebuie să stea în preajma domnului, în tabără; iar la vreme de pace, ei se îndeletnicesc cu vânătoarea, şi aduc la curte tot felul de fiare: cerbi, zimbri, oi sălbatice şi orice fel de fiare care cutreieră pădurile, parte vii pentru plăcerea domnului, parte ucise pestre masa domnească, pentru care muncă sunt slobozi de dări. Pentru pulbere şi plumbi dobândesc leafă deosebită.

Călăraşii din Ţarigrad (cetatea împărătească) sau *alergătorii ţarigrădeni*, care sunt cincizeci, cu vătaful sau mai marele lor. Toţi vorbesc turceşte şi, când este de trebuinţă, trebuie să se ducă la Ţarigrad, pentru care treabă primesc, în afară de slobozirea de dări, 20 de taleri din vistieria ţării. Călăraşii de Galaţi stau la porunca unui vătaf deosebit sau mai mare al lor şi împlinesc aceeaşi slujbă ca şi cei ţarigrădeni. Iar când sunt

trimişi undeva, nu primesc mai mult de 10 taleri. Sunt cam cincizeci cu toţii.

Umblătorii de Hotin, cincizeci la număr, şi tot atât de mulţi umblători de Soroca sau alergători soroceni. Grăiesc leşeşte şi ruseşte şi sunt trimişi, când este de trebuinţă, în Ţara Leşească şi în Rusia. Şi unii şi alţii ascultă de vătafii sau mai marii lor deosebiţi.

Cei 24 de fuştaşi, purtători de ghioage. În vreme de pace, păzesc uşile de la odăile femeilor şi de la temniţele curţii în care sunt închişi slujitorii curţii pentru greşeli mărunte. Dacă cineva trebuie să fie bătut din porunca domnului, cu vergile, ei împlinesc pedeapsa. Când domnul iese de la curte, fie cu alai, fie pentru desfătarea sa, ei îl împresură de amândouă laturile cu ghioage lungi în mână: aceeaşi slujbă o împlinesc şi în război. Au o căpetenie a lor deosebită, ce se numeşte vătaf de fuştaşi.

Acestea sunt, aşadar, oştile pe care trebuie sa le ţină ţara, cu cheltuiala sa, pentru domn. Iar dacă domnul vrea să ţină din punga lui mai multe oşti, nimeni nu-l împiedică s-o facă; numai că domnii nu cutează niciodată să-şi sporească oştile, decât atunci când cugetă la vreo răzvrătire. Căci ei socotesc că este mai folositor să pui banii în vistierie, decât să-i risipeşti pentru oşteni care nu sunt de trebuinţă.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

DESPRE OBICEIURILE CURŢII DOMNEŞTI

De aici înainte credem că luăm asupra noastră o muncă neplăcută cititorului dornic să ştie dacă îi vom arăta fastul şi rânduiala de care se ţine seama la alaiurile cele mari şi la ospeţele domneşti, precum şi în biserică.

Ori de câte ori domnul iese din cetate ca să se ducă la vreo mânăstire sau pleacă la război, aceasta se face cu cel mai mare fast şi el este petrecut de un mare număr de oşteni. În frunte păşesc câteva căpetenii şi călăuze, alese pentru aceasta dintre oşteni şi alergători. După ei vine călărimea în frunte cu steagul şi căpitanii, aşa fel că între cetele de oaste se lasă loc, ca să se poată deosebi unele de altele. De amândouă laturile steagului păşesc căpitanii cetelor de oaste, care iau seama ca toţi oştenii să meargă cu rânduială şi în linie dreaptă. În urma lor vin călăraşii şi umblătorii cu vătafii lor; după ei sunt duşi de căpăstru caii lăturaşi, în faţa cărora sunt purtate două tuiuri sau cozi de cal, pe care Poarta le dăruieşte domnului ca semn de cinstire a domniei sale.

După aceea vin coconii domnului, după care vine domnul însuşi, oleacă mai îndărăt, în mijlocul rândului. De amândouă părţile îl însoţesc strâns paicii. Straiele şi slujba acestora le-am descris mai sus. Mai departe, de-a dreapta, urmează comişii sau mai marii grajdurilor şi vătafii slujitorilor curţii; de-a stânga postelnicul cel mare cu ceilalţi postelnici în rândul al treilea; după domn, merg buluc-başii, câte patru de fiecare latură şi anume cei mai vârstnici dintre ei mai aproape de domn. Alaiul îl încheie seimenii sau oştenii cu leafă, care merg de amândouă laturile, sub privegherea ceauşilor — care ar putea să fie numiţi,

după pilda europenilor, caporali — ca să meargă drept şi într-acelaşi pas. Iar îndată după domn, îşi are locul său, spătarul, care poartă armele domnului. După aceea urmează slujitorii de taină — cum li se zice — cămăraşii, paharnicii, ciohodarul şi medelnicerii. Întâiul rând după aceştia îl alcătuiesc vătaful de copii, adică mai marele cămăraşilor, cu cămăraşii săi, al doilea rând, păhărniceii; al treilea, stolniceii. Pe urmă vine sangeacul cel mare, adică steagul cel mare, care are în vârf alemul, cu încă două steaguri dăruite domnului de sultan la începutul domniei. După purtătorii steagurilor urmează tubulhanaua sau muzica ienicerilor, după care se întind, pe amândouă laturile, armaşii. După aceştia vin, în rândul cei dintâi, boierii cei mari, în al doilea, cei din starea a doua, în al treilea, cei din a treia. Toţi boierii mazili merg laolaltă după rangul dregătoriei pe care au avut-o. Coada alaiului o face o droaie amestecată de slugi boiereşti, târgoveţi şi neguţători. Dar când domnul porneşte la război, atunci urmează tunurile, sub privegherea şătrarului cel mare şi căpitanului dărăbanilor, cu puşcaşii ori tunarii, precum şi merindele de trebuinţă pentru tabără şi boclucurile. Altminteri toţi aceştia merg printre ceilalţi boieri după rânduială.

Cu rânduiala aceasta ajungând la vreo biserică sau mănăstire, călărimea se înşiră la uşă, şi când domnul trece pe dinaintea lor, ei i se închină plecându-şi capetele. Iar pedestrimea, atât cât poate să intre în curte, este rânduită într-un cerc mare. Când domnul ajunge la scară, descalecă în strigările obişnuite ale ceauşilor: *"să trăiască întru mulţi ani!"*. Apoi iese în întâmpinarea domnului, mitropolitul, cu diaconii săi — care cădelniţează — şi cu sfânta cruce, dându-i evanghelia s-o sărute. De acolo domnul, păşind în urma mitropolitului şi, în cântarea to ezil ¤xion, după ce se închină la sfintele icoane, se suie în amvon (lucru neîngăduit nimanui afară de domn şi preoţi), iar în mijiocul bisericii îşi face semnul crucii. De aici se duce la strana sa şi, suindu-se în ea, se închină mai întâi către mitropolit plecându-şi capul, apoi şi către boieri, care în vremea aceasta se aşează şi ei pe la locurile lor.

Dar pentru că noi vorbim tocmai de obiceiurile curţii, socotim că nu e de prisos să spunem câteva vorbe despre orânduiala stranelor în biserică.

Lângă stâlpul din dreapta, înlăuntrul bisericii, se află strana domnulul, cu trei trepte şi împrejmuită cu zăbrele frumos lucrate şi poleite cu aur. Amândouă laturile ei sunt împodobite cu stema domnească. Deasupra se vede o coroană poleita cu aur, sub care se află icoana sfântului pe care domnul şi-l alege păzitor. În faţa ei, lângă stâlpul din stânga bisericii, este o altă strană pentru coconii domnului, asemenea cu strana domnului, cu deosebire că are numai două trepte. Lângă domn, de-a dreapta, şade spătarul cel mare, care ţine spada domnului pe umăr şi buzduganul în mână. La stânga şade postelnicul, iar îndărătul lui tot şirul postelnicilor, cu toiege în mână, pâna la stâlpul din stânga. Îndărătul lor sunt rânduiţi ceilalţi slujitori ai curţii, după starea lor. De-a dreapta domnului, către altar, îşi are strana lui mitropolitul, împreună cu unul dintre episcopi, după care urmează, până la strana dascălului, egumenii şi stareţii mănăstirilor. În dreapta, în faţa mitropolitului, stau doi episcopi cu egumenii stranei lor, în aceeaşi orânduială. Şirul feţelor bisericeşti se isprăveşte la dreapta cu vistiernicul cel mare, ca el să ţină la îndemână dania de bani pe care domnul obişnuieşte să o dea la miruit şi ca să nu se tulbure liniştea şi ruga celor ce ascultă slujba, dacă ar fi să o aducă mai de departe. În stânga stau logofătul al doilea şi logofătul de taină, cel dintâi fiindcă are în grijă toate trebile mănăstirilor şi ale feţelor bisericeşti; cel de al doilea fiindcă trebuie să ţină şi să dea celor din jur vinul sfinţit de mitropolit sau de o faţă bisericească. În colţul din dreapta al stranei sunt cântăreţii moldoveni, în cel din stânga cântăreţii greci, care cântă, cu schimbul, cântările bisericeşti în amândouă limbile. Îndărătul stranei beizadelei stau boierii de starea întâi, într-un şir până la stâlpul dinafară, în tinda bisericii. După aceştia urmează boierii fără dregătorii, apoi mai marii, căpitanii şi toţi ceilalţi câţi pot încăpea în biserică. Îndărătul stranei domnului stau jupânesele boierilor cu dregătorii, în dreptul bărbaţilor lor,

până la stâlpul cel de pe urmă din latura dreaptă, înlăuntrul bisericii. Lângă stâlpul acesta este locul doamnei — o strană cu trei trepte. Dacă are fiice, ele se aşează între doamnă şi jupânesele boierilor. De-a dreptul doamnei stau cămărăşiţele şi jupânesele de la curte, aflate în slujba ei. La stânga o păzesc cei doi vornici ai ei, care poartă de grijă ca norodul să nu ajungă prea aproape de stranele femeilor. În tindă stau jupânesele boierilor fără dregătorii, în dreptul bărbaţilor lor. De-a lungul pereţilor bisericilor sunt zidite, ce e drept, strane pentru toata lumea, dar nimeni nu cutează să se aşeze decât la vecernie, când se cântă vieţile sfinţilor sau psalmii lui David. Numai domnului îi este îngăduit să stea cu capul acoperit în biserică şi el se descoperă numai atunci când se cântă "*Sfânt este Dumnezeul nostru*", când se citeşte Evanghelia, când se spune Crezul de la Niceea, Tatăl Nostru sau când preotul rosteşte vorbele cele sfinte ale Cinei celei de taină. Când începe să dea χνοινιχον (împărtăşania), mitropolitul se duce cel dintâi să sărute icoanele sfinţilor; după aceea şi domnul. Când acesta coboară din strană toţi boierii îşi lasă locurile, ca să se închine către domn atunci când se întoarce la locul lui. Când se isprăveşte slujba, mitropolitul dă anaforă (ἀντὶδωρδν pâinea rămasă) domnului, doamnei, coconilor şi domniţelor. Asemenea şi toţi boierii cu dregătorii primesc anafora din mâinile mitropolitului, care stă în strana lui. La urmă, logofătul al treilea le dă să guste din prinoasele preoţilor. După acestea boierii ies înaintea domnului şi, dupa ce încalecă, se rânduiesc în faţa bisericii şi stau cu capetele goale până ce trece domnul; pe urmă, cu aceeaşi rânduială îl urmează pe domn la curtea domnească. Acolo îşi lasă caii în curtea cea dinafară (fiindcă nimănui nu-i este îngăduit să intre călare înlăuntru), se rânduiesc apoi în mijlocul curţii dinlăuntru în picioare şi primesc cu cinste pe domn, când descalecă de pe cal. Urcând scara, el se întoarce către boieri cu capul gol, mulţumindu-le, după care fiecare se duce la casa sa.

În zilele când nu sunt ospeţe, masa de prânz a domnului se pune de cele mai multe ori în sala cea mică, adesea însă şi în

cea mare sau în casa femeilor (gynaeceo). La masa de prânz sunt poftiţi de fiecare dată doi dintre boierii mari şi tot atâţia dintre cei mici. Dacă mai este loc la masă, mai vin şi căpitanii, ba uneori şi oşteni vechi. La cină nu vine nimeni afară de rubedeniile domnului sau oarecine care e văzut cu ochi buni de domn sau care îl veseleşte cu linguşiri ori vorbe plăcute. Câteodată la masa de prânz a domnului vine şi doamna; alteori ea porunceşte să i se pună masa deosebit în odăile ei şi o slujesc cămăraşii, medelnicerii, cuparul sau paharnicul şi jupânesele alese din neamurile boiereşti. Iar când sunt ospeţe mari, masa se aşează în divanul cel mic. Răsunetul tobelor şi al trâmbiţelor dă semn pentru aducerea bucatelor. Stolnicii le aduc din cuhne, înaintea lor mergând vătaful şi stolnicul al doilea, şi le dau stolnicului cel mare, ca să le pună pe masă. Când vine domnul, mitropolitul rosteşte rugăciunea obişnuită la masă şi blagosloveşte bucatele; medelnicerul cel mare aduce apa pentru spălatul mâinilor. După ce domnul se aşează la locul său, se aşează şi ceilalţi după orânduială. Iar sfetnicii şi boierii de starea întâi se ţin aproape, împlinindu-şi slujba. Bucatele puse pe masă pentru domn le gustă mai întâi stolnicul cel mare. Când domnul începe să mănânce, se slobozesc tunurile, iar muzica turcească şi cea creştinească pornesc să cânte. Paharnicul cel mare aduce băutura dintâi şi gustă vinul turnat dintr-o oală mare într-un pahar mai mic, care lucru se zice în graiul moldovenilor "credinţă". Atunci mitropolitul şi episcopul (cărora li se pun dinainte numai bucate de peşte şi lapte, fiindcă lor nu le este îngăduit, după canoanele lui Vasile cel Mare, să mănânce carne) şi toţi boierii se scoală în picioare şi se închină către domn. După aceea ei nu se mai scoală în picioare, dar se mai închină când şi când înspre domn, chiar dacă sunt beţi. Boierii cei mari stau la masă până se bea paharul al treilea; după aceea spătarul cel mare dă spada spătarului al doilea. Paharul celui de-al doilea îl dă domnului paharnicul al doilea şi ceilalţi boieri de starea a doua împlinesc acum slujba celor mari. La urmă, domnul dă fiecăruia dintre aceştia

câte un blid de la masa sa, ca semn al milostivirii sale, pe care ei îl au — după ce sărută mai întâi mâna domnului — şi îl duc în odaia de alături, unde se pune masă osebită pentru ei. Domnul arată aceeaşi cinstire şi altor boieri mai mici care sunt de faţă, buluc-başilor şi căpitanilor, dupa acelaşi obicei. După ce mănâncă şi beau cu toţii, se întorc la masa domnească, la slujbele lor şi se îngrijesc ca păhărniceii sa dea de băut boierilor, stolniceii să ia bucatele de pe masă şi să le ducă acolo, cămărăşeii să schimbe talgerele şi toate să se facă aşa cum se cade şi cu orânduială. Armaşii stau la capătul mesei cu buzduganele lor, străjuindu-l pe domn (fiindcă masa este aşezată în lung). După ce toţi dimprejurul mesei au băut câteva rânduri de pahare şi capetele încep să se fierbânte, deşartă cu toţii un pahar mare de vin, drept mulţumită pentru mila şi îndurarea cerească; al doilea pahar îl beau în sănătatea sultanului, dar nu pomenesc vreun nume. Fiindcă moldovenilor li se pare fără rost şi searbăd să bea în sănătatea turcilor; dimpotrivă, este cu mare primejdie să bei în sănătatea crailor creştini şi drept credincioşi. Paharul al treilea îl bea mitropolitul, după ce rosteşte puţine vorbe, în sănătatea domnului. Când pomeneşte numele acestuia, toţi boierii se scoală deodată de la masă şi se aşează în mijiocul divanului, în rânduiala lor cea obişnuită. Când isprăveşte rugăciunea mitropolitul face semnul crucii asupra domnului şi-l blagosloveşte iar, în vreme ce domnul duce paharul la gură, se slobozesc toate tunurile împrejur, cu bubuitul cărora se amestecă muzica, din care însă cei de faţă nu aud decât răsunetul, care vine din bolţile largi ale palatului. După domn, mitropolitul deşartă şi el un pahar de argint, cam de o sută de dramuri, dar nu se clinteşte de la locul lui, ci se scoală numai în picioare. Toţi ceilalţi boieri, care stau pe scaune sau în picioare, golesc două câte două paharele care li se dau şi, după ce sărută mâna domnului (ţinându-l postelnicul cel mare de subsuori) se aşează iar la locurile lor de mai înainte. După ce au băut aşa, mai deşartă paharele în sănătatea doamnei, coconilor şi domniţelor şi pentru orice le-ar mai pune la

îndemână prilejul ori beţia. Fiindcă domnul nu obişnuieşte să se scoale de la masă până când nu se aduc sfeşnicile, pe care le aşează medelnicerul cel mare, când toţi oaspeţii se scoală şi se închină în faţa domnului. Când domnul îşi pune şervetul pe masă înseamnează că ospaţul s-a isprăvit. Postelnicul cel mare, înţelegând aceasta, loveşte în pământ cu toiagul de argint pe care îl poartă în mână; la acest semn toţi cei care se mai pot ţine pe picioare se scoală îndată. Iar pe ceilalţi care sunt atât de beţi că nu-şi mai pot duce picioarele, îi ridică alţii şi-i scot afară. Când se scoală domnul, medelnicerul îi aduce apă şi un ştergar. Mitropolitul rosteşte rugăciunea şi, după ce domnul îşi face de trei ori semnul crucii, se întoarce către boieri şi, cu capul gol, îşi ia rămas bun. Când se întoarce cu spatele, slujitorii de la curte şi cămăraşii aflaţi de faţă iau cu mare grijă de pe masă ce poate apuca fiecare: căci ei socot că e o cinste pentru ei să mănânce ceva de pe masa domnească. Ca să nu se piardă vreun tacâm de argint, nu le este îngăduit să scoată ceva din odaie; sau, când sunt mai mulţi la un loc şi fiecare vrea să mănânce ceva deosebit, atunci ei trebuie să arate supraveghetorului cămării argintăriei câte talgere au luat şi sa le aducă după aceea îndărăt. Muzica domnului îi însoţeşte pe ceilalţi boieri până la casa lor. A doua zi se adună cu toţii în divan, intră la domn ca să-i sărute mână, îi mulţumesc pentru cinstea de care s-au bucurat şi se roagă de iertare pentru greşelile săvârşite la beţie.

CAPITOLUL AL IX-LEA

DESPRE VÂNĂTORILE DOMNEŞTI

După cum toţi domnii de pe pământ obişnuiesc să iubească vânătoarea, aşa şi domnii Moldovei o socotesc foarte plăcută. Să nu se creadă că unui neam plecat cu totul armelor îi place vânătoarea — care este un fel de război — mai mult decât toate celelalte îndeletniciri trupeşti; la moldoveni ea se bucură de cinste îndeosebi şi pentru că le-a dat prilejul să-şi găsească şi să-şi ia iarăşi în stăpânire patria. Dar în vremurile care au urmat, domnii au trecut peste măsură şi întru acest lucru, iar bieţilor ţărani — locuitori ai câmpiilor şi pădurilor prielnice vânătoarei — de-abia le-au lăsat răgaz cât era de trebuinţă ca să-şi agonisească hrana de toata ziua, şi lucrul acesta e pricina că s-au iscat adesea răscoale. Afară de acestea, oamenii înţelepţi au luat seama că domnii prea dornici de vânători nu se îngrijesc de trebile ţării, le lasă cu totul pe seama sfetnicilor şi vremea rânduită pentru trebile obşteşti o prăpădesc numai cu petreceri de acestea. Domnii următori au înţeles răul dintru aceasta şi au pus măsură acestei îndeletniciri în aşa chip că nici ţăranul nu a mai fost prea mult împilat şi nici domnul nu a fost lipsit de această desfătare. Şi ei au rânduit pentru vânătoare vremea dinaintea celor patru posturi ale bisericii Răsăritului, când să se adune la vânătoarea domnească toate stările, boieri, oşteni, răzeşi şi neguţători. În zilele acestea sunt adunaţi cîteva mii de ţărani din satele de primprejur, care trebuie sa intre în păduri şi să gonească fiarele. Dinspre câmpie, de toate laturile pădurilor, stau la pândă vânătorii, parte dintre ei cu câini de vânătoare, parte cu laţuri şi, cu chipul acesta, fiarele gonite de strigătele ţăranilor sunt prinse fără mare osteneală. Ca să îmbărbăteze sârguinţa vânăto-

rilor, domnii au rânduit pentru fiecare fiară vânată un dar. Cine prinde un iepure dobândeşte bacşiş (aşa se numesc în limba turcească aceste mici daruri) de 25 de aspri; cine prinde o vulpe, 60 de aspri; pentru un porc sălbatec, un taler; pentru un urs, un galben, iar pentru o ciută 80 de aspri. După ce se isprăveşte vânătoarea, fiarele cele curate, ce sunt bune de mâncat, sunt duse parte la cuhnea domnească şi parte sunt împărţite între boierii şi căpeteniile oastei; cele spurcate însă, cum sunt vulpile, urşii, pisicile sălbatice şi alte fiare care vieţuiesc în munţii Moldovei, sunt lăsate paicilor sau slujitorilor domneşti, care trag foloase destul de mari din pieile lor. În afară de aceste vremi obişnuite ale anului rânduite pentru vânătoare, domnul poate, oricât de des pofteşte, să adune locuitorii şi să-i folosească la vânătoare. (Pentru că nimeni nu poate să-i poruncească ceva sau să se împotrivească vrerei lui, după cum am spus şi mai sus.) Dar el şi-ar trage prin aceasta nume rău şi şi-ar acoperi slava de ocară, care nu s-ar şterge în veci dinaintea ochilor urmaşilor. Asemenea el nu poate sa fie nici încredinţat că nu l-ar pârî boierii la Poartă pentru asemenea împilare a supuşilor. Iar când îl îndeamnă ori vremea frumoasă, ori frumuseţea locului să se desfăteze, atunci porneşte la vânătoare în tovărăşia oamenilor săi de la curte şi a oştenilor, care trebuie să-l urmeze întotdeauna; dar nu se întâmplă prea adesea să-şi petreacă vremea, pe care trebuie s-o folosească pentru trebile ţării, cu vânatul fiarelor.

CAPITOLUL AL X-LEA

DESPRE ÎNGROPĂCIUNEA DOMNILOR

Moldovenii îşi cinstesc domnul nu numai cât este în viaţă, ci şi după ce moare. Când un domn îşi dă obştescul sfârşit, trupul său — dacă este vară îl bălsămează îndată şi stă neîngropat, în palatul său, până ce se adună în Iaşi toţi boierii, cei mari şi cei mici, arhiereii, arhimandriţii şi stareţii tuturor mănăstirilor, precum şi călugării vestiţi pentru viaţa lor cucernică şi preoţii cei mai de frunte. În vremea aceasta îl îmbracă în haine domneşti şi podoabe, iar boierii, cei mari şi cei mici, şi ceilalţi slujitori stau împrejurul lui cu smerenie, ca şi în vremea când trăia. Ca să-şi arate jalea, tot norodul umblă prin cetate cu capetele goale şi în zilele câte se rânduiesc toate pentru îngropăciune se trag clopotele bisericilor. În ziua îngropăciunii se rânduieşte un alai la fel cu acela care îl însoţea pe domn cât trăia, atunci când se ducea undeva. Feţele bisericeşti merg în frunte şi cântă cântarile de îngropăciune obişnuite în biserica Răsăritului; de amândouă laturile păşesc oştenii cu puştile şi steagurile întoarse. Obrazele şi straiele tuturora, arată jalea, la care îşi iau părtaşi chiar şi caii făcându-i să lăcrimeze cu zeamă de ceapă. Năsălia o duc pe umeri boierii de starea întâi, cărora, până la cel din urmă, le iau locul, în drum, ceilalţi boieri mai mici, ca să arate prin aceasta că ascultă porunca domnului răposat, tot aşa ca şi atunci când era în viaţă. Alaiul se încheie cu o muzică de oaste, în care sunt amestecate tobe, care, cu sunetul lor înăbuşit, dau un cântec de jale. Cu această rânduială domnul este dus la mitropolie şi, câta vreme se cântă litaniile, îl pun jos în faţa stranei domneşti, în care şedea cât era în viaţă. După aceea, cel care rosteşte cuvântul de

îngropăciune se urcă în amvon şi spune multe vorbe de laudă despre domn, îi pomeneşte virtuţile, arată ce păgubeşte ţara prin moartea lui şi la urmă mângâie pe ascultători pentru paguba aceea, nădăjduind că vor afla iarăşi virtuţile adunate ale celui răposat în fiul şi urmaşul său. După ce sfârşeşte de vorbit, se apropie de năsălie toţi arhiereii, stareţii, boierii cei mari şi cei mici şi toţi cei care au slujit la curtea lui, sărută mâna dreaptă a mortului şi crucea pe care o ţine în mâna aceasta. După ce îi arată şi această cinstire din urmă, îl duc — dacă a dorit să fie îngropat în cetate — la locul de îngropare hotărât, cu acelaşi alai cu care l-au adus în biserică şi-l coboară în groapă, cu năframe de mătase, boierii din starea întâi. Mitropolitul aruncă peste sicriu cel dintâi pumn de ţărână. În vremea aceasta se slobozesc tunurile, iar dangătul clopotelor, care face o larmă asurzitoare şi care nu se opreşte până ce nu se umple groapa, se amestecă cu sunetele muzicii. Iar dacă domnul a poruncit ca să-l îngroape într-o mănăstire aflată departe de cetate, atunci numai câţiva boieri, împreună cu slujitorii curţii, sunt rânduiţi să-i ducă trupul acolo cu mare fast. Ei arată şi acuma domnului răposat aceeaşi cinstire pe care i-au arătat-o cât era în viaţă. Dacă drumul lor trece printr-o cetate sau printr-un târg, ei coboară trupul din car, îl ridică pe umeri şi-l poartă până la marginea cealaltă a cetăţii sau târgului. Când ajung la urmă la mănăstirea hotărâtă pentru îngropare, îl îngroapă cu acelaşi fast arătat mai sus şi anină stema domnească pe peretele cel mai de aproape de mormânt al bisericii.

CAPITOLUL AL XI-LEA
DESPRE LEGILE ŢĂRII MOLDOVEI

Din pricina tăcerii istoricilor nu se ştie ce legi au fost în vremurile vechi în Dacia. După asemănarea obiceiurilor la alte noroade barbare, putem să credem că voia domnilor şi dreptul firesc au avut putere ca şi legile scrise. Dar când Dacia a fost schimbată în provincie romană şi împăratul *Ulpiu Traian* a aşezat aici romani, după ce l-a biruit pe *Decebal* şi s-a stârpit norodul din locurile acestea, Dacia a luat legile romane de la locuitorii ei cei noi. Acestea ţinură atâta vreme cât a stat ţara sub stăpânirea împăraţilor romani şi bizantini. Iar după ce a fost deşertată de locuitori din pricina năvălirilor barbarilor, împăraţii bizantini s-au văzut siliţi să părăsească această provincie, cugetând numai la scăparea lor, legile romane au început atunci să se strice şi să se schimbe de către daci, până într-atâta încât la întemeierea cea nouă a Moldovei cu norocoasa descălecare a lui Dragoş, judecătorii abia mai ştiau cum sa împartă dreptatea. *Alexandru*, cei dintâi despot al Moldovei, care a vrut să lecuiască răul acesta şi pe care ai noştri l-au numit cel Bun pentru faptele lui mari, a primit de la împăraţii bizantini, odată cu domnia, şi legile greceşti τωνβαιλικων cuprinse în Codicile bazilicalelor, şi din cărţile acelea întinse a scos ceea ce alcătuieşte acuma pravila din Moldova. Osebit de acestea, feluritele obiceiuri pe care aceştia le-au luat, în timpul rătăcirii lor încoace şi încolo, de la neamurile megieşe, n-au putut fi şterse, asa cum altminteri aproape oricare neam de pe pământ are obiceiurile sale deosebite, cum sunt acelea cu privinţă la: moştenire, diate, împărţeala moşiilor şi la zilele de corvoadă. De aceea la moldoveni s-au ivit două feluri de

legi: una scrisă, întemeiată pe legile împăraţilor romani şi ţarigrădeni şi pe hotărârile soboarelor bisericeşti, şi una nescrisă, care ar putea fi numită *datina* norodului, cum se numeşte şi în limba noastră cu vorba slavonească *obicei*, care însemnează datină şi obicei. Dar, pentru că aceste obiceiuri nu sunt scrise şi au fost adesea răstălmăcite de către judecătorii cumpăraţi şi folosite ca să sprijine strâmbătatea, *Vasile Lupu Albanezul*, domn al Moldovei, în veacul trecut a pus oameni cinstiţi şi cunoscând legile ţării să adune laolaltă toate legile scrise şi nescrise, alcătuindu-se din ele un codice deosebit de legi[1], rămas şi astăzi călăuza judecătorilor din Moldova pentru împărţirea dreptăţii.

[1] Pravila, apărută în 1646, în tiparniţa de la Trei Ierarhi, poartă titlul: *Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeţe cu dzisa şi cu toată cheltuiala lui Vasile Voievodul şi domnul Ţării Moldovei den multe scripturi tălmăcită, den limba ilenească pre limba românească*. Prima parte a pravilei s-a inspirat din legi bizantine, bazate pe legislaţia lui Iustinian; partea a doua se bazează pe opera *Praxis et Theorice* (*Criminalis* (1616) a juristului italian Prosper Farinaccius. Titlul pravilei indică folosirea acestei lucrări într-o versiune grecească.

CAPITOLUL AL XII-LEA

DESPRE DIVANUL DE JUDECATĂ AL DOMNULUI ŞI AL BOIERILOR

Domnul ţine divan de judecată obştească de trei sau patru ori pe săptămână, în tot cursul anului, afară de zilele pe care biserica le-a hotărât pentru posturile cele mari. Divanul — cu acest cuvânt turcesc numesc moldovenii sala cea mare de primire — se află totdeauna în mijlocul palatului domnesc. Aici, la peretele din fund, este aşezat scaunul domnului, având aninată deasupra o icoană a lui Isus Hristos în faţa judecăţii şi dinaintea ei arde necontenit o lumânare. În partea stângă, pe care moldovenii o socotesc, după felul turcesc, mai de cinste decât dreapta, se află scaunul mitropolitului, după care urmează boierii dregători după starea lor. În faţă, lângă peretele din dreapta al sălii, îşi au locul boierii fără dregătorii.

În mijloc, lângă domn, la dreapta sa, şade spătarul cel mare, ţinând spada domnească; ceva mai departe, tot de această parte, şade postelnicul cel mare, cu un şir lung de postelnicei. Ceilalţi care sunt de trebuinţă în divan, aprozi şi armaşi, stau în faţa domnului, aşa ca să-i aibă el înaintea ochilor. Îndată ce domnul — după o rugăciune scurtă către Hristos judecătorul — se aşează în scaun, toată lumea din sală tace şi, la porunca portarului, aprozii aduc înlăuntru câte doi, câte trei dintre pricinaşii adunaţi în faţa porţii. După ce li se ascultă jăluirea, aceştia sunt lăsaţi să iasa afară prin altă uşă a divanului, care dă înspre curtea mica a palatului — dacă nu sunt duşi la temniţă. După aceştia urmează alţii, până când nu mai rămâne nimeni care să se jăluiască. La amiază se hotărăşte jăluitorilor rămaşi altă zi ca să se înfăţişeze la judecată. Această jude-

cată este însă aşa de înfricoşată şi nepărtinitoare, încât însuşi logofătul cel mare, dacă ar fi pârât şi de un ţăran, îndată ce şi-a auzit numele pomenit trebuie să se scoale de la locul său şi să se aşeze de-a stânga ţăranului, până ce isprăveşte jăluirea. Pricinile cele mari le judecă domnul însuşi, pe cele mai mici le lasă în seama boierilor. Boierii cărora li se înfăţişează pricina o cercetează pe la casele lor şi hotărăsc. Dacă jăluitorul şi pârâtul sunt mulţumiţi de judecată, atunci ea are aceeaşi putere ca şi cum ar fi fost făcută în divanul domnesc. Dar dacă una din cele două părţi socoate că i s-a făcut strâmbătate, poate să se jăluiască iarăşi la divanul de judecată al domnului. În faţa acestuia pricina se cercetează din nou şi, dacă se dovedeşte că un boier a făcut judecată strâmbă, pentru că a luat plocoane, sau din părtinire, sau fiindcă nu se pricepe să judece, atunci se pedepseşte înfricoşat. Iar dacă domnul socoate că aceluia care s-a jăluit din nou i s-a făcut judecată dreaptă, atunci îl pedepseşte să fie bătut cu vergile, pentru că a defăimat judecata boierului, iar după aceea, pentru că nu a băgat în seamă porunca stăpânirii, se mai pedepseşte după socotinţa domnului, trebuind să plătească îndoit şi cheltuielile celeilalte părţi. Când domnul vrea să asculte el însuşi jalbele pe care le socoteşte mai însemnate sau de mâna întâi, porunceşte să vină la divan pârâtul şi jăluitorul, îi lasă să spună slobod tot ce gândesc că ar fi de folos pentru apărarea lor sau pentru învinovăţirea parţii dimpotrivă. După ce se cercetează pricina, mitropolitul şi fiecare din boierii aflaţi în divan spun ce gândesc cu glas tare (măcar că ştiu că domnul are alt gând) şi apoi îl lasă pe pârât slobod sau îl judecă vinovat. Boierilor fără de slujbe nu li se îngăduie să aducă nimic în faţa domnului şi nici să-şi spună gândul, decât dacă îi întreabă domnul. Când s-au auzit gândurile tuturora şi s-a cunoscut că cineva e vinovat, domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cade după legile politiceşti şi cele bisericeşti. Mitropolitul citeşte mai întâi cuvântul legii şi după aceea cere mila domnului, căreia legile nu-i pot pune stavilă. Acelaşi lucru îl fac îndată şi

boierii. La urmă, domnul îşi spune gândul său şi lasă slobod pe pârât sau îl osândeşte la moarte sau la altă pedeapsă. Cei care sunt pârâţi pentru vreo fărădelege mare se dau armaşului cel mare, ca să-i bage în temniţă. Iar aceia care se bagă în temniţă din pricina datoriilor se dau pe seama vătafului de aprozi. Osândele sunt de mai multe feluri: pe tâlhari îi spânzură, pe jefuitorii de biserici îi arde, boierului care a făcut moarte de om, îi taie capul, pe ţărani îi pune în ţeapă şi-i omoară în chipul acesta cu încetul şi în chinuri. Asemenea fărădelegi numai arareori le pedepseşte domnul cu o pedeapsă mai blândă — doar dacă omorâtorul se învoieşte cu rudeniile ucisului şi acestea arată în faţa domnului şi a celorlalţi că îl iartă de vină şi de pedeapsă şi nu cer să se plătească sângele cu sânge sau moartea cu moarte. Dacă omorâtorul poate să dobândească iertare, acesta atunci poate să şi nădăjduiască întrucâtva că va afla milă şi la domn; dar el nu poate să fie încredinţat că va scăpa cu viaţă. Iar dacă din faptele lui de până atunci domnul ştie că răutatea lui nu mai poate fi îndreptată prin nici o pedeapsă sau sunt alte pricini pentru care nu voieşte să-i dăruiască viaţa, atunci obişnuieşte să dea răspuns că jăluitorii şi rudeniile ucisului pot să ierte ucigaşului fărădelegea săvârşită, dar el nu poate suferi ca în ţara lui să trăiască ucigaşi şi alţi ticăloşi, ca să se spurce de la stricăciunea lor mădularele cele sănătoase ale ţării. Cu acest cuvânt îl osândeşte sau la moarte sau îl trimite la ocnă. Boierii care au luat din banii ţării sau care au uneltit cu primejdie asupra vieţii domnului (lucru care se întâmplă adesea după cugetul cel nestatornic al moldovenilor) domnul poate să-i osândească la moarte şi la pierderea moşiilor, fără să mai întrebe pe ceilalţi boieri. Iar dacă nu are a se teme că tărăgănarea ar aduce vreo pagubă sau primejdie ca uneltitorii ceilalti, văzându-se a nevoie, să-şi înfăptuiască lucrarea lor, atunci domnul, ca să arate dreptatea judecăţii sale şi ca să bage spaima în ceilalţi, porunceşte să-l aducă pe răzvrătit în faţa divanului de judecată şi îi vădeşte vinovăţia cu scrisorile prinse — dacă are asemenea scrisori — sau cu

alte mărturii, apoi îl osândeşte la moarte sau la altă pedeapsă. Dacă i se cade osânda la moarte, nu poate să-i dea altă pedeapsă decât tăierea capului, iar daca îl pedepseşte cu bătaia, nu o poate împlini nimeni altul decât domnul cu mâna lui, ori cu topuzul (buzdugan domnesc) — care, ce e drept, loveşte cel mai tare, dar nu vatămă onoarea — sau cu vergi şi bice, care este socotită bătaia cea mai de ocară. Alte pricini nu zăbovesc multă vreme în divan, ci orice pricină care trebuie judecată se isprăveşte de obicei în aceeaşi zi sau, când este prea încâlcită, se aduce de trei, patru ori în divan. Dacă domnul nu poate să vină în divan, fiindcă e bolnav sau are alte trebi, boierii se aşează pe la locurile lor ca şi când domnul ar fi de faţă, ascultă jăluirile şi le hotărăsc, trimiţând judecăţile lor scrise la domn, arătându-i şi chipul cum s-a făcut judecata. Afară de aceasta, oricine este slobod să dea jalbă domnului, atunci când se duce la biserică sau la preumblare, pe care le ia spătarul al treilea şi le pune pe masa domnului când se întorc la curte. După aceea vine logofătul de taină, care le citeşte domnului şi scrie pe marginea jalbei hotărârea acestuia. El rupe jalbele mincinoase sau acelea prin care se cere vreo strâmbătate. După aceea spătarul dă înapoi jalbele celor ce le-au făcut. Mai marele aprozilor are grijă să se împlinească voia domnului. Nu s-a auzit niciodata zicându-se că hotărârea domnului ar fi fost dobândită prin daruri, nici el că s-ar fi abătut de la calea dreptăţii ca să părtinească pe careva, deşi s-a vădit că lucrul acesta s-a întâmplat de mai multe ori printre boieri. Aceasta este orânduiala cu care jalbele celor asupriţi ajung la judecătorul cel mai mare al Moldovei, adică la domn, şi chipul în care se judecă.

Acuma trebuie să mai spunem ceva şi despre judecăţile mai mici. Ele sunt de două feluri: judecăţi de obşte ale ţării, adică judecăţi ale unui ţinut, şi judecăţi deosebite, adică ale locului. Toţi sfetnicii domneşti şi boierii divanului din starea întâi au putere să judece şi să hotărască pricinile de judecată în toată Moldova, de îndată ce se găsesc afară din Iaşi; însă

cei doi vornici mari au o putere şi mai mare. Nici unul dintre locuitorii ţinutului pe care îl au ei în seamă nu se poate trage de la judecata lor; dar oricare din cele două părţi poate să nu primească judecata celorlalţi boieri şi să se ducă la divanul domnesc; dacă judecata vornicului nu mulţumeşte una sau cealaltă din părţi, aceasta este slobodă să se jeluiască din nou la divanul domnesc. Dacă s-a înfăţişat divanului domnesc, pricina nu se mai cercetează, ci se caută numai să se vadă dacă judecata — aşa cum este scrisă în hotărârea vornicului, ce se dă după obicei la partea câştigătoare — a fost dată după dreptate şi după legea ţării. O pricină se cercetează din nou numai atunci când cineva face jalbă la divanul domnesc după ce a fost judecat de un boier pe care îl primise mai înainte judecător. Dacă judecata boierului se socoteşte strâmbă — lucru ce se întâmplă adesea — atunci el trebuie să sufere pedepse grele. Dar dacă la cercetare se află că judecata a fost dreaptă şi că jăluitorul pus pe gâlceavă, a vătămat din nechibzuinţă cinstea boierului, atunci se pedepseşte cu bătaia şi trebuie să plătească îndoit cheltuielile părţii vrăjmaşe. Osebit, boierilor din starea întâi li s-a mai îngăduit să judece şi să hotărască şi în pricinile din cetatea Iaşi, dacă se învoiesc cele două parţi în gâlceavă, fiindcă nimeni nu poate fi împiedicat să se ducă la divanul domnesc. Dacă un boier a judecat în divanul domnesc vreo pricină care i s-a dat lui în seamă, el trebuie să dea hotărârea lui împreună cu temeiurile ei, printr-un diac al divanului, logofătulul cel mare; dacă acesta socoteşte că judecata s-a făcut după dreptate şi după legea cea de obşte şi după cea bisericească, scrie cu mâna lui dedesubt: "*S-a cercetat*" şi o dă logofătului de taină ca să o pecetluiască cu pecetea divanului, după care hotărârea nu se mai poate schimba. Iar dacă socoteşte că boierul a judecat cu strâmbătate, atunci logofătul cel mare rupe scrisoarea şi trimite pe jăluitor la divanul domnesc. Însă afară de curte logofătul cel mare nu poate nici să cerceteze iarăşi şi nici să lepede judecata altui boier. Cu nici un chip nu-i este îngăduit unui boier

dintr-un rang mai de jos să răstoarne hotărârea unui boier mai mare. Iar fiindcă boierii cei mari trebuie să fie aproape necontenit la curtea domnească şi nu pot să judece toate pricinile din toată ţara, de aceea s-au orânduit în cetăţi şi târguri judecători care să judece pricinile locuitorilor Moldovei. În unele locuri aceştia se numesc pârcălabi, iar în altele vornici şi cămăraşi. La Hotin, Cernăuţi, Suceava, Neamţ şi Soroca sunt câte doi pârcălabi, care poartă şi numele de oblăduitori, fiindcă aceste cetăţi sunt cele mai de frunte; asemenea mai sunt câte doi la Roman, Botoşani (târg care este în stăpânirea doamnei), Orhei, Chişinău, Lăpuşna, Fălciu, Galaţi, Tecuci, Tutova şi Putna. Celelalte târguri mai mici, cum sunt Bacău, Târgul Frumos, Hârlăul, Covurluiul şi Vasluiul, au fiecare numai câte un pârcălab. La Bârlad sunt doi vornici, care judecă pricinile în locul vornicului cel mare din Ţara de Jos. Tot doi sunt şi în ţinutul Dorohoi, în locul vornicului cel mare al Ţării de Sus: unul la Câmpulung şi unul la Vaslui. Peste ocnele de sare din ţinutul Ocna sunt doi cămăraşi deosebiţi. Aceştia toţi pot să judece aproape toate pricinile, dar nu pot hotărî decât pe cele mai mici. Pe cele mai de seamă trebuie să le trimită ori la vornicul cel mare al ţinutului acela, ori, dacă se judecă din nou, la divanul domnesc. Atunci însă ei hotărăsc părţilor împricinate un soroc, adică o zi când amândouă părţile trebuie să se înfăţişeze înaintea domnului. Aceasta se face astfel: pârcălabul trimite o scrisoare în care vesteşte că cutare şi cutare, care trăiesc în necontenită gâlceavă din cutare pricină, fac jalbă la divanul domnesc şi făgăduiesc să se înfăţişeze la divan în cutare zi sau la cutare soroc. Această scrisoare o rupe în două şi dă câte o parte fiecăreia dintre părţile împricinate. Dacă vreuna din ele nu se înfăţişează la divan la sorocul hotărât, trebuie să plăteasca o heria, adică gloabă: un ţăran 25 de galbeni, un răzeş 100 şi un boier 600. De această pedeapsă nu poate scăpa nimeni decât dacă poate să dovedească fie că a fost bolnav, fie că a împlinit vreo slujbă domnească, fie că i-au fost încredinţate, de către cei mai mari, trebi ale ţării, care l-au împiedicat să se înfăţişeze.

CAPITOLUL AL XIII-LEA

DESPRE VENITURILE VECHI ŞI CELE DE ACUM ALE MOLDOVEI

Atât cronicile noastre moldoveneşti, cât şi hrisoavele domnilor de odinioară arată cu prisosinţă că, altă dată, începând din vremea descălecatului lui *Dragoş*, toată Moldova era moştenire a domnului[1], căci locuitorii cei noi ai Moldovei nu puteau să-şi aleagă moşii anume nici să le stăpânească, ci acestea le erau dăruite de către domn, împreună cu boieria — după cum fiecare izbândea să se facă vestit prin vitejia sa — şi ca să-şi ţina rangul, primeau în dar sate şi moşii. Că lucrul acesta este adevărat arată hrisoavele neamurilor cele vechi din Moldova, pe care se bizuie stăpânirea lor asupra satelor şi din care se lămureşte că sunt numai daruri, pentru care au a mulţumi dărniciei domnului. Ca să luminăm mai bine acest lucru, am voi să pomenim aici un hrisov dat strămoşului nostru *Teodor Cantemir* de către *Ştefan cel Mare*, având cuprinsul următor: "*Fiindcă* Teodor Cantemir, *pârcălab pe Chilia şi Smila, s-a arătat a fi o slugă credincioasă şi un oştean viteaz al crucii lui Hristos, întru apărarea acestor cetăţi împotriva năvălirilor turceşti şi tătărăşti şi fiindcă la urmă toate locurile acestea au fost, cu voia lui Dumnezeu, pustiite şi răpite de*

[1] La sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, exista, alături de proprietatea domnească, proprietate boierească şi mănăstirească, în afară de cea a ţăranilor. Afirmaţia lui Cantemir că întreaga Moldovă ar fi fost "moştenire a domnului" este tendenţioasă, determinată de intenţiile sale politice de a crea un stat centralizat, în care domnitorul să aibă drepturi absolute. Nu este mai puţin adevărat, însă, că domnul răsplătea serviciile boierilor credincioşi cu moşii. În majoritatea cazurilor, domnii nu făceau, însă, altceva decât să le întărească boierilor o proprietate existentă de fapt.

către turci, fiind silit de puterea acestora să părăsească moşia părintească, dăruită moşului şi strămoşului său, pentru slujbele făcute cu credinţă, de către strămoşii noştri răposaţi întru domnul, dăruim, de aceea, sus-pomenitului Teodor Cantemir, *din dragoste, şi milă creştinească, trei sate în ţinutul Fălciului cu tot ce ţine de ele, păduri, câmpii, ape şi iazuri şi-l facem mai mare peste tot codrul Tigheciului şi căpitan mai mare al călărimii de acolo*" (care pe atunci era în număr de opt mii de oameni, după cum mărturisesc cronicarii). În acelaşi fel grăiesc şi hrisoavele date altor neamuri. Din această pricină aproape că nu întâlneşti în Moldova vreun neam de boieri care să nu-şi tragă numele de la satul primit de întemeietorul său ca dar de la domn. Aşa, mai târziu, *Cantemir* s-a numit Silişteanu de la satul cu acelaşi nume, Racoviţă de la Racova şi Ureche de la Urecheşti. Dar fiindcă în vremile ce urmară boierii s-au înmulţit foarte mult şi se părea că aceste danii vor slei veniturile ţării întregi, domnii au despărţit, pentru binele ţării, veniturile care mai înainte intrau în aceeaşi vistierie atât pentru cheltuielile domnului, cât şi pentru cheltuielile ţării. Pentru cheltuiala curţii lor, domnii şi-au oprit toate cetăţile şi târgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate din apropierea lor; apoi ocnele de sare, vămile, zeciuiala la oi, porci şi stupii de albine de la ţărani şi de la răzeşi pentru că boierii sunt şi până astăzi slobozi de asemenea dări. Pe toate celelalte le-au lăsat ţării şi boierilor şi au hotărât ca fiecare casă ţărănească să plătească, în vreme de pace, pentru trebuinţele ţării, 80 de aspri, adică un florin, dajdie numită de ei fumărit; în vreme de război, un taler împărătesc sau 120 aspri, iar la vreme de mai mare nevoie, un galben, care preţuia atunci 200 aspri. Cititorul poate să-şi dea lesne seama ce mulţi bani se adunau, dacă erau îndestulători pentru a ţine 40 000 de oşteni moldoveni şi 14 000 de străini: nemţi, cazaci, sârbi, bulgari, alvaniţi şi greci. Se cunoaşte din catastifele cu socoteli ale ţarii că numai veniturile domnului făceau peste 60 000 taleri împărăteşti în fiece an, iar numai

din Câmpulung se strângeau 24 000 de oi sub numele de zeciuială. Iar acuma, vai ! Moldova a căzut într-o sărăcie şi ticăloşie aşa de mare, încât abia se mai scoate a şasea parte din veniturile de odinioară. Adică se scot din vămi cam 30 000, din ocne 10 000, din cetăţi şi târgurile unde sunt pârcălabi 15 000, din zeciuiala oilor de obicei 10 000 taleri împărăteşti; iar în anul cel dintâi de domnie, când şi boierii trebuie să dea zeciuială, se scot 20 000; din zeciuiala stupilor de albine şi a porcilor 25 000, de la curteni sau boierii de starea mai de jos 15 000 de taleri împărăteşti, care, socotindu-se laolaltă, fac ceva mai mult ca 100 000 taleri împărăteşti. Aceste venituri domnul le poate folosi cum îi place, pentru cheltuielile lui şi pentru cele ale curţii sale. Însă veniturile ţării nu sunt hotărâte după puterile supuşilor, ci după măsura lăcomiei turcilor. Căci orice ar cere aceştia, nu se poate să nu li se dea, iar domnul nu este dator să dea şi el ceva, din veniturile sale, pentru uşurarea locuitorilor. Purtarea de grijă pentru veniturile ţării o au în seamă cei şapte boieri de frunte, numiţi îndeobşte boieri de sfat. Numai lor le este îngăduit să intre în vistierie (odaia în care se ţine sfatul ţării). Asemenea numai vistiernicul cel mare (mai marele vistieriei) şade între dânşii, fiindcă pe seama lui se află vistieria şi are cheia de la cămara acesteia. Când soseşte vreo poruncă de la Poartă sau când domnul socoteşte că e de trebuinţă pentru trebile ţării, atunci el îi cheamă pe cei şapte boieri prin scrisoare la sfat. Aceştia se adună la vistierie şi, după ce se sfătuiesc, îl vestesc pe domn, prin vistiernicul cel mare, despre ceea ce socotesc dânşii că trebuie să se facă. Dacă domnul încuviinţează sfatul lor, atunci porunceşte să se împlinească lucrul până în atâtea zile. După aceea se trimit prin ţinuturi doi sau trei dintre ei — sau şi mai mulţi dacă e de trebuinţă pentru împlinirea lucrului — ca să adune banii sau zahereaua sau orice li s-a poruncit şi dau totul vistiernicului, de la care iau dovadă de ceea ce a primit. Vistiernicul e dator să înfăţişeze aceloraşi şapte boieri din sfat, la fiecare sfert de

an, socoteala veniturilor şi cheltuielilor. În vremi liniştite se află întotdeauna în vistierie de la 30 000 până la 40 000 taleri împărăteşti. Dar când Poarta trimite domn nou sau când înnoieşte domnia celui dinainte cu firman nou de domnie, trebuie să se adune în jur de 50 000 de taleri împărăteşti şi tot acest bănet trebuie smuls şi stors în toate chipurile de la bieţii supuşi, numai să sature lăcomia fără margini a curţii turceşti. De aceea trebuie să ne aşteptăm la o decădere şi mai mare, pentru că lipsa şi sărăcia cresc din zi în zi.

CAPITOLUL AL XIV-LEA

DESPRE TRIBUTUL ŞI PEŞCHEŞURILE PE CARE MOLDOVA LE PLĂTEŞTE PORŢII

Din vremea când oştile turceşti s-au ivit la malurile Dunării şi până în vremea lui Ştefan cel Mare, moldovenii şi-au apărat vitejeşte slobozenia şi nu s-au lăsat înşelaţi nici de linguşiri, nici de mari făgăduieli şi nici de pilda vecinilor lor, a valahilor, ca să-şi vâre grumajii în jug străin. Iar dacă cronicile noastre moldoveneşti cele vechi arată că domnii Moldovei ar fi dat bani turcilor de mai multe ori, de la lucrul acesta nici noi nu ne dăm în lături. Căci domnii noştri cei întelepţi, având putinţa să răscumpere cu bani suferinţele, urmând pilda senatului veneţian, atât de vestit pentru înţelepciunea lui în trebile politiceşti, mai bucuroşi au voit să-şi îndurereze punga decât ţara şi supuşii. Dar un tribut care să fi fost statornic şi necurmat nu s-a putut pune până în vremea lui *Ştefan cel Mare*. Abia fiul său, *Bogdan cel Chior*, a închinat Moldova turcilor — după cum se zice, în urma diatei lăsate de tatăl său — învoindu-se să le dea, în fiece an, 4 000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi, dar nu ca tribut, ci numai ca semn de închinare, iar atunci când împăratul s-ar duce el însuşi la război, să trimită şi dânsul în oastea turcească 4 000 de moldoveni, ca să desfunde drumurile şi să întocmească podurile. Aceste tocmeli au ţinut aproape un veac, iar turcii, mulţumiţi că au pus frâu zimbrului moldovenesc, nu îndrăzneau să-i scurteze laţul până nu-l îmblânzesc. După răzvrătirea lui *Ioan Armeanul* puterile moldovenilor fiind sleite detot, ei au început să ceară de la urmaşul acestuia, *Petru*, poreclit *cel Şchiop*, 12 000 de galbeni (haraci). Cu toate că boierii s-au învoit cu tributul cel nou, Petru n-a vrut sa fie socotit de către urmaşi drept cel dintâi

care a făcut Moldova să plătească tribut şi de aceea s-a lepădat de scaunul domnesc şi s-a dus în Transilvania, unde avea moşii. Turcii au pus în locul lui pe *Iancul Sasul*, un om hapsân şi crunt, Sardanapalul moldovenilor, care, ca să dobândească domnia, s-a învoit cu tot ce vroiau turcii, căci el nu se temea că o să-şi vatăme cu chipul acesta numele cel bun, pe care nici nu l-a avut vreodată. Pentru că, în vremile care au urmat, domnii au năzuit în mai multe rânduri să scuture jugul, mai ales când le-au venit într-ajutor tulburările dinlăuntru, turcii au găsit atunci prilej să mărească tributul, aşa încât cei 12 000 de galbeni s-au urcat la 65 000 taleri împărăteşti, care trebuie să se plătească acum la vistieria curţii turceşti. Ca să ridice banii, turcii trimit în fiecare an în Moldova, când nu se află în război cu alte stăpâniri europeneşti, pe vreunul din slujitorii de taină ai sultanului, care poartă numele de hasne-agasi (priveghetor ai vistieriei). Pe acesta îl duc în cetate cu mare alai şi, după ce numără banii, îi dă din nou domnului, ca să-i trimită la Ţarigrad. Pentru această osteneală i se dă din partea domnului 7 500 de taleri împărăteşti, împreună cu o blană de samur. Câteodată trebuie să i se dea şi mai mult, dacă în scrisoarea vizirului se află vreo poruncă de acest fel sau când se ştie îndeosebi că acel hasne-agasi, are multă trecere la împăratul său. Iar când capuchehaiele domnului plătesc tributul de-a dreptul, ei dobândesc o dovadă de la hasne-agasi, pe care o duc lui madenkalfasi (mai mare peste mine) şi primesc de la el altă dovadă, în care se arată că haraciul s-a plătit pentru tot anul. Amândouă hârtiile acestea le duc la mehtupci-effendi, logofătul cel dintâi al marelui vizir, sau logofătul de taină, care, după ce ia scrisorile celorlalţi, dă o dovadă din partea sa că banii s-au plătit. Când capuchehaiele domnului înfăţişează dovada aceasta vizirului cel mare, acesta porunceşte să-i îmbrace cu câte un caftan şi, împreună cu tefterdarul, scrie domnului o scrisoare prea plăcută cu acest cuprins: (după titlu) “*Banii pe care voi trebuie să-i plătiţi în fiecare an s-au adus şi s-au plătit deplin, în acest an fericit, de către hasne-agasi tri-*

mis de noi şi de către capuchehaiele tale, care slujesc toată vremea la Poartă. Acum, cu bine ! Fii din belşug binecuvântat în toate şi pâinea preaînălţatului nostru împărat, stăpânul nostru cel sfânt, să-ţi priască. Am să te văd. Sa faci tot asemenea şi de acum înainte în celelalte slujbe ale sultanului nostru, punându-ţi toate puterile, cu poala suflecată, dar să te păzeşti să slujeşti strâmbătăţii sau să te pui împotriva poruncilor ce ţi se trimit şi paşii tăi să fie statornici în ascultare şi credinţă. Pace ţie ! Dată" etc. Afară de tributul de fiecare an despre care am vorbit chiar acum, Moldova trebuie să mai plătească la Bairam sau Paştele turcilor, drept peşcheş sau dar sultanului, 12 500 taleri împărăteşti, împreună cu două blăni, una de samur preţuind 1 500 taleri împărăteşti şi alta de râs; sultanei valide, adică mamei împăratului, 5 000 de taleri şi o blană de râs; pentru ceara lumânărilor din palatul împărătesc 6 000; pentru seul de trebuinţă la unsul corăbiilor de război 12 000 de taleri; pentru câzlar-agasi (mai marele eunucilor) 2 500 de lei[1] şi o blană de samur; vizirului 5 000 de taleri şi o blană de samur de mult preţ, pentru chehaia 2 500 de taleri şi o blană de samur; pentru tefterdar 1 000 de taleri, împreună cu o blană de samur; lui reis-effendi 500 de taleri şi o blană de samur. Celelalte daruri ce se împărţesc slujitorilor împăratului şi vizirului: postavuri, mătăsuri şi blăni mai proaste de samur (pe care le numesc *pacea*, pentru că sunt făcute din picioarele samurului), rareori fac mai puţin de 40 000 de taleri împărăteşti.

Pe deasupra, atunci când se face război cu leşii sau cu ruşii, dacă vizirul porunceşte să se facă pod peste Dunăre, sau să se adune cai pentru grajdul împărătesc sau pentru trasul tunurilor mari, sau să se dea zaherea, ţara trebuie să se îngrijească de toate acestea. Dar toate cheltuielile se scad din haraci. Când se aşează domnul nu se plăteşte totdeauna aceeaşi sumă de bani, ci se potriveşte dupa lăcomia de bani a vizirului cel mare şi după ambiţia celui ce năzuieşte la domnie. Dar

[1] *Leonines* — monede olandeze în circulaţie la acea vreme.

este obicei să se plătească împăratului 25 000 de taleri, mamei sultanului 5 000, vizirului 15 000, chehaiei pe jumătate atâţia. Tefterdarul dobândeşte 1 000, reis-effendi 500 de taleri. Darurile pentru ceilalţi slujitori ai curţii şi pentru dregători, cum este bairam peşcheşul, adică darul de Paşti, se urcă la 4 000 taleri. Ischimne-agasi, care îl duce pe domn la scaun, dobândeşte un dar de 10 000 de lei. De multe ori toate cheltuielile acestea ajung la 300 000 de lei, pe care trebuie să-i dea ţara, nu domnul din punga sa. Asemenea şi înnoirea sau întărirea domniei se face cu cheltuială. Cum am pomenit mai sus, este un mucarer mic şi unul mare. Cel mic este hiucm-firmanul sau firmanul de domnie, ce se plăteşte 25 000 de taleri, iar când vizirul este binevoitor domnului, şi mai puţin. Dar mucarerul mare, prin care se înnoieşte firmanul de domnie după trei ani, se face tot cu atâta cheltuială ca şi punerea unui domn nou. Afară de aceasta, când un capugi-başa sau alt slujitor de la curtea împărătească se trimite la domn cu vreo poruncă, nu se poate să plece fără să i se dea daruri.

CAPITOLUL AL XV-LEA
DESPRE BOIERIMEA MOLDOVENEASCĂ

Cine vrea să cerceteze de unde se trage boierimea moldovenească nu are trebuinţă să alerge, după pilda altor neamuri, la născociri îndoielnice şi întunecate. Scriitorii greci şi latini, pe care toţi învăţaţii lumii îi ştiu că sunt pricepuţi, ne dau în privinţa aceasta lumina cea mai limpede. Pentru că noi credem că cineva ar putea să tăgăduiască că au fost soldaţi şi cetăţeni romani aceia pe care *Traian* — după ce a biruit pe regele *Decebal* şi a nimicit ţara dacilor — i-a strămutat în Dacia ca locuitori noi. Dacă ne-ar lipsi alte mărturii, numai faptul că *Adrian*, după moartea lui *Traian*, lăsând barbarilor alte ţinuturi asiatice, s-a oprit să părăsească Dacia, numai findcă se temea să nu ducă la pieire atâtea mii de cetăţeni romani care erau acolo şi încă ar fi destul pentru cititorul care cunoaşte vremurile vechi ca să se încredinţeze de adevărul lucrurilor, dacă şi-ar aduce aminte şi de obiceiul statornic la romani, după care nu era îngăduit să se primească cineva într-o legiune, dacă nu era cetăţean şi deci de neam bun. De aceea noi socotim că e de prisos să ne împotrivim născocirii lui *Aeneas Sylvius*, care zice că Moldova ar fi fost numai un loc de scăpare pentru romanii surghiuniţi. De altminteri n-a fost niciodată obiceiul ca să se socotească mărturia unui scriitor din vremea aceea mai prejos decât închipuirea şi prepusul după bunul plac al altuia care a trăit o mie de ani mai târziu. Noi nu avem de gând să vădim mai pe larg în ce chip s-a păstrat neamul roman colonizat în Dacia atâtea veacuri de-a rândul de la *Traian* şi până în vremurile noastre. Vrem să facem acelora care mai au vreo îndoială o singură dovadă şi anume că

limba moldovenească, ce se potriveşte mai mult decât oricare altă limbă cu cea romană, ne duce prea lămurit la strămoşii neamului nostru, fără ca cineva să mai poată tăgădui în vreun chip. Dar cu toate acestea noi nu cutezăm să spunem că neamurile boiereşti cele mai de frunte, vestite în zilele noastre în Moldova, ar fi întrecut în faimă pe altele la fel cu ele, atunci când romanii stăpîneau încă Dacia. Noi cunoaştem mult prea bine nestatornicia lucrurilor pământeşti şi ştim prea bine că *Dragoş*, descălecătorul Moldovei, nu a pus în locurile cele mai de cinste şi în dregătorii ale trebilor politiceşti şi ale oastei pe aceia care puteau să înşire nume cât mai multe ale înaintaşilor lor, ci pe aceia care-i întreceau pe ceilalţi în vitejie şi credinţă. Asemenea mai ştim despre ei că în satele din Moldova, pustiite de năvălirile tătarilor, au aşezat ţărani goniţi din Ţara Leşească, iar satelor ridicate din nou de dânşii, fie că le-au adăugat numele lor, fie că — lucru mai de crezut — au luat satele ca semn al boieriei lor. Asemenea se ştie prea bine că în vremea care a urmat — când ţările sârbilor şi bulgarilor au fost nimicite de puterea turcească şi a căzut sub stăpânirea străină şi cetatea de scaun a grecilor, multe din neamurile boiereşti cele mai de frunte ale acestor neamuri au fugit în Moldova, care era locul de scăpare al tuturora în vremea aceea şi pentru credinţa lor au dobândit împământenirea şi boieria. Asemenea s-a întâmplat şi cu câteva neamuri boiereşti ale tătarilor, care au fost luate ostatece în războaiele necontenite dintre sciţi şi moldoveni sau care din pricina gâlcevilor dintre ei s-au plecat domnilor de bunăvoia lor, s-au creştinat şi s-au socotit vrednice să slujească ţara în dregătorii politice sau ale oastei. După aceea, cu deosebire în veacul din urmă, de când s-a început să se trimită domni în Moldova de la Ţarigrad, aceştia îşi cumpărau robi cerchezi şi abasieni (în vremea când nu erau încă domni şi se aflau în Ţarigrad) şi după ce îşi arătau credinţa faţă de stăpân, slujindu-i multă vreme, îi puneau mai întâi în slujbele curţii

domneşti, iar pe urmă îi ridicau şi în rândul boierilor, care le aducea privilegiile nobilimii. Domnii au primit în rândurile boierilor şi vreo câteva neamuri leşeşti, cu deosebire pe acelea care erau cele mai cu priinţă ţării Moldovei, tot aşa după cum, dimpotrivă, mulţi moldoveni au fost primiţi în boierimea leşească. Înmulţindu-se în felul acesta prea mult numărul boierilor, domnul a socotit să împartă boierimea în trei stări. În cea dintâi s-au pus boierii aceia pe care îi punea domnul însuşi în dregătoriile cele mai înalte ale ţării sau urmaşii lor. Rangul lor este cam acelaşi cu acela pe care îl au în Rusia *boiarii* faţă de ceilalţi boieri mai de jos. În starea a doua stau curtenii sau oamenii de la curte, care au moştenit un sat sau altul de la înaintaşii lor. În starea a treia intră călăraşii, care pentru folosul moşiilor ce li s-au dăruit de domni, trebuie să-l însoţească totdeauna la război cu cheltuiala lor. Cei din urmă sunt răzeşii, pe care i-am putea numi mai bine ţărani slobozi decât boieri. Ei sunt aproape la fel cu odnodvorţii ruşi; nici ei nu au gospodării ţărăneşti mari, ci locuiesc mai mulţi laolaltă într-un sat şi-şi lucrează moşiile fie ei înşişi, fie cu slugile năimite. Neamurile boiereşti pe care istoria moldovenească le pomeneşte de la început s-au păstrat toate şi astăzi şi, lucru de mirare, nici unul dintre neamurile vechi moldoveneşti nu a pierit detot în atât de multele războaie şi în atât de multele prădăciuni ale tătarilor, afară de un singur neam, al domnului moldovean — *Vasile Lupu Albanezul*, care era pe vremuri mai numeros decât toate celelalte, iar astăzi s-a stins detot. Cu toate că unele dintre neamurile acestea au ajuns într-o sărăcie atât de mare că din 5 000 de gospodării pe care le aveau mai fiecare în stăpânire altădată, abia le-au mai rămas câte vreo cinci, dar măcar neamul însuşi s-a păstrat. Vrem să arătăm aici numele acestor neamuri şi, fiindcă toate sunt deopotrivă între ele, le vom numi în rânduiala alfabetului.

Abazeştii
Arbureştii
Asanii, care se trag din Asan, frate al lui Ioan, domn al Valahiei, pomenit de Choniates.
Arăpeştii

Bantaşeştii
Başoteştii
Bogdăneştii
Bubuşeştii
Bălşeştii, două neamuri
Bouleştii
Buţurenii
Burguleştii

Cantacuzinii, greci după naştere, care se trag din Ioan Cantacuzen, împărat la Ţarigrad.
Cantemirii, care se trag din Tataria Crimeii.
Carabaşeştii
Carpeştii
Catargieştii
Cerchezeştii, cerchezi
Ciaureştii
Ciobăneştii
Ciogoleştii
Clucereştii
Costăcheştii sau *Gavrileştii*
Costineştii, sârbi
Chiriacheştii
Crupenscheştii, leşi

Darieştii
Doniceştii
Drăgoşeştii
Drăceştii sau *Doneştii*

Fraticeştii

Găneştii
Ghengheştii
Goieneştii

Hăbăşeştii
Hînceştii
Hăzăreştii
*Hrysoverghi*i, grec, neam împărătesc

Isăceştii

Minuleştii
Micleştii
Mileştii
Mireştii
Movileştii. Din neamul acesta au fost cinci domni.
Motoceştii
Murguleştii

Năculeştii
Neculeştii, greci

Paladeştii, greci
Petralifii, greci
Pilateştii
Pisoschieştii, leşi
Prăjeştii

Racoviţeştii
Razii, greci
Ropceneştii
Ruseteştii, greci

Septiliceştii
Şoldăneştii

Şipoteneştii
Stârceştii
Sturzeştii

Tălăbeştii
Talpeştii
Tămăşeştii
Tanskii
Tăutuleştii
Totoeştii
Tudoreşti, greci
Turculeţeştii

Ţifeştii

Uricheştii

Vârlăneştii

Zoreştii
Zorileştii

Odinioară era la moldoveni obiceiul — care trecând vremea a dobândit putere de lege — să nu se dea dregătorii oamenilor tineri, măcar de se trăgeau din neamurile cele mai de frunte, până nu-şi dovedeau credinţa în alte slujbe mai mici şi dacă nu ajungeau iscusiţi îndeletnicindu-se multă vreme cu acele lucruri. De aceea boierii cei mai mici, îndată ce fiii lor treceau de vârsta copilăriei, îi dădeau să slujească pe la boierii din starea întâi. Aceştia nu-i puteau însă folosi la altceva decât să slujească la masă şi să străjuiască la uşă. După ce învăţau, vreme de trei ani, obiceiurile curţii şi purtarea aleasă, boierul însuşi îi înfăţişa domnului şi, prin rugămintea lui, dobândea ca ei să fie primiţi în rândul cămăraşilor divanului cel mare, de unde după un an îi schimba în divanul cel mic şi de aici în spătărie. Dacă unul dovedea acolo cuget curat şi purtare cinstită, ca să se poată trage nădejde de la el, atunci era primit printre slujitorii cămării mari. După ce mai treceau cîţiva ani, prin rugămintea altui boier (căci dacă părinţii înşisi se rugau domnului pentru fiul lor se socotea lipsit de cinste), el ajungea postelnicel, adică postelnic mic; dintre aceştia sunt doisprezece şi poartă în mâini toiege albe şi subţiri, cât ei de înalte, înaintea domnului. După ce dovedea domnului în această slujbă credinţă şi îndemânare, atunci se folosea şi în alte slujbe de taină ale curţii, iar după ce-şi petrecea în chipul acesta tinereţea, îl ridica mai întâi în starea a treia a boierilor şi la urmă în starea cea dintâi. Dacă domnul afla că vreunul are virtuţi deosebite,

atunci putea să ridice chiar pe un boier din starea cea mai de jos, în răstimp de câţiva ani, până la boieria cea mai înaltă. În zilele noastre, când semeţia creşte odată cu sărăcia, un boier cugetă că şi-ar ruşina starea, dacă ar trebui să slujească la alt boier. Dar pentru că ambiţia nu-i îngăduie să-şi ducă viaţa tras deoparte, el caută în fel şi chip să fie primit dintr-o dată, cu mijlocirea rudeniilor sale, în rândul slujitorilor de taină, care se numesc boiernaşi. Dar fiindcă starea aceasta este ca şi o şcoală pentru cârmuitori, din care se împlineşte de obicei numărul boierilor mari, aproape că nu se poate spune ce neoameni ajung la locurile de cinste cele mai înalte. Din această pricină se întâlnesc adesea, printre boierii din rangul cel mai înalt, oameni plini de trufie, semeţi, îndărătnici şi care nu numai că nu se pricep cum să se descurce în trebile ţării, dar le lipsesc şi năravurile bune şi nu au deprinderea unei vieţi cinstite, la care nu se găseşte nimic vrednic de laudă, decât ce e bun la unul şi la altul, dăruit de fire, şi la care nu s-a venit în ajutor cu nici un fel de învăţătură dinafară. Cu prilejul acesta socotim că nu este rău să povestim în ce chip boiereşte domnul pe boierii din Moldova. În ziua cea de pe urmă a lunii decembrie, în ajunul prăznuirii sfântului Vasile, la porunca spătarului cel mare toţi boierii îşi lasă semnele boieriei lor în spătărie sau în divanul domnesc. A doua zi, adică în ziua cea dintâi a lui ghenar — cu trei sau patru ceasuri mai înainte să se crape de ziuă — se adună la curte toţi boierii, atât cei care sunt în slujbă, cât şi cei mazilіţi, şi-l petrec pe domn în biserică la utrenie fără semnele boieriei lor, ca şi cum ar fi scoşi din dregătorii. După ce se isprăveşte utrenia, domnul se duce în spătărie şi se aşează în scaun, iar toţi boierii rămân afară, în divanul cel mic. După aceea domnul porunceşte cămăraşului de taină să-l cheme la el pe postelnicul cel mare, dacă vroieşte să-l lase în dregătoria sa; de nu, atunci îl cheamă pe acela pe care a hotarât să-l pună în locul lui. Când intră acesta înlăuntru, domnul îi vorbeşte pomenindu-i slujbele făcute ţării de către părinţii săi sau de el însuşi, îi arată pentru ce l-a dăruit cu

această dregătorie, ori de ce i-o întăreşte din nou, îl îndeamnă să fie cu credinţă şi de aci înainte, prin făgăduieli ori ameninţări, şi-i spune ce are de făcut. După aceea îi întinde un toiag de argint, pe care acesta, luându-l, sărută mâna şi poala hainei domnului şi se trage puţin îndărăt; apoi cămăraşul cel mare îl îmbracă cu un caftan. Postelnicul cel mare îşi primeşte cel dintâi semnele dregătoriei sale (nu pentru că ar fi mai mare decât ceilalţi, căci, după rânduială, el este al cincilea, aşa cum s-a arătat mai sus, dar pentru că el are datoria să cheme înlăuntru pe ceilalţi) şi, îndată ce este întărit din nou, aduce înlăuntru, la porunca domnului, pe acela pe care domnul voieşte să-l cinstească cu dregătoria logofătului cel mare. După ce îi spune puţine vorbe, domnul dă acestuia un toiag aurit; iar postelnicul cel mare îi pune atunci pe umeri un caftan, îl ia cu blândeţe de subsuoară şi-l duce către domn, ca să-i sărute mâna şi poala hainei. Aceeaşi slujbă o face postelnicul cel mare şi celorlalţi sfetnici şi boieri de starea întâi, pe boierii de starea a doua îi cheamă înlăuntru şi-i îmbracă cu caftan postelnicul al doilea; pe cei de starea a treia, postelnicul al treilea; dar pe aceştia din urmă nu-i îmbracă cu caftan, ci se întăresc numai la porunca domnului în dregătoriile lor. După aceea toţi merg cu domnul la liturghie; acolo, în biserică, boierii cei noi se aşează pe la locurile celor scoşi din slujbe; iar cei scoşi din slujbe rămân cu ceilalţi boieri în tinda bisericii. După ce se isprăveşte liturghia, domnul pofteşte la masă pe cine voieşte el; către seară el dăruieşte fiecărui sfetnic şi boier de starea întâi cele doua pahare de argint, cam de câte două măsuri fiecare; acelor de starea a doua câte unul, pe care apoi le beau cu toţii, pline cu vin, în faţa domnului. Jupânesele boierilor de starea întâi primesc în dar în aceeaşi zi, de la doamnă, câte un pahar puţin mai mic. A doua zi boierii se adună din nou la curte, mulţumesc domnului pentru milostenia ce le-a făcut şi fiecare îi trimite în dar, prin postelnic, câte un cal de mult preţ sau alt lucru frumos ce are fiecare.

Aceeaşi cinstire îi arată, în aceeaşi zi, doamnei, jupânesele boierilor, în sala cea mare a gineceului ei. În vremea cealaltă a anului domnii rar obişnuiesc să schimbe ceva în dregătoriile ţării, cu toate că nimic nu poate să-i împiedice să scoată din slujbe pe boierii vechi şi să pună în locul lor pe alţii noi, oricând ar vroi. Dar fiindcă domnii s-au obişnuit să boierească şi să schimbe dregătorii o singură dată, la începutul anului, au hotărât pentru aceste ceremonii — poate din cinstire pentru vechiul obicei — acea vreme a anului pe care înaintaşii lor au socotit-o cea mai potrivită.

CAPITOLUL AL XVI-LEA

DESPRE CEILALŢI LOCUITORI AI MOLDOVEI

Nu cred să mai fie vreo altă ţară de mărimea Moldovei, în care să întâlneşti neamuri atât de multe şi atât de deosebite. Afară de moldoveni, ai căror strămoşi au venit îndărăt din Maramureş, mai locuiesc în Moldova şi greci, albanezi, sârbi, bulgari, leşi, cazaci, ruşi, unguri, nemţi, armeni, evrei şi ţiganii cei cu mulţi copii. *Grecii, albanezii, sârbii* şi *bulgarii* trăiesc slobozi în Moldova şi parte se îndeletnicesc cu neguţătoria, parte slujesc cu leafă domniei. *Nemţii, leşii* şi *cazacii* sunt puţini, fie oşteni, fie slujitori la curte; dintre leşi, câţiva au fost ridicaţi în rândul boierilor. *Armenii* se socotesc supuşi, la fel ca şi târgoveţii şi neguţătorii din alte cetăţi şi târguri ale Moldovei şi plătesc domnului aceeaşi dajdie. Ca şi papistaşii, ei au biserici tot atât de mari şi la fel de împodobite ca şi bisericile dreptcredincioşilor şi îşi urmează slobozi legea lor. Asemenea şi *evreii* se socotesc supuşi; ei trebuie să plătească o dajdie deosebită în fiecare an, mai mare decât aceea obişnuită. Nu au altă îndeletnicire decât neguţătoria şi să ţină hanuri. Pot să-şi facă sinagogă oriunde voiesc, însă nu de piatră, ci numai de lemn. *Ruşii* şi *ungurii* au fost totdeauna în Moldova vecini. *Ţiganii* sunt împrăştiaţi ici şi colo în toată Moldova şi nu afli boier care să nu aibă în stăpânirea sa câteva sălaşe de-ale lor. De unde şi când a venit acest neam în Moldova ? Nu ştiu nici ei înşişi şi nici nu se găseşte nimic despre dânşii în cronicile noastre. Toţi ţiganii, din toate ţinuturile, au acelaşi grai, care este amestecat cu multe cuvinte greceşti şi, pesemne şi persieneşti. Ei nu au altă îndeletnicire afară de fierărie şi zlătărie. Au aceeaşi înfaţişare şi aceleaşi năravuri ca şi ţiganii din alte

ţări; însuşirile lor cele mai de seamă şi ceea ce îi deosebeşte de alţii sunt trândăvia şi furtişagul. Asemenea în Iaşi şi în alte târguri trăiesc mulţi *turci*, care fac neguţătorie; însă nicăieri nu le este îngăduit să-şi cumpere moşii sau vreo casă la sat sau la târg; cu atât mai puţin să-şi zidească moschei sau să-şi facă rugăciunile la vedere după slujba lor religioasă plină de eresuri. Poarta turcească nu a stăruit vreodata să li se îngăduie aceasta. Deie domnul să tacă pe vecie!

Moldovenii adevăraţi sunt — afară de boieri, ale căror stări le-am arătat mai sus — fie târgoveţi, fie ţărani. *Târgoveţi* le zicem acelor ce trăiesc prin cetăţi şi prin târguri; *ţărani*, acelor care locuiesc prin sate. Cei din târguri nu sunt supuşi nimănui decât domniei şi-şi plătesc dajdiile numai acesteia. Toţi sunt meşteşugari. Rareori afli un moldovean neguţător, pentru că semeţia sau, mai bine zis, lenevia le este născută din fire, încât orice neguţătorie o socotesc lucru de ocară, afară de neguţătoria cu roadele pe care le dobândesc de pe pământurile lor. Şi eu socot că aceasta este pricina cea mai de seamă de nu se poate afla decât rareori un târgoveţ moldovean bogat şi în ţara noastră este necontenit lipsă de bani, cu toate că se trimit peste hotare mai multe lucruri decât se aduc în ţară. Căci neguţătorii străini: turci, evrei, armeni şi greci, pe care noi avem obicei de-i numim *gelepi*, au apucat în mână, din pricina trândăviei alor noştri, toată neguţătoria Moldovei şi duc cirezi întregi de vite mari şi mici, pe care le cumpără în Moldova cu preţ foarte mic, la Stambul şi în alte cetăţi şi le vând acolo de două sau de trei ori mai scump. Dar fiindcă celor mai înstăriţi dintre aceştia nu le este îngăduit să aibă în stăpânire nici pământ şi nici case în Moldova, cei mai mulţi bani se trec în afară din ţară; prea puţini din aceşti se mai întorc îndărăt peste Dunăre şi abia de sunt îndestulători ca să se poată plăti cu ei haraciul turcilor şi ca să se împlinească alte cheltuieli obşteşti. Ţărani moldoveni adevăraţi nu sunt deloc. Cei pe care îi aflăm se trag din ruşi sau din ardeleni sau ungureni, cum

avem noi obicei să le zicem. Căci în veacul cel dintâi după descălecatul Moldovei *Dragoş* o împărţise toată între cei ce-au venit cu el, când a găsit ţara cea nouă pustie de locuitori[1]. Dar fiindcă se părea că nu e cu dreptate ca un boier să muncească la alt boier (pentru că toţi cei ce se trăgeau din sângele lui Roman se socoteau boieri) şi fiindcă neamul deprins cu armele se socotea prea bun pentru ca să fie folosit la lucrarea pământului, atunci urmaşii lui *Dragoş* au fost nevoiţi să aducă, cu învoirea domnului, oameni din ţările învecinate — unde şerbia ţăranilor era în obicei — şi să-i aşeze pe moşiile lor. Că lucrul acesta este adevărat, o dovedeşte însuşi numele de ţăran, care în graiul moldovenesc se zice *vecin*[2] şi din care se vădeşte că aceia pe care armele moldoveneşti învingătoare i-au silit să muncească pământul au fost mai întâi vecini. Tocmai din această pricină în Ţara de Sus, cea dintâi unde s-au aşezat Drăgoşeştii, se află multe aşezări ţărăneşti; iar în Ţara de Jos, unde s-au aşezat mai în urmă, nu sunt alţi ţărani decât aceia pe care boierii din acest ţinut i-au cumpărat cu bani din Ţara de Sus şi i-au adus pe moşiile lor sau aceia pe care i-au cumpărat dintre răzeşii care şi-au înstrăinat moşia lor strămoşească din pricina sărăciei şi care asemenea au fost siliţi cu strâmbătate să-şi pună grumazul în jugul şerbiei. De aceea lesne se poate vedea din ce stare este cineva, când un boier îl trage la judecată ca să i se supună şerb. Dacă pârâtul poate să arate că înaintaşii săi fie că au stapânit înainte vreme vreo moşie (chiar de au pierdut-o din pricina sărăciei sau din pricina vremurilor tulburi), fie că au fost primiţi în rândurile călăraşilor, curtenilor şi aprozilor, atunci el este socotit om slo-

[1] Teza potrivit căreia Dragoş ar fi găsit în Moldova o ţară pustie este greşită. Aproape întreg teritoriul era locuit. Toponimia indică, pe acest teritoriu, continuitatea elementului autohton. Pentru unele regiuni — Vrancea, oraşele Baia, Siret etc. — există atestări documentare anterioare anului venirii lui Dragoş, în aceste locuri. În *Hronic*, Cantemir revine asupra acestei afirmaţii, întreaga lucrare propunându-şi să demonstreze tocmai continuitatea românilor în Dacia.

[2] Era denumirea dată şerbilor.

bod. Căci nimeni nu poate dobândi asemenea slujbe dacă nu e om slobod. Însă acela care nu poate face asemenea dovadă atuncea trebuie să rămână în stăpânirea boierului. Aceia care au fost aduşi din Ţara Leşească în mijlocul Moldovei şi-au uitat, cu scurgerea vremii, limba lor şi şi-au însuşit-o pe cea moldovenească; iar aceia care locuiesc la hotarul Podoliei vorbesc şi astăzi leşeşte şi ruseşte. Fiindcă ungurii au rămas neclintiţi în legea lor papistăşească, şi-au păstrat şi limba ţării lor: dar ei înţeleg cu toţii şi limba moldovenească. Toţi, de orice neam ar fi, sunt siliţi să muncească cu sârguinţă pentru stăpânii lor; nu li se hotărăşte dinainte cât să lucreze, ci stă la bunul plac al stăpânului să hotărască câte zile trebuie să fie puşi la muncă. Acesta nu poate să le ia cu sila banii sau dobitoacele. Oricât de mare ar fi bogăţia pe care şi-a agonisit-o un ţăran, stăpânul său nu poate să-i ia nici o parte dintr-însa: dacă i-o ia cu sila, judecata îl osândeşte s-o dea îndărăt. Iar dacă stăpânul vrea să-i facă strâmbătate, atunci îl bate pe ţăran până când acesta îi dă de bunăvoia lui ceea ce vrea să dobândească boierul. După lege, el nu-l poate omorî pe ţăran. Şi dacă totuşi îl omoară în vreun chip, atunci nu numai că stăpânul e osândit la moarte, dar el trebuie să slobozească şi muierea şi copiii ucisului. Fiindcă nimeni nu are putere asupra vieţii şi morţii vreunui moldovean; numai domnul are[1]. Un boier poate, ce-i drept, să vândă un vecin moldovean, însă nu afară din satul în care acesta s-a născut. Dacă îşi vinde însă toată moşia, cu ţărani cu tot, vânzarea aceasta se socoteşte dreaptă şi se ţine în seamă. Ţăranul plăteşte atâtea dări, câte voieşte domnia să-i pună; la acestea nu se hotărăşte nici felul şi nici sorocul de plată. Eu i-aş socoti, desigur, pe ţăranii moldoveni că sunt cei mai nenorociţi ţărani din lume, dacă belşugul pământului, şi secerişurile bogate nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor.

[1] Sistemul juridic descris de Cantemir este valabil pentru vremea lui. Într-o etapă anterioară judecata o făcea fiecare boier pe moşia sa, iar într-o epocă mai veche, în cadrul obştiilor, dreptatea o împărţea sfatul obştei.

La muncă sunt foarte leneşi şi trândavi[1]; ară puţin, seamănă puţin şi totuşi culeg mult. Nu se îngrijesc să dobândească prin muncă ceea ce ar putea să aibă, ci se mulţumesc să adune în jitniţe numai atât cât le trebuie pentru hrana lor vreme de un an sau, cum au ei obiceiul să zică, până la pâinea cea nouă; de aceea, când vine vreun an neroditor sau când o năvălire a vrăjmaşului îi împiedică să secere, sunt în primejdie să moară de foame. Daca ţăranul are o vacă sau două, socoteşte că are destulă hrană pentru el şi pentru copiii săi, pentru că unele vaci dau 40 sau cel mai puţin 24 de măsuri de lapte pe zi. Iar dacă vreunul are 20 de stupi de albine, atunci el poate plăti lesne din venitul lor dările pentru tot anul. Fără să mai vorbim că fiecare stup roieşte, dacă vremea e după pofta ţăranului, în fiecare an alţi şapte; şi este deajuns ca fiecare stup să dea, când se taie, două sau mai multe măsuri de miere, căci fiecare măsură se vinde cu un taler. Cei ce locuiesc în munţi au oi, miere şi poame din belşug; cei de la câmpie au grâu, boi şi cai. Cel mai rău e de cei care au ca vecini pe tătari, pentru că aceştia nu numai că îi pradă de tot ce pot să apuce, dar şi săvârşesc uneori — cu chip că pornesc asupra Lehiei, când le este îngăduit să treacă prin Moldova — cele mai mari prădăciuni, iau ostateci pe toţi locuitorii de prin sate, pe care îi duc cu ei şi-i vând la Ţarigrad, zicând că sunt ruşi. Asemenea năvăliri, ce-i drept, nu mai sunt de multă vreme îngăduite, fiind oprite de multe ori prin porunci date de sultan; dar cine poate să se păzească aici de vicleşugurile tătarilor? Cei mai norociţi sunt aceia pe care soarta îi duce la Ţarigrad, căci acolo capuchehaiele domniei pot să ia fără plată pe oricare moldovean robit, oriunde ar da de el, şi să-l slobozească.

Ceea ce am spus mai sus despre ţăranii vecini moldoveni nu se potriveşte pentru locuitorii din trei ţinuturi ale Moldovei, care, ce-i drept, nu ţin de boierime, dar nu sunt supuşi nici unui

[1] Din acest punct de vedere, Cantemir se situează pe poziţia marii boierimi care consideră cu dispreţ că iobagii sunt săraci nu din cauza exploatării şi a lăcomiei boierilor, ci a lenei.

boier şi fac launloc un fel de republică[1]. Cel dintâi este *Câmpulung*, în ţinutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munţi foarte înalţi. Acest ţinut are cam 15 sate, toate cu obiceiurile şi judecăţile lor deosebite. Uneori primesc şi doi vornici trimişi de la domnie; însă de multe ori îi gonesc afară din ţinut, la câmpie, când aceştia întărâtă cugetele locuitorilor şi se bizuie pe întăriturile ce le-a dat lor firea. Nu se pricep la meşteşugul lucrării pământului cu sapa, fiindcă în munţii lor nu au defel ţarini; toată munca lor este păstoritul oilor. Plătesc o dajdie în fiecare an, însă nu atât cât le cere domnia, ci numai cât făgăduiesc ei domnilor; iar această învoială o înnoiesc, prin trimişii lor, de câte ori se aşează domn nou peste Moldova. Dacă un domn vrea să se poarte mai aspru cu ei şi să le pună biruri noi, ei nu stau mult la tocmeală, ci cu toţii nu mai vroiesc să le plătească şi fug în părţile cele mai nestrăbătute ale munţilor. De aceea nici domnii nu au cerut de la ei mai mult decât au făgăduit ei să dea. Uneori, aţâţaţi de câteva capete tulburi, s-au răzvrătit împotriva domnului şi au trecut sub aripa leşilor, care întâmplare a dat prilej unor cronicari leşi să spună că Moldova plătea tribut Lehiei. Dar oricine ştie şi însuşi episcopul S. Piasecius aduce mărturie, cu toate că îi stau împotriva Dlugoş, Sarnicius şi Orichovius, că Moldova, mai înainte de a cădea sub stăpânirea turcilor, avea învoieli de pace cu Lehia. După aceea însă, când Moldova a început să plătească haraci turcilor, leşii nici nu s-au gândit măcar să o silească să treacă sub ascultarea lor, cu toate că unii crai ai lor au umblat în câteva rânduri ca s-o aducă la slobozenia ei de odinioară.

A doua republică, dar mai mică, din Moldova este *Vrancea*, din ţinutul Putnei, la hotarul Valahiei, înconjurat din toate părţile de munţii cei mai sălbatici. Aici sunt douăsprezece sate şi două mii de case şi fiindcă se mulţumesc, ca şi cei din Câmpulung, cu păstoritul, locuitorii nu au ştiinţă despre plug. Asemenea şi ei plătesc domniei în fiecare an o dajdie ştiută;

[1] De fapt asociaţii de obştii libere ţărăneşti.

altminteri se ţin de legile lor şi nu primesc nici poruncile şi nici judecători de la domnie. A treia este *Tigheciul*, în ţinutul Fălciului, un codru aflat la hotarul cu tătarii din Buceag. Este pavăza cea mai tare a Moldovei între Prut şi Basarabia. Locuitorii plătesc domniei în fiecare an o dajdie mică, toţi sunt călăraşi sau călăreţi. Înainte vreme erau o oaste de 8 000 de oameni; dar acuma abia mai pot aduna la nevoie 2 000; de altminteri întrec în vitejie pe toţi ceilalţi moldoveni, încât este şi o zicală: "*cinci tătari din Crimeia preţuiesc mai mult decât zece tătari din Buceac; cinci moldoveni biruie zece tătari din Crimeia, iar cinci codreni (pădureni, căci aşa sunt numiţi cei din Tigheci) bat zece moldoveni*". Ceva mai mult am vorbit despre ei mai sus, în partea întâia a capitolului al cincilea.

CAPITOLUL AL XVII-LEA
DESPRE NĂRAVURILE MOLDOVENILOR

În vreme ce încercăm să descriem năravurile moldovenilor (lucru despre care nimeni sau numai puţini străini au o imagine adevărată), dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut şi să înfăţişăm pe locuitorii ţării din care ne tragem, iar pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeaşi măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osândit. Le va fi lor mai folositor dacă le vom arăta limpede în faţă cusururile care-i sluţesc, decât dacă i-am înşela cu linguşiri blajine şi cu dezvinovăţiri dibace, încât să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme ce toată lumea mai luminată, văzându-le, le osândeşte. Din această pricină vroim să mărturisim curat că noi, în năravurile moldovenilor, în afară de credinţa cea adevărată şi ospeţie nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda. Din toate cusururile obişnuite şi pe la ceilalţi oameni, au şi moldovenii dacă nu prea multe, totuşi nici prea puţine. Năravurile bune sunt rare la ei şi întrucât sunt lipsiţi de o adevărată creştere bună şi de deprindere a năravurilor bune, va fi anevoie să găsim un om cu năravuri mai bune decât ceilalţi, dacă firea cea bună nu i-a venit într-ajutor.

Trufia şi semeţia sunt muma şi sora lor. Dacă moldoveanul are un cal de soi bun şi arme mai bune, atunci el gândeşte că nimeni nu-l întrece şi nu s-ar da în lături să se ia la harţă chiar şi cu Dumnezeu, dacă s-ar putea. Cu toţii sunt mai cu seamă cutezători, semeţi şi foarte puşi pe gâlceavă; cu toate acestea se liniştesc lesne şi se împacă iarăşi cu potrivnicul. Vorba duel încă nu le este cunoscută. Ţăranii trec rareori de la vorbe la

arme, însă astupă gura semeaţă a potrivnicului cu ciomagul, cu bâta şi cu pumnii. Asemenea fac şi oştenii; foarte rar trec de la sfadă la sabie şi dacă, totuşi, acest lucru se întâmplă vreodată, ei trebuie să ispăşească cu pedepsele cele mai straşnice. Sunt glumeţi şi veseli; ceea ce au în suflet le stă şi pe buze; dar, aşa cum uită uşor duşmăniile, tot aşa nu ţin multă vreme nici prietenia. De băutură nu au prea multă greaţă, dar nici nu-i sunt plecaţi peste măsură. Desfătarea lor cea mai mare este să petreacă în ospeţe, uneori de la al şaselea ceas al serii până la al treilea ceas după miezul nopţii, alteori şi până ce se crapă de ziuă, şi să bea până ce varsă. Atâta că nu au obicei să facă petreceri în fiece zi, ci numai la sărbători sau când e vreme rea, iarna, când gerul sileşte oamenii să stea pe acasă şi să-şi încălzească mădularele cu vin. Rachiul nu-l iubeşte nimeni, afară de oştean; ceilalţi beau numai un pahar mic înainte de masă. Locuitorii Ţării de Jos, de la hotarul cu Valahia, iubesc vinul mai mult decât ceilalţi. Odată s-a iscat sfadă dacă moldovenii sau valahii sunt cei mai mari beţivi. Cei ce se luaseră la sfadă au mers pe podul de la Focşani (la hotarul dintre Moldova şi Valahia), unde atâta s-au sfădit amândoi cu paharele până când valahul a căzut jos de prea mult vin ce băuse. Drept plată pentru izbînda lui moldoveanul a fost dăruit de domnie cu boieria.

Arcul îl întind foarte bine, asemenea se pricep să poarte suliţa; dar totdeauna au izbândit mai mult cu spada. Numai vânătorii poartă puşti şi moldovenii socotesc că e un lucru de ocară să folosească această unealtă împotriva duşmanului, la care nu ajungi nici prin meşteşugul războiului şi nici prin vitejie. La începutul luptei sunt totdeauna foarte viteji, iar de-al doilea sunt mai moi; dacă şi după aceea sunt din nou împinşi îndărăt, atunci rar mai cutează să înceapă a treia oara. Însă de la tătari au învăţat să se întoarcă iar din fugă şi cu acest meşteşug au smuls adesea izbânda din mâna duşmanului. Faţă de cei învinşi se arată când blânzi, când cruzi, după firea lor cea nestatornică. Ei socotesc că este o datorie creştinească să ia

viaţa unui turc sau tătar şi pe acela care se arată blând cu aceştia îl socotesc că nu este bun creştin. Ce gîndesc ei despre acest lucru, au arătat îndeajuns la pustiirea cea din urmă a Bugeacului când Petriceicu a năvălit în Basarabia după bătălia de la Viena.

Moldovenii nu cunosc măsura în nimic; dacă le merge bine, sunt semeţi, dacă le merge rău, îşi pierd cumpătul. Nimic nu li se pare anevoie la întâia aruncătură de ochi; iar dacă se iveşte ceva cât de cât să le stea împotrivă, atunci se zăpăcesc şi nu ştiu ce să facă. La urmă, când văd că străduinţele lor sunt zadarnice, se căiesc pentru ceea ce au săvârşit, dar prea târziu. De aceea nu putem face nimic alta, decât să punem pe seama osebitei şi nemărginitei pronii că împărăţia atât de mare şi înfricoşată a turcilor — după ce răsturnase cu armele toată puterea romanilor în Asia şi o bună parte din Europa, Ungaria, Serbia, Bulgaria şi alte nenumărate împărăţii şi pusese stăpânire cu sila pe neamul cel mai înţelept — grecii — nu a fost în stare să silească un norod atât de prost şi fără de putere să i se plece sub stăpânire, norod care a umblat de atâtea ori să lepede jugul pe care l-a primit de bunăvoie, dar şi-a păstrat întreagă şi nevătămată rânduiala sa politicească şi bisericească.

De altminteri moldovenii nu numai că nu sunt iubitori de învăţătură, ci chiar le e urâtă aproape la toţi[1]. Chiar şi numele meşteşugurilor cele frumoase şi ale ştiinţelor nu le sunt cunoscute. Ei cred că oamenii învăţaţi îşi pierd mintea şi atunci când vor să laude învăţătura cuiva, zic că a înnebunit de prea multă învăţătură. Despre lucrul acesta moldovenii vorbesc fără cuviinţă zicând că *"învăţătura este treaba popilor; pentru un om de rând este deajuns dacă ştie să citească şi să scrie, să-şi scrie numele, să-şi treacă în condica lui un bou alb, negru şi cu*

[1] Această imputare făcută moldovenilor de rând este nedreaptă. Condiţiile social-politice au împiedicat răspândirea învăţăturii în rândul maselor. În secolul al XVII-lea, învăţământul căpătase oarecare extindere, prin înfiinţarea unor şcoli, pe care, însă, nu le frecventau decât fiii boierilor şi chiar dintre ei, un numar destul de mare işi făceau studiile în Polonia.

coarne, caii, oile şi alte dobitoace de povară, stupii şi orice alte lucruri de acestea; toate celelalte sunt netrebuincioase". Cu toate că femeile nu stau ascunse faţă de bărbaţi cu aceeaşi băgare de seamă ca la turci, cu toate acestea, dacă sunt cât de cât de neam bun, ies rareori afară din casele lor. Jupânesele boierilor au, ce-i drept, o înfăţişare plăcută, dar cu frumuseţea stau mult în urma nevestelor oamenilor de rând. Căci acestea au chipul mai frumos, însă sunt în cea mai mare parte desfrânate. Unele beau pe acasă mult vin; dar în adunări rareori vezi o femeie beată: căci o femeie este socotită cu atât mai vrednică de cinste, cu cât mănâncă şi bea mai puţin la ospeţe. De aceea rar va vedea-o cineva ducând îmbucătura la gură sau deschizându-şi buzele atât ca să i se poată vedea dinţii; ea îşi vâră îmbucătura în gură cât poate mai în taină. Ei nu socotesc nimic mai de ocară decât să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve; şi se socoteşte fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei. Dimpotrivă fetele socotesc că e ruşine să-şi acopere capul, chiar şi cu pânza cea mai subţire, căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curăţiei. Altminteri, obiceiurile sunt tot atât de deosebite, cât este de deosebit aerul de la un ţinut la altul al ţării.

Locuitorii din Ţara de Jos, de multă vreme obişnuiţi să trăiască în război cu tătarii, sunt oşteni mai buni şi de asemenea oameni mai mânioşi decât ceilalţi: se răzvrătesc mai lesne şi sunt mai nestatornici, iar dacă nu au un duşman dinafară cu care să se bată, sunt lesne ispitiţi de lenevie ca să stârnească o răzvrătire împotriva căpeteniilor, ba chiar şi împotriva domniei însăşi. Despre slujba religioasă ştiu puţin lucru. Cei mai mulţi dintr-înşii şi aproape tot norodul de rând crede că fiecărui om Dumnezeu îi hotărăşte ziua morţii; iar înaintea acesteia nimeni nu poate să moară sau să piară în război. Aceasta le dă o îndrăzneală aşa de mare, încât se năpustesc uneori nebuneşte asupra duşmanului. Să omoare sau să prade un turc, un tătar sau un evreu socotesc că nu este păcat şi cu atât mai puţin fărădelege. Cei ce locuiesc mai aproape de tătari pradă şi

omoară cu vrednicie; şi atunci când năvălesc în ţara tătarilor, ei zic că n-au prădat, ci că şi-au luat înapoi numai ce era al lor, fiindcă tătarii nu ar avea în stăpânire astăzi nimic afară de ceea ce au răpit cu sila de la strămoşii lor. Preacurvia este rară la ei. Însa tinerii socotesc nu numai că nu este ruşine, ci că este de laudă să preacurvească în taină până se însoară, ca şi când n-ar fi ţinuţi să asculte de vreo lege. De aceea la ei se aude adesea vorbindu-se în chipul acesta: "Fătul meu iubit! fereşte-te de furtişag şi de ucidere, pentru că eu nu te voi putea scăpa de la spânzurătoare; dar pentru împreunare neîngăduită, nu ai a te teme de vreo primejdie de moarte, câtă vreme vei plăti banii la şugubinat (aşa se cheamă acela care îi duce la femei desfrânate)". Chipul cu care primesc oaspeţi străini şi drumeţi e vrednic de cea mai mare laudă; căci deşi foarte săraci din pricina învecinării cu tătarii, totuşi nu se dau înapoi niciodată să dea mâncare şi găzduire unui oaspe şi-l adăpostesc fără plată timp de trei zile, împreună cu calul său. Pe străin îl primesc cu faţa voioasă, ca şi când le-ar fi frate sau altă rudenie. Unii aşteaptă cu masa de prânz până la al nouălea ceas din zi şi, ca să nu mănânce singuri, îşi trimit slugile pe uliţe şi le poruncesc să poftească la masă drumeţii pe care îi întâlnesc. Numai vasluienii n-au faima aceasta; aceştia nu numai că închid casa şi cămara în faţa oaspetelui lor, ci se ascund când văd pe cineva venind, se îmbracă în haine zdrenţăroase, vin apoi în chip de calici şi cer ei înşişi pomană de la străin.

Locuitorii din Ţara de Sus se pricep mai puţin în ale războiului şi nici nu sunt prea deprinşi cu armele; mai degrabă îşi mănâncă pâinea în sudoarea frunţii şi în linişte. Sunt înverşunaţi aproape până la eres în credinţa lor, de aceea se găsesc peste 60 de biserici din piatră numai în ţinutul Sucevei, peste 200 de mănăstiri mari, clădite din piatră, în toată Ţara de Sus, iar munţii sunt plini de călugări şi pustnici, care îşi jertfesc acolo, în linişte, lui Dumnezeu viaţa smerită şi singuratecă. Furtişaguri nu se săvârşesc decât puţine sau deloc la ei. Tot-

deauna s-au arătat cu credinţă către domn, iar dacă s-au iscat şi unele tulburări printre ei, acestea au fost stârnite numai de boierii din Ţara de Jos. Asemenea şi înainte de însurătoare păzesc curăţia şi au năravuri bune — lucru prea rar în Ţara de Jos. În trebile ţării sunt mai vrednici decât ceilalţi; trebile casei le fac cel mai bine; poruncile primite le împlinesc cu cea mai mare râvnă, iar oaspeţii îi primesc mult mai bine decât locuitorii din Ţara de Jos.

Jocurile sunt la moldoveni cu totul altfel decât la celelalte neamuri. Ei nu joacă doi sau patru inşi laolaltă, ca la franţuji şi leşi, ci mai mulţi roată sau într-un şir lung. Altminteri, ei nu joaca prea lesne decât la nunţi. Când se prind unul pe altul de mână şi joacă roata, mergând de la dreapta spre stânga cu aceiaşi paşi potriviţi, atunci zic că joacă *hora*; când stau însă într-un şir lung şi se ţin de mâini aşa fel că fruntea şi coada şirului rămân slobode şi merg împrejur făcând felurite întorsături, atunci acesta se numeşte, cu un cuvânt luat de la leşi "danţ". La nunţi înainte de cununie au obicei sa joace în ogrăzi şi pe uliţe în două şiruri, unul de bărbaţi, iar celălalt de femei. La amândouă se alege o căpetenie, un om bătrân şi cinstit de toţi, care poartă în mână un toiag poleit cu aur sau unul pestriţ, legat la capăt cu o năframă cusută frumos. La pasul cel dintâi una dintre căpetenii trage pe ceilalţi, care trebuie să vină după ea, de la dreapta spre stânga, cealaltă îi trage de la stânga spre dreapta, astfel încât ajung să stea faţă în faţă; după aceea se întorc spate la spate, apoi se învârtesc fiecare şir în şerpuiri arcuite şi, ca să nu se încurce, se mişcă aşa de încet, încât mai că nu se poate vedea că şirurile se mişcă. În amândouă şirurile fiecare îşi ia locul după rangul lui. Jupânesele şi jupâniţele boierilor au locul după starea bărbaţilor şi părinţilor lor. Totuşi căpetenia are totdeauna locul cel dintâi, locul al doilea îl ia nunul, iar pe al treilea mirele. Aceleaşi locuri le iau în şirul femeilor nuna şi mireasa, chiar dacă acestea sunt dintr-o stare mai de jos decât celelalte. Până la urmă, însă, cele două rânduri

se amestecă şi joacă roată, în aşa chip că fiecare bărbat însurat ţine de mâna dreaptă pe nevasta lui, iar holteii ţin fiecare de mână câte o fată de seama lor şi le învârtesc împrejur. Uneori hora se învârteşte în trei colţuri, în patru colţuri sau în forma unui ou, după voia şi iscusinţa căpeteniei. Afară de aceste feluri de jocuri, care se joacă pe la sărbători, mai sunt încă alte câteva aproape un eres, care trebuie alcătuite din numerele fără soţ 7, 9 şi 11. Jucătorii se numesc "căluşari", se adună o data pe an şi se îmbracă în straie femeieşti. În cap îşi pun cunună împletită din pelin şi împodobită cu flori; vorbesc ca femeile şi, ca să nu se cunoască, îşi acoperă obrazul cu pânză albă. Ţoţi au în mână câte o sabie fără teacă, cu care ar tăia îndată pe oricine ar cuteza să le dezvelească obrazul. Puterea aceasta le-a dat-o o datină veche, aşa că nici nu pot să fie traşi la judecată, când omoară pe cineva în acest chip. Căpetenia cetei se numeşte stariţ, al doilea primicer, care are datoria să întrebe ce fel de joc pofteşte stariţul, iar pe urmă îl spune el în taină jucătorilor, ca nu cumva norodul să audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au peste o sută de jocuri felurite şi câteva aşa de meşteşugite, încât cei ce joacă parcă nici nu ating pământul şi parcă zboară în văzduh. În felul acesta petrec în jocuri necontenite cele zece zile între Înălţarea la cer a lui Hristos şi sărbătoarea Rusaliilor şi străbat toate târgurile şi satele jucând şi sărind. În toată vremea aceasta ei nu dorm altundeva decât sub acoperişul bisericii şi zic că, dacă ar dormi într-alt loc, i-ar căzni de îndată strigoaicele. Dacă o ceată de acestea de căluşari întâlneşte în drum alta, atunci trebuie să se lupte între ele. Ceata biruită se dă în lături din faţa celeilalte şi, după ce fac învoieli de pace, ceata biruită este supusă celeilalte cete vreme de nouă ani. Dacă vreunul este omorât într-o astfel de încăierare, nu se îngăduie judecată şi nici judecătorul nu întreabă cine a savârşit fapta. Cine a fost primit într-o asemenea ceată trebuie să vină de fiecare dată, vreme de noua ani, în aceeaşi ceată; dacă lipseşte, ceilalţi zic că îl căznesc duhuri rele şi strigoaicele. Norodul lesne crezător

pune pe sama căluşarilor puterea de a izgoni boli îndelungate. Vindecarea o fac în acest chip: bolnavul îl culcă la pâmănt, iar căluşarii încep să sară şi, la un loc ştiut al cântecului, îl calcă, unul dupa altul, pe cel lungit la pământ începând de la cap şi până la călcâie ; la urmă îi mormăie la urechi câteva vorbe alcătuite într-adins şi poruncesc boalei să slăbească. După ce au făcut aceasta de trei ori în trei zile, lucrul nădăjduit se dobândeşte de obicei şi cele mai grele boli, care s-au împotrivit lungă vreme meşteşugului doftoricesc, se vindecă în acest chip, cu puţină osteneală. Atâta putere are credinţa până şi în farmece.

CAPITOLUL AL XVIII-LEA

DESPRE OBICEIURILE DE LA LOGODNĂ ŞI DE LA NUNTĂ

După ce am arătat sufletul şi năravurile moldovenilor, cititorul poftitor să ştie nu va fi cu siguranţă nemulţumit, dacă îi vom arăta pe scurt şi obiceiurile de care ţin aceştia seamă la logodne şi la nunţi. Moldovenii îşi însoară copiii la vârsta la care trebuie să se facă, după legile bisericeşti, cununia. Însă se socoteşte că e ruşine dacă o fecioară cere pe un bărbat; iar obiceiul ţării a statornicit că flăcăii trebuie să-şi aleagă ei înşişi neveste şi nu să-şi aleagă părinţii fetei ginerele. Drept aceea, dacă unui flăcău îi place o fată, atunci el trimite la părinţii ei oameni pe care ei îi numesc, cu o rostire latinească stricată, peţitori, adică *petitores*. Aceştia iscodesc mai întâi pe departe gândurile bătrânilor, ca să nu păţească ruşinea să nu vrea părinţii fetei. Dacă bagă de seamă însă că aceştia vor s-o dea atunci se duc cu toate rudeniile mirelui în casa fetei. Cel mai de frunte dintre peţitori, numit staroste, începe să rostească vorbele pe care vrem să le dăm aici, fiindcă aproape pretutindeni sunt la fel: "*Moşii şi strămoşii părinţilor noştri, umblând la vânat prin codri au dat peste ţara în care locuim noi acum şi în ţara asta trăim, ne hrănim şi ne întărim cu laptele şi mierea ei. Îmboldit de pilda lor, măritul boier cutare, în vreme ce umbla după vânat pe câmpii, prin codri şi prin munţi, a dat de o ciută, care, sfioasă şi cuminte nu i-a îngăduit să-i vadă faţa, ci a luat-o la fugă şi s-a ascuns. Am pornit pe urmele lăsate de copitele ei, care ne-au adus până în casa aceasta; de aceea voi trebuie sau să ne daţi sau să ne arătaţi încotro a fugit vânatul pe care l-am gonit cu osteneală şi sudoare din pustietăţi*". Acela ce rosteşte vorbele acestea mai adaugă încă vreo câteva alte vorbe

cu tâlc şi înflorite, pe care le poate ticlui. Părinţii răspund la început că în casa lor n-ar fi venit acest fel de vânat; oaspeţii s-au încurcat în urmele pe care au venit, ciuta ar putea fi ascunsă pe la vecini. Iar dacă peţitorii stăruie să li se arate vânatul, atunci se aduce o fată bătrână, urâtă şi îmbrăcată în zdrenţe şi îi întreabă dacă aceasta e ciuta pe care o urmăresc. Peţitorii răspund: "*nu*" ! şi adaugă că vânatul lor are plete bălaie, ochi de şoim, dinţi ca şiragul de mărgele, buze mai roşii decât cireşile, trup ca de leoaică, pieptul ca de gâscă, gât ca de lebădă, degete mai netede decât ceara şi faţa mai strălucitoare decât soarele şi luna. Dacă părinţii tăgăduiesc din nou că un astfel de vânat s-ar fi arătat vreodata la ei, peţitorii le dau răspuns că ei au cei mai buni câini de vânătoare, care nu i-au înşelat niciodată şi care le-au dat semnele cele mai adevărate că ciuta pe care o caută ei se află tăinuită aici.

La urmă, când peţitorii se laudă cu sila şi cu armele, atunci părinţii scot fata la iveală, împodobită după puterile lor. Când o văd, peţitorii spun îndată că ea este ciuta căutată. Apoi cheamă un preot sau, dacă acesta este prins cu alte trebi, pe cei mai bătrâni dintre vecini şi înaintea lor logodnicii îşi schimbă inelele. Isprăvindu-se aceasta, părinţii ascund îndată fata şi se întinde masa, la care, înainte să se scoale, se hotărăşte ziua nunţii.

Când mirii sunt copii de boieri, atunci nu se poate face nici logodna şi nici binecuvântarea preotului fără încuviinţarea domnului şi mărturia arhiereului. Prin aceasta de la urmă se caută să nu se facă vreo nuntă neîngăduită de legile creştineşti şi preoţeşti; iar prin cea dintâi, să nu se unească mai de aproape prin această legătură mai multe neamuri boieresti fără de voia domnului. Când se hotărăşte vremea să se facă nunta, atunci rudeniile se adună în lunea dinainte, după liturghie, atât în casa mirelui, cât şi în cea a miresei, aduc lăutarii din locul acela, care mai întotdeauna sunt ţigani şi se ospătează în casă în cântările din gură şi din instrumente, ale acestora. După ce

se ridică de la masă, fetele şi alte femei cern făină aleasă pentru nuntă, din care pricină ziua aceasta este numită îndeobşte ziua cernutului. Dacă se află în acelaşi târg sau în acelaşi sat casele celor logodiţi, ori nu sunt mai departe una de alta decât cale de două sau trei zile, atunci ospăţul de nuntă începe de joi în amândouă casele şi ţine până sâmbătă. Duminică se strâng toate rudeniile mirelui ca să aducă mireasa şi trimit înainte colăcari ca să vestească sosirea mirelui. Cei ce sunt adunaţi la casa miresei îi pândesc în cale şi caută să-i prindă înainte să ajungă la casa miresei. Ca să se ferească de acest lucru colăcarii folosesc de obicei cai foarte iuţi. Dacă se întâmplă să-i prindă, când este vorba de oameni din norod, îi leagă vârtos şi-i pun de-a-ndăratelea pe cal; la cei de frunte, însă, pe aceştia îi împresoară prietenii miresei şi îi duc îndată, cu chip că i-au robit, până la casa acesteia. Odată ajunşi acolo, îi întreabă ce caută? Ei dau răspuns că au fost trimişi să vestească război şi că oştenii vor sosi curând ca să ia cetatea. După ce spun acestea, îi duc înlăuntru şi îi silesc să deşarte câteva pahare cu vin şi îndopaţi astfel cu vin, îi trimit îndată îndărăt cu câţiva oaspeţi ai miresei. Când aceştia văd că vine mirele, îi lasă pe colăcari — nu fără ocări — şi se grăbesc spre casă. Dacă aceia care îl însoţesc pe mire pot să se ia după dânşii şi să-i înhaţe, atunci obişnuiesc să-i lege vârtos şi să-i ia cu ei. La urmă, când oaspeţii celor două părţi se adună în casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai, hotărându-se o răsplată şi anume: la oamenii de rând, o năframă cusută frumos, iar la cei mai avuţi, o bucată de pânză sau de mătase de bun preţ. Apoi trimit înainte oameni care hotărăsc ţinta şi, după ce dau semn de pornire printr-unul dintr-înşii care fac strigarea, aceia ce cred că au caii cei mai buni le dau pinteni. Învingătorul primeşte răsplata din mâna miresei, iar calul e împodobit cu o cunună de flori împletită meşteşugit. Spre seară, după vecernie, logodnicii sunt duşi la biserică cu cât alai le stă în puteri, ca să primească binecuvântarea bisericească. În mijiocul bisericii se aşterne un covor, pe care stă la dreapta mirele, iar la

stânga mireasa. În vreme ce stau acolo, li se pun sub amândouă tălpile galbeni, iar la oamenii de rând, lei prin care se înţelege că s-au lepădat de lume şi că trebuie să calce în picioare măreţia acesteia. Îndărătul lor stau nunul şi nuna, ţinând două lumânări la fel de mari şi de grele. În vremea aceasta preotul rosteşte rugăciunea obişnuită la cununie şi le schimbă de trei ori inelele. După ce pune celor doi miri cununiile pe cap, îi poartă prin mijlocul bisericii la fel ca la danţ, în vreme ce cântăreţii înalţă cântarea obişnuită la acest prilej. În această vreme rudele împrăştie printre cei din jur bani mărunţi, nuci şi hamei uscat, ca să arate prin asemenea pilde că se roagă lui Dumnezeu dătătorul de viaţă pentru rodnicia hameiului şi a nucilor, iar de toate avuţiile şi semeţiile acestei lumi trebuie să se lepede. Preotul dă la urmă celor doi cununaţi să guste de trei ori pâine întinsă în miere, semn al dragostei şi unirii veşnice. Şi ca să dea prilej celor dimprejur să râdă la această ceremonie voioasă, îi lasă pe miri să încerce de trei ori în zadar să apuce din îmbucătură. După ce se sfârşesc toate, toţi se întorc, în aceeaşi rânduială în care au venit, la casa miresei, a carei faţă e acoperită cu o pânză subţire de mătase roşie, prinsă cu două bolduri, pe care la urmă, când mireasa e dusă la culcare, fraţii sau rudeniile miresei le înfig în perete deasupra capului mirilor. În vremea aceasta mănâncă şi bea, câteodată până la al treilea ceas al dimineţii. După acest ceas, bucătarii pun pe masă un cocoş fript cu pene cu tot; unul dintre oaspeţi se ascunde sub masă, cântă cocoşeşte şi vesteşte zorii zilei. Oaspeţii dau după aceea bucătarului bacşiş şi se ridică cu toţii de la masă; iar mirele, care îşi ţine mireasa de mână, se aşează în mijlocul camerei. Apoi un diac citeşte cu glas tare foaia zestrei, iar toate aceste lucruri, care au fost puse într-o cameră deosebită ca să poată fi văzute de fiecare, sunt încărcate într-o căruţă şi duse acasă la mire. Apoi acela care vorbeşte părinţilor miresei în numele ei pomeneşte naşterea, creşterea şi toate celelalte binefaceri primite de la ei; le mulţumeşte pentru toate şi le cere binecuvântarea, pe care părinţii i-o dau ei înşişi sau pun

pe altcineva să i-o dea în numele lor şi roagă pe Dumnezeu şi pe îngerul lor păzitor să le dea celor cununaţi dragoste credincioasă şi aşternut nespurcat, iar la urmă le aduce paharul de despărţenie — care se numeşte paharul căii albe — lăsându-i apoi să plece din casa lor. Când dau să păşească peste pragul casei, îi opresc fraţii miresei sau, dacă aceasta n-are fraţi, fraţii părinţilor ei, cu sabia goală, pe care o înfig de-a curmezişul în stâlpii uşii. Mirele scapă de ei dându-le fie un cal, fie un alt dar pe care îl are la îndemână. Mireasa se urcă singură (pentru că nu-i este îngăduit să ia din casa părintească nici o slugă) într-o căruţă, însoţită de mama sau sora mirelui, şi îl urmează pe bărbatul ei, care merge înainte. Când ajung la casa mirelui — după ce se mai deşartă încă vreo câteva pahare de vin — pe tineri îi duc naşii în odaia de culcare. Mirele se îngrijeşte cu multă luare-aminte ca a doua zi părinţii miresei să nu afle nimic despre fiica lor; pentru că aceştia trebuie să-şi vadă fiica, împreună cu toţi prietenii apropiaţi, a treia zi după nuntă, drum care se numeşte drumul cel mare, fiindcă acuma părinţii pot să aibă parte — după cum se întâmplă — sau de multă cinste, sau de ruşine. Căci, dacă fiica lor s-a aflat fecioară, nu numai că toate sunt bune, dar şi părinţii sunt ospătaţi cu o masă strălucită, la care, după ce mănâncă al doilea fel de bucate, se arată fiecăruia pe un taler cămaşa cu semnele fecioriei, pe care toţi obişnuiesc să pună un mic dar. Dar aceasta se întâmplă numai la oamenii de rând, căci la cei mai de sus nu pot să vadă cămaşa decât socrii. Iar dacă fiica lor s-a făcut de ocară din pricina unei împreunări neîngăduite, mirele îşi adună a doua zi prietenii apropiaţi, cărora le arată că şi-a găsit mireasa spurcată (cu acest cuvânt numesc ei femeile necinstite). Aceştia aduc pentru ea cea mai proastă căruţă şi, cu hamuri rupte, înhamă în locul cailor pe părinţii ei şi-i silesc cu bătaia să-şi ducă înapoi acasă, ca pe o curvă, fiica aşezată în caruţă. Nimănui nu-i este îngăduit să împiedice acest lucru pe drum şi dacă cineva ar cuteza să slobozească pe părinţi, acela ar fi pedepsit nu numai cu bătaia, ci şi de către judecător, ca un

călcător al legii şi al obiceiurilor ţării. Bărbatul opreşte toată zestrea, şi, dacă el a făcut cheltuieli cu nunta, le primeşte îndărăt, la porunca judecătorului, de la parinţii care nu şi-au păzit fata. Aşa se întâmplă printre ţărani cu oamenii aceia sărmani; dar nu şi printre boieri care îşi priveghează fetele mult mai îndeaproape, aşa că nu li se poate întâmpla lesne asemenea lucru. Când află că fata lor s-a găsit spurcată, răscumpără necinstea fiicei lor cu o zestre mai mare în sate sau bani; iar dacă ginerele nu se mulţumeşte în nici un chip cu aceasta, îşi iau fata acasă şi dau mirelui slobozenie să se însoare cu alta.

Când domnul însuşi este naş, atunci ospăţul de nuntă se face la curtea domnească. Mirele primeşte din partea domnului un gugiuman la fel cu al domnului şi un cal, iar la masă toata vremea stă de-a dreapta domnului cu capul acoperit. Toţi slujitorii curţii îl slujesc, ca şi pe domn; iar când mirele se duce la biserică sau la casa sa, toată curtea domnească — cu ţimbale şi alte instrumente moldoveneşti şi turceşti — îl însoţeşte ca pe domnul însuşi. A treia zi după nuntă mirele se duce împreună cu mireasa la domn şi la doamnă ca să mulţumească pentru cinstea atât de mare ce li s-a făcut — dar fără să aducă daruri.

CAPITOLUL AL XIX-LEA

DESPRE OBICEIURILE DE ÎNGROPĂCIUNE LA MOLDOVENI

Moldovenii îşi îngroapă morţii după rânduiala bisericii răsăritene. Îndată ce moare cineva, se spală cu apă caldă şi, înainte de a-i înţepeni mădularele, îl îmbracă cu hainele cele mai noi şi cele mai bune pe care le-a avut; se aşează apoi trupul pe năsălie în mijlocul pridvorului. Trupul mortului nu se îngroapă chiar în ziua cea dintâi, ci se aşteaptă până a treia zi, ca nu cumva să se socotească mort un bolnav căzut numai în nesimţire şi să se îngroape de viu. Vecinii se adună când aud clopotele şi îşi arată întristarea către rudele de sânge care stau în jurul mortului. În ziua sorocită pentru îngropăciune, toţi vecinii se adună şi-l petrec pe mort, după ce se isprăveşte slujba la biserică, în vreme ce preoţii merg înaintea lui, iar rudele în urmă. După ce se împlinesc datinele bisericeşti, trupul mortulul este îngropat în curtea bisericii. Iar când moare vreo căpetenie a oastei, atunci caii lui se acoperă cu pânză neagră şi hainele cele mai scumpe i se pun deasupra; înaintea mortului este purtată o suliţă de care atârnă o sabie fără teacă şi cu mânerul în jos. De o parte şi de alta păşesc vreo câţiva oşteni, îmbrăcaţi în zale şi cu coifuri. Ei pun în ochii cailor zeamă de ceapă sau praf de puşcă, ca să se arate ca şi când caii ar plânge în felul oamenilor moartea stăpânului lor. Trupul unui boier îl petrece de obicei domnul însuşi, împreună cu toată curtea lui. Dacă mortul a fost unul dintre cei mai de frunte, atunci semnele dregătoriei lui sunt purtate înaintea năsăliei până la groapă; iar după aceea sunt aşezate în spătărie

sau în divan. Locul său trebuie să rămână gol măcar vreme de trei zile. Doliul nu este acelaşi pentru toţi. Dacă moare un ţăran, atunci feciorii lui trebuie să umble cu capul gol şase luni de-a rândul, chiar dacă este în toiul iernii, şi să-şi lase să crească părul şi barba; nu pot să-şi acopere cu nimic capul, chiar dacă au de mers cale cât de lungă. Altminteri acelaşi lucru îl făceau îndeobşte şi boierii vreme de 40 de zile de-a rândul; însă acuma au lepădat asemenea obiceiuri şi se mulţumesc să îmbrace haină cernită şi să-şi lase părul să cadă în plete. Dacă a murit fratele unei fete de ţăran, după obicei ea îşi taie o şuviţă de păr şi o atârnă pe crucea ce se pune la groapa lui şi poartă grijă un an întreg ca nu cumva să se piardă sau să cadă; dacă se întâmplă totuşi acest lucru, ea atârnă iară o şuviţă pe cruce. De obicei se adună cu toţii în fiecare duminică la groapă vreme de un an şi-şi plâng morţii. Cei bogaţi năimesc bocitoare, care ştiu felurite cântece de jale, în care arată ticăloşia şi deşărtăciunea vieţii, după cum se poate vedea din versurile acestea cu care fac de obicei începutul:

Cânt cu jale viaţa rea a lumii acesteia,
Cum se sfarmă şi se rupe ca un fir de aţă.[1]

Apoi ele închipuiesc fiinţa celui mort ca fiind de faţă, îl întreabă tot felul de lucruri şi spun că din ură pentru lumea

---

[1] În ediţia latină Cantemir a tălmăcit versurile cu care se începe poemul filozofic *Viaţa lumii* de Miron Costin astfel:

A lumii cânt cu jele
Cumplita viaţă,
Cum se rupe şi se taie
Ca cum ar fi o aţă

Nu este exclus că motivul acesta, care descinde în literatura cultă din lirica lui Ovidiu, să fi avut şi o circulaţie populară. În nici un caz, forma utilizată de Cantemir, nu pare a indica o provenienţă populară.

aceasta nu vroieşte să răspundă la întrebările puse, dar, în cele din urmă, înduplecat de rugăminţile rudelor, rosteşte câteva cuvinte. Le dă învăţătură ce trebuie şi ce nu trebuie să facă şi le spune că de aici înainte nu va mai vorbi cu dânşii şi nici nu se va mai întoarce pe pământ, fiindcă a şi început să guste desfătările raiului, pe care Dumnezeu le-a gătit slugilor lui credincioase — şi alte bazaconii de acestea de-ale femeilor limbute.

III

DESPRE CELE BISERICEŞTI ŞI ALE ÎNVĂŢĂTURII ÎN MOLDOVA

CAPITOLUL I
DESPRE RELIGIA MOLDOVENILOR

Lenevirea strămoşilor noştri este de vină că nu putem spune ce fel de religie au avut odinioară moldovenii mai înainte ca soarele dreptăţii să fi răsărit pe cerul nostru. Iar dacă vroim să credem că dacii cei vechi se trăgeau din sciţi — cum zic toţi istoricii pe care îi cunoaştem — atunci se poate prepune, fără teamă că vom greşi, că moldovenii s-au închinat la aceiaşi zei la care s-au închinat — după cum se vede din cele ce spun cronicile ruseşti — neamurile scite, cum sunt: *Peruna*, zeul tunetului, *Volos*, zeul dobitoacelor, *Pohvist*, zeul văzduhului, *Lado*, zeul veseliei, *Kupalo*, zeul secerişului, şi alţi zei ca aceştia, precum: *Osliado, Chorsa, Daşuba, Striba, Semargle* şi *Mocosa*. Asemenea se vede că şi romanii, pe care nu i-a întrecut nici un alt neam cu eresurile, nu numai că nu au nimicit religia cea veche, ci dimpotrivă au mai sporit-o cu zei noi de-ai lor. Acest lucru îl va vedea lesne oricine îşi aminteşte că romanii, ori de câte ori supuneau o ţară nouă, aduceau jertfe atât zeilor neamului biruit, cât şi zeilor lor: ba încă după ce au biruit Egiptul, muma cea roditoare a idolilor, au adus de acolo la Roma idoli de tot felul, cărora li s-au închinat de asemenea. Se mai adaugă la aceasta şi credinţa tuturor celor ce se închinau la idoli că nu numai fiecare ţară ar avea zeii ei, ci şi că fiecare familie ar avea zeii casei şi zeii păzitori, despre care credeau că le-ar purta o grijă deosebită şi că cel ce nu se înţelege cu ei nu poate nici să-şi stăpânească cu norocire ţara sa şi nici să trăiască în pace în casa lui. Nu se poate dovedi cu nici un fel de mărturii limpezi ale cronicarilor cam în ce vreme a încetat în Moldova eresul păgânesc şi s-a primit legea cea creştinească;

cu toate acestea, pesemne că religia creştinească a fost adusă pe faţă în Dacia abia în vremea domniei lui *Constantin cel Mare*, fiindcă sub *Constanţiu*, fiul lui *Constantin cel Mare*, amândouă Daciile îşi aveau arhiereii lor, după cum arată tipicul soborului ţinut la Sardes. Şi se poate că mulţi daci să se fi plecat cu multă vreme înainte asupra învăţăturii sângerate a mucenicilor, ca să urmeze steagul lui Hristos. În zilele noastre tot norodul ţine de biserica creştinească a Răsăritului. Nu se îndoieşte nimeni de slova credinţei, nimeni nu se arată fără luare-aminte faţă de vreuna din porunci şi nu face nimic din cele oprite de biserică. O erezie sau un eretic nu s-au arătat vreodată în Moldova şi cu atât mai puţin s-ar fi putut răspândi[1]. Poate că pricina este şi că norodul nu a primit niciodată învăţătura scolastică şi cea vicleană a clevetitorilor, ci a crezut că simplitatea Evangheliei şi învăţătura sfinţilor părinţi bisericeşti sunt îndestulătoare pentru mântuirea sufletului şi fără şcoală. Nici o altă religie nu este mai urâtă de moldoveni ca religia papistaşilor, deşi ţin de ea aproape toţi supuşii moldoveni de neam unguresc, care au şi un episcop al lor la Bacău. Adică ei spun că celelalte erezii se cunosc de la sine, iar îndepărtarea lor de la biserica cea adevărată se poate înţelege lesne; papistaşii însă sunt lupi îmbrăcaţi în piele de oaie (căci ei nu ştiu nimic despre alţi papistaşi decât despre cei crescuţi în biserica Răsăritului); iar papistaşii le zic celor ce ţin de biserica grecească uneori fraţi, alteori schismatici şi ἀκέφαλων[2] pentru că nu cinstesc capul văzut al bisericii, adică pe papa; alteori îi numesc chiar eretici. De aceea se întâmplă că norodul cel prost abia poate să deosebească adevărul de înşelăciune, ca să se poată păzi de otrava ei. Pricina cea mai de seamă împotriva oricăror înnoiri, ca să vorbim în treacăt, pare că se

[1] D. Cantemir are în vedere faptul că românii ca popor nu au acceptat catolicismul şi nici alte culte, cu toate încercările care s-au făcut. În acelaşi timp, dovedindu-se statornici în credinţa lor, şi nu i-au împiedicat pe alţii să-şi exercite religia în care credeau, dovedind un spirit de toleranţă exemplar.

[2] *Acefali* — fără cârmuitori.

află în statornicia cu care moldovenii s-au plecat totdeauna către biserica Răsăritului. Pentru că ştie oricine a învăţat istoria bisericii că ţara ungurească şi Transilvania, unde au locuit strămoşii noştri înainte de descălecatul Moldovei, nu s-au închinat niciodată scaunului de la Ţarigrad sau grecesc, ci totdeauna scaunului de la Roma, de aceea toţi locuitorii au şi fost fii ai bisericii Apusului, înainte să fi răzbătut până acolo ereziile lui *Luther* şi *Calvin*. Dar fiindcă urmaşii lui *Dragoş* şi-au păstrat totdeauna religia pe care au avut-o în vatra de unde au plecat (căci nu ni se spune nicăieri că ei ar fi părăsit biserica papistăşească şi ar fi trecut la biserica Răsăritului), dar credinţa lor nu se deosebeşte întru nimic de aceea a Răsăritului, se vede limpede că Apusul şi nu Răsăritul s-a depărtat mai târziu de la credinţa creştinească cea adevărată. Dar să lăsăm acestea şi să ne întoarcem la lucrul de care vorbeam.

Mărturisirea credinţei sau crezul se foloseşte în slujba religioasă aşa cum a fost alcătuit de către sfinţii părinţi la Sinodul de la Niceea, iar adăogirea papistăşească *"şi de la Fiul"* se leapădă. Despre purcederea sfântului duh, ei cred întocmai ceea ce spune Ioan evanghelistul cu vorbele Mântuitorului. Dar, după cum nu se vor să recunoască purcederea de la Fiul fiindcă Sfânta Scriptură nu zice nimic mai limpede, tot atât de puţin folosesc în slujba lor religioasă adăogirea lui Palama: "*de la Tatăl singur*". Au şapte taine. La împărtăşanie se ţin după cele statornicite de sfinţii părinţi *Vasile* şi *Ioan Chrisostom*. Folosesc la aceasta pâine dospită şi se împărtăşesc în amîndouă chipurile, cu pâine şi cu vin. Cinstesc icoanele sfinţilor, dar nu cioplite, ci zugrăvite, însă zic că numai lui Dumnezeu singur i se cuvine slujbă religioasă. Cred că sfinţii n-au ajuns încă la mântuirea desăvârşită, ci că, împreună cu Pavel, ei aşteaptă ziua de apoi, adică judecata cea de pe urmă; mai cred că aceştia au totuşi, în vremea aceasta în sufletele lor o nădejde neîndoită în mântuire, care trezeşte în ei o bucurie nespusă, aşa că pentru vredniciile lor nu le lipseşte nimic. Nu recunosc purgatoriul, dar zic că păcatele mici pot fi iertate

şi după moarte prin rugăciunile bisericii şi cu pomeni. Citesc în biserică Sfânta Scriptură după tălmăcirea celor şaptezeci de tâlmaci; ei leapădă Vulgata şi toate celelalte tălmăciri. Postesc, în afară de miercurea şi vinerea, de patru ori pe an la vremea rânduită, dar în postul cel mare de patruzeci de zile şi în postul din zilele cele de la începutul lunii lui august închinate Sfintei Fecioare se înfrânează să mănânce chiar şi peşte. Mai sunt unii care nu mănâncă nici lunea carne, din prea mare eres, şi care îşi aşează ei înşişi şi alte zile de post la praznicile sfântului Atanasie, sfântului Gheorghe şi sfântului Dumitru, şi unele femei, măcar că nu îmbracă straie monahiceşti, fac jurământ de bunăvoie să nu mănânce carne toată viaţa lor. Altminteri norodul — şi la noi în Moldova, ca şi în alte ţări pe care ştiinţa nu le-a luminat încă — este foarte plecat spre eres şi încă nu s-a curăţat desăvârşit de necurăţia cea veche, încât se mai închină şi acuma în poezii şi cântece, la nunţi, îngropăciuni şi alte întâmplări ştiute, la câţiva zei necunoscuţi şi care se vede că se trag din idolii cei vechi ai dacilor. Aşa sunt *Lado* şi *Mano* (a), *Zâna* (b), *Drăgaica* (c), *Doina* (d), *Heiole* (e), *Stahia* (f), *Dracul din tău* (g), *Ursitele* (h), *Frumoasele* (i), *Sânzienele* (k), *Joimăriţele* (l), *Paparuda* (m), *Chiralesia* (n), *Colinda* (o), *Turca* (p), *Zburătorul* (q), *Miazănoapte* (r), *Strâga* (s), *Tricolici* (t), *Legătura* (u), *Dezlegătura* (v), *Farmec* (w), *Descântec* (x), *Vergelat* (y) şi multe asemenea.

[Notă]

a) Se obişnuieşte ca numele lor să fie pomenit de babe, mai cu seamă la nunţi; de aceea se poate presupune că prin ele trebuie să se înţeleagă Venus şi Cupido, ca păzitori ai dragostei de nuntă.

b) Acest cuvânt ar putea să se tragă din numele Diana. Totuşi rareori se vorbeşte despre ea singură, de obicei se vorbeşte de mai multe; le zic Zâne şi le socotesc nişte fecioare frumoase, care dăruiesc frumuseţe.

c) După cum se vede, prin ea o înţeleg pe Ceres. Căci în acea vreme a anulul când încep să se coacă semănăturile, toate fetele ţăra-

nilor din satele învecinate se adună şi o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de Drăgaica. O petrec pe ogoare cu mare alai, o gătesc cu o cunună împletită din spice şi cu multe basmale colorate şi-i pun în mâini cheile de la jitniţe. Drăgaica aceasta împodobită în acest chip se întoarce de la câmp spre casă cu mâinile întinse şi cu basmalele fluturând în vânt, de parcă ar zbura, şi cutreieră toate satele din care s-a adunat lume s-o petreacă cântând şi jucând laolaltă cu toate tovarăşele ei de joc, care o numesc foarte des soră şi mai-marea lor în cântecele alcătuite cu destulă iscusinţă. Fetele din Moldova doresc din toată inima să aibă parte de această cinstire sătească, deşi în cântecele lor spun mereu, după datină, că fata care a întruchipat Drăgaica nu se poate mărita decât abia după trei ani.

d) Se vede că acesta a fost numele obişnuit la daci al lui Marte sau al Belonei, căci cu el încep toate cântecele în care se cântă faptele războinice şi moldovenii îl folosesc îndeobşte ca să-l pună înaintea cântecelor lor.

e) Acest nume îl folosesc de obicei în cântecele de jale, dar nu ca o strigare, ci în aşa chip, că s-ar părea că vor să arate prin el o fiinţă ştiută.

f) Ei îşi închipuie că aceasta ar fi o femeie uriaşă care străjuieşte şi e stăpâna caselor vechi şi părăsite, mai cu seamă a celor zidite sub pământ, şi de aceea şi a comorilor.

g) Aşa numesc ei duhurile rele, despre care cred că îşi au lăcaşul în apă.

h) Ei cred că acestea ar fi două fecioare, ce se află de faţă la naşterea oricărui copil şi care îi dăruiesc, după voia lor, însuşiri sufleteşti şi trupeşti şi îi hotărăsc de la început toata norocirea şi toată năpasta ce va întâmpina în viaţă.

i) Ei le socot pe acestea nimfe ale văzduhului, care îndrăgesc adesea pe feciorii cei tineri şi frumoşi. Când pe un flăcău îl loveşte deodată slăbănogirea sau damblaua, ei dau vina pentru boalele acestea pe Frumoase şi zic că în chipul acesta ele se răzbună atunci când dragostea li s-a schimbat în ură şi furie, fiindcă cel ce le era drag nu le-a dat ascultare.

k) Acesta este numele sfântului Ioan Botezătorul. Ei cred că în ziua când se prăznuieşte acest sfânt soarele nu-şi străbate drumul său drept înainte, ci într-o linie tremurată. De aceea toţi ţăranii moldoveni se scoală în acea zi înaintea zorilor şi privesc cu ochi mari răsăritul soarelui şi cum ochiul nu suferă prea mult această lumina şi, din pricina ei,

începe să se zdruncine şi să tremure, ei pun pe seama soarelui tremurătura pe care o simt în ochi şi se întorc voioşi acasă, după ce au făcut această încercare.

l) Aşa le numesc pe femeile despre care zic că umblă în joia verde, dis-de-dimineaţă, şi dacă dau de o femeie dormind, fiindcă în Moldova se face de obicei în toate casele focul la vremea aceea, o pedepsesc să fie de atunci încolo trândavă la tot lucrul de peste an.

m) În vremea verii, când semănăturile sunt primejduite de secetă, oamenii de la ţară îmbracă o copilă mai mică de zece ani cu o cămaşă făcută din frunze de copaci şi buruieni. Toate celelalte copile şi copiii de aceeaşi vârstă o urmează şi se duc jucând şi cântând prin împrejurimi; iar oriunde sosesc, babele au obicei de le toarnă apă rece în cap. Cântecul pe care-l cântă este alcătuit cam aşa: "*Paparudo! sui-te la cer, deschide-i porţile, trimite de acolo ploaia aici, ca să crească bine secara, grâul, meiul şi altele*".

n) Se potriveşte cu strigarea creştinilor în rugăciunea lor "*Kyrie eleison!*" de unde se şi trage. Stăpânul casei are obicei să facă la 5 ianuarie, în ajunul Bobotezei, o cruce de lemn, pe care o înveleşte cât mai frumos cu pânză albă sau cu pânză de borangic şi catifea, cum poate fiecare, după averea lui, iar după vecernie ca într-un alai, petrecuţi de o droaie de copii, o poartă prin toate casele, unde strigă foarte des cuvântul *Chiraleisa*.

o) Aceasta aduce cu *Calendis* ale romanilor şi se prăznuieşte îndeobşte la începutul fiecarui an nou, atât de către oamenii de rând, cât şi de boieri, cu datini deosebite.

p) Este un joc închipuit în vremurile vechi din ură împotriva turcilor. În ziua de Crăciun se pune cuiva o căpăţână de cerb cu coarne, mari, de care se leagă o mască făcuta din fâşii de pânză colorată şi atât de lungi încât acoperă şi picioarele celui care o poartă. Peste acesta se aşează altul, care se face un bătrân ghebos, şi aşa străbat toate uliţele şi casele, jucând şi cântând cu o mulţime de lume după ei.

q) Însemnează cel ce zboară. Ei zic că este o nălucă, un om tânăr frumos, care vine noaptea la fete mari, mai ales la femeile de curând măritate şi toată noaptea săvârşeşte cu dânsele lucruri necuviincioase, cu toate că nu poate fi văzut de ceilalţi oameni, nici chiar de cei care îl pândesc. Iar noi am mai auzit că unii bărbaţi însuraţi mai inimoşi au prins asemenea zburători şi, când au aflat că sunt făpturi cu trup ca şi alţii, i-au pedepsit cum li se cădea.

r) Se numeşte miazănoapte şi zic că este o nălucă, care umblă pe răspântii de drum de la asfinţitul soarelui şi până la miezul noptii, luând înfăţişare de animale de tot felul, pierind apoi iarăşi.

s) Se trage de la cuvântul grecesc str°jl şi la moldoveni are acelasi înţeles ca şi la romani, adică zic că e o vrăjitoare bătrână care omoară copiii noi născuţi, pe neştiute, cu meşteşug drăcesc. Acest eres este răspândit cel mai mult la ardeleni. Ei zic că, atunci când umblă Strâga, găsesc copiii înăbuşiţi în leagăne, fără să fi fost mai înainte bolnavi. Dacă au prepus pe vreo femeie bătrână, atunci o leagă de mâini şi de picioare şi o aruncă într-un râu. Dacă se duce la fund, atunci zic că e nevinovată; iar dacă pluteşte deasupra apei, atunci zic că e destul de vinovată şi o ard de vie, fără să mai facă cercetări, în vreme ce bătrâna strigă în zadar că e nevinovată, până îşi dă duhul.

t) Este întocmai ceea ce la franţuji înseamnă *le loup garou**. Ei zic că cu meşteşugul vrăjilor oamenii se pot preface în lupi şi alte fiare sălbatice şi că pot să-şi însuşească în aşa chip firea acestora, că pot să se năpustească asupra oamenilor şi dobitoacelor şi să-i sfâşie.

u) Aceasta, zic ei, ar fi un fel de fermecătură cu care se poate opri mirele să se împreuneze cu mireasa lui în noaptea nunţii. Asemenea ei zic că tot aşa pot să oprească lupii şi alte fiare sălbatice să facă stricăciune la oi şi la alte dobitoace.

v) Este slobozirea de fermecătura dinainte a mirilor, care se poate dobândi, cum zic ei, prin alte mijlociri de vrăji mai puternice.

w) Este o vrajă obişnuită la ţărani, prin care femeile, după cum îşi închipuie ele, fac să se apropie de ele iubitul lor sau pot să-l facă să înnebunească pe cel care le este lor urât.

x) Acesta este alt fel de vrajă cu care ar trebui să se vindece toate bolile ce nu sunt de moarte.

Vreau sa povestesc aici ceva ce-am văzut eu însumi în patrie. Cămăraşul cel mare al răposatului meu tată avea un cal de mare preţ care fusese muşcat pe câmp de un şarpe şi i se umflase într-atât trupul, că nimeni nu mai trăgea nădejde să scape. A chemat o vrăjitoare bătrână, care a poruncit stăpânului calului să caute un izvor şi să aducă din apa aceea neîncepută, cât o putea mai degrabă. Pentru că el voia să trimită pe o slugă ca să aducă apă, vrăjitoarea cea bătrâna i-a zis că nu trebuie să facă în aşa chip, că stăpânul trebuie să se ducă el însuşi să ia apă, dacă voieste să-i scape calul cu viaţă. În cele din urmă

---

* Vrăjitor care travestit în lup cutreieră în timpul nopţii câmpiile.

tânărul i-a dat ascultare şi a adus babei un ulcior mare cu apă. Apa aceasta a descântat-o cu un descântec neînţeles şi i-a dat tânărului să bea. El n-a făcut prea bucuros ce i-a poruncit, fiindcă adusese prea multă apă. După ce a băut-o, îndată a văzut cum calul său, care zăcea la pământ, aproape mort, nu departe de el, îşi venea în fire iarăşi, însă el se umfla şi îl apucase nişte dureri de nesuferit. După ce baba a mai descântat o dată, într-un sfert de ceas s-a însănătoşit şi calul, iar tânărul a vărsat apa, fără să-i lase vreo urmă de durere sau de boală. Altă babă a vindecat pe de-a-ntregul în câteva zile un grajd întreg de cai, care se umpluse de râie — cu toate că se afla la o depărtare de trei zile de drum — prin descântece pe care le-a rostit deasupra unui smoc de păr de cal.

y) Este un fel de ghicire prin care moldovenii, punând nişte nuiele într-un chip ştiut în noaptea dinspre întâi ianuarie, se încumetă să ghicească toată norocirea şi năpasta pe care le va aduce anul întreg. La aceasta mai au trebuinţă şi de linte, fasole şi oale pe care le aşează una sub alta cu o rânduială ştiută.

CAPITOLUL AL II-LEA
DESPRE TAGMA BISERICEASCĂ

Privegherea dinafară asupra bisericii Moldovei cade în seama domniei însăşi, care ia aminte cu râvnă şi cu multă grijă că purtarea şi învăţătura feţelor bisericeşti să se potrivească cu temeiurile credinţei; ca nici unul dintre dânşii să nu se abată din calea adevărului şi să nu ascundă inimă de lup sub piele de oaie; nici păstorul să nu poarte grijă pentru turma sa sau să fie o pildă rea. Grija pentru cele duhovniceşti, adică îndrumarea sufletelor pe calea Domnului, este încredinţată mitropolitului, care cercetează — ca un păstor credincios şi slujitor treaz al Domnului său — bisericile de sub ascultarea lui, le aşează arhierei, care nu prea au învaţătură, dar sunt plini de duh sfânt, şi care nu nesocoteşte nimic din ce i se pare că este de trebuinţă pentru hrana şi mântuirea turmei sale. Dar fiindcă, după ce s-au înmulţit locuitorii din Moldova, lucrul acesta a ajuns prea greu ca să poată să-l împlinească un om singur, pentru înlesnirea mitropolitului s-au mai făcut în Moldova încă alte trei scaune arhiereşti, unul la *Roman*, altul la *Rădăuţi* şi al treilea la *Huşi*; dar numele de episcop s-a dat numai vlădicilor de la Rădăuţi şi de la Huşi. Cel de la Roman a fost numit arhiereu şi i s-a îngăduit să poarte la slujba bisericească mitra arhierească, dar el nu este mai mare peste ceilalţi episcopi, nu are decât întâietate. Mitropolitul moldovean a fost uns de patriarhul din Ţarigrad, de când s-a aşezat scaunul său până în vremea soborului de la Florenţa. Pentru că mitropolitul era pe atunci un om de rând şi nu cunoştea bine Sfânta Scriptură, precum şi ca să-şi păstreze cinstea ce i-o dădea cel de al şaptelea scaun, precum şi alte cinstiri pe care i le făgăduise papa, a

semnat împotriva vrerii solului trimis cu el de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, toate hotărârile greşite şi amăgitoare ale soborului, dar după ce s-a isprăvit soborul, nu a mai cutezat să se întoarcă în Moldova; de aceea Marcu, arhiereul din Efes, a dat Moldovei ca mitropolit pe un arhidiacon bulgar de neam, om foarte vestit pentru smerenia şi credinţa lui; iar pentru că şi patriarhul de la Ţarigrad se dăduse de partea potrivnică, i-a poruncit să ceară întărirea sa totdeauna de la patriarhul din Ohrida. Şi, începând de-atunci, mitropoliţii Moldovei au luat obiceiul să ceară totdeauna până la începutul veacului trecut hirotonisirea de la patriarhul din Ohrida. Dar când a luat domnia Vasile Lupu şi a cercat să orânduiască trebile ţării pe care le-a găsit încurcate, parte din pricina lenevirii înaintaşilor săi, parte din pricina tulburărilor dinăuntru, atunci Partenie, pe vremea aceea patriarh de Ţarigrad, i-a trimis scrisoare alcătuită în chipul acesta:

"Noi dăm de ştire Măriei tale să afle că biserica moldovenească era odinioară sub ascultarea bisericii Răsăritului, aceasta fiind muma cea bună şi dreaptă a tuturor creştinilor, iar mitropolitul ei, ca toţi ceilalţi, era uns de scaunul sobornicesc de la Ţarigrad. Veacuri la rând a rămas sub această ascultare, până în vremea domniei lui Ioan Paleologul, când patriarhul mincinos Mitrofan a semnat hotărârile soborului bisericesc din Florenţa, zdruncinând credinţa tuturor iubitorilor credinţei celei adevărate în scaunul sobornicesc cel mai dintâi de la Ţarigrad. Dar fiindcă uneltele şi aceia care au stârnit această molimă rea au fost daţi la o parte din cale curând după aceste tulburări, iar sfânta biserică a lui Dumnezeu, mireasa mirelui cel nevinovat, a fost adusă iarăşi la pacea ei de odinioară, în faima ei cea de mai nainte, asemenea s-a dat în lături orice pricină de prepus; de aceea mai cu seamă este desăvârşit lipsit de cuviinţă ca biserica moldovenească, socotită totdeauna unul dintre mădularele cele mai alese şi mai de frunte ale bisericii

Răsăritului, să nu dobândească sfinţirea de la scaunul cel mai înalt, ci de la cel mai de jos. De aceea puţinătatea noastră şi tot soborul cel sfânt se roagă prea plecat de Măria ta să îngădui ca un mădular atât de ales al bisericii să se lipească iarăşi de scaunul mai cinstit şi să porunceşti ca mitropolitul Moldo-Valahiei (aşa numesc grecii Moldova)*, aşa cum era obiceiul înainte vreme, să ceară ungerea de la scaunul nostru cel pravoslavnic de patriarh — lucru întru lauda Domnului şi slava maicii noastre, biserica cea adevărată, iar pentru noi va fi o pricină de bucurie veşnică."*

Vasile (Lupu), înduplecându-se de această scrisoare a patriarhului şi a soborului, porunci să nu se mai ungă de atunci încolo mitropolitul Moldovei de nimeni în afară de patriarhul de la Ţarigrad. Şi porunca aceasta a întărit-o, puţină vreme după aceea, soborul bisericesc ce s-a făcut la Iasi, chiar sub acest domn, împotriva iconoclaştilor şi a altor eretici din acele vremuri, cu glasul şi iscălitura tuturor patriarhilor şi chiar al celui de la Ohrida. Altminteri mitropolitului Moldovei i se arată în biserica Răsăritului o cinstire cu totul deosebită, care nu se arată altora. El nu poartă, ce e drept, numele de patriarh, dar nici nu ascultă de vreunul, căci cu toate că este uns de patriarhul de la Ţarigrad, totuşi nu poate fi aşezat sau scos din scaun de către acesta şi nici nu trebuie să aştepte yЩjon[1] ca toţi ceilalţi mitropoliţi, bisericii celei mari ţarigrădene.

După ce a dobândit întărirea domniei, trei episcopi ai Moldovei împlinesc punerea mâinilor deasupra capului şi dau de ştire patriarhului printr-o scrisoare că cutare şi cutare om cucernic, cu frica lui Dumnezeu şi învăţat, s-a ales cu ajutorul sfântului duh şi nu în alt chip care să atârne de vrerea omenească. Acelaşi lucru îl face şi domnul printr-o scrisoare osebită către patriarh şi-l roagă să întărească în slujba aceasta, prin binecuvântarea sa, pe cel aşezat în scaun; la care lucru patriarhul nu poate să se împotrivească în nici un chip şi trebuie

[1] Vot.

să urmeze întru totul vrerea domnului. Afară de aceasta, el mai este de tot slobod de dajdia care se plăteşte patriarhului sub numele de κοινότητοζ καΐ βοηθεΐαζ[1]; asemeni nici o lege nu-i porunceşte să întrebe pe patriarh despre lucruri care s-au săvârşit sau se vor săvârşi în biserica moldovenească; dimpotrivă, el are tot aşa de multă slobozenie în biserica sa ca şi patriarhul din Ohrida în a sa. Cu toate că mitropolitul stă la un loc de cinste atât de înalt, totuşi el nu poate nici să aşeze şi nici să scoată din scaun pe vreunul din arhiereii săi, căci numai domnul poate să cântărească felul de viaţă şi învăţătura acelora care ar putea sa fie aleşi şi să cerceteze pricinile celor ce trebuie sa fie scoşi din slujbă, precum şi să hotărască. Căci domnia a luat pe seama ei toate acestea; numai binecuvântarea dupa canoanele statornicite de apostoli a lăsat-o în grija mitropoliţilor. În schimb nici domnul nu poate să schimbe, să adauge sau să scoată ceva în trebile duhovniceşti fără încuviinţarea mitropolitului, cu toale că el cârmuieşte ca stapân singur peste toţi supuşii săi. Această rânduială n-o ţin decât domnii cei evlavioşi. Căci, dacă domnul nu cinsteşte credinţa, atunci nici o lege nu poate sa-l îngrădească. Iar când e vorba de vreo ucidere şi domnul osândeşte pe oarecine la moarte, slujba mitropolitului nu este alta decât sau să întărească sau să îndrepteze înaintea divanului judecata domnului după lege, iar domnul, ca bun creştin şi iubitor al dreptăţii, îngăduie aceasta.

Arhiereii îşi împlinesc fără vreo împotrivire din partea cuiva slujba în eparhiile lor, aşează în slujbă preoţii de sub ascultarea lor şi, dacă aceştia săvârşesc vreo ticăloşie, îi scot din slujbă fără să aibă milă; şi nimeni nu se împotriveşte la aceasta. Totuşi ei nu au dreptul să aşeze şi să scoată din slujbă pe stareţi şi arhimandriţi, fiindcă pe aceştia îi judecă numai divanul domnesc. Pentru greşeli mai mici, fiecare se pedepseşte de către mai marele său: diaconul de preot, preotul de protopop, ieromonahul şi calugărul de egumen sau arhimandrit, proto-

[1] Împărtăşire şi ajutor.

popul, egumenul şi arhimandritul de episcop, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domn, domnul de cugetul său şi de Dumnezeu, care foloseşte câteodată pe sultan drept unealtă pentru a îndrepta sau a pedepsi pe domn. Pentru greşeli mai mari, care trebuie pedepsite sau cu moarte sau cu luarea preoţiei, numai preoţii, ieromonahii sau călugării stau sub judecata episcopilor lor. Iar stareţul, arhimandriţii şi arhiereii nu se pot pedepsi decât de către domn. Dar dacă unul din acei pe care domnia i-a scos de sub puterea judecăţii ei săvârşeşte ceva împotriva legii soborniceşti sau vreo strâmbătate, atunci arhiereul este dator să dea de ştire mitropolitului printr-o scrisoare, iar acesta înfăţişează domniei pricina. Mitropolitul primeşte de la fiecare preot din eparhia sa, în fiecare an, două sute de aspri ca dajdie şi o piele de vulpe sau de jder; în afară de acestea, el nu mai are voie să mai ceară şi altceva. Asemenea nu are venituri nici de la arhierei, dacă aceştia nu-i dăruiesc ceva de bunăvoia lor. Aceleaşi venituri le au şi arhiereii din eparhiile lor.

CAPITOLUL AL III-LEA

DESPRE MĂNĂSTIRILE DIN MOLDOVA

Toate mănăstirile din Moldova sunt aşezate pe unul şi acelaşi temei şi ele din canoanele date călugărilor de sfântul Vasile. Mănăstiri mari, sub ascultarea unui arhimandrit, sunt numai patru; iar mănăstiri mici, aflate sub ascultarea unor stareţi, sunt peste 200, afară de aproape tot atâtea schituri, care au şi ele mănăstiri într-un loc sau altul. Ele se împart în mănăstiri închinate[1] (ἀφιερὸμενα) şi mănăstiri slobode (jlenqesa). Cele dintâi sunt închinate ori cetăţii Ierusalimului, ori muntelui Sinai sau Sfântului Munte. În Moldova s-a făcut obicei ca domnii sau boierii, dacă voiesc să înalţe vreo mănăstire, să-şi împartă toată averea între mănăstire şi fiii săi şi să lase moştenire mănăstirii tot atât cât dobândeşte fiecare dintre copiii săi. Iar dacă ctitorul se teme că mănăstirea se va dărâma sau că ar putea să se ruineze după moartea lui, atunci o închină uneia din mănăstirile cele mai de frunte din locurile pomenite mai sus. În chipul acesta arhimandriţii acelei mănăstiri sunt datori să poarte grijă de mănăstire şi să ia aminte ca şi călugării să se străduiască să ducă întotdeauna o viaţă curată şi cinstită. Iar ei lasă mănăstirii numai atâta din veniturile ei, cât este de trebuinţă pentru hrana călugărilor; ceea ce prisoseşte se foloseşte pentru trebuinţele mănăstirii mai mari şi se trimite în fiecare an acolo. În

[1] Regimul mănăstirilor închinate a durat până la 11 decembrie 1863, când a fost lichidat prin legea secularizării averilor mănăstireşti. La acea dată, 27% din suprafaţa ţării aparţinea marilor mănăstiri din Athos şi Ierusalim. Este demn de remarcat că Dimitrie Cantemir, în scurta lui domnie, a reuşit să anuleze închinarea unor mănăstiri cărora, în schimb, le revenea acum obligaţia de a plăti anual domnului o anumită sumă.

mănăstirile slobode, călugării trebuie să are, să prăşească şi să secere ei singuri, iar în ceasurile în care sunt slobozi de împlinirea treburilor lor duhovniceşti, ei trebuie să se îndeletnicească cu meşteşugurile hotărâte de către stareţ, să lucreze în vie, pe ogoare şi în grădinile lor şi să gătească roadele adunate pentru folosul mănăstirii.

Toate mănăstirile îşi plătesc în fiecare an dăjdiile către domnie, după starea moşiilor lor, însă mitropoliţii şi episcopii nu dau nimic domniei. Osebit, toţi călugării sunt aşa de ascultători canoanelor sfântului Vasile cel Mare, că mai degrabă ar muri de o sută de ori, decât să mănânce o îmbucătură de carne, chiar dacă le-ar porunci un doftor. Nu ies niciodată din mănăstirea lor, dacă nu-i mână egumenii sau dacă nu dobândesc învoire pentru câteva ceasuri sau câteva zile. Purtarea de grijă pentru cheltuielile mănăstirii se încredinţează celor mai bătrâni, care au dovedit stareţului cinstea lor şi bune năravuri. Altminteri, nu avem încotro şi trebuie să lăudăm chipul cum sunt primiţi oaspeţii în toate mănăstirile din Moldova. Căci orice drumeţ care se opreşte acolo — fie el drept credincios ori evreu, ori turc, ori armean — nu numai că este bine primit, ba chiar, dacă ar voi să zăbovească acolo un an întreg, cu toate carele şi dobitoacele sale, i se dă de mâncare şi i se poartă de grijă — după puterile mănăstirii — cu cinste, cum se cuvine şi fără murmur.

CAPITOLUL AL IV-LEA
DESPRE GRAIUL MOLDOVENILOR

Scriitorii au felurite păreri despre izvorul graiului moldovenesc. Mulţi dintre aceştia socotesc ca el ar fi graiul latinesc stâlcit, fără amestecul altor graiuri. Alţii socotesc că el s-ar trage din graiul italienesc. Noi vroim să înfăţişăm aici temeiurile amândorora părţilor, pentru ca cititorul să poată vedea cât mai degrabă adevărul. Cei ce zic că graiul latinesc ar fi muma cea dreaptă şi adevărată a graiului moldovenesc se sprijină pe temeiurile acestea: mai întâi, zic ei, coloniile romane au fost strămutate în Dacia cu mult mai înainte ca graiul romanilor să fi fost stricat în Italia de către năvălirile goţilor şi vandalilor; nici unul însă dintre cronicari nu ne spune că ele s-ar fi întors iarăşi în vremea stăpânirii barbarilor în Italia; aşa-dar locuitorii Daciei nu ar fi putut să-şi strice graiul din pricina vreunui grai asemenea, care nici nu s-a aflat. În al doilea rând, moldovenii nu s-au numit niciodata italieni, nume care a ajuns al romanilor în vremile care au urmat, în mai multe locuri, ci au păstrat totdeauna numele de romani, acelaşi pentru toţi locuitorii Italiei în vremea când Roma era cetatea cea mai de frunte a lumii întregi. În schimb nu se tăgăduieşte că ungurii şi leşii le zic *vlahi* — nume pe care aceste popoare îl dau tocmai italienilor. Căci mai curând aş crede că aceste noroade învecinate au luat numele de valah de la moldoveni, care le erau cu mult mai cunoscuţi, dându-l italienilor, decât de la italieni pentru a-l da moldovenilor. A treia şi cea mai bună dovadă este că în graiul moldovenesc se mai găsesc multe vorbe latineşti, care în graiul latinesc nu se aflǎ deloc; dar substantivele şi vorbele

ce au intrat în graiul italienesc de la goţi, vandali şi longobarzi nu se află în graiul moldovenesc.

Ca să limpezim mai bine acest lucru, vroim să dăm aici câteva pilde:

Latineşte	*Italieneşte*	*Moldoveneşte*
Incipio	Commincio	Încep
Albus	Blanco	Alb
Civitas	Citta	Cetate
Dominus	Signore	Domn
Mensa	Tavola	Masă
Verbum	Parola	Vorbă
Caput	Testa	Cap
Venatio	Caccia	Vânat

Aceia însă care vor să tragă graiul moldovenesc din graiul italienesc aduc împotrivă acestea

1. Că în acest grai sunt *verbe auxiliaria* terminate în *em, ei, are*;

2. Articolele substantivelor;

3. Asemenea că vreo câteva cuvinte ar fi pe de-a-ntregul italieneşti ca *schiop*, sciopo, claudus. La fel şi *cerc*, cerco, quaero, cuvinte care, fiind cu totul necunoscute în graiul latinesc, nu pot fi trase din alt grai decât din cel italienesc[1].

La aceasta însă cei ce împărtăşesc socotinţa celor dintâi răspund:

1. Moldovenii folosesc, ce e drept, *verba auxiliaria*, dar acestea nu sunt italieneşti, ci ale lor.

2. La fel stau lucrurile şi cu articolele, căci în nici una din părţile vorbirii nu este graiul moldovenesc mai deosebit de cel italienesc decât tocmai în aceasta. Italianul îşi pune articolul înaintea numelui. Moldoveanul după nume. Precum *l'huomo, la moglie*; pe moldoveneşte, *omul, muierea*.

---

[1] În română există împrumuturi din italiană, de dată mai recentă însă, şi, mai ales, în domeniul limbii literare. Cele două exemple invocate provin din limba latină: *şchiop* — lat. *excloppus* (forma neatestată din latina populară), *cerc* — lat. *circus*.

Italianul are numai un *articulum masculini generis*, la *singular, il,* la *plural, gli*, sau *i*, la *feminino singularis, la*, la *plural, le*; moldovenii au însă la *singulari masculino* două articole *ul* şi *le*, pe unul îl adaugă la cuvintele care se termină într-o consoană; ca omul, *homo*, calul, *equus*, scaunul, *scamnum*, vasul, *vas*, şarpele, *serpens*, câinele, *canis* etc. La plural ei pun la sfârşitul cuvintelor care însemnează fiinţe vii articolul *ii*; precum *caii*, *oamenii*, *equii*, *homines*; lucrurile neînsufleţite se sfârşesc însă la *plural* cu *ele*, ca: scaunele, vasele ş.a.m.d. De asemenea moldovenii au două *articulos faeminini generis*: *e* şi *a*, ca: *muiere, găina, mulier, gallina*. Cuvintele care se termină cu *e* primesc la *plural ile*, ca: *muiere-muierile*, iar cele care se termină în *e* au la *plural ele*, ca: *găina, găinile*.

3. Se poate însă bănui mai degrabă că acele vorbe care se potrivesc mai mult cu graiul italienesc decât cu graiul cel vechi al romanilor s-au strecurat în graiul nostru din legăturile neguţătoreşti îndelungate pe care moldovenii le-au avut cu genovezii, pe vremea când aceştia stăpâneau ţărmurile Mării Negre.

Moldovenii au primit în limba lor, în acelaşi chip, şi vorbe din graiul grecilor, turcilor, şi leşilor, după ce au început să facă negoţ cu aceste neamuri; de exemplu, de la greci:

παΐδενιζ pedeapsă, κνβέρνησιζ chivernisire, προκοπὴ procopie[1], βλασφημῶ blăstem, αζνμον azimă, δρὸμοζ drum, πὲῖσμα pizmă.

Acum că am arătat, aşadar, socotinţa amânduror părţi, noi nu cutezăm să hotărâm care din două ar fi aproape de adevăr, de teamă că dragostea de patrie s-ar putea să ne orbească şi să lăsăm să scape privirii noastre unele lucruri pe care alţii ar putea sa le vadă lesne. De aceea lăsăm pe bunul cititor să judece singur, şi noi ne mulţumim să punem aci ceea ce ne zice Covatius:

"Este lucru de mirare — spune el — *că graiul moldovenesc are mai multe vorbe latineşti decât graiul italienesc, cu toate*

---

[1] Procopie — procopsire.

că italianul locuieşte astăzi acolo unde a locuit altădată romanul. Poate că totuşi nu este chiar aşa de mirare, căci italienii şi-au alcătuit un grai la multă vreme după aceea."

Osebit mai trebuie să ia aminte că în graiul moldovenesc se găsesc vorbe rămase pesemne din graiul cel vechi al dacilor, fiindcă ele nu se cunosc nici în graiul latinesc şi nici în graiurile noroadelor megieşe.

Căci ce ne stă împotrivă să credem că odinioară coloniştii romani din Dacia i-au avut atunci pe daci sclavi sau de asemenea că atunci când îi murea vreunuia nevasta, se însoţea cu o femeie din neamul dacilor? De aceea se putea foarte lesne că în graiul lor să se strecoare vorbe străine. Astfel sunt: *stejar, pădure, heleştea, cărare, grăiesc, nemeresc*[1] etc. Graiul moldovenesc are, altminteri ca şi celelalte graiuri, rostirile lui felurite. Cea mai bună rostire este la Iaşi, în mijlocul Moldovei, fiindcă oamenii din părţile acestea sunt mult mai învăţaţi, din pricina că acolo se află curtea domnească.

Cei ce locuiesc la Nistru amestecă în graiul lor multe vorbe leşeşti, şi numesc unele lucruri ce le sunt de trebuinţă în casă cu nume leşeşti, încât ei mai că nu pot fi înţeleşi de către alt moldovean. Cei ce îşi au aşezările în munţi, lîngă Transilvania, folosesc adesea vorbe ungureşti. Cei din Fălciu îşi strică graiul cu vorbe greceşti şi turceşti. Asemenea femeile din Moldova au cu totul altă rostire decât bărbaţii, căci ele schimbă silabele *bi* şi *vi* în *chi*, ca: bine, *ghine*; vie, *ghie*; *pi* în *chi*: pisma, *chizma*, piatra, *chiatra*; silaba începătoare *în* în *ng*, pe care n-o poate lesne rosti altcineva. Şi, dacă un bărbat, s-a obişnuit odată cu această rostire, el n-o poate lepăda decât cu multă trudă şi se vădeşte singur, ca un pui de şoarece, că a stat prea mult în poala maică-si. De aceea oamenii de acest fel

[1] În esenţă, afirmaţia lui D. Cantemir are valabilitate. În limba română s-au păstrat elemente din vechiul fond de limbă traco-iliric. Exemplele date nu sunt însă cele mai potrivite. Cercetările în acest domeniu au progresat mult, punând în evidenţă sute şi sute de cuvinte care trebuie considerate ca făcând parte din fondul străvechi al limbii române.

sunt îndeobşte luaţi în râs cu vorba “*fecior de babă*“[1]. Valahii şi ardelenii au acelaşi grai cu moldovenii; dar rostirea lor este ceva mai aspră, precum: *giur*, pe care valahul îl rosteşte jur, ca leşescul *z* sau franţuzescul *j*; *Dumnedzeu*, valah Dumnezău; *acmu*, valah acuma; *acela*, valah ahela. Mai au şi câteva vorbe pe care moldovenii nu le ştiu; însă pe acestea nu le folosesc când scriu.

Se ţin pas cu pas de graiul şi scrierea moldovenească şi recunosc, în chipul acesta, de fapt că graiul moldovenesc este mai curat decât al lor, cu toate că vrăjmăşia dintre moldoveni şi valahi îi împiedică să o spună. Un grai mult mai stricat au cuţo-vlahii, care locuiesc în Rumelia, la hotarul Macedoniei. Ei amestecă într-un chip de mirare graiul ţării lor cu cel grecesc şi cu cel albanez; aşa fel că amestecă, în vorbirea lor valahă, uneori frânturi din graiul grecesc, alteori din cel albanez.

Dar, în tot locul, păstrează sfârşitul moldovenesc la nume şi la verbe[2]. Într-un grai stricat ca acesta se înţeleg, ce e drept, numai ei între ei, căci nici un grec, albanez sau moldovean nu este în stare să-i priceapă. Dar dacă toţi aceştia trei s-ar găsi laolaltă într-un loc şi ar auzi un cuţo-vlah vorbind, atunci ar putea cu siguranţă să înţeleagă ce vrea omul, dacă fiecare dintre ei ar tălmăci celorlalţi frânturile din graiul său.

---

[1] Cantemir este, se pare, primul care a consemnat acest fenomen cunoscut în lingvistică sub denumirea de palatalizarea labialelor. Observaţia sa cu privire la diferenţa dintre felul de a rosti al femeilor şi bărbaţilor se poate explica prin aceea că femeile stăteau mai mult acasă, spre deosebire de bărbaţi, care aveau frecvente legături cu oraşul.

[2] Mai exact: dezinenţele sunt de origine latină, transmisă şi graiurilor.

CAPITOLUL AL V-LEA
DESPRE LITERELE MOLDOVENILOR

Înainte de soborul bisericesc de la Florenţa, moldovenii foloseau litere latineşti, după pilda tuturor celorlalte neamuri al căror grai se trage din cel roman. Dar când mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod — după cum am arătat mai sus — de partea papistaşilor, atunci urmaşul său, cu numele *Theoctist* — diacon al lui Marcu din Efes, bulgar de neam, ca să stârpească aluatul papistaşilor din biserica moldovenească şi să taie celor tineri prilejul de a citi vicleşugurile papistaşilor — l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din ţară nu numai pe oamenii de altă lege, ci şi literele latineşti şi să pună în locul lor pe cele slavoneşti. Cu această râvnă prea mare şi nepotrivită, el a ajuns ctitorul cel dintâi al barbariei în care este împotmolită astăzi Moldova. Dar fiindcă literele slavoneşti nu ajungeau pentru scrierea tuturor vorbelor pe care graiul moldovenesc le-a luat parte din graiul latinesc şi parte din graiurile neamurilor învecinate, atunci a trebuit să fie născocite câteva litere noi: de aceea graiul moldovenesc a avut apoi un număr atât de mare de litere cum nu are nici un alt grai europenesc. Astăzi numărul literelor, împreună cu câteva semne prozodice şi de scriere, se ridică la 47[1].

Literele mari ale moldovenilor sunt la fel cu acelea ale grecilor şi slavilor, căci amândouă felurile de litere ei le folosesc în acelaşi timp. Asemenea semne de litere, ca acelea din care am înfăţişat câteva chiar acum în faţa ochilor cititorului, le folosesc moldovenii în scrisorile lor şi în catastife, după ce au lepădat pe

[1] În ediţia germană nu sunt trecute literele alfabetului slavon.

cele latineşti; în schimb în cărţile de slujbă bisericească, în scrisorile domneşti, în socotelile vistieriei şi în alte scrisori ele curţii domneşti nu s-au folosit vreme de 200 de ani, alte litere decât cele slavoneşti. De aceea şi fiii boierilor nu învăţau altă limbă decât cea slavonească, dar în care nu puteau învăţa alte ştiinţe. De aceea după ce învăţau să citească ei trebuiau să înveţe pe de rost cartea de rugăciuni a bisericii Răsăritului, ohtoihul, şi psalmii lui David. După aceea li se lămurea Evanghelia, Faptele apostolilor şi cele cinci cărţi ale lui Moise, rareori însă şi celelalte cărţi ale Vechiului Testament, pentru ca să poată înţelege cât de cât ce stă scris în Biblie. Acelaşi lucru învăţau şi fiicele boierilor, ca să poată citi şi scrie cât mai bine în graiul ţării lor. Rar se afla cineva care să înveţe gramatica slavonească; mai cu seamă că foarte rar se poate găsi o gramatică a acestei limbi alcătuită de *Maximus din Creta* — pe care ruşii l-au înălţat în rândul sfinţilor — şi care s-a tipărit numai o singură dată la Moscova. Dar în veacul din urmă, când în vremea domniei lui Vasile Albanezul Moldova s-a întors iarăşi sub ascultarea patriarhului greco-ortodox, a început să se trezească şi să vină iarăşi cu încetul la lumină din adâncul întuneric al barbariei ce se întinsese asupra ţării. Căci prin grija acestui domn s-a întemeiat la Iaşi, pentru întâia oară, o şcoală grecească[1] şi s-a dat poruncă în toate mănăstirile mai mari să se primească călugări greci, care să înveţe pe fiii boierilor ştiinţele greceşti. Asemenea tot acest domn a orânduit că, în cinstea bisericii patriarhaliceşti în mitropolie să fie un cor alcătuit din psalţi greci şi jumătate din liturghie să se slujească în greceşte, iar cealaltă jumătate în slavoneşte, obicei care se ţine şi astăzi. Tot acest domn a rostuit o tipografie[2] grecească şi moldovenească şi a pus să se

[1] Şcoala funcţiona într-o clădire durată în piatră, nu departe de mănăstirea Trei Ierarhi. Lecţiile se predau în limbile greacă, slavonă şi latină. Se învăţa: retorica, dialectica, teologia, aritmetica, geometria, astronomia şi muzica. În afară de Sofron, Pociaţki, directorul şcolii, dintre profesorii care au predat aci cităm şi numele lui Ignaţiu Iovlevici.

[2] În 1641, prin grija lui Vasile Lupu, cu ajutorul mitropolitului Petru Movilă al Kievului este adusă o tipografie şi instalată în mănăstirea Trei

tipărească cărţi bisericeşti şi pravile. Aşa s-a făcut că au putut să se citească în graiul ţării, la început evangheliile şi scrierile apostolilor, după aceea şi toată liturghia. Câteva zeci de ani după aceasta, Şerban Cantacuzino, domn al Valahiei, luându-se după aceste rânduieli bune, a întemeiat în ţara sa şcoli greceşti şi tipografii greceşti şi româneşti[1]. La sfârşitul veacului trecut au început, până la urmă, şi câţiva moldoveni să înveţe limba latinească şi alte ştiinţe. În această treabă vrednică de laudă unul Miron[2] le-a luat înainte pilda sa. Acesta era logofăt şi cel mai bun cronicar pe care l-au avut moldovenii. Şi-a trimis fiii în Ţara Leşească şi i-a pus să înveţe acolo limba lati-

---

Ierarhi. Conducătorul era Sofronie Pociaţki, fostul egumen al mănăstirii Braţka şi director al tipografiei Lavrei Pecerska. Acesta deţinea în acelaşi timp şi calitatea de egumen, funcţionând şi ca director al şcolii înfiinţate de domnul moldovean.

[1] În 1679, Şerban Cantacuzino înfiinţează, în clădirea mănăstirii Sf. Sava, o şcoală de învăţătură superioară. Cursurile — teologia, filozofia, retorica, fizica şi matematicile, istoria etc. — erau predate în limba greacă veche. Primul director al şcolii a fost eruditul Sevastos Kymenites, iar printre profesori se număra şi Ioan Comnenul, care preda ştiinţele fizico-matematice. În Bucureşti, în acea vreme, mai funcţiona şi şcoala domnească de slovenie, pe lângă mănăstirea Sf. Gheorghe Vechi, care instruia diecii necesari aparatului de stat.

Încă din 1678, în Bucureşti luă fiinţă pe lângă mitropolie o tipografie condusă de mitropolitul Varlaam; aci se tipăreşte, zece ani mai târziu, Biblia, izvodită pe româneşte din îndemnul şi cu cheltuiala lui Şerban Cantacuzino, care moare înainte de a-şi vedea tălmăcirea tipărită.

[2] Tatăl lui Miron Costin obţinuse de la poloni indigenatul pentru el şi cei trei fii ai săi. Hatmanul Costin îşi instalează familia lângă Bar, unde ţinea în arendă o moşie. Miron Costin urmează Colegiul Iezuit din Bar, unde învaţă limba latină şi face studii clasice. Cultura lui umanistă se reflectă în scrierile sale, atât în izvoarele folosite, cât şi mai ales în punctul de vedere adoptat şi în argumentele aduse în problema originei poporului român. Cei trei copii ai săi: Ioniţă, Nicolae şi Pătraşcu şi-au făcut de asemenea studiile în Polonia.

Între 1405 şi 1503, numai cursurile universităţii din Cracovia au fost frecventate de vreo douăzeci de moldoveni.

Făra îndoială, copiii boierilor învăţau limba latină chiar în Moldova în şcolile iezuite care funcţionau aci. Se ştie că Miron Costin şi Iordache Russet au subvenţionat Colegiul Iezuit din Iaşi. Alţi tineri boieri se instruiau în particular cu ajutorul profesorilor acestor şcoli.

nească şi alte meşteşuguri slobode. După o vreme şi Duca, domn al Moldovei, a adus pe un bărbat tânăr, foarte învaţat, cu numele de Ioan Papis (care luă după o vreme, la Moscova, numele de Comnenus şi care a fost în cele din urmă mitropolit la Dristra) şi pe Cigala, un călugăr, ca să dea învăţătură fiilor săi. Apoi şi tatăl nostru domnitorul *Constantin Cantemir*, a chemat în Moldova pe un ieromonah foarte iscusit, cu numele Ieremia Cacavela[1], născut în Creta, şi i-a încredinţat pe copiii săi şi ai altor boieri, ca să le dea învăţătură. Din vremea aceea mulţi moldoveni au început să înveţe literatura grecească, latinească şi italienească.

[1] *Ieremia Cacavelas* — erudit preot grec, cunoscător al limbilor latină, elină, italiană. Era cunoscut ca un "iatro-filozof" (filozof medic). Pe la 1670, este profesor de limbă greacă la şcoala domnească din Iaşi; o vreme se află la curtea lui Şerban Cantacuzino, în Muntenia, apoi devine preceptorul copiilor lui Constantin Cantemir. A scris lucrări cu caracter teologic în limba greacă. În 1697, tipăreşte la Iaşi, în limba româna, *Învăţarea sfântă* — comentarii liturgice; din latineşte traduce în greceşte *Vieţile papilor* de Platina.